الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیہم ولا ہم یحزنون

الحمد للہ سبحانہ کہ کتاب مستطاب جامع حقائق و معارف حاوی اعمال و وظائف

تالیف قطب الارشاد شمس الافراد عاشق اللہ حضرت سید مظفر علیشاہ قدس اللہ سرہ السامی

١٨٩٦ء

# خزانۂ غیبی

کہ مشتمل بر کنوز اسرار الٰہی و خزائن رموز معرفت و آگاہی ست و برائے سالکان طریق

توحید مطلق خضری است بمقصود رسان و مشعلے است روشن از نور ایمان

در مطبع عالی مشہور منشی نولکشور واقع لکھنؤ رقم انطباع یافت

اطلاع - اس مطبع مین ہر علم وفن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہی جسکی فہرست طول ہر ایک شائق کو چھاپہ خانہ سے مل سکتی ہی جسکے معائنہ و ملاحظہ سے شائقان اصلی حالات کتب کے معلوم فرما سکتے ہین قیمت بھی ارزان ہی اس کتاب کے ٹیٹل پیج کے تین صفحہ جو سادے ہین انمین بعض کتب اخلاق و تصوف فارسی و اردو وغیرہ درج کرتے ہین تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہی اُس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدردانون کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو۔

## کتب اخلاق و تصوف فارسی

انیس الارواح - از حضرت شیخ معین الدین چشتی۔
کلمۃ الحق - از شاہ عبدالرحمن مع شرح نور مطلق از ملا نوراللہ در بیان وحدت وجود مع دلائل و دفع شکوک
مکتوبات جوالی - شیخ شرف الدین یحیی منیری قدس سرہ
مکتوبات - حضرت شرف الدین یحیٰی منیری قدس سرہ
مکتوبات امام ربانی - حضرت مجدد الف ثانی۔
مطلع الانوار - نظم از طوطی ہند امیر خسرو دہلوی - محشی مولانا ابوالحسن فریدآبادی -
حدیقۂ حکیم سنائی - معروف بہ الٰہی نامہ محشی جدید
کیمیائے سعادت - از امام غزالی رح معروف
ہدایۃ المومنین - رسالہ در بیان صحبت صالحین از ملا معین الدین۔
مطالب رشیدی - از حضرت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ۔
نفحات الانس - مع سلسلۃ الذہب از ملا عبدالرحمن
مصباح الہدایۃ - ترجمۂ عوارف از حضرت شاہ محمود کاشانی۔
فوائد سعدیہ - از قاضی ارتضی علیخان تصوف مین -
منطق الطیر - از حضرت شیخ فریدالدین -

فوائد الفواد - مصنفۂ حضرت محمد نظام الدین اولیاء -
می باید شنید - رموز تصوف قابل دید از شاہ رفعت علی
مرغوب القلوب - مصنفۂ مولانا شمس الدین دافع قلم
زبدۃ المقامات - نفیس کتاب -
رسالہ رموز الحقیقۃ -
مثنوی عطار - از شیخ فریدالدین عطار -
بیسر نامہ - مصنفۂ فریدالدین عطار -
مثنوی راجہ - مطبوعۂ ۱۹۰۱ء -
می باید دید - قابل شنید از ملا محمد حسین -
مثنوی شاہ بوعلی قلندر - معروف -
مثنوی مولانا روم - قدس سرہ مقبول عام چہار شرح محشی ہر شش دفتر مع تکملۂ دفتر ہفتم -
مثنوی شیخ بہلول - حکایات عارفانہ -
شرح مثنوی روم - از ملا بحر العلوم -
شرح مثنوی روم - از شاہ عبداللطیف معروف بہ لطائف معنوی -
التاویل المحکم - فی متشابہ فصوص الحکم مصنفۂ مولوی محمد حسن امروہوی -
شرح مثنوی مولوی روم - از ملا محمد رضا معروف بہ مکاشفات رضوی -

الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون

الحمد لله سبحانه که کتاب مستطاب جامع حقائق و معارف حاوی اعمال و وظائف

تالیف قطب الارشاد شمس الافراد عاشق الله حضرت سید ظفر علیشاه قدس الله سره العزیز

# خزانهٔ غیبی

۱۸۹۶ع

که مشتمل بر کنوز اسرار الهی و خزائن رموز معرفت و آگاهی ست و برای سالکان طریق

توحید مطلق خضری است بمقصود رسان و مشعلی است روشن از نور ایمان

در مطبع عالی مشهور منشی نولکشور مقام لکهنؤ حسن انطباع یافت

بسم اللہ الرحمن الرحیم

## حمد

سبحانک اللہم وبحمدک لا آلہ الا انت یاحی یا قیوم انک انت الحق المبین مالک الملک ذوالجلال والاکرام۔ توتی الملک من تشاء وتنزع الملک ممن تشاءُ لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک۔ اللہ نور السموات والارض مثل نورہ کمشکوۃ فیہا مصباح ط المصباح فی زجاجۃ ط الزجاجۃ کانہا کوکب دُرّی یوقد من شجرۃ مبارکۃ زیتونۃ لا شرقیۃ ولا غربیۃ یکاد زیتہا یضیٔ ولو لم تمسسہ نار ط نور علی نور ط

## نعت

الصلوۃ والسّلام علی رسولہ المجتبیٰ محمدؐ ن المصطفیٰ صاحب التاج والمعراج المنزل علیہ یاایہا النبی انّا ارسلناک شاہداً ومبشراً ونذیراً لا وداعیا الی اللہ باذنہ وسراجاً منیراہ۔ حامد محمود احمد احید وحید حاشر عاقب طٰہٰ یٰس صاحب قاب قوسین مالک لواء الحمد شفیع الامم الذی جاء فی حقہ۔ لقد جاءکم رسول من انفسکم عزیز علیہ ماعنتم حریص علیکم بالمؤمنین رؤُف رحیم ہ ان اللہ وملائکتہ یصلّون علی النبی ط یاایہا الذین آمنوا صلوا علیہ وسلموا تسلیماہ

## رباعی

حمدیکه جناب کبریا را زیبد | نعتیکه رسول مجتبیٰ را زیبد
رفتن زخود است در نیایش ورنه | کی گفتن حمد و نعت ما را زیبد

امابعد عرض کند بندہ گنہگار امیدوار رحمت پروردگار ابوالحسن بن محمد حسن انصاری قادری چشتی فرید آبادی که حضرت باعظمت قطب ارشاد مرجع ابدال و اوتاد صاحب احوال سنیه مالک مقامات عالیه مرشد دین پناه سید مظفر علی شاه الٰهی قدسنا الله بسره العزیز آنچه از حقائق و معارف در کتب بزرگان سلف و خلف خوش

می کردند بدست مبارک لنسخهٔ آن برمیگرفتند وسلسلهٔ این کار چندان کشید که مجموعهٔ اوراق آن انتخاب بضخامت یک کتاب رسید - گاه بودے که یاران ممتاز را برائے مطالعه لطف فرمودندی هنوز این اجزا ترتیب نیافته بود که حضرت باعظمت اللّٰهی قدس اللّٰه سره العزیز از عالم کثرت بخلوتگاه قربت رفیق اعلیٰ آسودند شب دهم شهر ربیع الاول ۱۲۹۹ سنه یک هزار دو صد نود و نه هجری اِنّا لِلّٰه و اِنّا الیه راجعون - در ایام مرض الوصال اکثر اوقات این بیت کاتب را اسماع میفرمودند با آنکه طبیب معالج حضرت حکیم سید مهر علی صاحب که قرابت قریبه با حضرت اللّٰهی دارند برای اجتناب مبالغه میکرده اند اما ذوق آن وقت رخصت امتناع نمیداد ؎

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | بهارست و چمن پر جوش ساقی رو بستان کن | - | تبسم زیر لب فرما و تاراج گلستان کن | |

بعد از انکه مدتی برین واقعهٔ جانکاه و نایبهٔ حسرت افزا گذشت مجموعه اوراق این انتخاب از جزوان آگاهی بیرون آمد و آن ذخیرهٔ بودنش بها از هر جنس حقائق و معارف و مسائل شرعیه و حکمیه منتخب از تصنیفات ارباب تصوف و سلوک که رقمزدهٔ کلک جواهر سلک بود و ایراد هر مضمون بلفظ جوهر فرموده بسکه از تقاضائے مقام نزاکت تمام و لطافت بلیغ در خاطر مبارک بروز کرده بود و تدوینات ماسبق را پیشتر از نظر کیمیا اثر انداخته دلهائی آسودند که این مجموعه جواهر ارزش قبول دارد تا آنکه دیدهٔ دیده وران اوراق رقعه مختصر بدستخط خاص یافتند فحوائے او شهادت داد که حضرت باعظمت اللّٰهی را ترتیب این اوراق منظور بود و عبارتش اینست

از مفتح الابواب مفتاح فتح یافتم و در حجره معانی را بگشادم امید چنانست انچه از سهو و خطا یابند بذیل کرم بپوشند چه غرض فقیر خودنمائی نیست بلکه مقصود کلی آنست که قابل آن هر یک بقدر استعداد خود از حالات و مکاشفات این طائفه علیه محظوظ گردند نه آنکه قیل و قال را پیدا آرند و بحکم الهام این کتاب را جواهر غیبی نام نهادم جناب خداوند تعالیٰ مقبول و لساو مطلوب جانها گرداند و از خطا و زلل نگاهدارد انه علیٰ ما یشاء قدیر و بالاجابة جدیر انتهی

چون تدوین این مقاصد و ترتیب مطالب بتوقیع خاص قرار یافت یاران بمن اشارت کردند که این سعادت ابدی و خیر جاری را ذریعه عاقبت خود گردانم چون کاری بزرگ و مهمی عظیم بود باخود می اندیشیدم که ناگهان منامی که بمقام هردوئی پیش ازین دیدم بیاد آمد و در تعبیرش حیران بوده ام گفتم مگر این تاویل همان منام ست - روزی وقت قیلوله بخواب بودم چنان نمود که حضور پرنور حضرت باعظمت سیدی مولائی سید مظفر علی شاه اللّٰهی قدس اللّٰه سره العزیز بربالین این بنده قیام با تمکین دارند و بر زبان مبارک این لفظ

جاری که من محتاج این لقا هستم علی الفور دست سعی بگشادم و آنقدر که فهم ناقصم بر یافت در شش کنز به ترتیبش آورده دم چون کتاب را ابتدا اول میان عام و خاص ست بنابرآن احوال علیه حضرت الٰهی را با یاران اعلے خاتم ختم کتاب نودم و در آغاز بر آنچه عرض داشت نیفزودم و ما توفیقی الّا باللہ علیه توکلت والیه انیب

**جوهر** حمد و ثنا مر ذاتے و حقیقتے راست که موجود باشد بوجود هر موجود و مسجود باشد بسجود هر مسجود - وجود حق عین وجود هر شے دو وجود هر شے عین وجود حق باشد ذات حق امر معقول ست و ذات هر شے امر معقول اینما تولوا فثم وجه اللہ هر جا که رو آرید آنجا وجه اللہ باشد و ذات او که مقدس است از شرکت غیر پس روے تو وجه اللہ باشد

وپہلوے تو وجه اللہ و بطن تو وجه اللہ و ظهر تو وجه اللہ

**جوهر** در رشحات مذکور ست که حضرت خواجه عبید اللہ احرار قدس سره میفرمودند که حمد را بدایتی ست و نهایتی بدایت حمد آنست که در مقابله نعمتی که به بنده داده اند حمدی میگوید از برای آنکه میدانند که حمد نعمت را زیاده میگرداند و نهایت حمد آنست که جناب حق سبحانه و تعالیٰ مثلاً ویرا قوتی داده که بآن قوت قیام بحق عبودیت می نماید از نماز و روزه و زکوة و حج و امثال آن در مقابله اینچنین نعمتے که سبب قرب و رضاء حضرت حق سبحانه و تعالیٰ گشته است حمد میگوید بلکه نهایت حمد آنست که بنده داند که حامد از مظهر او غیر حق سبحانه نبوده است کمال بنده جز در ان نیست که داند که او معدومی ست که او را نه ذات ست و نه صفت و نه فعل باین اندیشه خود را مستغرق گرداند که او را مظهر صفات خود گردانیده اند - و میفرمودند که شکر بحقیقت آنست که در نعمت مشاهده منعم کند و فرمودند که امام غزالی قدس سره فرموده اند که اگر از نعمت متلذذ شود منافی شکر نیست اگر تلذذ از ین جهت باشد که سبب وصول میشود

بحق سبحانهٗ و تعالےٰ

**جوهر** حمد سه نوع است قولی و فعلی و حالی خواه حق حامد باشد مر نفس خود را و خواه عبد حامد باشد مر معبود خود را پس حمد قولی که حق حامد باشد مر نفس خود را چنانچه در کتب آسمانی یعنی کلام اللہ حمد مر نفس خود را فرموده و حمد فعلی چنانچه کمالات جمالی و جلالی از غیب بسوی شهادت و از باطن بطرف ظاهر رسانیده و حمد حالی چنانچه خود بخود در ذات متجلی بود بفیض اقدس و حمد قولے که عبد حامد باشد مر معبود خود را حمد لسانی ست چنانکه در سائر شریعت و ملت جاریست بر لسان انبیا و حمد فعلے آنیان بنده با عمال بدنی ست از عبادت و طاعت هر عضوی از اعضا مشغول میگردانند بعملی که بدان مخصوص ست بوجهی که در شریعت نبی آن قوم بدان منصوص ست و حمد حالی اتصاف روح و دل بود بصفات کمالات علمی و عملی و تخلق باخلاق الٰهی و این نوع حمد نزد اهل صوفیه است و اما نزد علماء ظاهر من حیث اللغت مفهوم آن تعظیم فاعل است بجهت احسان و انعام مطلقاً علی الانام و از روی اصطلاح علمی معانی تعریف محمود است بنعوت کمال و حمد اخص است از مدح و عم از شکر است چراکه شکر مخصوص تعظیم فاعل است بسبب آنچه از نعم و مکارم او متواصل میشود بمنعم علیه و اهل تحقیق درین معنی نظری دقیق دارند و

میگویند حامد در حالت حمد مشاہد بذات ست بے ملاحظہ افعال و صوات و مادح را در مدح نظر بملاحظہ صفات ست و شاکر را در شکر بسبب افعال موثر ست پس مصنف علیہ الرحمۃ آغاز کتاب را بحمد و شکر ابتدا کرده چرا کہ این فعل فعل اہل کمال است تا حامد و شاکر ذات مطلق و ذوات معیّنہ را باشد و مصنف حمد بحید و شکر بعید از ان گفتہ کہ کمالات ذات مطلق و ذات مقید را حدی و نہایتی نیست بر ہر صفتی و نعمتی مستحق حمد و ثنا ست خواہ آن صفت از ثبوتات صفات جمالی باشد و خواہ نعوتات صفات سلبیہ و کاف صفت ذات بلا اعتبار ہست و ضمیر شین راجع بذات مطلق ست ۱۲- آئینہ حقائق نما

جوہر حضرت قدوة المحققین نجم الملۃ والدین محمد عز الدین المغربی قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ العزیز در جام جہان نما میفرمایند حمد بحید و شکر بجد سزا ے ذاتی را کہ وحدتش منشاء احدیت و واحدیت شد و مرآت ازلیت و ابدیت گشت و رابطۂ ظاہریت و باطنیت و واسطہ اوّلیت و آخریت آمد کہ حد فاصل اشارت بدوست و برزخ جامع عبارت ازوست و حقیقت محمدی خود اوست و ثنا ربی نہایت قرین حضرتے را کہ بہ تعین اول و تجلی اوّل کہ متضمن شعور بود بکمال ذاتی و کمال اسمائی اجمالاً و شامل اعتبار وجود و علم و نور و شہود بود باعث تعین دوم شد و تجلی اوّل کہ متضمن شعور بود بر کمال ذاتی و کمال اسمائی تفصیلاً و تجلی دوم کہ از حیثیت واحدیت بود تعین بمرتبہ الوہیت شد کہ شامل ظاہر وجود ست کہ وجوب وصف خاص اوست و شامل ظاہر علم ست کہ امکان از لوازم اوست و شامل حقیقت انسانی کہ برزخ ست بین الوجوب والامکان وصلوٰة نامیات بر بہتر عالم کہ حقائق ارواح و اجسام تفصیل حقیقت روح و جسم اوست و او حقیقت روح و جسم اجمال جمیع اشیا ست و بر آل و اصحاب او باد کہ حاملان عرش شرع او بودند و ناقلان نقش اصل و فرع رضوان اللہ تعالےٰ علیہم اجمعین -

جوہر اے محمود ہر شانی و اے معبود ہر مکانے اے مذکور ہر لسانے و اے معروف بہر احسانے وجود عالم قطرہ ایست از بحر وجود او- و عالم وجود لمعہ ایست از ظہور نور شہود او- احتجاب او ہم بنور اوست - و اختفاے او بسبب شدّت ظہور اوست ؎

سرّ وحدت در نیابد ہیچکس — حیرت آمد حاصل دانا و بس
گرچہ توحید تو مے خوانیم ما — ہم تو دانا ئے کہ نادانیم ما
ای منزہ ذاتت از فہم عقول — در صفاتت دور عقل بوالفضول

ہمہ آثار قدرت اوست و ہمہ انوار عظمت اوست ہر چہ ہست ازوست و ہمہ بدوست بلکہ خود ہمہ اوست جمال احدیتش از وصمت ملاحظۂ افکار مُبرا و جلال صمدیتش از زحمت ملابست انکار معرّا مبارزان میدان فصاحت را در وصف او مجال عبارت تنگ و سابقان عرصہ معرفت را در تعریف او پاے اشارت لنگ پایۂ رفعت او در کش از موازات حواس و محاذات قیاس متعالی و ساحت عزت معرفتش از تعرض اوہام و تردد افہام خالی نہایت

عقول را در هدایت معرفت او جز تحیر و تلاشی دلیلی نیست و بصیرت صاحب نظران را در اشعهٔ انوار عظمت او جز تعامی و تعاشی سبیلی نه. منزه است از والد و ولد و مقدس است از معونت و مدد. ذات نامحدود او را بدایت نیست و صفات نامعدود او را نهایت نه. ازل و ابد مندرج در تحت احاطت او. و کون و مکان منطوی در طی بساطت او. جملهٔ اوائل در اولیت او و اواخر و همه اواخر در آخریت او و اوائل ظواهر اشیا در ظاهریت او و باطن و بواطن اکوان در باطنیت او. ظاهر دلیل وجود او هم وجود اوست و برهان شهود او هم شهود اوست ۵

| | | | |
|---|---|---|---|
| | نطق و ثنایش چه تمناست این | | عقل و تمناش چه سوداست این |

جوهر الحمد لله رب العالمین و الصلوٰة والسلام علی سید المرسلین و خاتم النبیین و آله المعصومین و صحابه الطاهرین و اتباعه و احزابه اجمعین. پای ادراک در میدان دریافت کنهش لنگ و قافیهٔ شعور در بیان حقیقت آن ذات بی رنگ تنگ. کمال خبرداری این مرتبه بیخبریست و نهایت ادراک این مرتبه عجز است. غایت ادراک درین مقام عجز است. العجز عن درک الادراک ادراک. هر چه در عقل و فهم و وهم و حواس و قیاس گنجد ذات سبحانه و تعالی از ان منزه و مقدس است چه این محدثات اند و محدث جز ادراک محدث نتواند کرد ۵ ای چه پیش تو بیش از ان ره نیست. غایت فهم تست الله نیست. هر چه ادراک او بدان منتهی گردد غایت ادراک او بود نه غایت او سبحانه و تعالی. تعالی الله عن ذلک علواً کبیراً. از درک ادراک و عاجز ماندن از ادراک او عین ادراک. لا تفکروا فی ذات الله و تفکروا فی آلاء الله. حمد فزون از عد و شکر برون از حد مر ذاتی را که وجود او عین ذات اوست و همه موجودات رشحه از فیض جود اوست و قائم بدوست. زهی علو جلال و زهی عظمت جمال که احدیتش عین واحدیت است

جوهر الحمد لاحد المحیط من الازل الی الابد و المدح لاحد الواسطة بین الواحد و الاحد. حمد فزون از عد شکر برون از حد مر ذاتی را که وجود او عین ذات اوست و همه موجودات رشحه از فیض جود اوست و قائم بدوست و او در استکمال هیچ کمالی از کمالات محتاج نیست بل هر چه سوای اوست در جمیع وجوه محتاج بدوست. زهی علو جلال و زهی عظمت جمال که احدیتش عین واحدیت و وحدتش عین هر دو. همان احدیهٔ مطلقه است که در تجلی علمی و اجمالی مسمی بوحدت شده و در مرتبهٔ تفصیلی خود را واحدیت خوانده و در مرتبهٔ تجلی ثانی صورت ظاهر وجود ظاهر عالم گشته. و صلوٰة بیحد و درود بیعد بر سبز شجر ایمان و آفتاب آسمان عرفان و بدر فلک انوار سبحانی و خزینهٔ گنج حقائق و معانی و مفتاح اسرار رحمانی باد. از آئینهٔ حقائق نما شرح جام جهان نما شیخ ابراهیم شطاری جنت آبادی مرید حضرت ابو عبد الله محمد خطیر الدین العطاری المخاطب من حضرت القدسی الغوث

## نعت

جوهر مقصود از ایجاد موجودات اوست در جامعیت انسان و کمالات او بواسطهٔ اوست سیر من الله

نزول اوست وسیر الی اللہ عروج اوست وسیر فی اللہ خود اوست حقیقت جامعہ انسانیہ اوست و آئینہ شیون غیر متناہیہ اوست مظہر شان الٰہی و مظہر شانش کماہی۔ لولاک لما اظہرت الربوبیتہ در شان اوست و لولاک لما خلقت الافلاک برہان اوست مقیم مقام دنیٰ مسافر عالم او ادنیٰ قابل خلعت فاوحی محرم اسرار ما اوحی

## نظم

اوست ایجاد جہان را واسطہ — درمیان خلق و خالق رابطہ
شاہباز لامکانی جان او — رحمۃ للعالمین در شان او
عارف اطوار سر جزو کل — خلق اول روح اعظم عقل کل
علت غائی ز امر کن فکان — نیست غیر ذات آن صاحب قران
رہنمائے خلق و ہادی سبل — مقتدائے انبیا ختم رسل

## جوہر در وصف ودود بر صاحب مقام محمود ۵

مظہر جامع حدوث و قدم — امی و حل عقد لوح و قلم
موجہ اولین بحر شہود — نقطۂ آخرین دور وجود
جنبش اول از محیط قدم — سلسلہ جنبان وجود از عدم

جوہر در معنی وجود ہستی وجود بضمتین یافتن مطلوب و ہستی و بمعنی جسم و بدن کہ در عرف مستعمل ست در کتب لغت یافتہ نشد مگر آنکہ مجاز باشد و چون زبان زد بعضی ثقات ست ظاہر اور ست باشد و ہستی لفظی است فارسی کہ تعبیر از معنیش بزبان عربی بلفظ وجود میکنند و مقابل نیستی ست و در اصطلاح صوفیہ بمعنی وجود کہ عبارت از ذو الوجود ست و بمعنی دولت چنانچہ نیستی بمعنی فقر و عارف سامی شیخ نور الدین عبد الرحمٰن جامی قدس سرہ در لوائح میفرمایند کہ لفظ وجود را گاہ بمعنی تحقق و حصول کہ معانی مصدریہ و مفہومات اعتباریہ اند اطلاق میکنند و بدان اعتبار از معقولات ثانیہ ست کہ نور برابر وے امرے نیست در خارج بلکہ ماہیات را عارض میشود در تعقل چنانچہ محققان حکما و متکلمین تحقیق آن کردہ اند و گاہ لفظ وجود میگویند و حقیقتے میخواہند کہ ہستی وی بذات خود ست و ہستی باقی موجودات بوے و فی الحقیقت غیر از وے موجودے نیست در خارج و باقی موجودات عارض وے اند و قائم بوے چنانکہ ذوق کمل کبرا عارفین و عظما اہل یقین بران گواہی میدہد و اطلاق این اسم بر حضرت حق سبحانہ و تعالےٰ بمعنی ثانی ست نہ بمعنی اول رباعی

ہستی بقیاس عقل اصحاب قیود — جز عارض اعیان و حقائق ننمود
لیکن بمکاشفات ارباب شہود — اعیان ہمہ عارض اند و معروض وجود

ثقہ بمعنی استوار و مرد معتمد کہ بر قول و فعل او مردم اعتماد کنند ۱۲

جوہر صاحب تحفۃ المرسلہ الی النبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وصحابہ وسلم میفرمایند اعلموا اخوانی اسعدکم اللہ تعالیٰ وایانا ان الحق سبحانہ وتعالیٰ ہو الوجود وان ذلک الوجود لاشکل ولاحد ولاحصر مع ہذا ظہر وتجلی بالشکل والحد ولم یتغیر عما کان من عدم الشکل وعدم الحد بل الآن کما کان بدیدیہ برادران دینی من کہ سعد ونیکبخت گرداند شمارا حق سبحانہ وتعالے ومارا بدرستی کہ حق سبحانہ وتعالے ہستی است وہستی وے عین ذات ویست وآن ہستی را نہ صورت ست ونہ ہیئت ونہ اورا حدست ونہ بدایت ونہ نہایت وباوجود این بشکل ظہور نمودہ وبحد تجلی فرمودہ ونگشتہ ازانچہ بودہ بلکہ در ظہور ہم نمود ہمچنان ست کہ پیش ازان بود واین را مثالے گویم کہ بفہم قریب تر بود وآن اینست کہ اگر شخصے گرداگرد خود آئینہ ہا مختلف دارد خُرد وکلان طویلہ وعریضہ پس در ہر آئینہ برحسب آن آئینہ صورتے مختلف پیدا خواہد شد در آئینہ خُرد صورت خُرد ودر کلان صورت کلان ودر طویلہ دراز ودر عریضہ عریض بے آنکہ حقیقت آن شخص وصورت اصلی آن تغیر پذیرد ورنگے دیگر گیرد پس ہبین انچہ محال بود چگونہ جائز آمد ونیز این حکم در فرشتگان وجن منقول ومعروف ست کہ ایشان بصورت مختلفہ پدید میشوند واز حقیقت خود منقلب نمیشوند بلکہ از شعبدہ بازان وساحران چنین ظاہر میشود کہ جز نمودار ہیچ بیش نیست چنانچہ رسن را مار وگل را خار می سازند وبایان بچشم سر می بینیم کہ آن رسن مار گشت وگل خار ودر حقیقت نہ آن مار گشتہ ونہ این خار بلکہ جز نمودار چیزے دیگر نیست پس چون این معنی در مخلوقات جائز آید در قادر مطلق وحکیم برحق چہ مشکل نماید حضرت عارف سامی شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سرہ میفرمایند ؎

آن کان حسن بود ونبود از جہان نشان — الآن ان عرفت علے ما علیہ کان
اعداد کون کثرت صورت نمایش ست — فالکل واحد یتجلے بکل شان
نور یست محض کردہ باوصاف خود ظہور — تام تنوعات ظہور یش بود جہان
ہر چند در نہان وعیان نیست غیر او — فی حد ذاتہ نہ نہان ست ونہ عیان
فائض وجود بود بر اعیان جن وانس — ساری بود ز لطف در اطوار جسم وجان
دانا بہر بصیرت وبینا بہر بصر — گویا بہر زبان وتوانا بہر توان
جامی کشیدہ دار زبان را کہ ہر عشق — رمزیست کس نگوی حدیثی ست کس مدان

واین تمثیل کہ گفتم برہمہ وجوہ نباید دانست بلکہ در نا گردیدن ذات ونا گشتن صفات حق سبحانہ وتعالیٰ در ظہور فرمودن درین تعینات ودرین کہ ہر نقص وعیب راجع ست برین ظہور نہ بر آن ذات وان الوجود واحد والالباس مختلفۃ ومتعددۃ وان ذلک الوجود حقیقۃ جمیع الموجودات وباطنہا وان جمیع الکائنات حتی الذرۃ لاتخلو عن ذلک الوجود وآن ہستی یکی ست ولباسہا مختلف وبسیار ست وتعینات بحد بیشمار ؎

آن وجود حقیقت جمیع کائنات ست و باطن او و جمیع موجودات بلکہ ہمہ ذرات خالی نیند از وجہ ممکن نیست کہ بی آن
ہستی ایشان را وجود متصور گردد وان ذلک الوجود لیس بمعنی التحقق والحصول لانہما من المعانی المصدریۃ
لیسا بموجودین فی الخارج فلا یطلق الوجود بہذا المعنی علی الحق الموجود فی الخارج تعالی عن ذلک
علوا کبیرا و آن وجود تحقق وحصول نیست کہ اینہا از معانی مصدریہ اند کہ در خارج وجود ندارند پس لفظ وجود باین معنی
بر حق سبحانہ و تعالی کہ موجود در خارج ست اطلاق نباید کہ شان او برتر ست ازانکہ آن لفظ در حق او بدین معنی کشاید
بل عیننا بذلک الوجود الحقیقۃ بہذہ الصفات اعنی وجودہا بذاتہا ووجود سائر الموجودات بہا وانتفاء
غیرہا فی الخارج وان ذلک الوجود من حیث الکنہ لا ینکشف لاحد ولا یدرکہ العقل ولا الوہم ولا الحواس
ولا یاتی فی القیاس لان کل من محدثات والمحدث لا یدرک بالکنہ الا المحدث تعالی ذاتہ وصفاتہ عن
الحدوث علوا کبیرا بلکہ میخواہیم بدان وجود حقیقتے کہ متصف ست باین صفات عالم یعنی ہستی وے بذات او و ہستی سائر
موجودات بدو و انتفاء غیر او در خارج و آن وجود از حیثیت کنہ ہیچکس را منکشف نگردد و نہ او را عقل دریابد و
نہ حواس و نہ در آید در قیاس چہ اینہا ہمہ نو پیدا شدہ اند و نو پیدا شدہ بکنہ ادراک نکند مگر ہمتا خود را او ذات و صفات
حق سبحانہ و تعالی ازان برتر ست و معلی و من اراد معرفتہ من ہذا الوجہ وسعی فیہ فقد ضیع وقتہ و کسی کہ خواہد
معرفت آن ہستی بحیثیت کنہ او و سعی کند در و پس او بتحقیق ضائع کردہ باشد عمر خود را وان لذلک الوجود مراتب کثیرۃ

جوہر شیخ ابراہیم شطاری قدس سرہ در آئینہ حق نما میفرمایند کہ حق سبحانہ و تعالی در مذہب محققان متصوفہ
عبارت از وجود محض ست و وحدت او وحدتی ست حقیقے نہ وحدتی کہ مقابل کثرت باشد و وجود او عین ذات اوست
جوہر حضرت حق سبحانہ و تعالی وجود مطلق ست و قائم بنفس است کہ عین وجود ست و ہمہ موجودات شیونات
وے اند و قائم بوے و منزہ است از قیام صفات کہ عین صفات است انچہ دیگران را بقیام صفات حاصل شود
او سبحانہ را بذات خود حاصل ست و مقدس ست از تعدد و ظاہر ست نزد خود بذات خود و خود را مشاہد ست بذات
خود و غنی ست از ماسوای خود کہ مظاہر اند و یافت و ادراک آن عقل و وہم را محال ست ۔

## در بیان آنکہ وجود حقیقی در ہر مرتبہ باحکام و آثار آن مرتبہ ظاہر

جوہر وجود حقیقی در ہر مرتبہ باحکام و آثار آن مرتبہ ظاہر ست و بلون آن مرتبہ ملون اگرچہ فی الحقیقت او را
رنگے نیست مثلاً اگر آفتاب در زجاج ہای مختلف الوان تابد در ہر زجاجے بقدر قابلیت آن زجاج نورے ظاہر
گردد از اخضر اخضر و از اصفر اصفر و از احمر احمر و این الوان را آفتاب نمی توان گفت چراکہ آفتاب یک حقیقت بسیط ست
ہیچ لونے را دران مدخل نیست و اگر شخصے ہر فردی از افراد لون را آفتاب گوید خطا و غلط گفتہ باشد اگرچہ ظہور ہیچ
لونے بے آفتاب نیست اما عین آفتاب نیست ہمچنان ذات مطلق در ہر مرتبہ باسمے مسمی گشتہ و در ہر تعینے متعین شدہ

و در ہر قیدے مقیدست اگر کسی مقید را مطلق گوید و یا مطلق را مقید خطا و ہذیان گفتہ باشد اگرچہ مقید بے مطلق نیست و مطلق بے مقید نہ اما مقید من حیث المقید مطلق نیست و مطلق من حیث المطلق مقید نہ چراکہ ہر دو قید اند

فہم من فہم ۱۲- از آئینہ حقائق نما شرح جام جہان نما

جوہر کثرت اسما و صفات ذات را متکثر نگرداند چنانچہ کثرت تعدد اعداد واحد را معدد و نکند ہمچنان بہ تعدد تعینات و تکثرات وجود حقیقی متکثر و متعدد نمی شود بلکہ ایشان مظاہر و مجالے اند زانکہ ایشان را علیحدہ وجود ست در خارج تا مرتبہ وجود حقیقی را متکثر گردانند و ایشان را در مرتبہ ذات شیونات (آئینہ باجمع مجلی ۱۲) خوانند و در مرتبہ علم اعیان ثابتہ و در مرتبہ شہادت کہ جامع جمیع مراتب ست خلق دانند آئینہ حقائق نما

جوہر در معنی کل شئ فیہ کل شئ مولانا جامی قدس سرہ در لوائح میفرمایند کہ حقیقت ہستی بجمیع شیون (یعنی تعین اول ۱۲) وصفات و نسب و اعتبارات کہ حقائق ہمہ موجودات اند در حقیقت ہر موجودے ساری ست و لہذا قیل کل شئ فیہ کل شئ صاحب گلشن راز قدس سرہ میفرمایند ع

| | |
|---|---|
| دل یک قطرہ را اگر بر شگافے | برون آید ازو صد بحر صافے |

رباعی

| | |
|---|---|
| ہستی کہ بود ذات خداوند عزیز | اشیا ہمہ در وی اند و وے در ہمہ نیز |
| اینست بیان آنکہ عارف گوید | باشد ہمہ چیز مندرج در ہمہ چیز |

جوہر خفاے او باعتبار صرافت و اطلاق ست و ظہور او باعتبار مظاہر و تعینات ہر چند حجب بیشتر ظہور بیشتر و ہر چند حجب کمتر خفا زیادہ تر

جوہر در مذہب محققان صوفیہ حق عبارت از وجود محض ست و آن وجود حقیقی ست کہ در مقابل آن عدم حقیقی است

جوہر ظہور حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ بے ما صورت نہ بندد و وجود ما بے او متحقق نشود فوجودنا بہ ظہوربنا

جوہر در اتحاد وجود واجب تعالیٰ با حقیقتش بدانکہ اتحاد وجود واجب تعالے با حقیقتش میان حکما متقدمین و صوفیہ موحدین متفق علیہا است اما نزد حکما جزئی حقیقے ست و متعین بہ تعین کہ عین ذات اوست و نزد صوفیہ نہ کلی ست نہ جزئی و نہ خاص و نہ عام بلکہ مطلق ست از ہمہ قیود تا بحدی کہ از قید اطلاق نیز و این را حوالہ بکشف صریح و ذوق صحیح میکنند و آن طور ورائے طور عقل یعنی قوت عقلیہ با دراک آن وافی نیست نہ آنکہ منافی طور عقل ست زیرا کہ بمقدمات عقلیہ اثبات آن توان کرد و نہ نفی آن حضرت شیخ نورالدین عبدالرحمن جامی قدس سرہ در شرح رباعیات میفرمایند رباعی

واجب که وجود بخش نو و کهن ست　تصویر وجود بخشش قول کن ست
گویم سخن نغز که مغز سخن ست　هستی ست که هم هستی و هم هست کن ست

رباعی

هر بی سر و پا را نه رسد دست بتو　خوش آنکه ز خود برید و پیوست بتو
هستی تو بهستی که بجز ذات تو نیست　نانیست بذات خود و لے هست بتو

درین دو رباعی اشارت ست باتحاد وجود واجب تعالی با حقیقتش چنانکه مذهب حکما و صوفیه موحده است و بیانش آنست که موجودات را بحسب تقسیم عقلی سه مرتبه می تواند بود اول موجودے که وجود وے مغائر ذات وی باشد و مستفاد از غیر چون ممکنات موجوده دوم موجودی که حقیقت وے مغائر وجود وی باشد و مقتضی آن بوجهی که انفکاک وجود از وے محال باشد و خارج اگرچه بنابر تغائر میان ذات و وجود تصور انفکاک ممکن ست چون واجب الوجود بر مذهب متکلمین سوم موجودی که وجود او عین ذات او باشد یعنی بذات خود موجود بود نه بامرے مغائر ذات و لاشک چنین موجود واجب بود زیراکه انفکاک شئ از نفس خودش تصور نمیتوان کرد فکیف که بحسب خارج واقع تواند شد و پوشیده نماند که اکمل مراتب وجود مرتبه سوم ست و فطرت سلیمه جازم ست بآنکه واجب تعالی می باید که بر اکمل مراتب وجود باشد پس ذات وی عین وجود وے باشد تنبیه ازینجا معلوم شد که چون لفظ وجود و هستی بر واجب تعالی اطلاق کنند مراد بآن ذاتے ست که موجود ست بنفس خود و موجد ست مر غیر خود را نه کون و حصول و تحقق که معانی مصدریه و مفهومات اعتباریه اند که آنرا تحقق و وجود نیست مگر در ذهن تعالی الله عن ذلک علوا کبیرا و میفرماید رباعی

هستی که بذات خود هویداست چو نور　ذرات مکونات ازو یافت ظهور
هر چیز که از فروغ او افتد دور　در ظلمت نیستی بماند مستور

رباعی

خورشید فلک بنور خویش ست منیر　جرم قمر از پرتو او نور پذیر
روشن بخود ست نور کز عقل خبیر　افزون شدش ز مهر و مه خورده گیر

درین دو رباعی اشارت ست به تمثیلے که از برای بیان مراتب موجودات در موجودیت کرده اند و گفت که اشیاء نورانی را در نورانیت سه مرتبه است اول آنکه نور وے مستفاد باشد از غیر چنانکه جرم قمر در مقابله آفتاب روشن گردد بشعاع او و درین مرتبه سه چیز باید یکے جرم قمر دوم شعاع که بروی افتاده است سوم آفتاب که مفید شعاع ست مرتبه دوم آنکه نور وے مقتضاے ذات وی باشد چون آفتاب بالفرض آنکه ذات وی مستلزم و مقتضے نور وے بود و درین مرتبه دو چیز باید یکے جرم آفتاب دوم نور وے

مرتبہ سوم آنست کہ بذات خود ظاہر و روشن باشد نہ بنورے کہ زائد باشد بر ذات وے چون نور چہ بر ہیچ عاقل پوشیدہ نیست کہ نور آفتاب تاریک نیست بلکہ بذات خود ظاہر و روشن ست نہ بنورے دیگر کہ بذات وے قائم باشد و درین مرتبہ یک چیز ست کہ بخود بر دیدۂ مردم ظاہر ست و دیگر چیزہا بواسطہ وے ظاہر میشوند بآنمقدار کہ قابلیت ظہور دارند و ہیچ مرتبہ در نورانیت بالاتر از مرتبہ سوم نیست و چون این مقدمات در محسوسات متصور گشت مراتب سگانہ موجودات کہ پیش ازین مذکور شد روشن گشت و اکملیت مرتبہ سوم مبین شد

جوہر بدلیل اثبات اتحاد وجود واجب تعالے با حقیقتش مولانا شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سرہ در شرح رباعیات میفرمایند رباعی

| | |
|---|---|
| ہر چیز کہ جز وجود در چشم شہود | در ہستی خویش ہست محتاج وجود |
| محتاج چو واجب نبود وصف وجود | باشد بوجود خاص و ہو المقصود |

این رباعی اشارت ست بدلیل اثبات اتحاد وجود واجب تعالی با حقیقتش و تحریرش آنست کہ گوئیم ہر چیزے کہ مغائر وجود ست بحیثیتی کہ نہ عین مفہوم وجود باشد و نہ فرد وے چون انسان مثلاً مادام کہ منضم نگردد وجود بوے متصف نمیگردد بوجود فی نفس الامر پس ہر چیز کہ مغائر ست مر وجود را در موجودیت فی نفس الامر محتاج باشد بغیر خود کہ وجود ست و ہر چہ محتاج باشد بغیر خود در موجودیت ممکن ست زیرا کہ ممکن عبارتست از چیزے کہ در موجودیت خود محتاج باشد بغیر پس ہر چیز کہ مغائر باشد مر وجود را واجب نتواند بود و ببراہین عقلیہ ثابت شدہ است کہ واجب موجود ست پس واجب نتواند بود مگر وجود سوال اگر کسے گوید ممکن آنست کہ در موجودیت خود محتاج باشد بغیر یکہ موجد وے است نہ وجود وے جواب گوئیم ہر چیز کہ در موجودیت محتاج بغیر ست استفادہ وجود از غیر میکند و ہر چہ استفادہ وجود از غیر میکند ممکن ست خواہ آن غیر را وجود گویند خواہ موجد

جوہر در بیان آنکہ وجود حق و ہستی مطلق ہر جا کہ ظاہر ست عین مظہر ست

شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سرہ در لوائح میفرمایند ہر گاہ کہ چیزے در چیزے نمودہ میشود ظاہر غیر مظہر ست یعنی ظاہر دیگر و مظہر دیگر ست و ایضاً آنچہ نمودہ میشود از ظاہر در مظہر شبح و صورت ست نہ ذات و حقیقت الا وجود حق و ہستی مطلق کہ ہر جا کہ ظاہر ست عین مظہر ست و در ہمہ مظاہر بذات خود ظاہر است۔

جوہر آن وجود باعتبار مرتبہ اطلاق منزہ است از جمیع نقائص رنج و راحت راجع است بسوے تعینات و وجود بواسطہ تلبس با مور شریفہ کمال نگیرد و بحسب ظہور در مظاہر خسیسہ نقصان نپذیرد نور آفتاب ہر چند بپاک و پلید تابد ہیچ تغیر بہ بساطت نوریت او راہ نیابد نہ از مشک بوے گیرد و نہ از گل رنگ روح در بدن انسان موجود

ومحیط وبا وجود چندین پلید بہائے قالب او پاک ولطیف ست چنانچہ پیش از تعلق پاک ولطیف بود پس نور حقیقی کہ
از ہمہ الطف ست او را ازین چہ نقص حاصل شود۔

جوہر ظہور وخفا شیون واعتبارات بسبب تلبس بظاہر وجود وعدم تلبس آن موجب تغیر حقیقت وجود وصفات
حقیقی او نیست بلکہ مبنی ست بر تبدیل نسب واضافات وآن مقتضی تغیر در ذات نیست اگر عمرو از یمین زید برخیزد و
بر یسارش نشیند نسبت زید باو مختلف شود وذاتش با صفات حقیقت خود ہمچنان برقرار خود ہمچنین حقیقت وجود
بواسطہ تلبس بامور شریفہ زیادتی کمال نگیرد وبجہت ظہور در مظاہر خسیسہ نقصان نپذیرد ونور آفتاب ہر چند بر پاک
وپلید تابد ہیچ تغیر بر بساطت نوریت او راہ نیابد نہ از مشک بوئے گیرد ونہ از گل رنگ ونہ از خار عار دارد ونہ از خارا
ننگ لوائح زیرا کہ معیت حق سبحانہ باشیا نہ چون معیت جوہر ست بجوہر یا عرض بعرض یا عرض بجوہر بلکہ معیت
وجودست بماہیت من حیث ہی کہ بمعیت ماہیت موجود میگردد وآن معیت عبارتست از ظہور نسبت مجہول الکیفیت

## میان وجود وماہیت

جوہر آن وجود محیط است بجمیع موجودات ہمچو احاطۂ ملزوم بلوازم وموصوف بصفات چنانچہ عالم
بر صفت علم وقادر بر صفت قدرت نہ احاطہ ظرف بمظروف یا احاطہ کل مر جزو را

جوہر شیخ ابراہیم شطاری قدس سرہ در آئینہ حقائق نما میفرمایند کہ حقیقت وجود بشرط لاشی معہا مسمّٰے
بمرتبۂ احدیت وغیب ہویت وذات بلا قید ست جمیع اسماء وصفات درین مرتبہ مستہلک اند ووجود بشرط
جمیع اشیا کہ لازمۂ اوست از کلیات وجزئیات مسمّٰی ہست باسما وصفات مرتبہ واحدیت والوہیت ومقام جمع
خوانند وحقیقت وجود نہ بشرط شی ونہ بشرط لاشی کہ او را ہر دو مساوی باشند آن مرتبہ را وحدت حقیقی وہویۃ
مطلقہ خوانند کہ ساری ست در جمیع موجودات وباصطلاح صوفیہ تعین اول وتجلی اول گویند درین مرتبہ
جمیع اعیان ثابتہ در حضرت علم بصورت عقل ظاہر شدند

جوہر در بیان آنکہ حقیقت ہستی از جہت صرافت واطلاق خویش ساریست در ذوات
جمیع موجودات شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سرہ در لوائح میفرمایند ہمچنانکہ حقیقت ہستی از جہت صرافت
واطلاق خویش ساریست در ذوات جمیع موجودات بحیثیتی کہ در آن ذوات عین آن ذوات ست چنانکہ آن
ذوات در وے عین وے بودند ہمچنین صفات کاملہ او بکلیتہا واطلاقہا در جمیع صفات موجودات ساری
اند بمثابہ کہ در ضمن صفات ایشان عین صفات ایشانند چنانکہ صفات ایشان در ضمن صفات کاملہ عین
آن صفات کاملہ بودند مثلا صفت علم در ضمن علم عالم بجزئیات عین علم بجزئیات ست ودر ضمن علم عالم بکلیات
عین علم بکلیات ودر ضمن علم فعلی وانفعالی عین علم فعلی وانفعالی ودر علم ذوقی ووجدانی عین علم ذوقی ووجدانی

تا غایتے کہ در ضمن علم موجوداتے کہ بحسب عرف ایشان را عالم مینامند عین علمی ست کہ لائق حال ایشان است وعلیٰ ہذا القیاس سائر الصفات والکمالات

جوہر نزد محققین وجود معروض ست وموجودات مقیدہ عارض وجود مطلق موجود ست وغیر او را وجود نیست اصلاً در حقیقت ونزد حکما ومتکلمین وجود عارض ست مر ماہیات وحقائق را وماہیات وحقائق معروضات وجود اند ووجود مطلق را در خارج وجود نیست بل وجود آن ذہنی ست وآن امر کلی ست عام موجود وتحت افراد خود وعجب تر آنکہ حکما ومتکلمین میگویند کہ وجود مطلق نقیض عدم مطلق ست ومقسم تمام موجودات وخیر محض ست ووجود واجب ست واو را ضد ومثل نیست وباز میگویند کہ آن در خارج معدوم ست

جوہر بدانکہ حق حقیقی ووجود واحد مطلق ست ودر مقابل وجود عدم است پس باطل حقیقی عدم باشد وحق اضافی آنست کہ نفع او بہ نسبت با بعضے باشد دون بعضے مثل عسل کہ نسبت با مزاج محرور صفراوے بابس مضر وباطل ست ونسبت با مزاج بارد بلغمی مرطوبی حق ونافع ست وپوست خربزہ وپوست برنج وکاہ گندم نسبت بانسان باطل ست چہ ماکول انسان نیست ونسبت با حیوانات حق ونافع وعلیٰ ہذا القیاس وحق اضافی وباطل اضافی ہر دو اقسام حق حقیقی اند چہ در تحت وجود داخل اند نہ خارج

جوہر بدانکہ غیر وجود عدم ست وعدم لاشی محض ست پس وجود دائما واحد ست وبر حقیقت حقیقی خود بلا تغیر وتبدیل باقی ست وعدم ہمچنان دائما بر عدمیت خود ست ہرگز وجود عدم نمیشود وموجود معدوم نمیگردد کہ قلب حقائق محال ست

جوہر شیخ رکن الدین شیرازی قدس سرہ در نصوص الخصوص فی شرح الفصوص وشیخ ابراہیم شطاری قدس سرہ در آئینہ حقائق نما شرح جام جہان نما میفرمایند الوجود عدم العدم والعدم عدم الوجود

| | | | |
|---|---|---|---|
| وجود حقیقی ست عدم العدم<br>نماندہ درین بحث الا وجود | | عدم چیست عدم الوجود اے حکیم<br>کہ غیر وجود ست بیشک عدم | |

جوہر در بیان آنکہ وجود خیر محض ست شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سرہ در لوائح میفرمایند کہ چون صفات واحوال وافعال کہ در مظاہر ظاہر ست فی الحقیقت مضاف بحق ظاہر دران مظہر ست پس اگر احیاناً در بعضی از انہا شرے ونقصانے واقع باشد از جہت عدمیت امرے دیگر تواند بود زیراکہ وجود من حیث ہو وجود خیر محض ست واز ہر امرے وجودے کہ شرے متوہم میشود بواسطہ عدمیت امر وجودے دیگر ست نہ بواسطہ آن امر وجودے من حیث ہو امر وجودے وحکما دراینچہ وجود خیر محض ست دعوی ضرورت کردہ اند واز برائے توضیح مثالے چند آوردہ وگفتہ کہ برد مثلاً کہ مفسد اثمار ست وشر ست نسبت با ثمار شریت او نہ ازان جہت ست کہ کیفیتے ست از کیفیات وجود زیراکہ او ازینجہت کمالے ست از کمالات بلکہ ازان جہت ست کہ

سبب شدہ ست مر عدم وصول اثمار را بکمالات لائقہ خود و ہمچنین قتل مثلاً کہ شریست شریت او نہ از جہت قدرت قاتل ست بر قتل یا قاطعیت آلت یا قابلیت عضو مقتول مر قتل را بلکہ از جہت زوال حیات ست و آن امریست عدمی الی غیر ذٰلک من الامثلۃ ہ

| | |
|---|---|
| میدان بیقین کہ محض خیرست اول | ہر جا کہ وجود کردہ سیرست اول |
| پس شر ہمہ مقتضائے غیرست اول | ہر شر ز عدم بود و عدم غیر وجود |

بدانکہ وجود را من حیث ہو وجود شری لاحق نگردد نہ آنکہ مطلقاً شر را بوے اضافت نتوان کرد چرا کہ وے اگر چہ فی نفسہ ومن حیث انہ وجود بد نیست اما نہ ازین حیثیت کہ سبب بدیست و مستلزم وے۔

جوہر مقررست نزد حکما و محققان علما کہ وجود خیر محض ست در ہر صورتے کہ باشد بدانکہ ہر کائنے کہ ہست مظہرست اسمی را از اسمار الٰہیہ و وجود مطلق کہ خیر محض ست بجمیع وجوہ ظاہر شدہ است بآن اسم پس ہر کائن بدین رو خیرست و موجب ظہور احکام اسماست ازین رو ہم خیرست ولیکن چونکہ در اسمار تقابل ست در مظاہر آنہا نیز تضاد روے داد پس اثر ہر مظہر مخالف اثر دیگرست پس ازین مخالفت یک کائن بد باشد بہ نسبت کائن دیگر و بد مطلق ممکن نیست

جوہر ظہور نیک و بد از انست کہ ذات جناب حق سبحانہ و تعالیٰ باسمار متقابلہ متعین گشتہ پس تقابل و تضاد و توافق درین متعینات پیدا شد پس متعینے کہ موافق دیگرست نیک و متعینے کہ متضاد و مخالف ست بدست در حق او و مکروہ و مرغوب و خیر و شر امور اعتباری اند بحسب طبائع مختلف چنانچہ نزدیک طبعی مثلاً شئی مکروہ و شرست و نزدیک طبع دیگر ہمان شئی مرغوب و خیرست و چیزیکہ بہمہ وجوہ و علی الاطلاق مکروہ و شر بود نیست و جناب حق سبحانہ و تعالیٰ خالق ہمہ است ہر چہ از وصادر میشود ہمہ نیکوست بدی نسبت باماست و ہر گاہ کہ نسبت بجناب حق سبحانہ و تعالیٰ و ہند ہمہ نیکیست و محض حکمت

جوہر بدانکہ وجود من حیث ہو وجود خیر محض ست و عدم من حیث ہو عدم شر محض پس ہر امرے کہ باشد بود او بہتر از نابود او باشد من حیث الوجود و نابود وے کہ لاحق او میگردد من حیث الشرع والعرف والعقل شریست عارضی و مذمومیت بہ نسبت باوے عارض میگردد پس جہت محمودیت جہت وجودست و وجود لازم وجود مطلق ست پس بایدکہ از وی ہیچ فوت نباشد و چنین کمالے کہ مستغرق جمیع کمالات نیست الا ذات احدیت جامعہ مرجمیع اسمار و صفات را کہ آن مسمی باللہ ست تعالیٰ شانہ

جوہر شیخ نور الدین عبد الرحمٰن جامی قدس سرہ در لوائح میفرماید کہ این عین واحد از حیثیت تجرد و اطلاق از تعینات و تقییدات حق ست و از حیثیت تعدد و تکثر کہ بواسطہ تلبس او بہ تعینات می نماید خلق و عالم

پس عالم ظاہر حق ست وحق باطن عالم و عالم پیش از ظہور عین حق بود وحق بعد از ظہور عین عالم بلکہ فی الحقیقت یک حقیقت ست وظہور وبطون واولیت وآخریت از نسب اعتبارات ہو الاوّل والآخر والظاہر والباطن

## رباعی

چون حق بتفاصیل شیون گشت عیان ‌ ‌ مشہود شد این عالم پر سود وزیان
گر باز روند عالم وعالمیان ‌ ‌ بار تبہ اجمال حق آید بمیان

اگر مجموع عالمیان کہ تفاصیل شیون حق اند بعدم باز گروند وبمرتبۂ اجمال کہ سابقاً داشتہ اند رجوع نمایند حق آید بمیان یعنی عین حق ماند وبس چنانکہ اول بود بے مظاہر تفصیلیہ کان اللہ ولم یکن معہ شئ ویتوانی کہ مراد از باز رفتن سیر عروجی باشد کہ آن بطریق جذبہ یا سلوک طالبان را میسر مے گردد

جوہر بدانکہ اجلی واظہر جمیع مفہومات وبدیہیات وجود واحد مطلق ست کہ از غایت ظہور ووضوح مخفی ومستتر می نماید ؎ ای تو مخفی در ظہور خویشتن + وے رخت پنہان بنور خویشتن + وبحقیقت غیرے نیست کہ واسطہ وسبب ظہور حق تعالیٰ گردد

جوہر ذات مطلق بقید واحدیت وموجودیت وجود نام یافت وبقید عالمیت ومعلومیت علیم شد وبقید ظاہریت ومظہریت نور گشت وبقید شاہدیت ومشہودیت شہود شد

جوہر اعتبار اربع اعتبارات ذات مطلق اند وذات مطلق بواسطہ این اعتبارات مقید بجمیع اعتبارات شد کہ عبارت از مرتبہ واحدیت ست چہ این اعتبارات جامع جمیع اعتبارات ست وجمیع اعتبارات از ایشان ظاہر خواہند شد کہ ایشان مثل کلی مطلق اند

جوہر مطلق بے مقید نباشد ومقید بے مطلق صورت نہ بندد اما مقید محتاج بمطلق ومطلق مستغنی ست از مقید پس استلزام از طرفین ست واحتیاج از یکطرف چنانکہ حرکت ید وحرکت مفتاح کہ در یدست۔ لوائح مطلق بے مقید نباشد یعنی وجود مطلق بے مقید نیست در نفس امر وہمیشہ تقید کونی لازم اوست کہ بعضے از صفات الٰہی مشروط ست بتحقیق وجود کونی۔ وصوفیہ چنین گویند کہ موجودات کونی بعضے ازلیست کہ آنرا مبدعات ازلی گویند والا تعطیل بعضے از صفات لازم می آید ومی تواند بود کہ مراد از انکہ مطلق بے مقید نباشد آن باشد مطلق باعتبار ظہور بے مقید نیست چہ مراد از آنکہ مطلق مستغنی ست از مقید آنست کہ بحسب ذات وجود عین ذات اوست پس احتیاج نباشد بہیچ قیدی وتعینی وظہورے چنانکہ حرکت ید وحرکت مفتاح کہ در یدست حرکت ید در صفت کہ مفتاح در وے ست چہ اینجا ہر دو حرکت باہم اند اما حرکت مفتاح محتاج ست بحرکت ید وحرکت ید را احتیاج بمفتاح نیست اگر چہ با وے وجود گرفتہ ست

جوہر ذات احدیت را با ہر صورتے و تعینے از صور علمیہ نسبتی خاص ست و آنرا نسبت اسمائی خوانند زیرا کہ ہر نسبتے صفات ست و ذات با ہر یک از صفات اسمی است و ازانجہت گفتہ اند کہ اسم عین مسمٰے ست کہ در اصطلاح آن طائفہ اسم ذات مسمٰے ست باعتبار صفتے از صفات خواہ صفت وجودی مثل علیم کہ ذات مع العلم ست یا صفت سلبی ہمچو قدوس کہ ذات مع القدس ست یعنی منزہ از عیب و باید دانست کہ مراد باسماء این الفاظ اسماء ملفوظ ست زیرا کہ این اسماء ملفوظ را اسماء اسما میخوانند و اسما باعتبار ذات و صفات و افعال منقسم میشود بذاتے مثل اللہ و صفاتے مثل علیم و افعالے مثل خالق و ہر شے او اشیا و ہر تعینے از تعینات کلیہ و جزئیہ مظہر اسمی اند از اسماء کلیہ و جزئیہ اسماء اللہ باعتبار صفات متضاد و متقابل مثل لطف و قہر و رضا و سخط منحصر در جمالیت و جلالیت اند و مخلوقے کہ غیر از انسان ست محظوظ از تعین اسما مثل ملائکہ مظہر سبوح و قدوس اند فلہذا گفتند وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ و شیطان کہ مظہر عزیز و متکبر واقع ست از أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ و در آیتے دیگر فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ و طینت آدم را در فطرت مرکب گردانید از جمیع اسماء جمالی و جلالی کہ معبر بیدی شدہ اند و غیر از انسان ہر یکے مخلوق بید واحد اند زیرا کہ یا مظہر اسماء جمالیہ اند ہمچو ملائکہ رحمت یا مظہر اسماء جلالیہ مثل شیطان و ملائکہ عذاب و مبدء و معاد ہر شی بحقیقت ہمان اسم است کہ آن شی مظہر و مربوب آن اسم واقع ست زیرا کہ فی نفس الامر اعیان ممکنات کہ اعیان ثابتہ اند و صور معقولہ اسماء اللہ اند کہ در عالم حق اند و ہر عینے از اعیان در علم و عین مربوب ہمان اسم است کہ خود صورت آن اسم است و ہمیشہ در تربیت اوست بلکہ حقیقت آن شی ہمان اسم ست و بدون آن اسم آن شی معدوم صرف ست

جوہر حضرت حق را با ہر موجودے از موجودات و تعینے از تعینات نسبتے خاص ست و ہر یکے مظہر صفتے مخصوصہ و ذات حق را باعتبار ہر صفتے اسم می نامند پس ہر یکے مظہر اسمی از اسماء الٰہیہ باشد و حظ و قسمت ہر یکے کہ از حق یافتہ اند آن صفت خاص ست کہ ہر یکے مظہر آن واقع شدہ است و مبدء ہر یکے از ایشان آن اسم خاص ست چہ از ان اسم ظہور یافتہ اند و باز معاد ہر یکے آن اسم خواہد بود و ذات حق ہر چیزے را بصفتے خاص تربیت میفرماید۔ شرح گلشن راز

جوہر ممکن ہالک ست و معدوم فی ذاتہ و نیست موجود مگر حق سبحانہ و تعالیٰ کہ او وجود مطلق ست و این ممکنات شیونات ست پس وجود نیست درین شیونات مگر وجود حق تعالیٰ کہ بآن موجود اند و این معدومیت ممکنات و انحصار وجود در وجود حق تعالے کہ نفس ذات ست حق ست کما قال اللہ تعالیٰ کل شی ہالک الا وجہہ یعنی ہر چیز ہالک و نابود ست مگر ذات حق تعالے نہ آنکہ خیال میکنند اہل ظاہر

کہ ہرشی ہالک خواہد شد در روز قیامت لبید شاعر کہ رسول مقبول علیہ الصلوٰۃ والسلام قول آنرا
مدح فرمودہ گفتہ ؎ الا کل شی ما خلا اللہ باطل ٭ آگاہ باشید ہر چیزے را کہ سوائے اللہ تعالےٰ
است نابود ست واین بر عارفان مشہور ست

جوہر ذات صرف کہ لاتعین ست چون بجمیع شیونات کہ لازم ذات وے اند متوجہ بتوجہ ذاتی شد نہ توجہ اجمالی و تفصیلے این مرتبہ را وجود مطلق نامند کہ ہیچ جہت و ہیچ قید مقید نیست نہ اجمالی و نہ تفصیلے

جوہر چون ذات صرف کہ کنایت از مرکز ست وذات مطلق کہ اشارت از دائرہ است چون بجمیع لوازم کہ عبارت از اسمار وصفات ست متوجہ بصورت اجمالی گشت ہیئت خط وسطانی کہ قطر دائرہ است صورت تعین اول و تجلی اوّل متعین و متجلی شد چہ از نقطہ لاتعین اول تعین خط اول ست چنانچہ وحدت حقیقی تعین اول از لاتعین ست واین تعین اول مصدر جمیع تعینات وسبب جملہ ظہورات گشت

جوہر دائرہ مطلق کنایت از وجود مطلق ست بسبب قُطر وحدت بدو قوس عظیمہ احدیت و واحدیت مقوس کردہ شد چراکہ ہر دو مرتبہ بقدر خود عظیم اند احدیت بقید تجرد عظیم القدر ست و واحدیت بقید جامعیت نیز عظیم است قوسے ازان مسمی است باحدیت و قوسی دیگر مسمے است بواحدیت و خط وسطانی کہ برزخ است بینہما مسمے ست بوحدت و قاب قوسین باعتبار آنکہ حامل تجلی اول ست بحقیقت محمدی

جوہر ذات مطلق کنایت بدائرہ است بواسطہ قطر کہ اشارہ وحدت و قاب قوسین و حقیقت محمدؐ بدو قوس مقوس کردہ شد این ہر دو قوس پیش از ثبوت قطر صورت دائرہ بودند باسم قوسین مسمیٰ نبودند چون قطر در وسط دائرہ مرور کردہ دائرہ بصورت قوسین نمایان گشت ہمچنین مرتبہ احدیت و واحدیت پیش از ظہور وحدت لاتعین بودند و بقید شرطین مشروطہ بواسطہ مرتبہ وحدت باسمے و قیدے مسمٰے و مقید شدند

جوہر قوس واحدیت منقسم شد بچہار قسم یعنی واحدیت کہ اعتبار ذات ست ازان رو کہ انتشار اسما از وست باعتبار اربعہ مقسوم بچہار قسم کہ وجود و علم و نور و شہود بود گشت

جوہر اعتبارات اربعہ کہ وجود و علم و نور و شہود ست در قوس واحدیت ثبت کردہ شد یعنی این امور اربعہ در قوس احدیت بجہت آن ثبت ا... کہ وحدت خط وسطانی ست دران مرتبہ امتیاز را گنجائی نیست چراکہ درین مرتبہ ہست و نیست متساویست و قوس احدیت مرتبہ مجرد ست از جمیع تعینات و تقییدات بل ماحی جمیع مراتب ست پس نماند الا آنکہ در قوس واحدیت این امور اربعہ را ثابت کنند چراکہ مرتبہ واحدیت جامع جمیع تعینات و اعتبارات ست این امور امرے کلی و اجمالی جمیع امور کلی و

جزئی را شامل ست پس این امور اربعه را درین مرتبه از جهت تناسب نسبت کردن انسب است

جوہر ہستی درون موجودات نیامده است و نه بدو متحد شده زیرا که حلول و اتحاد را نزد وجود چاره نیست تا یکی در دیگری درآمد یابد و متحد شود وجود حقیقی از یکی بیش نیست و تعدد در صفات ست غیر وجود عدم ست

جوہر وجود در مظاہر رنگ مظاہر نمیگیرد اما برنگ مظاہر ظاہر شود۔ نور آفتاب رنگ ندارد لیکن در آبگینه ظاہر میشود شعاع آفتاب پس دیده میشود دران شعاع رنگهاے مختلف ہ

آفتابے در ہزاران آبگینه تافته — پس برنگ ہر یکے تابے عیان انداخته
جمله یک نورست لیکن رنگهای مختلف — اختلافے در میان این و آن انداخته

ہفتاد ہزار حجاب نور و ظلمت ست تا توئی تو با تست آن ہفتاد ہزار حجاب مسدود بود چون تو بے تو باشی آن ہفتاد ہزار حجاب کرا محجوب گرداند

جوہر خدا بالضم بمعنی مالک و صاحب و چون لفظ خدا مطلق باشد بر غیر ذات باریتعالی اطلاق نکنند مگر در صورتیکه بچیزے مضاف شود چون کدخدا و ده خدا و گفته اند که خدا بمعنی خود آینده است چه مرکب است از کلمه خود و کلمه آ که صیغهٔ امر ست از آمدن و ظاہر ست که امر بترکیب اسم معنی اسم فاعل پیدا میکند و چون حضرت خداوند تعالی بظهور خود بدیگرے محتاج نیست لهذا باین صفت خوانند و نزد این طائفه علیه خدا ترجمه حق ست و حق عبارت است از وجود مطلق و حقیقت اشارت است از صفات حضرت خداوند تعالی

جوہر درآنکه حقیقت ہر شی بتعین وجود ست در حضرت علم شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سره در لوائح میفرمانید که حقیقت ہر شئے تعین وجود ست در حضرت علم باعتبار شانے که آن شان مظهر اوست یا خود وجود متعین بهمان شان در ہمان حضرت و اشیا موجوده عبارت ست از تعینات وجود باعتبار انصباغ ظاہر وجود بآثار و احکام حقائق ایشان یا خود وجود متعین بهمان اعتبارات بروجهے که حقائق ہمیشه در باطن وجود پنهان باشند و احکام و آثار ایشان در ظاہر وجود پیدا زیرا که زوال صور علمیه از باطن وجود محال ست والا جهل لازم آید تعالی الله عن ذلک علوا کبیرا ۔ رباعی

مائیم وجود و اعتبارات وجود — در خارج علم عارض ذات وجود
در پردهٔ ظلمت عدم مستوریم — ظاہر شده عکس ما ز مرآت وجود

پس ہر شئے بحسب حقیقت وجود یا وجود متعین ست یا تعین عارض مر وجود را و تعین صفت متعین ست و صفت باعتبار مفهوم اگرچه غیر موصوف است اما باعتبار وجود عین اوست و تمنائر بحسب مفهوم و اتحاد بحسب وجود موجب صحت حمل رباعی

همسایه و همنشین و همره همه اوست	در دلق گدا و اطلس شه همه اوست
در انجمن فرق و نهانخانهٔ جمع	بالله همه اوست ثم بالله همه اوست

قوله حقیقت هر شے تعین وجودست در حضرت علم باعتبار شانی که آن شان مظهر اوست یا خود وجود متعین است بهمان شان و درهمان حضرت این تردد باعتبار دو ملاحظه ست یکے آنکه نظر بر مظهر باشد نه بر امرے که ظاهر است در روے و متعین ست بوے و حقیقت را باین اعتبار تعین وجود گویند و درین مرتبه وجود مرات ست و ملاحظهٔ دیگر آنکه نظر بر ظاهر دران مظهر باشد و بر امرے که متعین ست دران مظهر و باین اعتبار حقیقت را وجود متعین گویند و درین نظر مظهر مرات ست و جمیع موجودات را در مرتبه عین و خارج نیز این دو حیثیت ست

جوهر بدانکه تعین من و تو پرده و حجاب جمال آن حقیقت مطلقه است چون آن تعین در تجلی وحدت اطلاقی درمیان نماند و محو و متلاشی گردد حجاب غیرت بالکل از مابین مرتفع گردد و در نظر عارف غیر حق هیچ در نیاید ؎

بی نشان شو از همه نام و نشان	تا ببینی روے جانان را عیان
از غبار ما و من هر کو برست	از شراب وصل جانان گشت مست
هر که از قید تعین وا رهید	بے من و ما خویش را مطلق بدید
در حقیقت ما و من سدّ ره ست	من نگوید هر که از حق آگه است

ظاهر گردد که حقیقت ست که بصورت تعینات و کثرات برآمده و متلبس بلباس ما و توئی بوده است

جوهر امتیاز عابد و معبود از یکدیگر بحسب اعتبار اطلاق و تقید ست والا موجود حقیقی شی واحد ست و من و تو و او اعتبارات عقلی آن حقیقت اند

جوهر تکالیف احکام شرعیه لازم تعین هائی و توئی ست و پردهٔ مائی و توئی حجاب وجه کبریائی ست و احکام مذهب متفرع بر من و تست چون تعین هائی و توئی نماند حکم مذاهب و کیش نماند۔

جوهر صاحب گلشن راز قدس سره میفرماید ؎ تعین بود کز هستی جدا شد + نه حق بنده نه بنده با خدا شد + چون این تعین که موهم غیریت می شد مرتفع گشته ظاهر شد که غیر از حق موجودے نیست نه آنکه حق بنده شده و نه آنکه بنده خدا شده که حلول و اتحاد پدید گردد

جوهر از خود فانی شدن عبارت از ارتفاع تعینات ست از وجه وجود مطلق زیراکه ظهور وحدت حقیقی موقوف آنست صاحب گلشن راز فرماید ؎ جز از حق نیست دیگر هستی الحق + هو الحق گو اگر خواهی انا الحق + یعنی بغیر از حق هستی دیگر نیست هستی مطلق اوست چون محقق باین معنی گشتی اگر هو الحق گوئی راست ست زیراکه باعتبار اطلاق و قید غیریت اعتباری ملاحظه هست و اگر انا الحق گوئی راست ست که کثرات تعینات

نمود وہمی ہستی مطلق اندے نمود وہمی از ہستی جدا کن، نہ بیگانہ خود را آشنا کن - چون توہم غیریت ولحوق بیگانگی بواسطہ تعین و نمود وہمی ست کہ عارض ہستی مطلق ست و ترا محجوب از حق میدارد پردہ خودی از میان برداردو خودرا آشنا کن کہ غیریت حقیقی نداری پندار بیگانگی عارضی ست

جوہر در حفظ مراتب حضرت شیخ نورالدین عبدالرحمٰن جامی قدہ سرہ در لوائح میفرمایند حقیقت وجود اگرچہ بر جمیع موجودات ذہنی و خارجی مقول و محمول میشود اما او را مراتب متفاوت ست بعضہا فوق بعض و در ہر مرتبہ او را اسامی و صفات و نسب و اعتبارات مخصوصہ است کہ در سائر مراتب نیست چون مرتبہ الوہیت و ربوبیت و مرتبہ عبودیت و خلقیت پس اطلاق اسامی مرتبہ الوہیت چون اللہ و رحمٰن و رحیم وغیرہا بر مراتب کونیہ عین کفر و محض زندقہ [بیدین شدن ۱۲] باشد ہمچنین اطلاق اسامی مخصوصہ مراتب کونیہ بر مراتب الوہیت غایت ضلال [گمراہی ۱۲] و نہایت خذلان [بی بہرگی ۱۲] باشد رباعی

اے بردہ گمان کہ صاحب تحقیقی
داند ر صفت صدق و یقین صدیقی
ہر مرتبہ از وجود حکمے دارد
گر حفظ مراتب نکنی زندیقی

جوہر در آنکہ عالم و اعیان عالم جملہ سایہ حق تعالی اند شیخ رکن الدین شیرازی قدس سرہ در نصوص الخصوص فی شرح الفصوص میفرمایند کہ عالم و اعیان عالم جملہ سایہ حق تعالے اند و این سایہ بمثابہ آئینہ است مر حق تعالے را و آئینہ را در نمایندگی صور حکمی ست آنکہ اگر آئینہ کوچک ست صورت مرئیہ در وے کوچک نماید و اگر بزرگ ست بزرگ نماید و وقتے باشد کہ بسبب جرم و جوہریت آئینہ و صفا و کدورت آن خوب را زشت نماید و خوب را خوب تر ہمچنین حقتعالے بہ نسبت با ہر یکے از اعیان عالم کہ ظلال حق تعالے اند ظہورے دارد صغیر و کبیر و کثیف و لطیف و صافی و اصفی و جلی و اجلی و لطیف و الطف و آنچنان باشد کہ اگر آن عین کہ ظل ست قریب ست بہ بساطت و نوریت و صفا چنانچہ اعیان عقول و نفوس مجردہ حق تعالی در مظہر بغایت صفا و نوریت و لطافت نماید و اگر آن عین را بعدے حاصل ست از نوریت و بساطت بسبب حجب متکثرہ چنانچہ اعیان کثیفہ حق تعالے در مظہر در غایت کثافت نماید و حال آنکہ فی نفس الامر ذات مقدسہ حق تعالی منزہ و متعالی ست از صغر و کبر و لطافت و کثافت

جوہر در حقیقت حضرت حق سبحانہ و تعالی شیخ نورالدین عبدالرحمٰن جامی قدس سرہ در لوائح میفرمایند کہ حقیقت حق سبحانہ و تعالے را جز ہستی نیست و ہستی او را انحطاط و پستی نہ مقدس است از سمت تبدل و تغیر و مبرا است از وصمت تعدد و تکثر از ہمہ نشانہا بے نشان [ہیچ نشان ۱۲] نہ در علم گنجد و نہ در عیان ہمہ چند و چونہا از و پیدا و او بے چند و چون ہمہ چیز با او مدرک و او از احاطہ ادراک بیرون چشم سر در مشاہدہ جمال او خیرہ و دیدہ

سر در ملاحظہ کمال او تیرہ۔ و شیخ عیسٰی قدس سرہ در شرح اسماء الحسنی میفرمایند کہ حقیقت حق سبحانہ وتعالے جز وجود مطلق نیست و آن وجود مطلق عین ماہیت نفس خود ست و بر وے زائد نہ و او نہ کلی ست و نہ جزئی نہ مطلق نہ مقید نہ صفت وحدت را بر او پردہ او گذر و نہ صورت کثرت را از عزت ذات او خبر او بہمہ محیط ست و خود از احاطہ بیرون غایت نشان او بے نشانی ست و نہایت عرفان او حیرانی و آن ذات و حقیقت مطلقہ وجودیست بسیط کہ عبارت لاتعین و عین کافور و غیب ہویت و ہستی بحت و غیب الغیب از مرتبہ او ناطق و او در عین صرافت خود و اطلاق خویش بہمہ موصوف و بجملہ مقید و شیخ صدر الدین قونوی قدس سرہ مرتبہ ذات بر تعین علم اطلاق میکنند و میفرمایند کہ سخن لاتعین برائے تفہیم مبتدیان ست۔

جوہر در آنکہ وجود حقیقی یکی ست شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سرہ در شرح رباعیات میفرمایند کہ وجود حقیقی یکے ست ممتاز از سائر موجودات من حیث الاطلاق والذات و ظاہر ست بذات خویش در صور اعیان جمیع موجودات من حیث الاسماء والصفات و این اعیان مرایا تعینات نور و مجالے تنوعات ظہور او نیند تا در ایشان جز وجود متعین بحسب نمایندگی مرات و صفا و کدورت آن نماید و تعددے کہ مشاہدہ می افتد بحسب تعدد مرات ست و مثال آن در محسوسات چنانست کہ مثلاً چون تو روے بدیوار آوری کہ در وے آنہمہ آئینہا فشاندہ باشند ہر آئینہ صورت تو در ہر آئینہ از ان آئینہ ہا ظاہر شدہ و لیکن ظہورات مختلفہ بحسب جوہر آئینہ و نمایندگی آن مشاہدہ خواہی کرد بلاشک خواہی دانست کہ توئی در ان آئینہا می نمائی و جز تو در آن کسے دیگر نیست و تو ہمچنانی و ہمان صفتی کہ بودی در مرتبہ خود پس اعیان موجودات را بمنزلہ مرایاء متعددہ متنوعہ متکثرہ دان و ذات جناب الٰہی را بمثابہ وجہ واحد

جوہر در سریان وجود واحد مطلق در کثرات کونیہ سریان وجود واحد مطلق در کثرات کونیہ ہمچو سریان واحد ست در اعداد چہ کثرت مراتب اعداد بحقیقت غیر از تکرار واحد نیست و نسبت وجود واحد با مراتب کثرات در تنوعات ظہور ہمچو نسبت واحد ست با مراتب عددی و چنانچہ مراتب اعداد غیر متناہیہ شرط ظہور واحد اند مراتب موجودات امکانیہ نیز شرائط ظہور احکام اسماء الٰہیہ اند چہ اگر مخلوق نباشد خالقیت خالق را ظہور نباشد و اگر جرم مجرم نباشد احکام عفو و رؤف و رحیم و راحم و جبار و منتقم را ظہور نباشد۔

جوہر در ان کہ نور حقیقی یکے بیش نیست مولانا جامی قدس سرہ در شرح رباعیات میفرمایند رباعی

درکون و مکان نیست عیان جز یک نور
ظاہر شدہ آن نور بانواع ظہور
حق نور و تنوع ظہورش عالم
توحید ہمین ست و دگر وہم و غرور

نور حقیقی یکے بیش نیست و آن نور خدا تعالے منبسط و ناممدود و نامتناہی ست و عالم تجلی نور خدا تعالی ست

که بچندین هزار صفت تجلی کرده است و باین صور تها خود را ظاهر گردانیده بدان وفقک الله تعالے وایانا لفهم الحقائق که تعینات حق و تمیزات وجود مطلق بحسب خصوصیات و اعتبارات و شیوناتی که مستجن ست در غیب ذات خالی از ان نیست که در مرتبه علم ست یا در مرتبه عین اگر در مرتبه علم ست حقائق و ماهیات اشیاست که مسمی ست در اصطلاح این طائفه باعیان ثابته واگر در مرتبه عین ست وجودات اشیاست پس حقائق اشیا عبارت باشد از تعینات وجود حق در مرتبه علم باعتبار خصوصیات و اعتبارات و شیون مستجنه در غیب ذات هرگاه که وجود تجلی کند بر خود متلبس بشانے از شیون تجلی علمی عینی حقیقی باشد از حقائق موجودات وچون تجلی کند متلبس بشانے دیگر حقیقتے دیگر باشد از حقائق و علیٰ هذا القیاس و وجودات اشیا عبارت باشد از تعینات و تمیزات وجود حق در مرتبه عین باعتبار احکام و آثار این حقائق و ماهیات بآن طریق که حقائق و ماهیات همیشه در باطن وجود عینی در مرتبه علم ثابت باشند و آثار و احکام شان که ظلال و عکوس اند ایشان را در ظاهر وجود که مجلی و آئینه است مر باطنش را پیدا و هویدا و هر وقت که ظاهر وجود متعین گردد بسبب انصباغ بآثار و احکام حقیقتے از حقائق موجودی باشد از موجودات غیبی خارجی و چون منصبغ گردد باحکام حقیقتے دیگر موجودے دیگر باشد ازان موجودات پس این موجودات متکثره متعدده که مسمی ست بعالم نباشد مگر تعینات نور و تنوعات ظهور وجود حق سبحانه و تعالیٰ که ظاهر بحسب مدارک و مشاعرے که از احکام و آثار آن حقائق ست متعدد و متکثر می نماید و حقیقت وجود بر همان وحدت حقیقی خود ست که منبع است مر وحدت و کثرت و بساطت و ترکیب و ظهور و بطون را و پوشیده نماند که تعین صفت متعین ست و صفت عین موصوف ست من حیث الوجود اگرچه غیر او ست من حیث المفهوم ولذا قیل التوحید للوجود والتمیز للعلم

جوهر در حقائق اشیا و وجودات اشیا شیخ نورالدین عبدالرحمن جامی قدس سره در شرح رباعیات می فرمایند رباعی

| | | | |
|---|---|---|---|
| گر طالب شر بود وگر کاسب خیر | | گر صاحب خانقه وگر راهب دیر | |
| از روی تعین همه غیر اند نه عین | | وز روی حقیقت همه عین اند نه غیر | |

بیشتر گذشت که حقائق اشیا عبارت ست از تعینات وجود مطلق در مرتبه علم و وجودات اشیا عبارت ست از تعینات او در مرتبه عین پس حقائق اشیا و وجودات ایشان از حیثیت محض حقیقت وجود عین یکدیگر و عین وجود مطلق باشند و تمایز و تغائر بالکلیه مرتفع باشد و از حیثیت تعین مغائر یکدیگر و مغائر وجود مطلق نیز باشند اما مغائرت ایشان مر یکدیگر را باعتبار خصوصیات ست که مابه الامتیاز ایشان ست از یکدیگر هذا اما مغائرت ایشان مر وجود مطلق را بسبب آنست که هر یک از ایشان تعینی ست مخصوص مر وجود واحد را

که مغائرست مر سائر تعینات را و وجود مطلق مغائر نیست مر کل را و مر بعض را بلکه در کل عین کل ست و در بعض عین بعض و منحصر نیست در کل و در بعض پس غیریت او باعتبار اطلاق باشد از کلیت و بعضیت و از اطلاق نیز فافہم

جوہر حضرت علم را بحر امکان ازان نامند که از امواج جواہر اجناس و ادرار انواع و اشخاص ممکنات دائم امواج ست و صورت مواج از بحر ماده حادث میگردد انداز قعر علم بساحل خارج می آرد و نون کنایت از نیم تبه است

جوہر شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سره در شرح رباعیات میفرمایند که بحر بلسان عرب اسم ست مر آب بسیار را فی الحقیقت غیر از آب نیست و چون حقیقت مطلق آب متعین و متمیز شود بصورت امواج موجش خوانند و چون منعقد گردد بشکل حباب حبابش گویند و چون متصاعد شود بخار باشد و چون آن بخار بر یکدیگر نشیند ابر شود و ابر بسبب تقاطر باران شود و باران بعد از اجتماع و قبل از وصول بحر سیل و سیل بعد از وصول بحر بحر پس فی الحقیقت نیست اینجا مگر امر واحد یعنی ما مطلق که مسمی شده است بدین اسامی بحسب اعتبارات و برین قیاس حقیقت حق سبحانه و تعالی نیست الا وجود مطلق که بواسطه تقید بمقیدات مسمی میگردد باسمائ ایشان چنانکه مسمی میگردد اول بعقل پس بنفس پس بفلک پس باجرام پس بطبایع پس بموالید الی غیر ذلک و نیست فی الحقیقت مگر وجود حق و هستی مطلق که مسمی گشته است بدین اسما بحسب اعتبارات تنزل از حضرت احدیت بحضرت واحدیت و از حضرت واحدیت بحضرت ربوبیت و ازان بحضرت کونیت و ازان بحضرت جامعه انسانیه که آخر حضرات کلیه ست پس جاہل چون نظر کند بصورت موج و حباب و بخار و ابر و سیل گوید این البحر و نداند که بحر نیست الا آب مطلق که بصور این مقیدات بر آمده است و خود را در نیم مظاہر مختلفه نموده و همچنین چون نظر کند بمراتب عقول و نفوس و افلاک و اجرام و طبائع و موالید گوید این الحق و نداند که این همه مظاہر وی اند و وی سبحانه خارج نیست ازین مظاہر و مظاہر از وی واما عارف چون نظر کند داند و بیند که همچنانکه بحر اسمی ست مر حقیقت مطلق آب را که محیط ست بجمیع مظاہر و در خویش از موج و حباب و غیرہا و میان مطلق آب و این مظاہر و صور مغایرت و مباینتی نیست بلکه بر ہر قطره از اقطار قطرات و ہر موجه از امواج صادق است که عین آب ست من حیث الحقیقت و غیر اوست من حیث التعین همچنین اسم حق عبارتست از حقیقت مطلق که محیط ست بہر ذره از ذرات موجودات و بہر مظہری از مظاہر کائنات و میان او و این مظاہر تغایر و تباین نیست و ہر یک ازینها صادق ست که اوست من حیث الحقیقت اگرچه غیر اوست من حیث التعین پس نه بیند در واقع مگر وجودے مطلق و وجودے مقید و حقیقت وجود را در ہر دو یکے داند و اطلاق و تقید را از نسب و اعتبارات او شناسد

جوہر ظہور حضرت حق سبحانه و تعالے در صور کثرات و تعینات مانند حباب و امواج است که بر روے دریا پیدا میشود و بحر بنقش آن حباب و امواج مخفی نماید و حباب و امواج غیر بحر می نماید و فی الحقیقت غیر دریا در آنجا ہیچ نیست

تا زمانیکہ حباب امواج از روی بحر مرتفع نشود بحر صرافت وحدت ظہور نیاید و معلوم نگردد کہ نقوش حباب و امواج اعتباری بود و حقیقتی نداشت ؎

جملہ عالم نقش این دریاست بس ہر چہ گویم غیر ازین سوداست بس

جوہر حباب اگرچہ نقاب و حجاب صرافت آبست لیکن مانع دیدن آب نیست زیراکہ ہمون آب ست کہ باین صورت ظاہر ست ہمچنان صور عالم اگرچہ نقاب و حجاب جمال حضرت جمیل مطلق ست لیکن مانع مشاہدہ او سبحانہ و تعالی در تعینیات نیست

جوہر در توحید توحید در لغت گردانیدن چیزے را واحد کہ با وغیر را شریک و مثل و ضد ندارند و نزد علماے توحید اعتقاد کردن وحدانیت حضرت خداوند تعالی است و این ثمرہ معرفت استدلالی ست و نزد فرقہ علیہ صوفیہ صافیہ توحید معرفت وحدانیت حضرت خداوند تعالی است و این ثمرہ معرفت شہودی ست و صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ توحید را مراتب ست اول توحید ایمانی دوم توحید علمی سوم توحید حالی چہارم توحید الہی توحید ایمانی آنست کہ بندہ بتفرد وصف الہیت و توحد استحقاق معبودیت جناب حق سبحانہ و تعالی بر مقتضاء اشارت آیات و اخبار تصدیق کند بدل و اقرار دہد بزبان و این توحید نتیجہ تصدیق مخبر و اعتقاد صدق خبر باشد و مستفاد بود از ظاہر علم و متمسک بدان خلاص از شرک جلی و انخراط در سالک اسلام فائدہ دہد و متصوفہ بحکم ضرورت ایمان با عموم مومنان درین توحید مشارک اند و بدیگر مراتب متفرد و مخصوص و توحید علمی مستفاد ست از باطن علم کہ آنرا علم الیقین خوانند و آنچنان بود کہ بندہ در بدایت طریق تصوف از سر یقین بداند کہ موجود حقیقی و موثر مطلق نیست الا خداوند عالم و جملہ ذوات و صفات و افعال را در ذات و صفات و افعال او محو و ناچیز داند و ہر ذاتے را فروغے از نور ذات مطلق شناسد و ہر صفتے را پرتو از نور صفت مطلق داند چنانکہ ہر کجا علمی و قدرتے و ارادتے و سمعے و بصرے یابد آنرا اثرے از آثار علم و قدرت و ارادت و سمع و بصر جناب الہی داند و علی ہذا در جمیع صفات و افعال و این مرتبہ از اوائل مراتب توحید اہل خصوص ست و توحید علمی اگرچہ فرود مرتبہ توحید حالی ست ولیکن از توحید حالی مزجی با آن ہمراہ بود و صاحب این توحید بیشتر در ذوق و سرور بود و بدین توحید بعضے از شرک خفی برخیزد و توحید حالی آنست کہ حال توحید وصف لازم ذات موحد گردد و درین مقام وجود موحد در مشاہدہ جمال وجود واحد چنان مستغرق عین جمع گردد کہ جز ذات و صفات واحد در نظر شہود او نیاید تا غایتے کہ این توحید را صفت واحد بیند نہ صفت خود و این دیدن را ہم صفت او بیند و ہستی او بدین طریق قطرہ وار در تصرف تلاطم امواج بحر توحید افتد و غرق جمع شود و ازینجاست قول ابن عطا قدس سرہ التوحید نسیان التوحید فی مشاہدۃ جلال الواحد حتی

یکون فیا مکت بالواحد لا بالتوحید و منشا این توحید نور مشاہدہ ہست و منشا توحید علمی نور مراقبہ و بدین توحید اکثرے از رسوم بشریت منتفی شود بر مثال نور آفتاب کہ در غلبۂ ظہور او بیشتر اجزائے ظلمت از روئے زمین برخیزد و بتوحید علمی بعضے رسوم ازان مرتفع گردد بر مثال نور مہتاب کہ بظہور او بعضے از اجزا ظلمت منتفی شود و اکثر ہمچنان باقی ماند و سبب وجود بعضے از بقایا رسوم در توحید حالی آنست تا صدور ترتیب افعال و تہذیب اقوال از موحد ممکن بود و بدین جہت در حال حیات حق توحید چنانچہ باید گذاردہ نشود و بدین توحید بیشترے از شرک خفی برخیزد و خواص موحدان را در حالت حیات حقیقت توحید صرف کہ یکبارگی آثار رسوم وجود در و متلاشی شود لمحہ بر مثال برق خاطف لامع گردد و فی الحال منتفی شود و بقایا رسوم دیگر بارہ معاودت کند و درین حال کلی بقایا شرک خفی مرتفع گردد و ورائے این مرتبہ در توحید آدمی را مرتبہ دیگر ممکن نیست و توحید الٰہی آنست کہ جناب حق سبحانہ و تعالیٰ در ازل الازال بنفس خود نہ بتوحید دیگرے ہمیشہ بوصف وحدانیت و نعت فردانیت موصوف و منعوت بود کان اللہ ولم یکن معہ شئی و اکنون ہمچنان بر نعت ازلی واحد و فرد ست والآن کما کان و تا ابد آباد ہم برین وصف خواہد بود کل شئی ہالک الا وجہہ فرمود و نفرمود یہلک تا معلوم شود کہ وجود ہمہ اشیا در وجود او امروز ہالک ست نیست حق توحید

و این توحید یست کہ از وصمت نقصان مبرا ست و توحید ملکیہ و آدمی بسبب نقصان وجود ناقص آید

جوہر حضرت شیخ قطب الدین دمشقی قدس سرہ در رسالہ مکیہ میفرمایند کہ نزدیک صوفیہ ترک توحید الی اللہ تعالیٰ در توحید توحید ست و نظر کردن سوے غیر حضرت خداوند تعالیٰ تشبیہ ست یعنی کمال توحید سقوط نظر موحد ست در رویت توحید و این در مرتبہ فنا حقیقی ست و در حقیقت کمال توحید ہمین ست و بعضی میفرمایند کہ توحید عبارت ست از اثبات مالم یزل و اسقاط مالم یکن یعنی اثبات چیزے کہ ہمیشہ بود و ہمیشہ باشد و آن حضرت خداوند تعالیٰ ہست و دور کردن چیزے کہ نبود و نباشد و آن دنیا ست و ما فیہا و بعضے میفرمایند توحید آنست کہ ذکر نکند چیزے را مگر اللہ تعالیٰ را و نداند چیزے را مگر اللہ تعالیٰ را و فہم نکند چیزے را سوائے او سبحانہ و تعالیٰ و دوست ندارد چیزے را مگر اللہ تعالیٰ را پس دوست دارد اللہ تعالیٰ را از جہت ذات من غیر نظر الی الصفات، و قطع طمع عن المرادات و بعضے میفرمایند کہ علامت توحید نسیان توحید ست و بعضی میفرمایند توحید نفی تفرقہ ہست و وقوف بر حد جمع و این وصف در بدایت توحید حالی لازم بود و حضرت شیخ نور الدین عبد الرحمٰن جامی قدس سرہ در لوائح میفرمایند توحید یگانہ گردانیدن دل ست یعنی تخلیص و تجرید او از تعلق بما سوائے حضرت حق تعالیٰ ہم از روے طلب و ارادت و ہم از جہت علم و معرفت یعنی طلب ارادت او از ہمہ مطلوبات و مرادات منقطع

نشود

وہمہ معقولات ومعلومات از نظر بصیرت او مرتفع شود واز ہمہ وے توجہ بگرداند وبغیر حضرت حق سبحانہ وتعالی آگاہی وشعورش نماند منتہی این حال توحیدست در مرتبہ جمع والا در نہایت توحید کہ فرق بعد الجمع ست اہل توحید را علم وشعور باشیا واقع ست لیکن بر وجہے کہ ہمہ را مظہر یک چیز دانند وبینند. واضافت از ایشان منقطع ساختہ ہمہ را اسناد بواحد حقیقی نماید کہ التوحید اسقاط الاضافات یعنی نہایتش آنست کہ در عین تفرقہ مستغرق عین جمع باشد ودر عین جمع ناظر تفرقہ چنانچہ ہیچ یک از جمع وتفرقہ مانع دیگرے نبود ونسبت کمال توحید در رشحات مذکورست کہ حضرت خواجہ عبید اللہ احرار قدس سرہ میفرمودند کہ توحید درین زمانہ آن شدہ کہ مردم ببازار میروند ودر پسران سادہ روی می نگرند ومیگویند کہ مشاہدہ حسن وجمال حق سبحانہ وتعالی میکنیم نعوذ باللہ ازین مشاہدہ یکے از اکابر فرمودہ گرفتم کہ نفس را در مشاہدہ شاہد صوری ہیچ حظے نماند آخر خطر روحانی خود باقی ست وآنرا انکار نمیتوان کرد وہمچنانکہ سالک را از لذات نفسانی کہ حجب ظلمانی ست گذشتن واجب ست از خطوظ روحانی کہ حجب نورانی ست ہم گذشتن لازم ست

## جوہر در بیان آنکہ وحدت حقیقی را تقیدات وتعددات عظیم ترین حجاب ست

شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سرہ در لوائح میفرمایند کہ عظیم ترین حجابے وکثیف ترین نقابے جمال وحدت حقیقی را تقیدات وتعددات ست کہ در ظاہر وجود واقع شدہ است بواسطہ تلبس آن باحکام وآثار اعیان ثابتہ در حضرت علم کہ باطن وجودست ومحجوبان را چنان می نماید کہ اعیان موجود شدہ اند در خارج وحال آنکہ بوی از وجود خارجی بمشام ایشان نہ رسیدہ است وہمیشہ بر عدمیت اصلی خود بودہ اند وخواہند بود وآنچہ موجود ومشہودست حقیقت وجودست اما باعتبار تلبس باحکام وآثار اعیان نہ از حیثیت تجرد از انہا زیرا کہ ازین حیثیت بطون وخفا از لوازم اوست پس فی الحقیقت حقیقت وجود ہمچنان بر وحدت حقیقی خودست کہ ازلاً بود وابداً خواہد بود اما در نظر اغیار بسبب احتجاب بصورت کثرۃ احکام وآثار مقید ومتعین در می آید ومتعدد ومتکثر می نماید رباعی

| | |
|---|---|
| بحریست وجود جاودان موج زنان | زان بحر ندید غیر موج اہل جہان |
| از باطن بحر موج بین گشتہ عیان | بر ظاہر بحر وبحر در موج نہان |

جوہر مسئلہ وحدت مسئلہ غامض ست بسیار کسان بے تحقیق آن ملحد گشتند وبسیارے بتحقیق آن مومن حقیقی شدند صاحب گلشن راز قدس سرہ راست ؎ ہر آنکس را کہ اندر دل شکے نیست یقین داند کہ ہستی جز یکی نیست ۔ ونیز صاحب گلشن راز قدس سرہ راست ؎ دو چشم فلسفی چون بود احول ۔ ز وحدت دیدن

حق شد معطل، از شارح قدس سرہ احول آنرا میگویند کہ یک چیز را دو بیند چون چشم وجود ممکن اغیر از واجب اعتقاد کردہ و یک حقیقت را دو تصور نمودہ و ندانستہ کہ نور وجود کہ بر اعیان ممکنہ تافتہ ہمان نور وجود واجب ست و غیر وجود مطلق موجودے دیگر نیست لاجرم وحدت حقیقی حق ندیدہ و از ذوق شہود توحید محروم گشتہ است

جوہر ظہور و نمود غیریت اشیا از مقتضیات قوت واہمہ است کہ مدرک جزئیات ست و بکلیات و حقائق امور اطلاع ندارد والا یک حقیقت بیش نیست کہ بصورت مختلفہ کثرات عالم غیب و شہادت تجلی فرمودہ و در حواس چون غلط بسیار واقع است اعتماد بر مدرکات حواس نتوان کرد چنانچہ احول یکے را دو می بیند و سراب را کہ معدوم ست موجود میدانند و قطرۂ نازلہ را خط مستقیم می انگارد و شخصے کہ در کشتی نشستہ است کشتی را کہ متحرک ست ساکن می بیند و نقطۂ آتش را کہ بسرعت حرکت دوری میدہند مصور بصورت دائرہ می نماید و فی الحقیقت غیر از یک نقطہ آنجا چیزے دیگر نیست ہمچنین نقطہ وحدت ست کہ بجہت سرعت تجدد ذات و تجلیات غیر متناہیہ بصورت دائرہ موجودات ممکنہ ظاہر گشتہ

جوہر ذات واحد ست بحسب ذات خویش و کثرت در اسما و صفات ذات باشد کہ اسما عبارت ست از ذات مع الصفات و صفات از امور عینیہ خارجیہ نیست بلکہ نسب معقولہ و ہرچہ موجود فی العقل است اگر در خارج وجود یافت آنرا موجود فی العقل و العین خوانند والا از قبل امور عدمیہ شمرند بہ نسبت با امور موجودہ در خارج نمایندگی کثرات از جہت شیون مختلفہ ذات ست کہ بصور اعیان ثابتہ ظہور کردہ ظاہر خلق ظاہر حق ست و باطن خلق باطن حق غیر از ذات احدیت کہ مسمی اللہ است ہرچہ است یا تجلی ذات ست یعنی مظہرات یا صورتے ست در ذات یعنی اسمے است الہی یا صفتے ست ذاتی حاصل در ذات احدیت و اطلاق صورت باسم کردن ازان جہت است کہ اسما جملہ حجب ذات اند یعنی ذات مختفی ست در اسم ہمچنان معنی مختفی ست در صورت غیر مسمے اللہ مجالی و مظاہر ذات اند

جوہر چون در مشاہدہ اشیا اول حقتعالی را بیند یعنی اول نظر بر نور وجود واحد مطلق است صاحب این شہود را ذو العین گویند کہ حق را ظاہر می بیند و خلق را باطن و خلق نزد وے مرات حق ست و حق ظاہر و خلق در وے نہان چنانچہ آئینہ در صورت مخفی ماند زیرا کہ اظہر اشیا ہستی حق ست چہ او بخود پیداست و پیدائی اشیاء دیگر بواسطۂ اوست نے بینی کہ فرضاً اگر صورتے از دور مشاہدہ شود اول موجودیت او مفہوم میگردد فاما گاہ باشد کہ از غایت بعد مکان معلوم نگردد کہ آن صورت انسان ست یا فرس یا غیر آن بلکہ در ہمہ حال بحقیقت انچہ مدرک می شود وجود ست زیرا کہ غیر او عدم ست فلہذا المحقق میفرماید کہ الحق محسوس و الخلق معقول سه رباعی توظاہر است بعالم نہان کجاست، گر او نہان بود بجہان خود عیان کجاست، فلہذا

یکے میفرماید مارائت شیئا الا رایت اللہ قبلہ ؂

نظر بر ہر چہ افگندیم واللہ / نیامد در نظر مارا بجز اللہ

ودیگرے گوید مارایت شیئا الا و رایت اللہ بعدہ چہ آن حقیقت بعوارض مشخصہ وپردہ تعینات مستتر گشتہ واول نظر بر نقاب می افتد انگاہ بر شاہد وصاحب این مرتبہ را ذو العقل نامند کہ خلق را ظاہر بیند وحق را باطن حق نزد وے مرآت خلق ست ومرآت بصورتے کہ دران مرآت ظاہر گشتہ است مخفی ست ہمچون اختفائے مطلق درمقید ودیگرے فرمود مارایت شیئا الا رایت اللہ فیہ ؂

از صفای مے ولطافت جام / بہم آمیخت رنگ جام ومدام
ہمہ جامست نیست گوئی مے / یا مدامست نیست گوئی جام

ودیگرے گفت مارایت شیئا الا رائیت اللہ معہ زیرا کہ بحکم اتحاد مظہر وظاہر عاشق ومعشوق در خارج از یکدیگر ممتاز نیستند اگرچہ عقل تمائز بینہما می نماید ویکے را حقیقت غیر آن می شمارد وصاحب این دو مرتبہ را ذو العقل والعین خوانند کہ حق را در خلق می بینند وخلق را در حق مشاہدہ می نمایند وشہود یکے ازان دیگر محتجب نیگردد بلکہ وجود واحد را از وجہے حق می بینند واز وجہے خلق وبرویت کثرت مظاہر از شہود وجہ واحد متجلی دران محتجب نیگردند ۱۲ گلشن راز

جوہر از الفاظ مبارکہ حضرت سید اشرف جہانگیر سمنانی قدس سرہ این موجودات ممکنہ یا از عدم پیدا آوردہ ہمچو پیدا آوردن چیزے را از چیزے ویا عدم را باین صور نمودہ یا از خود صورت کردہ یا خودش بہر یک ازین صور تجلی فرمودہ مع بقائہ علی ما ہو علیہ من الوحدۃ والاحدیۃ فی حد ذاتہ و حقیقتہ وشک نیست کہ اول وثانی محال ست زیرا کہ عدم شئے نیست کہ مادہ چیزے تواند بود یا او را بصورتے تواند نمود وثالث نیز بجہت آنکہ موجب تجزی وتبعض اوست تعالی اللہ عن ذلک علوا کبیرا زیرا کہ وحد بوحدت حقیقۃ واحدیت ذاتیہ مطلقہ اگر متجزی ومتبعض گردد ہر آئینہ انقلاب وجود بعدم لازم آید بجہت آنکہ موجود عین وجود ست کہ غیر او جز عدم نیست ونیز مقرر ست کہ وحدت صفت نفسی اوست کہ زوال او سبب زوال موصوف بود پس نماند مگر خودش باین صور متمثل نماید وباین اشکال متشکل مع بقائہ علی ما ہو علیہ فی حد ذاتہ وحقیقتہ من الوحدۃ الحقیقۃ والاحدیۃ الذاتیہ بلا تبدیل وتغیر ولا تعدد ولا تکسر مستزاد

ہر لحظہ بشکل آن بت عیار بر آمد / دل برد ونہان شد
ہر دم بلباس دگران یار بر آمد / گہ پیر وجوان شد
انجملہ ہمون بود کہ می آمد ومی رفت / ہر قرن کہ دیدی

تا عاقبت آن شکل عرب وار برآمد — دارای جهان شد
رومی سخن کفر نگفت ست چو قائل — منکر نشویدش
کافر شده آنکس که به انکار برآمد — مردو جهان شد

**جوهر در بیان آنکه کلمات ارباب توحید تشویق راست تا تحصیل کمال معرفت را**
**حضرت شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سره در شرح رباعیات می فرمایند رباعی**

تا کرده طلسم هستی خویش خراب — از کنج حقیقت نتوان کشف حجاب
دریاست حقیقت و سراب ست سخن — سیراب نشد کسی ز دریا بسراب

**رباعی**

از ساحت دل غبار کثرت رفتن — خوشتر که بهرزه در توحید سفتن
مغرور سخن مشو که توحید خدا — واحد دیدن بود نه واحد گفتن

تامل در کلمات قدسیه ارباب توحید و تفکر در انفاس متبرکه اصحاب مواجید تشویق راست نه تحصیل کمال معرفت و تحقیق را زیراکه علوم و معارف ایشان ذوقی و وجدانی ست نه تقلیدی و نقلی یا عقلی و برهانی پس بالکلیه بساط جستجو در نوشتن و بگفت وگوی بجاصل خرسند گشتن کمال جهالت و غایت ضلالت ست از گفتن بزبان تا یافتن بوجدان تفاوت بسیارست و از شنیدن بگوش تا کشیدن در آغوش درجات بیشمار هر چند نام شکر بری تا شکر نخوری کام تو شیرین نشود و هر چند وصف نافه گوئی تا نافه نه بوئی مشام تو مشکین نگردد پس چون طالب صادق را بواسطه مطالعه این سخنان سلسله شوق در حرکت آید و داعیه طلب قوت گیرد می باید که بمجرد گفت و شنید بسند نکند بلکه کمر اجتهاد دربندد و حسب المقدور در تحصیل این مطلوب کوشد شاید که توفیق موافق آید و سعادت مساعدت نماید

**جوهر** حضرت قدوة المحققین شیخ ابراهیم شطاری قدس سره در آئینه حقائق نما شرح جام جهان نما میفرمایند که اگر کسے سوال کند که کسے علم توحید و علم حقائق حاصل کرده و عمل بران نه ورزیده یعنی تصفیه و تزکیه نکرده معاد روح او چگونه باشد حضرت امام محمد غزالی قدس سره در رساله مضنون علی غیر اهله جواب چنین فرموده اند که او عالم فاسق ست مدتے عذاب صوری چشد بعد از روزگار محو گردد چنانچه با ذهب نحاس باشد چون در آتش کنند و سخت بدمند جمله نحاس سوخته گردد و ذهب خالص بدر آید و اگر کسے سوال کند که حال آن کس چیست که عمل نیک ورزیده و علم تحقیق حاصل نکرده هم امام جواب میفرمایند آنکس ناقص است اما فضیلت عمل باشد او را از الم صوری نجات باشد و از بهشت صوری با نصیب بود اما از سعادت معنوی محروم ماند

چرا که سعادت معنوی لازم علم کمال است که او را حاصل نبود

**جوہر فص حکمة احدیة فی کلمة ہودیة** تخصیص این حکمت بکلمه ہودیه ازان جهت ست که ہود علیه السلام عارف مراتب ثلاثه احدیة و مظهر توحید ذاتی و اسمائی و افعالی بودند و درین فص توحید علی سبیل التدقیق مذکورست و احدیت را سه مرتبه است اول احدیت ذات که دران مرتبه بهیچ وجه کثرت را اعتبار نیست **قل ہو اللّٰہ احد** بیان این مرتبه احدیت مطلقه ست دوم احدیت اسما و صفات یعنی همه اسما و صفات **مع کثرتها التی لاتحصیٰ** باذات یکی ست و باین اعتبار گویند که اللّٰہ واحد است **ہو اللّٰہ الواحد القہار** یعنی جمیع اسما و صفات دران مستهلک در عین ذات اند سوم احدیت افعال و تاثیرات و موثرات ست یعنی که آن ذات متعالیه است که فی الحقیقت مصدر جمیع افعال و موثر در همه منفعلات ست و بحکم تربیت هر یکے را بحسب اختلاف در استعدادات و تفاوت قابلیات سوے حضرت ذات یکسان.

**جوہر** حضرت شیخ نور الدین عبد الرحمٰن جامی قدس سره در شرح رباعیات می فرمایند رباعی

هستی که حقیقت حق آمد الحق
قومے که به تعینش مقید دارند
بے آنکه بحق بود مضاف و ملحق
قومے دگر از قید تعین مطلق

قائلان باتحاد وجود واجب تعالیٰ با حقیقتش دو فرقه اند فرقه اول ارباب فکر و نظر چون حکما و ایشان میگویند نشاید که واجب الوجود کلی باشد یعنی نشاید که او را کلیت و عموم عارض تواند بود زیرا که وجود کلی در خارج بے تعین صورت نه بندد پس لازم آید که واجب الوجود مرکب باشد ازان امر کلی و تعین و ترکب واجب محال ست چنانکه مشهورست بلکه واجب باید که فی حد ذاته متعین باشد یعنی تعین وے عین ذات وی باشد چنانکه وجود وی عین ذات وی ست تا بهیچ وجه در وے ترکب و تعدد صورت نه بندد و حینئذ موجودیت اشیا عبارت ازان باشد که ایشان را با حضرت وجود تعلقی خاص و نسبتے معین ست و از آنحضرت بر ایشان پرتو یست نه آنکه وجود مر ایشان را عارض ست یا در ایشان حاصل و برین تقدیر موجود مفهومی باشد کلی محمول بر امور متکثره و وجود جزئی حقیقی ممتنع الاشتراک بین الکثیرین و اگر کسے گوید که متبادر بذہن از لفظ وجود مفهومے ست مشترک میان چیزہاے بسیار پس چون جزئی حقیقی باشد گوئیم که سخن در حقیقت وجودست نه در انچه متبادر میشود از لفظ وجود پس می شاید که حقیقت جزئی حقیقی باشد و مفهوم کلی متبادر از لفظ وجود عرض عام نسبت بآن حقیقت چون مفهوم واجب تعالیٰ قیاس با حقیقتش و فرقه دوم صوفیه قائلین بوحدت وجود اند میگویند که ورای طور عقل طوریست که دران طور بطریق مکاشفه و مشاهده چیزے چند منکشف میگردد که عقل از ادراک آن عاجزست همچنانکه حواس از ادراک معقولات که

مدرکات عقل ست عاجز اند و دران طور محقق شده است که حقیقت وجود که عین واجب الوجود ست نه کلی ست و نه جزئی و نه خاص و نه عام بلکه مطلق است از همه قیود تا حدی که از قید اطلاق نیز معرا ست بران قیاس که ارباب علوم عقلیه در کلی طبعی گفته اند و آن حقیقت در همه اشیا که موصوف اند بوجود بتجلی و ظهور کرده است بآن معنی که هیچ چیز ازان حقیقت خالی نیست که اگر از حقیقت وجود بکلی خالی بودے اصلا بوجود موصوف نگشتے

**جوهر** بحر العلوم مولانا عبد العلی قدس سره در رساله خود میفرمایند که حقیقت واجب سبحانه و تعالی وجود مطلق ست و حقائق ممکنات شیونات و تعینات اوست پس واجب ممکن نمیتواند شد و مطلق را وجوب لازم و متعین را امکان و محال ست که مطلق عین متعین گردد بوجهیکه اصلا تغائر نماند و اطلاق مطلق باطل شود و نیز محال ست که متعین عین مطلق گردد به بطلان تغائر زیرا که از متعین تعین باطل و زائل نمیشود و در شهود چنانکه سالک در مرتبهٔ فنا فی الله رسد تعین شهود وے آن باشد و او غافل از تعین خود میشود اما در واقع تعین مرتفع نمے شود

**جوهر** در واجب الوجود هر چه وجود او ضروری باشد او را واجب الوجود گویند و هر چه عدم او ضروری باشد او را ممتنع الوجود نامند و هر چه وجود و عدم او ضروری نباشد او را ممکن الوجود خوانند ارباب عقل و اصحاب فکر یعنی حکما و متکلمین بر آنند که واجب تعالی علت موجده ممکن است و ممکن معلول واجب تعالی پس واجب تعالی غیر ممکن باشد که علت موجده هر شے غیر آن شے باشد و شیخ اکبر در فص محمدی این شان را اصحاب علت میفرمایند و نیست نفس الامر و حقیقت حال که جماعهٔ مذکوره برانند و نیست حق علت موجده ممکن بنهجے که ممکن غیر او باشد و او غیر ممکن ع چون ندیدند حقیقت ره افسانه زدند + و میگویند عقلاء مذکور در اثبات واجب تعالی که هر ممکن در وجود خود محتاج باشد بسوے واجب تعالی و این حکم بدیهی ست چه هر کسے بعد از ادراک معنی امکان حکم میکند که هر ممکن مفتقر باشد بسوے واجب الوجود در وجود خود بواسطه یا بلا واسطه و درین حکم اهل وجدان و اهل برهان شریک اند لیکن اهل برهان بر آنند که واجب تعالی غیر ممکن باشد بجمیع وجوه آرے حکم کردن بافتقار هر ممکن بسوے واجب تعالی بدیهی ست لیکن نیست ممکن غیر واجب تعالی و واجب غیر ممکن چه افتقار ممکن بسوے واجب تعالی مثل افتقار حباب باشد بسوے آب پس حباب عین آب باشد و آب عین حباب پس واجب تعالی حقیقت الحقائق باشد و هر حقیقتے از حقائق فردے باشد از افراد آن چنانکه هر جسم خاص فردے باشد از افراد جسم مطلق پس واجب تعالی بر هر فرد محمول باشد

**جوهر** در تحقیق واجب الوجود و در توقف الشئ علی ما یتوقف علیه و تسلسل استناد ممکن ست در وجود خود بعلتے که موثر ست در وی و استناد آن علت بعلت دیگر که دران علت اول موثر است

وہلم جرّا الی غیر النهایة و چون امکان تساوی وجود و عدم ممکن است پس البته جهت ترجیح احد الطرفین نزدیک ممکن محتاج بعلت ست اگر چنانچه آن علت واجب باشد ثبت المدعی و اگر ممکن باشد خالی نیست که همان ممکن مفروض اوّل ست یا ممکن دیگر اگر اول باشد دور است چه ممکن اول موقوف ممکن دوم باشد و ممکن دوم موقوف بممکن اوّل و اگر آن علت ممکن دیگر باشد خالی نیست که سلسلهٔ احتیاج منجر بواجب میگردد یا نمیگردد اگر منجر بواجب شود فهو المراد و الا معلول ممکن دیگر باشد و آن بممکن دیگر معلول ممکن دیگر همچنین الی غیر النهایة میرود و این ست گرفتاری تسلسل چه هر چند فرض علل می نماید بجاے نمیرسد ۵ دور باطل تسلسل ست محال + اوست بس مبدء و بدوست مآل + پس قائل گشتند که واجب الوجود ست چه اگر نباشد ازین دو باطل که دور و تسلسل ست یکے لازم آید ازین استدلال او را معلوم گشت که واجب الوجود می باید که باشد و معرفت حقیقی که علم بحقیقت بود حاصل نشد چه آن معنی بنفی غیر میسر ست نه باثبات هر که حق را بوسیلهٔ اشیا می داند بحقیقت جاهل است و هر که اشیا را بحق داند او عارف است

جوہر واجب الوجود آنست که وجود او مقتضاے ذات او باشد و ممکن الوجود آنست که وجود او مقتضاے ذات وی باشد بلکه از جهت موجودیت محتاج بغیر که علت وی ست باشد و بیش حکما علت احتیاج ممکن بموثر امکان ست از امکان اشیار واجب میکنند چه وجود و عدم نظر بذات ممکن متساوی اند و واحد الطرفین ممکن که وجود باشد یا عدم بر طرف دیگر مرجح نمیشوند الا بواسطه امر مغایر آن ممکن که آن علت وی باشد و نزد متکلم علت احتیاج ممکن بموثر حدوث ست زیرا که احتیاج ممکن بموثر از جهت خروج ست از عدم بوجود و آن حدوث ست و بعضے که علت احتیاج امکان و حدوث را داشته اند و در علت احتیاج حدوث اعتبار کرده اند شطراً او شرطاً مقصود آنست که حکیم فلسفی بلکه اصحاب استدلال مطلقا از وجود ممکن بوجود واجب استدلال نموده می گویند که ممکن از جهت امکانیت و حدوث محتاج بعلت است و آن علت از روے امکانیت محتاج خواهد بود بعلتے دیگر اگر آن علت دیگر واجب باشد فهو المراد و اگر باز ممکن باشد اگر همان ممکن مفروض باشد یا منتهی بواجب شود که مقصود ست یا منجر بممکنات غیر متناهیه گردد و تسلسل لازم آید و چون اثبات ذات واجب بممکن می نمایند هر آئینه در معرفت ذات واجب حیران باشند چه معلول اثر علت ست و آثار بذوات و صفات دلائل ذات و صفات موثر اند لابد ست که در دلیل از مدلول چیزے باشد و چون ذات ممکن نزد ایشان من کل الوجوه خلاف ذات واجب ست

جوہر در تنزیه حق سبحانه و تعالیٰ از تحدید و تقیید منکران وحدت وجود دو فرقه اند یکی قائلان به تشبیه که حق سبحانه و تعالیٰ را جهت ثابت میکنند و دیگر قائلان به تنزیه که مجرد از مکان و جهت گویند و از تحدید

وتقییدیست مرذات حق سبحانہ وتعالیٰ راپس حقتعالیٰ در وجود مماثل شد مر وجود مجردات راچنانکہ مجردات بخود موجود و مجرد از مکان وجہت اندہمچنین حقتعالیٰ نیز ذاتے ست مجرد از مکان وجہت پس شبہ بجواہر مجردشدہ اگرچہ مشبہ بجسمانیات نشد پس منکران وحدت وجود ہمہ مشبہ اند و نزد اہل تحقیق حق تعالیٰ منزہ است درعین تشبیہ ومشبہ است درعین تنزیہ وکسی کہ منکر صفات تشبیہ ست ویامنکر صفات تنزیہ ہردو خاطی اند ودر قرآن مجید آیات تشبیہ بسیار اند وآیات تنزیہ ہم واقع است وہردو حق ست وایمان بہ یکے وتاویل دیگرے ایمان ببعض ست وکفر ببعض وبحر العلوم مولانا عبدالعلی قدس سرہ در رسالہ خود میفرمایند کہ حق سبحانہ وتعالیٰ منزہ است درمرتبہ ذات ومشبہ است درمظاہر پس اوست جامع میان تنزیہ وتشبیہ ونیست منزہ محض بوجہے کہ قابل تشبیہ نباشد اصلا چنانچہ اشعریہ میگویند چہ تنزیہ باین وجہ تقییدیست ونیست مشبہ محض چنانچہ مجسمیہ میگویند کہ این تشبیہ تحدیدیست واللہ تعالیٰ منزہ است از تقیید وتحدید واو سبحانہ مشبہ است درعین تنزیہ کہ اوست باتنزیہ خود درمظاہر ومنزہ است درعین تشبیہ چہ اعتبارات ہالک اند واوست موجود پس مشبہ بچہ چیز باشد ودرقرآن مجید نصوص دالہ بر تشبیہ اکثر اند از نصوص دالہ بر تنزیہ وحضرت شیخ اکبر قدس سرہ درفصوص الحکم می فرمایند ؎ **فان قلت بالتنزیہ کنت مقیدا + وان قلت بالتشبیہ کنت محددا** پس اگر گوئی بہ تنزیہ فقط وتشبیہ راباآن یار نکنی باشی تومقید یعنی قید کنندہ مرحق تعالیٰ رادر غیب یعنی منکر ظہور وے مشوبا وجود آنکہ اللہ تعالےٰ خودراوصف کردہ است بہ بودن وی کہ ظاہر ست واگر گوئی بہ تشبیہ وتنزیہ راباآن منضم نکنی چنانچہ مجسمیہ میگویند کہ اللہ تعالےٰ جسم ومشبہ ہست پس شوی محدد یعنی حد کنندہ مر اللہ تعالیٰ رادر بعضے مراتب کہ مرتبہ تنزیہ ازان خارج باشد وحق تعالےٰ حد ندارد وباز میفرمایند ؎ **وان قلت بالامرین کنت مسددا + وکنت اماما فی المعارف سیدا +** واگر بگوئی بہردوامر کہ تنزیہ وتشبیہ باشد یعنی حق تعالیٰ منزہ است درعین تشبیہ ومشبہ است درعین تنزیہ باشی تومسدد وبرطریق سداد وراست گوئی وشوی امام وسردار درمعارف آلہیہ وباز میفرمایند ؎ **فمن قال بالاشفاع کان مشرکا + ومن قال بالافراد کان موحدا +** اشفاع مصدر است ازباب افعال بمعنی جفت کردن وافراد نیز مصدر ست ازباب مذکور ومشرکا بصیغہ اسم فاعل از تشریک وموحد بصیغہ اسم فاعل کسی کہ اثبات غیر با حق تعالےٰ نکند پس کسی کہ بگوید باشفاع وجفت کند خلق راباحق تعالےٰ یعنی بگوید کہ حق تعالےٰ راوجود علیحدہ است وممکن راوجود علیحدہ او مشرک ست واین شرک خفی ست وکسی کہ بگوید بافراد یعنی بواحد بودن وفرد بودن وجود کہ وجود نفس ذات حق تعالیٰ است وواحد ست وکثرت مظاہر او منافی وحدت نیست ہست آن شخص موحد وباز میفرمایند ؎ **فایاک والتشبیہ ان کنت ثانیا + وایاک والتنزیہ**

**ان کنت مفردا** + لفظ ثانی بصیغہ اسم فاعل بمعنی ثنا کنندہ و یا بمعنی دوم یعنی باز دارم نفس خود را از تشبیہ اگر ہستی تو ثنا کنندہ حق تعالےٰ را و یا اگر ہستی تو دوم حق در وجود یعنی قائل تشبیہ باین طریق میشوکہ خود را یک موجود دانی و حق را موجود دوم از خود و باز دار نفس خود را از تنزیہ اگر تو باشی مفرد یعنی جدا کنندہ تشبیہ را از تنزیہ بالجملہ باید کہ قائل شوی تشبیہ در عین تنزیہ و تنزیہ در عین تشبیہ از میفرمایند ؎ **فما انت ہو بل انت ہو و تراہ** + **فی عین الامور مسرحا و مقیدا** + پس تو او نیستی چرا کہ تو مقید و متعین و او مطلق بلکہ تو او ہستی بحسب حقیقت کہ حق متعین شدہ است در تو و می بینی حق را در عین موجودات مسرح و مقید اے خلاص از قید تعین و مقید بقید تعین یعنی ظاہر در متعین

**جوہر در توحید ذات و تنزیہ صفات** علماء صوفیہ کہ بسبب انقطاع از شواغل با معدن علم اتصال یافتند و قدم ارواح و قلوب ایشان دران مستقر و ثابت و راسخ شد و دیدہ بصیرت شان بنور مشاہدہ جمال ازلی مکتحل گشت بطریق علم یقین و برہان مبین بل بوجہ کشف و ذوق و وجدان میدانند و می بینند و گواہی میدہند کہ ہیچ کس و ہیچ چیز مستحق معبودی و لائق مسجودی نیست الا حق سبحانہ و تعالیٰ ذات قدیمش ہمیشہ بوصف وحدانیت موصوف ست و بہ نعت فردانیت معروف و صفات محدثات از مشاکلہ و مماثلہ و اتصال و انفصال و مقارنہ حلول و خروج و دخول و تغیر و زوال و تبدل و انتقال از قدس و نزہت او مسلوب ہیچ نقصان بکمال و جمال کمال او نا منسوب جمال احدیتش از وصمت ملاحظہ افکار مبرا و جلال صمدیتش از زحمت ملابسہ انکار معرا مبارزان میدانِ فصاحت را در وصف او مجال عبارت تنگ و سابقان عرصہ معرفت را در تعریف او پاے اِشارت لنگ پایہ رفعت ادراکش از موازات حواس و محاذات قیاس متعالی و ساحت عزت معرفتش از تردد اوہام و تعرض افہام خالی نہایات عقول را در بدایات معرفت او جز تحیر و تلاشی دلیلے نیست و بصیرت صاحب نظران را در اشعۂ انوار عظمت او جز تعامی و تعاشی سبیلے نہ ذات نا محدود او را بدایت نہ و صفات نا معدود او را نہایت نہ ازل و ابد مندرج در تحت احاطت او و کون و مکان منطوی در طے بساطت او جملہ اوائل در اولیت او او اخر و ہمہ اواخر در آخریت او او ائل ظواہر اشیا در ظاہریت او باطن و بواطن اکوان در باطنیت او ظاہر ہرچہ در عقل و فہم و وہم و حواس و قیاس گنجد ذات سبحانہ و تعالیٰ ازان منزہ و مقدس ست چہ این ہمہ محدثات اند و محدث جز ادراک محدث نتواند کرد دلیل وجود او ہم وجود او ست و برہان شہود او ہم شہود او غایت ادراک درین مقام عجز ست **العجز عن درک الادراک ادراک** ہیچ موحد بکنہ ادراک واحد جز واحد نتواند رسید و ہرچہ ادراک او بدان منتہی گردد غایت ادراک او بود نہ غایت واحد **تعالیٰ اللہ عن**

ذلک علواً کبیرا ۵ انچه پیش تو بیش ازان ره نیست + غایت فهم تست الله نیست

**جوهر صاحب مثنوی معنوی قدس سره ۵**

| | |
|---|---|
| چیست توحید خدا آموختن | خویشتن را پیش واحد سوختن |
| گرهمی خواهی که بفروزی چو روز | هستی همچون شب خود را بسوز |
| زانکه هستی سخت مستی آورد | عقل از سر شرم از دل میبرد |
| شد عزازیلی ازان هستی لعیس | که چرا آدم شود بر من رئیس |
| هر که از هستی خود مفقود شد | منتهاے کار او محمود شد |

**جوهر در کمال ذاتی و کمال اسمائی حق سبحانه و تعالیٰ** صاحب تحفة المرسلة الی النبی صلے الله تعالےٰ علیه وآله وصحابه وسلم میفرمایند وان لذلک الوجود کمالین احدهما کمال ذاتی وثانیهما کمال اسمائی اما الکمال الذاتی فهو عبارة عن ظهوره تعالیٰ علےٰ نفسه بنفسه فی نفسه لنفسه بلا اعتبار الغیر والغیرتیه والغنا المطلق لازم لهذا الکمال الذاتی ومعنی الغنا المطلق مشاهدته تعالےٰ فی نفسه جمیع الشیون والاعتبارات الالٰهیه والکیانیه مع احکامها ولوازمها ومقتضیاتها علےٰ وجه کلی اجمالی لاندراج الکل فی بطون الذات ووحدته کاندراج جمیع الاعداد فی الواحد العددی وآن وجود را دو کمال ست یکے کمال ذاتی و دوم کمال اسمائی وکمال ذاتی عبارت ست از ظاهر شدن حق سبحانه وتعالےٰ بر ذات خود بذات خود در ذات خود براے ذات خود بے اعتبار غیر وغیرتیه وغنا مطلق لازمه این کمال ذاتی ست ومعنی غنا مطلق مشاهده حق سبحانه وتعالےٰ است در ذات خود جمیع شیون واعتبارات الٰهیه وکونیه را با حکام ولوازم ومقتضیات او بر وجه کلی اجمالی زیرا که همه در بطون ذات و در وحدت او مندرج اند وانما سمیت غنا مطلقا لانه تعالےٰ بهذه المشاهدة مستغن عن ظهور العالم علےٰ وجه التفصیل لاحاجة له فی حصول المشاهدة الی العالم ومافیه لان المشاهدة بجمیع الموجودات حاصلة له تعالےٰ عند اندراج الکل فی بطونه ووحدته وهذه المشاهدة تکون شهوداً عینیاً علمیاً کشهود المفصل فی المجمل والکثیر فی الواحد والنخلة مع الاغصان وتوابعها فی النواة الواحدة ونامیده نشد این مشاهده مذکوره بغنا مطلق مگر ازین جهت که حق سبحانه وتعالےٰ بدین مشاهده بے نیاز ست از ظهور عالم بر وجه تفصیل و در حصول این مشاهده مرا در را حاجت نیست سوے عالم و چیزے که در ویست زیرا که مشاهده جمیع موجودات نزدیک اندراج همه در بطون ذات او و در وحدت او حاصل ست واین مشاهده شهودی عینی علمی باشد چون شهود مفصل در مجمل و

بسیار در واحد و نخل با شاخہا و با ہمہ توابع او در یک خستہ واما الکمال الاسمائی فہو عبارۃ عن ظہورہ تعالیٰ علیٰ نفسہ وشہود ذاتہ فی التعینات الخارجیۃ اعنی العالم وما فیہ وہذا الشہود یکون شہودا عیانیا عینیا وجودیا کشہود المجمل فی المفصل والواحد فی الکثیر والنواۃ فی النخلۃ وتوابعہا اما کمال اسمائی عبارت ست از ظہور او تعالیٰ بر ذات خود وشہود او مر ذات خود را در تعینات خارجیہ یعنی عالم و چیزے کہ در وست واین شہود عیانی عینی وجودی باشد ہمچو شہود مجمل در مفصل و یکے در بسیار و خستہ در نخلے و در توابع آن وہذا الکمال الاسمائی من حیث التحقق والظہور موقوف علی وجود العالم وما فیہ لان معناہ السابق لایحصل الا بظہور العالم علی وجہ التفصیل واین کمال اسمائی از حیثیت تحقق وظہور موقوف ست بر وجود عالم و بر اینچہ در وست زیرا کہ معنی مذکورہ کمال اسمائی حاصل نشود مگر بظہور عالم بر وجہ تفصیل وشیخ نور الدین عبدالرحمٰن جامی قدس سرہ در شرح رباعیات میفرمایند کہ حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ بموجب فرمودہ خود ان اللہ لغنی عن العالمین بحسب کمال ذاتی از وجود عالم و عالمیان مستغنی ست واما تحقق وظہور کمال اسمائی موقوف ست بر وجود اعیان ممکنات کہ مرایا و مجالی صفات واعتبارات ذات اند چہ کمال اسمائی عبارت ست از ظہور ذات مقدسہ وشہود او در مراتب تعینات خود کہ مسمی اند بغیر و سوی اگر گویند حینئذ استکمال حق تعالیٰ بغیر لازم آید گویم کہ مراتب نیز مظہر و مجلی ست مطلقاً غیر نیست تا استکمال بغیر لازم آید بلکہ او را دو جہت ست یکے تعین شخصی وے کہ لاحق وے شدہ وآن جہت غیریت ست و یکے جہت وجودی کہ قیام ہمہ موجودات بآن وجود ست واین ہمین وجود حق ست سبحانہ ہکذا قال بعض شارحی الفصوص و پوشیدہ نماند کہ مرآئیت ومظہریت موجودات مر وجود حق تعالیٰ را از حیثیت غیریت ست نہ از جہت عینیت چہ مظہریت مرایا و مظاہر باعتبار تعین و تقید است وایشان باعتبار تعین و تقید غیر وجود مطلق اند اگرچہ در حقیقت وجود متحد اند و محققان از غیریت این میخواہند و غیر حقیقی خود عدم محض ست پس جواب صواب آنست کہ گویند ذات فی نفسہا کامل است بے وجود اغیار کہ مظاہر مقیدہ است و کمال اسمائی بجہت کمال مظاہر و اسماء و شیون ست نہ بجہت کمال محض ذات پس استکمال ذات بغیر لازم نیاید

جوہر در تحقیق اسما و صفات صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ معتقد جماعت متصوفہ آنست کہ خداوند تعالیٰ را اسماء حسنیٰ نامعدود ست و صفات اعلیٰ نامحدود و ہر اسمی دلیل صفتے و ہر صفتے سبیل معرفتے و ہر معرفتے معرفت ربوبیتے و ہر ربوبیتے طالب عبودیتے و از جملہ آن اسماء نامتناہی مشیت جناب الٰہی نود و نہ اسم و ہزار و یک بحسب استعداد و فہم و طاقت بشری از پردۂ غیب بصحراے ظہور آوردہ

وجمال صفات را درین مظاهر بر دیده مشتاقان لقاء بقا و بقاء لقاء خود جلوه کرده تا هر لحظه بدان تجلی ایشان را تسلی میدهد و هر لمحه از دریچه اسمی جمال صفتی بر نظر ایشان عرض میکند و ذوق بر ذوق و شوق بر شوق شان می افزاید چه هرگاه بوجه صفتی جدید بر ایشان مکشوف می شود ذوقی تازه بدل ایشان می پیوندد و شوقی جدید بمشاهده جمال ذات در ایشان انگیخته میگردد و حق تعالی را ورای نود و نه هزار و یک اسماء بسیار است زنهار گمان نبری که اسماء جناب الٰهی در انچه شنیده و بتو رسیده است منحصر است چه بسیار اسما که در خزانه عزت مکنون و درج عزت است و هیچکس را جز عالم الغیب بر آن اطلاعی نه علم ازلی بمعرفت آن منفرد است اسماء او سبحانه از حد عد بیرون است و صفات او سبحانه از عد حد افزون همچنانکه اسماء را نهایت نیست معانی و بطون هر اسمی را غایت نیست

جوهر در بیان آنکه حضرت حق سبحانه و تعالی از روی حقیقت و ذات از همه چیز پوشیده ترست شیخ نورالدین عبدالرحمٰن جامی قدس سره در شرح رباعیات میفرمایند که حضرت حق سبحانه و تعالی از روی حقیقت و ذات از همه چیز پوشیده ترست کنه ذات و غیب هویت او تعالی مدرک و مفهوم و مشهود و معلوم هیچکس نتواند بود کما اخبر هو عن نفسه بقوله ولا یحیطون به علما هر چه در عقل و فهم و وهم و حواس و قیاس گنجد ذات خداوند سبحانه و تعالی از آن منزه است و مقدس چه همه محدثات اند و محدث جز ادراک محدث نتواند کرد و اما از روی تحقق هستی پیدا تر از همه چیز هاست و قال بعضهم قدس الله تعالی اسرارهم حق سبحانه و تعالی از همه مخلوقات و موجودات ظاهر ترست و از غایت پیدائی پنهان ست

جوهر خداوند تعالی واحد است لاشریک له ولا ضد له ولا ند له جسم نیست جوهر نیست عرض نیست و حضرت خداوند تعالی در دار آخرت در بهشت بچشم سر دیده خواهد شد و بهشت و دوزخ مخلوق اند و اهل بهشت در تنعم و اهل دوزخ در عذاب باشند و عذاب قبر و سوال منکر و نکیر و بعث بعد موت و میزان و صراط همه حق اند

جوهر بدانکه نزد بعضے صفات جناب حق سبحانه و تعالی عین ذات ست و نزد بعضی غیر ذات و نزد بعضے نه عین ذات ست و نه غیر ذات و بعضی میفرمایند که متعرض نشویم لفظ غیر را نه بنفی و نه باثبات بلکه گوئیم که جناب حق سبحانه و تعالی موجود است و جناب او تعالی را صفات ست که معدوم نشود چنانکه ذات جناب او سبحانه و تعالی معدوم نشود و حضرت شیخ نورالدین عبدالرحمٰن جامی قدس سره در لوائح میفرمایند که صفات غیر ذات اند من حیث ما یفهم العقول و عین ذات اند من حیث التحقق والحصول مثلاً عالم ذات ست باعتبار صفت علم و قادر باعتبار قدرت و مرید باعتبار ارادت شک نیست که اینها چنانکه بحسب مفهوم بایکدیگر متغائر اند با ذات نیز متغائر اند اما بحسب تحقق و هستی عین ذات

اند بآنمعنی که آنجا وجودات متعدده نیست بلکه وجودیست واحد وہمہ صفات نسب واعتبارات او۔

جوہر در صفات حق تعالیٰ صفات حق تعالیٰ نزد بعضے عین ذات ست ونزد بعضے غیر ذات ونزد بعضی نه عین ذات ست ونه غیر ذات وبعضی گویند که متعرض نشویم لفظ غیر را نه بنفی ونه باثبات بلکه گوئیم که جناب حق سبحانه وتعالیٰ موجودست واو تعالیٰ را صفات ست که معدوم نشود چنانکه ذات او سبحانه ونزدیک محققین باعتبار آنکه عقل مدرک اوست غیر ذات ست چه او حاکم ست به تمیز میان ذات که عبارت از وجود مطلق ست ومیان صفات که بنسبتهار متعدده است وباعتبار واقع وفی نفس الامر عین یکدیگر اند چه صفت عبارت از تجلی وجود مطلق ست در مرتبه ظهور بتجلی خاص که زائد بر ذات او نیست بلکه عین ذات اوست مثلاً عالم ذاتی ست باعتبار صفت علم وقادر ذاتے ست باعتبار صفت قدرت ومرید باعتبار ارادت وشک نیست چنانکه ذات وصفات درمیان خود متغائر اند وعین همچنین صفات وهمه درمیان خویش نیز بحسب مفهوم ومظاهر متغائر اند متغائر کلی وعین اند بعینیت اصلی

جوہر صفات ذاتیه عبارت ست از حیات وعلم وقدرت وارادت وسمع وبصر وکلام واین نزد اکثر محققان ست وبعضے بقا را نیز از صفات ذاتیه دہند۔ وامام الائمه از صفات صفت علم ست وبعضے برآنند که امام ائمه صفت حیات ست۔ صاحب عین المعانی قدس سره را اول مختار است

جوہر عارف سامی حضرت شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سره در لوائح میفرمایند که جمیل علی الاطلاق حضرت ذوالجلال والافضال ست ہر جمال وکمال که در جمیع مراتب ظاهرست پرتو جمال وکمال اوست که آنجا تافته ارباب مراتب بدان سمت جمال وصفت کمال یافته ہر کرا دانائے دانی اثر دانائی اوست و ہر کجا بینائے بینی ثمره بینائی اوست بالجمله ہمه صفات اوست که از اوج کلیت واطلاق نزول فرموده ودر حضیض جزویت وتقیید تجلی نموده تا تو از جزو بکل راه بری واز تقیید باطلاق روے آری نه آنکه جزو را از کل ممتاز دانی وبه مقید از مطلق باز مانی رباعی

| | |
|---|---|
| از لطف قد وصباحت خد چه کنی | وز سلسله زلف مجعد چه کنی |
| از ہر طرفے جمال مطلق تابان | اے بیخبر از حسن مقید چه کنی |

جوہر اسمار سبعه ائمه اسماء عبارت ست از حی وعلیم ومرید وقدیر وبصیر وسمیع ومتکلم بعضی محققان حی را امام الائمه گویند زیرا که اسم حی بذات مقدم ست بر اسم علیم وحیوة شرط علم ست وعلم مشروط او وشرط را تقدم ست بر مشروط وبعضی گویند که اسم علیم بامامت اولیٰ ست از حیوة زیرا که امامت امر نسبی ست ومقتضی ماموم وامام اشرف از ماموم وعلم مقتضی آنست که معلوم قائم باشد

بروے و اسم حیوۃ اقتضاء غیر حی نمیکند چراکہ حیوۃ عین ذات ست و غیر مقتضی نسبت و ظاہر ست کہ علم اشرف ست از حیوۃ و از امامت او تقدم بالطبع لازم نیاید و دانستہ کہ مزاج معتدل برق را شرط حیوۃ ست و حیوۃ را تقدم شرف ست بر مزاج پس اسم علیم بر امامت اولی ست از اسم حیوۃ آئینہ حقائق نما امام ایمہ از صفات صفت علم ست و بعضے بر آنند کہ امام ایمہ صفت حیات ست عین المعانی

**جوہر** سبوح مشتق ست از تسبیح و قدوس مشتق ست از تقدس و ہر دو در معنی تنزیہ مشارک اند من حیث اللغت ہر دو در معنی تطہیر ست امامن حیث الاصطلاح مبالغہ در قدوس بیشتر ست از سبوح کہ تسبیح تنزیہ حق ست از شریک و صفات نقص چون عجز و ضعف و تغیر و فنا و امثال آن و تقدس تنزیہ حق ست از جملہ کہ در تسبیح گفتہ شد و از ہر چہ لائق جناب مقدس او ست از صفات امکان خواہ آن صفتی ناقصہ باشد یا کاملہ کہ انچہ بہ نسبت با غیر حق کمال نماید و قدوس محصور در جملہ اسماء حسنیٰ ست و او در تنزیہ و کمیت و کیفیت از سبوح اشد مبالغہ است پس او اخص باشد از سبوح و انچہ اخص باشد از اعم آنرا در ذکر موخر دارند از ینجہت گویند سبوح قدوس

**جوہر قال اللہ تعالے ہو الاوّل و الآخر و الظاہر و الباطن ۚ و ہو بکل شی علیم ○** او ست پیش از ہمہ اشیا و پدید آرندۂ آنہا یعنی قدیم ازلی ست کہ او را بدایت نیست و پس از فنا ہمہ موجودات او ست یعنی باقی ابدی ست کہ آخریت او را نہایت نیست **فرد** اول او اول بے انتہا ۔ آخر او آخر بے انتہا ۔ و آشکارا وجود او بکثرت دلائل و نہان حقیقت ذات او از تعقل ہر عاقل **رباعی**

اول و آخر توئی کیست حدوث و قدم ۔ ظاہر و باطن توئی چیست وجود و عدم
اول بے انتقال آخر بے ارتحال ۔ ظاہر بے چند و چون باطن بے کیف و کم

صاحب بحر الحقائق فرماید کہ اول ست در عین آخریت و آخر ست در عین اولیت و بر ہمین منوال ظاہر ست در عین باطنیت و باطن ست در عین ظاہریت حضرت شیخ ابو سعید خراز قدس سرہ را پرسیدند کہ خدا یتعالی را بچہ شناختی فرمودند با آنکہ میان اضداد جمع کردہ پس این آیہ خواندند و فرمودند کہ متصور نیست جمع اضداد الا از حیثیت واحدہ و اعتبار واحد و رآن واحد **قطعہ**

اولے و ہم در اول آخری ۔ باطنی و ہم دران دم ظاہری
تو محیطے بر ہمہ اندر صفات ۔ و از ہمہ پاکی و مستغنی بذات

و او بہمہ چیز علیم و دانا ست اول و آخر نزد علم او مساوی ست و ظاہر و باطن بہ نسبت دانش او یکسان

**جوہر قال اللہ تعالے لیس کمثلہ شئے و ہو السمیع البصیر** علما را خلاف ست در آنکہ کاف در

کمثله زائد ست یا غیر زائد بعضے برانند که زائد ست پس معنی وے تنزیه باشد چراکه از لیس مثله شئے این لازم آید که او را مثل هیچ وجه از وجوه نیست و قوله و هو السمیع البصیر تشبیه باشد از بهر اطلاق سمع و بصر بر مالک و بر عبد میکنند پس در روے هم تنزیه باشد دوم تشبیه و بعضے برانند که کاف در روے زائد نیست پس بجاے مثل باشد یعنی لیس مثل مثله شئے و نفی مثل از مثل خود کرده باشد و اثبات مثل کرده است مثلی که مثل از وے منفی بود و این عین تشبیه است و تنزیه درین قول باشد که و هو السمیع البصیر و در علم بلاغت گفته که هرگاه مبتدا ضمیر باشد مقدم بر خبر و خبر وے معرف بلام بود فائده حصر دهد پس معنی این باشد که اوست تنها که سمیع ست و بصیر ست و این عین تنزیه باشد چراکه تنزیه ذات او از سمع و بصر کرده است که آن نقص است باآنکه آلت مخلوق ست و او تعالی منزه است از آلت چنانکه گفته اند در معتقدات که سمیع بلا سمع و بصیر بلا بصر و اثبات سمیعی و بصیری حق را کرده باشد پس ازین آیت مذکوره بتقدیر کاف زائده نیمه اول آیه تنزیه باشد و نیمه دیگر تشبیه و بتقدیر غیر زائد نیمه اول آیت تشبیه باشد و نیمه دیگر تنزیه و اگر نیکو تامل کنی بیابی که در هر نیمه از آیت تنزیه در تشبیه است و تشبیه در تنزیه است پس خلاصه سخن این باشد که حق ست که سمیع است و بصیر ست در هر سمیعی و بصیرے که او را سمع و بصر باشد یعنی گوش و حدقه و حق را گوش و حدقه نیست و این عین تنزیه است در تشبیه و شیخ اکبر گفت قوله تعالے لیس کمثله شئے یعنی نیست مثل حق تعالے چیزے تنزیه کرد خود را از نقائص انچه در عالم باشد چه عالم اهل عالم با یکدیگر متماثل اند پس عالم حق نباشد و نیز فرمود هو السمیع البصیر یعنی الله تعالے اسمیع ست و البصیر یعنی شنوا و بینا پس تشبیه کرد حق تعالے که

ما مثل حق سمیع و بصیر ایم بلکه عین او

جوهر در کلام جناب آلهی صاحب مصباح الهدایة قدس سره میفرمایند که هیچ شک نیست که قدر و مرتبه هر کلامی بر حسب مقدار متکلم بود و هر چند متکلم رفیع پایه تر کلام او رفیع تر و پایه منیع تر و چون ذات قدیم منفرد ست بجلال و عظمت کلام همچنین منفرد بود بجلال و عظمت و اگر چه از روے افاده و نفع بمردم نیک نزدیک ست ولیکن از جهت رفعت مرتبت و علو منزلت بغایت دور است بر مثال آفتاب که بجرم از خلق دور ست و بشعاع و حرارت نزدیک اگر بآثار منافع آن بنگری در غایت قرب و ظهورش بینی و اگر بکنه حقیقت آن بنگری در نهایت بُعد و بطونش یابی هم قریب ست و هم بعید هم ظاهر ست و هم باطن بعضی در قرب و ظهور او نظر کردند و گفتند حروف و صوت ست بجهت احتراز از بُعد و بطون و بعضے در بعد و بطونش نظر کردند و گفتند نه حرف ست و نه صوت و طائفه اول که گفتند حرف و صوت ست بعضی گفتند قدیم ست و بعضی گفتند محدث معلوم شد که هر قائلے بنا بر مذهب خود هر کدام قاعده نهاده است صحابه و تابعین بجهت ملازمت

اصول درچنین فضول هرگز خوض نکروند واز اصول واجبه ایمان آوردن است بقرآن مجید ومتابعت اوامر ونواهی آن کردن اینقدر از جمله لوازم وصول است وشروع درزوائد چون حدوث وقدم بدعت وفضول

**جوهر در معنی الاعیان الثابتة ماشمّت رائحة من الوجود درشرح رباعیات مولانا عبدالرحمن** جامی قدس سره مذکورست که صاحب فصوص الحکم قدس سره درفص ادریسی میفرمایند الاعیان الثابتة ماشمّت رائحة من الوجود یعنی اعیان ثابته که صور علمیه اند برعدمیت اصلی خوداند وبوے از وجود خارجی بمشام ایشان نرسیده است ومعنی این سخن آنست که اعیان ثابته نزد افاضه وجود ایشان ثابت ومستقر اند بربطون خود وهیچ وجه ظاهر نخواهند شد زیراکه بطون وخفا ذاتی ایشان است وذاتی چیزے ازان چیز جدائی شود پس آنچه ظاهر میشود ازین اعیان احکام وآثار این اعیان است که بوجود یا در وجود حق ظاهر میشوند نه ذات این اعیان

**جوهر دربیان آنکه نور وجود حق سبحانه وتعالیٰ بمثابه نور محسوس ست وحقائق واعیان ثابته بمنزله زجاجات متنوعه متلونه** شیخ نورالدین عبدالرحمن جامی قدس سره درشرح رباعیات میفرمایند که نور وجود حق سبحانه وتعالےٰ بمثابه نور محسوس ست وحقائق واعیان ثابته بمنزله زجاجات متنوعه متلونه وتنوعات ظهور حق سبحانه وتعالےٰ دران حقائق واعیان ثابته چون الوان مختلفه همچنانکه نمایندگی الوان نور بحسب الوان زجاج ست که حجاب اوست وفی نفس الامر اورا لونے نیست تا اگر زجاج صاف ست وسفید نور دروے صاف وسفید می نماید واگر زجاج کدرست وملون نور دروے کدر (تیره و مکدر ۱۲) وملون نماید باآنکه نور فی حد ذاته از لون وشکل مجرد ومعرا است همچنین نور وجود حق سبحانه وتعالےٰ باهریک از حقائق واعیان ظهوریست که اگر آن حقیقت وعین قریب ست به بساطت ونوریت وصفا چون اعیان عقول ونفوس مجرده نور وجود دران مظهر درغایت صفا ونوریت وبساطت نماید واگر بعیدست چون اعیان جسمانیات نور وجود دران کثیف نماید باآنکه نور فی نفسه نه کثیف ست نه لطیف پس اوست تعالےٰ وتقدس که واحد حقیقی ست منزه از صورت وصفت ولون وشکل درحضرت احدیت وهم اوست سبحانه که درمظاهر متکثره بصور مختلفه ظهور کرده بحسب اسما وصفات وبتجلی اسمائی وصفاتی وافعالی خود را برخود جلوه داده

**جوهر درنفی مجعولیت از اعیان ثابته وماهیات** شیخ نورالدین عبدالرحمن جامی قدس سره درشرح رباعیات می فرمایند رباعی

اعیان بفیض عین ناکرده نزول
حاشا که بود بجعل جاعل مجعول

| چون جعل بود افاضۀ نور وجود | توصیف عدم بآن نباشد معقول |
| --- | --- |

صوفیہ موحدین با حکما محققین متفق اند در نفی مجعولیت از اعیان ثابتہ و ماہیات و کلام شیخ محقق و مدقق صدر الحق والدین القونوی و متابعان ایشان ناظر بآنست کہ نفی مجعولیت از اعیان ثابتہ بنا آنست کہ جعل را عبارت میدارند از تاثیر موثر در ماہیات باعتبار افاضہ وجود عینی خارجی بر ایشان و شک نیست کہ اعیان ازان حیثیت کہ صور علمیہ اند وجود خارجی از ایشان منتفی ست پس لازم آید انتفا مجعولیت نیز و بعضے از محققان ارباب نظر را درینجا تحقیقی ست و حاصلش آنست کہ ماہیات ممکنہ ہمچنانکہ در وجود خارجی محتاج اند بفاعل در وجود علمی نیز محتاج اند بفاعل خواہ این فاعل مختار باشد و خواہ موجب پس مجعولیت بمعنی احتیاج بفاعل از لوازم ماہیات ممکنہ است مطلقاً خواہ در وجود عینی و خواہ در وجود علمی و اگر مجعولیت را تفسیر کنند باحتیاج بفاعل در وجود خارجی قول بنفی مجعولیت از اعیان ثابتہ صحیح باشد اما پوشیدہ نماند کہ این تخصیص و تقیید تکلف ست و راجع باصطلاح پس صواب درین مقام آنست کہ گویند کہ مراد بنفی مجعولیت از ماہیات عدم احتیاج ایشان ست فی حد انفسہا بجعل جاعل و تاثیر موثر زیرا کہ ماہیت سواد مثلاً وقتیکہ ملاحظہ کردہ نشود با مفہوم دیگر ورائے مفہوم سواد عقل معنی جعل و تاثیر را در وے تجویز نمیکند بسبب آنکہ میان ماہیت و نفس خودش مغایرتے نیست تا فاعل بجعل و تاثیر او را نفس خودش گرداند و ہمچنین متصور نیست جعل و تاثیر فاعل در صفت وجود بانیمعنی کہ وجود را وجود گرداند بلکہ جعل و تاثیر وے متعلق بماہیت است باعتبار وجود بانیمعنی کہ ماہیت را متصف میگرداند بوجود ہمچنانکہ تاثیر صباغ در ثوب مصبوغ نہ بآنست کہ ثوب را ثوب گردانیدہ است یا صبغ را صبغ بلکہ بہ آنست کہ ثوب را متصف بصبغ گردانیدہ است پس برین تقدیر ہریک از نفی مجعولیت ماہیات فی حد انفسہا و اثبات مجعولیت ایشان باعتبار اتصاف بوجود صحیح باشد.

**جوہر** در بیان حقیقت ہر موجود حضرت حق سبحانہ و تعالے بعلم قدیم خویش حقائق کلیہ و جزئیہ را میدانست و علم بشئے مستلزم بوجود آن شئے است در علم پس اشیا بتمامہا موجود بوجود علمی ازلی باشند شیخ ابراہیم شطاری قدس سرہ در آئینہ حقائق نما میفرمایند کہ حقیقت ہر موجودے عبارتست از نسبت تعین او در علم حق سبحانہ و تعالیٰ ازلاً و آن حقیقت را در اصطلاح محققان عین ثابتہ خوانند و در اصطلاح متکلمان معلوم معدوم و در اصطلاح حکما ماہیت و در اصطلاح معتزلہ شئ ثابت

**جوہر** بدانکہ حقائق اشیا را اعیان ثابتہ خوانند بجہت ثبوت اینہا در حضرت علم و اعیان ثابتہ عدم اضافی اند چہ نسبت با وجود خارجی عدم اند و باستعداد وجود ہا در حال عدم ثابت اند

در علم جناب حق سبحانہ وتعالے و بوے از وجود خارجی بمشام ایشان نہ رسیدہ است و ہرگز تقضاے ظہور نمیکنند و از علم بعین نمی آیند و ظاہر نشدہ است مگر احکام و آثار اینہا یعنی مستی باحکام و آثار اینہا متلبس شدہ است و ظہور نمودہ و درین مرتبہ ظہور اشیار کونیہ و تمیز ہر یکے در علم جناب الٰہی ست بر وجہ تفصیل پس اشیار درین مرتبہ صور علمیہ حضرت حق تعالےٰ اند کہ بر حضرت حق تعالےٰ ظاہر اند و حق تعالےٰ

عالم باینہاست تفصیلاً ہیچ یکے ازینہا نہ خود را میدانند و نہ مثل خود را

جوہر اعیان ثابتہ اگرچہ در مرتبہ علم صور متنوعہ دارند لیکن ایشان را دران مرتبہ محلہا متعدد نیست بلکہ محل ایشان امرے واحدست و آن علم حضرت باریتعالیٰ است و بہ نسبت علم واحد معلوم نیز واحد باشد چہ معلوم من حیث المعلوم واحدست در ذات عالم چنانچہ وحدت نوعی من حیث النوع واحدست اگرچہ در خارج افراد وے متصورست ہمچنان اعیان ثابتہ در مرتبہ علم حق تعالیٰ متعدد اند

بتعلق علم اما من حیث النفسی المعلوم متعدد نیستند

جوہر بدانکہ اعیان ثابتہ آئینہ وجود حضرت حق تعالےٰ اند و عالم عکس آن وجودست کہ بواسطہ مقابل در آئینہ ظاہر گشتہ و این عکس را ظل نیز خوانند زیراکہ چنانچہ ظل بنور ظاہرست و قطع نظر از نور کردہ عدم ست عالم نیز بنور وجود حضرت حق تعالےٰ پیدا و روشن است و نظر بذات خود عدم و ظلمت ست و خاصیت آئینہ آنست کہ عکس درو ظاہر میشود بر مقتضاے آئینہ چنانچہ در آئینہ کج عکس کج و در آئینہ طولانی عکس طولانی و در بزرگ بزرگ و در کوچک کوچک و علے ہذا القیاس و حال آنکہ آن شخص محاذی ہمان یک شخص باشد پس این اختلاف ہمہ از آثار و احکام آئینہ حاصل شدہ و آئینہ اصلا مرئی نمیشود چنانچہ صورت در آئینہ می بینی و آئینہ را نمی بینی و صورتے کہ در آئینہ می نماید آئینہ بآن صورت متصف نمیشود و نمی گویند کہ آئینہ آن صورت ست یا آن صورت آئینہ است بلکہ آئینہ سبب ظہور او شدہ است ہمچنین اعیان ثابتہ کہ صور علمیہ حضرت حق تعالےٰ اند حکم آئینہ دارند کہ وجود حضرت حق تعالیٰ باحکام ایشان ظاہر شدہ و بصورت ایشان نمودہ است و آن اعیان متصف بوجود نشدہ اند و ہمچنان معدوم اند و آثار اعیان کہ درو ظاہر گشتہ موہم آن شدہ کہ مگر اعیان بوجود ظاہر شدہ و حال آنکہ

آثار اعیان در وجود پیدا شدہ

جوہر حق سبحانہ وتعالےٰ من حیث الوجود المضاف الی الموجودات عین موجودات خارجیہ ست چراکہ اعیان موجودہ در خارج جملہ آئینہا اند مر وجود حق تعالےٰ را و در آئینہ جز عین بیننده و صورت او ظاہر نیست پس موجوداتے کہ آنرا محدثات میخوانی باید کہ صور تفاصیلی حق تعالےٰ دانی پس محدثات نیز

باین اعتبار بذاته اعلی باشد نه آنکه علو ایشان اضافی باشد چرا که علو حق تعالی ذاتی ست و این اعیان عین حق اند و اعیان ثابته ثبوت صور ایشان در علم ست پس از موجودات علمیه باشد نه از موجودات خارجیه ازینجهت شیخ اکبر قدس سره فرمودند ماشمت رایحة من الوجود یعنی من الوجود الخارجی که صور اعیان ثابته یافت ایشان در علم ست و معدوم خارجی ست پس صور اعیان ثابته بحال خویش باقی باشد و اعیان را دو اعتبار است یکے آنکه یا اعیان مرائی وجود حق تعالے و اسما و صفات او سبحانه اند تا در وی جز آن وجود متعین بحسب نمایندگی مرآة و صفا و کدورة آن در وے نماید و تعدد در نظر بحسب تعدد مرآة ست و مثال آن در محسوس چنین دان که مثلاً تو روے بدیوارے آوری که همه آن دیوار آئینها در وے نشانیده باشند بلاشک صورت تو در هر یکے ازان آئینها ظاهر خواهد شد و لے نمایندگی ها مختلف بحسب جوهر آئینه و نمایندگی آن و بے شبهه میدانی که توئی که در آن آئینها می نمائی و خود تو دران نیستی و تو خود همچنان که هستی در مرتبه خود بآن صفت که هستی و ازینجا هم بدانی که چگونه اعیان موجود اند در علم و معدوم اند در عین و رایحه وجود خارجی بمشام آن نه رسیده دوم آنکه گوئی در وجود فی الخارج جز اعیان نیست و وجود حق در غیب مرآة این اعیان ست و بدانکه موحد عارف که حق بر وے غالب باشد و وے در حق فانی چون از یمعنی اخبار کند باعتبار اول کند و مومن عالم که خلق بر وے غلبه کرده باشد باعتبار دوم اخبار کند و عارف محقق کامل را مشاهده هر دو مرآة است گاه حق در خلق بیند و گاه خلق در حق و هر دو مرآة را شناسد

**جوهر عینی** از اعیان موجوده فی الخارج را دو اعتبارست یکی من حیث الحقیقت و بدینمعنی عبارت ست از ظهور جناب حق سبحانه و تعالی در صور مظاهر ممکنات و این تجلی را تجلی شهودی میخوانند و اعتبار دوم من حیث التعین و التشخص و ازین اعتبارست که اشیا را ممکن و خلق می نامند و جمیع نقائص را بموجودات ممکنه ازین منسوب میدارند ؎

از ره صورت نماید غیر دوست — چون نظر کردی بمعنی جمله اوست
زان یکے ما عندکم ینفد شنو — جز پی ما عندنا باق مرو

ما عندکم ینفد اشارت باعتبار دوم ست و ما عندنا باق اشارت باعتبار اول

**جوهر عینی** را از اعیان اقتضاے ذاتی بود که معبر باستعداد و قابلیت ست حضرت حق سبحانه و تعالے بصورت هر عینی مناسب استعداد آن عین ازان اعیان در وجود خارجی بمیان صورت استعداد ذاتی ایشان ست و بصورت هر عینی مناسب استعداد آن عین ظهور فرموده بے کم و زیاده پس عین ثابته مومن تقاضی ایمان بود و عین ثابته کافر و عاصی تقاضاے کفر و عصیان می نمود در وجود عینی هر یک همان صفت که تقاضا می نمود بامر

کن فیکون ظاہر گشتند پس جناب خداوند تعالے را حجت قوی ست بر خلق کہ ہر چہ بشما دادہ ام تقاضاے ذاتی شما بود از کفر و اسلام و طاعت و عصیان و علم و معرفت و جہل ہر یک انچہ بہ لسان استعداد و زبان حال سوال کردند ہمان یافتند پس ہر چہ برانہا دارد میشود از شرور و قبائح و نقائص عقوبات انہاست کہ برانہان ست و آن در حقیقت ہمہ خیر ست ــــ ہر چہ ہست از قامت ناساز بے اندام ماست ✦ ورنہ تشریف تو بر بالاے کس کوتاہ نیست ✦ ما صنع اللہ فہو خیر ع زنیکو ہر چہ صادر گشت نیکوست ✦ آن ہنرمند جمیل و نیکوست جز نیکوئی و خوبی نخواہد داد واللہ جمیل و یحب الجمال ہر کہ یافت عین مقصود خود یافت وجود خیر محض ست صادر نمیشود از و الا خیر طلب کردند یافتند

جوہر جناب حق سبحانہ و تعالیٰ بصورت جمیع اعیان تجلی بر حسب استعدادات ایشان فرمودہ است پس ہر صفت کہ بموجودات خارجیہ ظاہر میشود از جہت آنکہ صفت تابع ذاتست منسوب بحضرت حقتعالے است زیرا کہ حق تعالے است کہ بصورت ظاہر گشتہ و از ان رو کہ ظہور حضرت حق تعالے بصورت ہر شئ در خور استعداد اوست کہ تقضاے ذاتی آن شئ است بواسطہ تقضا اسناد صفت بآن شئے نیز می نمایند و اعیان فی حد ذاتہ استعدادات متخالفہ داشتند چرا کہ اعیان شیونات ذات باعتبار اسما اند و اسما بذات خود تخالف داشتند و جمیع موجودات مظاہر اسما و صفات الٰہیہ اند و چنانچہ اختلاف و تفاوت در مراتب اسما و صفات واقع ہست در مظاہر نیز ہست

جوہر اعیان ممکنات معدومات اند و عدم ظلمت ست و جناب خداوند تعالیٰ نفس وجود ست و وجود نور ست و چون وجود دران اعیان متعین شدہ ظاہر شد پس وجود بر ظلمت افتاد و اعیان ممکنات موجود گشتند پس این موجودات متعینہ ظل ذات حضرت حق تعالیٰ اند و ظل عبارتست از نور ممتزج بظلمت ہمچو سایہ کہ در نور آفتاب و یا سراج افتد کہ او عبارتست از ظلمت ظاہرہ بنور پس ظاہر شد کہ تمام عالم اظلال حضرت حق تعالے اند و این اظلال بنظر حقیقت عین حق اند و انسان کامل ظل ذات مستجمعہ جمیع اسماست اگر چہ ہمہ موجودات متعینہ ظل ذات حضرت حقتعالیٰ اند

جوہر بدانکہ اعیان خارجیہ سایۂ اعیان ثابتہ است و اعیان ثابتہ سایۂ وجود حضرت حق تعالیٰ ست پس تو ظل ظل حضرت حق تعالے ہستی و نسبتے کہ تراست با حضرت حق تعالے نسبت ظلیت ست و چنانچہ ظل مفتقر ست بشخص و ہمی ظل تو نیز مفتقری بحضرت خداوند تعالیٰ و ازین نسبت ظلیت بدانی کہ شخص از ظل بکلی مستغنی ست و از ظل ہیچ افتقار نمیست

جوہر بدانکہ قبول ہدایت در استعداد ہمہ نبود مشیت ہدایت نیز ہمہ را نبود کہ مشیت تابع علم ست بدانکہ حاکم بر ما اعیان ماست و مقتضیات اعیان انچہ باشد حق افاضہ وجود آن فرماید قبول ہدایت در استعداد

را

همه نبود و مشیت هدایت نیز همه را نبود و مشیت نسبتی ست تابع علم که چیزے را تابو جهے از وجوه بداند امکان آن نیست که اراده و مشیت بآن متعلق گردد که مشیت تابع علم است و علم بآن حاصل بود که همه نفوس را استعداد قبول هدایت نیست و حق تعالے ندهد بکسے چیزے که او را قوت قبول آن نباشد و مشیت از حق متعلق نگردد و الّا که حقیقت حال تقاضاے آن کند پس عدم مشیت معلل بعدم اعطا ر اعیان ایشان باشد و هدایت همه باجمعهم و اعیان ندهد الا مقتضیات ذوات و ذوات مقتضی شی و نقیض آن نباشد پس هر عین که تقاضای هدایت کند آنجا ضلالت نباشد و آن عینی که تقاضاے ضلالت کند آنجا هدایت نباشد

**جوهر** بدانکه اعیان مجعول بجعل جاعل نیست تا کسی گوید که چرا عین مهتدی را قابل و مقتضی ابتدا گردانید و عین ضال را مقتضی ضلالت ساخت همچنان که پیش ایشان ست که کس را نرسد که گوید چرا عین کلب را کلبی نجس لعین گردانید و عین انسان را انسان ظاهر ساخت بلکه اعیان صور اسمار متکثره آلهیه و مظاهر اسما اند در علم بل عین اسما و صفات قائمه بذات قائم بل من حیث الحقیقت والهویت عین ذات اند و ازلاً و ابداً اجعل و ایجاد متعلق او نه گشته

**جوهر** مولانا عبد الرحمن جامی قدس سره در شرح رباعیات میفرمایند که ایجاد عبارت ست از استتار وجود حق تعالے بصور اعیان ثابته و ماهیات و انصباغ او باحکام و آثار ایشان و غایت و ثمره استتار وجود حق بصورت هر عین ثابته ظهور روست سبحانه بحسب شانی که آن عین ثابته مظهر اوست

**جوهر** در اسمار و تعینات اسم عبارت ست از ذات موصوفه بصفتی اسما عبارتست از ذات مع الصفات لنسب و تعینات ذات که صفات اند منشاے کثرات و اختلافات موجودات شده و نیز بواسطه لنسب و تعینات اسما از یکدیگر ممتاز گشته و اگرچه صفات کثیر اند اما ذات واحدست و کثرت صفات موجب تکثر ذات نیشود و کثرت وجه ظاهر موجود است

**جوهر** هر اسم را دو دلالت ست یکے بر ذات مسمیٰ و باین دلالت اسم عین مسمیٰ باشد دوم دلالت بر حقیقتی که این اسم مخصوص باوست و آن حقیقت بسبب آن دلالت ممتاز میگردد از غیر آن و باین دلالت اسم غیر مسمیٰ باشد

**جوهر** کثرت اسما و صفات ذات را متکثر نگردانند چنانچه کثرت تعدد اعداد واحد را متعدد نکنند همچنان به تعدد تعینات و تکثرات وجود حقیقی متکثر و متعدد نشود بلکه مظاهر و مجالی اند نه آنکه ایشان را علیحده وجود لیست در خارج تا مرتبه وجود حقیقی را متکثر گردانند و ایشان را در مرتبه ذات شیونات خوانند و در مرتبه علم اعیان ثابته نامند و در مرتبه شهادت که جامع مراتب ست خلق دانند

جوہر بدانکہ ہر اسمی از اسماے جزئیہ وکلیہ متصف ست بجمیع اسماء زیراکہ تمامی اسماء بذات احدیت متحد اند و ازیکدیگر ممتاز بخفہ وہیات ونسب اند ومطلقاً صفات ونسب بالقوہ لازم ذات اند و از ذات منفک نیشوند پس ہر چیز ہمہ چیز باشد چنانچہ در خردلی تمامی موجودات بحقیقت نیست فاما تعین او مانع ظہور کمالات وجود ست واین را اسرار تجلیات میگویند کہ عارف مشاہدہ ہمہ اشیا در ہر شے می نماید

جوہر بدانکہ ہر موجودے از موجودات مظہر اسمی معین ست وہر موجودے نزد رب خود مرضی ست چہ سعید وچہ شقی بنابرآنکہ مظہر افعال وآثار رب خود ست ورب وے ہمی در وی اظہار کمالات ومرادات خود کردہ [پسندیدہ ۲] وازین لازم نیست کہ موجودے چون نزد رب خود مرضی باشد نزد رب موجود دیگر ہم مرضی باشد مثلاً عبد المضل چون نزد رب خود کہ اسم المضل است مرضی ست لازم نیست کہ نزد رب عبد الہادی کہ اسم الہادی ست ہم مرضی باشد۔ انسان کامل مظہر رب مطلق ست پس راضی ومرضی وناظر ومنظور او باشد

جوہر اسم مبارک اللہ جامع جمیع اسماء الٰہی ست واسماء الٰہی نامتناہی را ہمہ اسماء متحد ست بسبب احدیت اسم اللہ وہمچنین طریق اللہ تعالے کہ آن طریق مستقیم است ومحمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ بآن مقیم جامع جمیع طرق آن اسماست بآن معنی کہ ہر اسمے از اسماء رب مظہر خویش ست ومظہر او عبدی ست کہ تربیت ازان می یابد وآن اسم او را بطریق خود دعوۃ میکند چنانچہ اسم الہادی بجانب ہدایت خواند واسم المضل سوی ضلالت راند پس ہمہ طرق اگرچہ مختلف باشند در قرب وبعد لیکن موتلف باشند در اینہا بصراط اللہ تعالے قال صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم الطرق بعدد انفاس الخلائق او بعدد انفاس الالٰہیہ یعنی ہر طریقے بحسب ہر اسمے از اسماء اللہ تعالے تو آن بود وہر اسمے را مظہریست وآن مظہر تابع ومربوب او وچون اسما ہمہ اسم یک ذات اند واعیان وجود یہ جملہ مستند بآن اسما اند واو منتہی اسم اللہ پس جملہ براہ اللہ تعالیٰ باشند اما طریق اقرب طریق جامع محمد یست کہ اہدنا الصراط المستقیم صراط الذین انعمت علیہم عبارت از انست

جوہر ذات وہویۃ او با ہر موجودے بحکم وہو معکم ہست پس ہیچ ذرہ از ذرات موجودات نباشد کہ حق تعالے بہویۃ با او نباشد وصراط مستقیم حق راست پس ہمہ بر صراط مستقیم باشند حق تعالے بہویۃ خویش از سعت یہ رحمت رحمانی خویش با ہمہ است وہمہ را در تحت ذیل وجود رحمانی درآوردہ کہ ایجاد جملہ برحمت رحمانی کہ آنرا بث نفس رحمانی گویند فرمودہ است تا ہر یک را بکمالے کہ استعداد او آنرا می طلبید تا ابد وقابل آن گشتہ از ازل برساند پس غضب وانتقام نسبت با مغضوب علیہم ومنتقم منہم عین رحمت اوست چراکہ اہل عالم بسبب غضب وانتقام بآن کمالے کہ مقدر ست از براے ایشان میرسند

جوہر ما من دابۃ الا ہو آخذ بناصیتہا ان ربی علی صراط مستقیم یعنی ما من شئ موجود او ما من حیٍّ الا ہو ای الحق آخذ بناصیتہا و معنی کلام این باشد کہ ہیچ موجودے و زندہ نیست در وجود الا آنکہ حق تعالے ناصیہ او گرفتہ ہست و در وے متصرف ست بحسب اسمار خود تا او را بہر راہے کہ میخواہد می برد و او آخذ ناصیہ است بر صراط مستقیم ست و درین آیہ چند لطیفہ است یکی آنکہ موجود حی را کہ ماخوذ ست دابہ خواند تا اشارہ کند بآنکہ نزد صاحب شہود و کشف اہل وجود ہمہ زندہ اند و حیاتے دارند دوم آنکہ فرمود ہو آخذ بلفظ ہو تا اشارہ کند بآنکہ ہویتہ حق با ہمہ اسما و مظاہر آن ہست سوم آنکہ اسم الرب را اضافت بہ نفس خود کردہ ربی گفت و آنکہ لفظ صراط را منکر فرمود تا تنبیہے باشد بآنکہ ہر ربے بہ نسبت با ہر عبدی بر صراط مستقیم ست کہ آن صراط مستقیم عبارت از راہے ست جامع طرق پس ہمہ مستقیم باشد چنین فرمودہ اند شیخ رکن الدین شیرازی قدس سرہ در نصوص الخصوص فی شرح الفصوص

جوہر بدانکہ مطلوب ب از مربوب بیش ازین نیست کہ مظہر او باشد تا آن رب افعال و آثار خود چنانچہ مراد اوست درین مظہر بظہور رساند و انچہ رب میخواہست در ےو بظہور رسید ہر آئینہ رب از وے راضی و او مرضی باشد و ازینجہت کہ عین مراد رب ازو حاصل گشت یعنی افعال و صفات او در ظہور باو کامل گشت و چنانکہ کمال بذاتہ محبوب ست بسبب کمال ہم محبوب ست پس ہر یکے از رب کہ آن اسم خاص ست و مربوب کہ عبد ست از رب مطلق کہ رب الارباب است راضی و مرضی باشد کہ رب مطلق تعالے خلق ہر چیزے بربوبیت مطلقہ چنانچہ ارادہ آن رب خاص کہ اسمی ست از اسما او گردد بر وفق ارادہ او و او بحسب قابلیت مربوب او پس حق او چنانچہ مقتضاے عین اوست بہ تمام گذارد

جوہر ذات کہ وجود مطلق است بذاتہ مبدء جمیع صفات ست پس لابد در مرتبہ متاخر متصف بہ نسب و اضافات شود ہمچو علم و قدرت و غیر آن پس با تصاف باین صفات تعدد اعتباری حاصل شد و ذات عالم متمیز شد از ذات قادر و آنرا اسم گویند و اسم عبارت ست از ذات موصوفہ بصفتی و این تکثر اسماست و عین وحدت ست کہ این اسما مظاہر اوست و چون اتصاف بعلم معلوم را میخواہد و قادر مقدور را میخواہد پس اعیان ممکنات کہ شیونات حق اند در علم بنحوے ثبوت پیدا کردند در حال عدم و این شیونات عبارت از تعینات عدمیہ اند و ثبوت و تقرر این اعیان در حال عدم از اقتضاے ذات حق ست و لازم ذات حق ست و این اعیان مجعول بارادہ نیست و اسما طالب اند کہ آثار و احکام آنہا ظاہر شود در وجود خارجی و ظہور آثار اسما بے آمدن اعیان در خارج متصور نشود پس اللہ تعالے این اعیان را فرمود کُن پس جانب ایشان راجح شد موجود شدند با بقار آنہا در عدم ذاتی خود یعنی آنکہ حق سبحانہ و تعالے در شیونہا کہ اعیان اند

ظاهر شد پس ذات خود در عین موجود ست و ظاهر ست باسمی که آن عین صلاحیت ظهور آن اسم داشت و آثار اسم در آن عین ظاهر شد و احکام آن عین بحسب صلوح آن عین قرب شد و آن اسم رب این عین ست و این مربوب آن اسم ست و ظاهر عین مظهر ست بوجهے نه غیر او بجمیع وجوه و این ست معنی کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق پس او سبحانه بهر تعین متعین شده موجود گشت و عالم امکان بوجود آمد تا منزه وے در حد ذات خود و چنین فرموده اند ملک العلما مولوی عبد العلی قدس سره در شرح مثنوی معنوی

جوهر بدانکه ذات را وجوه غیر متناهی ست یعنی مقتضیات اسما که جمله در الوهیت جمع اند چرا که حضرت الوهیت عبارت ست از ذات با جمیع اسما و صفات حق را با هر یکے از خلق وجهی خاص است یعنی آن وجه ربوبیت که از ان وجه افاضه فیض بمربوب خود میکند و محال ست که موجودے را از موجودات عینیت از همه اسما و کل وجوه نصیب باشد مگر انسان کامل که خلیفه حق ست و جامع جمیع اسما ست تا تربیت علویات و سفلیات بحکم خلافت تواند کرد

جوهر بدانکه ربوبیت را سرے است و آن اعیان ثابته است که اول در غیب ست و مخفی و بعد از ان بشهادت می آید و ظاهر میشود و آن آنست که بتعین تو متعین است و حقیقت او هرگز ظاهر نشود و هر یکے از ان مربوب را ربے معین ست که آن اسما الله اند و آن نیز در غیب مخفی ست ربوبیت ظاهر نمیگردد الا بمربوب پس زوال او موجب این باشد و عین ثابته هرگز زائل نشود پس ربوبیت هرگز باطل نشده

جوهر بدانکه وجود عین خواه در حضرت اعیان ثابته باشد و خواه در خارج زائل نخواهد شد چرا که وجود او بوجود رب او ست و رب دائم و او دائم ابا دوام رب ظاهر ست که اسما الله اند و اسما او عین ذات او و ذات او دائم ست پس اسما نیز دائم باشند و ابا دوام عین در حضرت اعیان هم روشن که آن علم الله تعالی است و علم الله تعالی ذاتی ست و ابا دوام عین در خارج و آن بحسب نشاة مرادست گاه در نشات دنیویه موجود بوجود خارجی باشد و گاه در نشاة برزخیت و گاه در نشاة اخرویه که آن بعد از بعث و حشر خواهد بود پس ثابت گشت که عین موجود ست دایما و ربوبیت باطل نیست دائما

جوهر جماعتی از اولیا از کثرات و تعینات تعبیر بجزو و از واحد مطلق تعبیر بکل فرموده اند چه اشتمال مر مقیدات را درین صورت مثل اشتمال کل ست مر اجزا ار خود را و جماعتے دیگر موجودات ممکنه را باعتبار تعین و تشخص محدث خوانده اند و از واحد مطلق که اشیا موجوده مظاهر و مجالی اویند تعبیر بقدیم نموده چه غرض مجموع کاملان اولیا بیان مراتب اطلاق و تقیید ست

جوہر کمال اسمائی که کمال جلا و استجلاست کمال جلا یعنی ظهور او در جمیع شیون الٰهیه ذاتیه ازلاً و ابداً و کمال استجلا یعنی شهود او مر خود را بحسب همین شیون پس آن ظهور و شهود عین ذات است کظهور المجمل فی المفصل و الواحد فی الکثرة و النواة فی الشجرة و این تحقیق مطابق شیخ صدرالدین قونوی است و شیخ عبدالرزاق کاشی در اصطلاحات خود میفرمایند که جلا ظهور ذات مقدسه لذاته فی ذاته و استجلا

ظهوره لذاته فی تعیناته

جوہر حضرت شیخ نورالدین عبدالرحمٰن جامی قدس سره در شرح رباعیات میفرمایند ؎

| | |
|---|---|
| حق عالم و اعیان خلائق معلوم | معلوم بود حاکم و عالم محکوم |
| بر موجب حکم تو کند با تو عمل | گر تو بمثل معذبی ور مرحوم |

رباعی

| | |
|---|---|
| حکم قدر و قضا بود بے مانع | بر موجب علم لایزالی واقع |
| علم ازلی تابع اعیان باشد | اعیان همه مر شیون حق را تابع |

قضا عبارت ست از حکم جناب الٰهی کلی بر اعیان موجودات باحوال جاریه و احکام طاریه بر ایشان من الازل الی الابد و قدر عبارت ست از تفصیل این حکم کلی بآنکه تخصیص کرده شود ایجاد اعیان باوقات و ازمانیکه استعدادات ایشان اقتضاے وقوع میکند در ان و تعلق کرده اند هر حالے از احوال ایشان بزمانے معین و سببے مخصوص و سر قدر آنست که ممکن نیست مر هیچ عینی را از اعیان ثابته که ظاهر شود در وجود ذاتاً و صفةً و فعلاً مگر بقدر خصوصیت قابلیت اصلی و استعداد ذاتی خویش و سر سر قدر آنست که اعیان ثابته امور خارجیه نیستند از ذات جناب حق سبحانه و تعالیٰ که معلوم جناب او سبحانه شده باشند ازلاً و ابداً و متعین گشته در علم او سبحانه علی ما هی علیه بلکه نسب و شیون ذاتیه جناب حق تعالےٰ اند پس ممکن نیست که متغیر گردند از حقائق خود زیراکه ذاتیات جناب حق سبحانه و تعالےٰ منزه اند و مبرا از قبول جعل و تغیر و تبدیل و مزید و نقصان و چون این امور دانسته شد بدانکه حکم جناب حق سبحانه و تعالےٰ بر موجودات تابع علم او سبحانه ست باعیان ثابته و علم او سبحانه باعیان ثابته تابع اعیان است بآنمعنی که مر علم ازلی را هیچ اثرے نیست در معلوم باثبات امرے که مر او را اثبات نموده باشد یا بنفی امرے که ثابت بوده باشد بلکه تعلق علم او سبحانه بمعلوم بران وجه است که آن معلوم فی حد ذاته بران ست و علم را در وے هیچ گونه تاثیرے و سرایتے نیست و اعیان ثابته صور نسب و شیون ذاتیه جناب حقتعالےٰ اند و نسب و شیون ذاتیه جناب حق تعالےٰ مقدس و منزه اند از تغیر و تبدیل ازلاً و ابداً

پس اعیان نیز ممتنع التغیر باشند از انچه آنند فی حد انفسها و حکم جناب حق سبحانه و تعالی بر ایشان بمقتضای قابلیات و موجب استعدادات ایشان باشد هر چه بلسان استعداد از حضرت حق و جواد مطلق طلب دارند چنانکه و چندانکه شاید عطا نماید و انعام فرماید بی نقصان و زیادت خواه از درکات شقاوت خواه از درجات سعادت

جوهر بدانکه بعضی اسرار قدر بطریق اجمال دانند و بعضے بر سبیل تفصیل و این مرتبه اعلی است و دانستن اسرار قدر به دو وجه است یکے آنکه حضرت خداوند تعالی آنرا آگاه کند که عین ثابته تو تقاضاے چنین و چنین حال میکند و تو چنین و چنین خواهد رسید دوم آنکه حضرت حقتعالی بعنایت خود حجب از پیش بصر بصیرت او بردارد و عین ثابته وی بوی بنماید و او عین ثابته خود ببیند و بداند و اگر عین ثابته وے مظهر اسم جامع الٰهی باشد همین کس چنانچه مطلع گردد بر احوال خود از عین خود مطلع شود بر احوال جمله اعیان بجهت مرتبه جامعیت و فرق میان علم بنده و علم حضرت حق تعالی آنست که علم حضرت حق تعالی باستعداد بنده بے واسطه است که حضرت حقتعالی بذات خود عالم ست بر آن و علم بنده بعین ثابته خود بواسطه عنایت حضرت خداوند تعالی ست و عنایت حضرت خداوند تعالی به بنده بر دو نوع ست یکی آنکه عین ثابته بنده و استعداد او تقاضای آن عنایت کند و این عنایت از قبیل فیض مقدس ست که مترتب است بر اعیان و استعدادات دوم آنکه ذات الٰهی تعالت عظمته مقتضی آنست نه عین ثابته بنده و آنرا فیض اقدس گویند و فیض اقدس ست که عین ثابته را پیدا میکند و او را استعداد می بخشد

جوهر عالم بدون معلوم نمی تواند شد و اگر این معلومات منفی محض باشند پس قدرت بچه چیز باشد و اراده بچه چیز متعلق شود پس تقررات این اعیان متعلق اراده و اختیار نیست که تعلق اراده بعد تقررات ست پس این تقررات مجعول نیستند باعتبار ثبوت علمی اگرچه باقتضاء ذات اند و ذات مقتضی ثبوت آنهاست و اگر مجعول می بودند پس صادق می شد که اگر بخواهد بکند و این راجع بآن میگردد بانیکه اگر خواهد عالم نشود و این سفسطه آنست و الله شیخ اکبر فرموده که اعیان واجب الثبوت اند یعنی واجب الثبوت باقتضاء ذات و شیخ عبد الرحمٰن جامی فرموده

کے دهد دست جعل جاعل را
که موافق کند قوابل را

جوهر قدر عبارت است از موقت ساختن آن چیز را که اشیا در مرتبه عین ثابت بر ان بودند چنانچه شیخ اکبر بیان فرمودند اعیان ثابته معلومات حق اند و حق علم از ان گرفته و علم تابع معلوم ست پس معلوم عملی ما هی علم بوده و علم بدان متعلق شد و تقدیر الٰهی بحسب آن معلوم متقرر گشت پس رجع تقدیر بسوی عین ثابته هست لهذا شیخ محب الله میفرماید القدر انت وقضا عبارت است از حکم

اللہ تعالیٰ بر اشیا بنا بر چیزے کہ عطا کردہ است معلومات از آنچہ بران ہستند معلومات در حد انفس خود بالزیادہ پس حکم کردہ است قضا بر اشیا مگر بحسب طلب آن اشیا در مرتبہ عین ثابت کذا حقق الشیخ الاکبر از حضرت علیہ الصلوٰۃ والسلام سوال کردند کہ تقدیر قضا مقدور کسی ہست فرمودند کہ قضا را قضا تغیر کند۔

جوہر قضا کہ سر قدر باشد حکم کلی حق تعالےٰ در ہر شے روز نخستین باحوال ہر شے کہ جاری باشد بر آن احوال ابد الآباد و حکم کلی حق تعالےٰ در ہر شے باندازہ علم اوست بہر شے و در ہر شے چہ حکم حق تعالیٰ تابع علم اوست باشیا و علم حق تعالےٰ در ہر شے براندازہ چیزیست کہ دادہ باشد بہر شے کہ معلوم باشد آنرا الحق تعالیٰ یعنی چیزیکہ ہر شے بران باشد در نفس خود۔ قدر کہ متفرع باشد بر سر قدر توقیت چیزیست یعنی تعین وقت آن امر کہ بران ہر شے ثابتہ خود از غیر زیادت بران امر پس قدر تفصیل قضاست کہ حکم کلی باشد در ہر شے علم قدر جز حق تعالےٰ را نیست الا ہر کرا خواہد اطلاع دہد

جوہر ازل عبارت از ابتدا وجود ست مطلقاً و آن مسبوق بعدم نیست و مفتاح آن از عدم اضافی نے و ازل عبارت از اولیکہ افتتاح آن از عدم اضافی باشد و ابد کہ مقابل اوست عبارت از آخریتی ست کہ اختتام آن عدم اضافی باشد بوجود عین وہر فردے را از افراد موجودات ازلیتی و ابدیتی باشد کہ ازلیت او باعتبار عین ثابتہ اوست کہ در علم حق ست و ابدیۂ او باعتبار وجود عقلی کہ وجود خارجی مراد است

جوہر مشیت در لغت خواست ست و مشیت حق ازلی و ابدی ست ہمچنانکہ ارادت اما باصطلاح این طائفہ مشیت خواستے باشد کہ منشا آن ذات بود بایجاد معدومی یا بانعدام موجودے و ارادت ہمان خواست ذات ست بایجاد معدومی پس مشیت اعم از ارادت باشد و معنی خواست ذاتی حق آن بود کہ تجلی ذاتی فرماید و حق اسم ذات است و اختیار آن بر دیگر اسما ازان جہت کردہ تا محقق گرداند کہ منشا این طلب ذات ست باسما و صفات نہ باسما و صفات فحسب

جوہر بدانکہ مشیت نسبتی ست تابع علم کہ چیزے را تا بوجہے از وجوہ نداند امکان آن نیست کہ ارادہ و مشیت بآن متعلق گردد و چنانچہ مشیت نسبتے تابع علم است علم نیز نسبتے ست تابع معلوم و دریجا معلوم اعیان ثابتہ است و احوال آن عالم و اعیان عالم یا در آئینہ حق دیدہ شود بوجود خارجی یا حق در آئینہ عالم دیدہ شود یعنی گاہ حق آئینہ عالم باشد و گاہ عالم آئینہ حق اگر تو آئینہ باشی بوجود خارجی مر حق را وجود او وجود ذاتی چون وجود مرآت حکم ترا باشد۔ و در نمایندگی کہ واحد حقیقی کہ آن وجود مطلق حقتعالےٰ است و دران تعدد نیست بحسب تعدد خویش متعددمی نمائی و اگر اثبات وجود حق اکنی بانمعنی کہ حق مرآۃ تو باشد نہ تو مرآۃ حق حکم ہمہ ترا باشد در وجود حق بیشک بآن معنی کہ وجود حق یکی ست من حیث ہو ہو و تعدد در اعیان مختلفہ تست و تو بحسب

کثرت خویش متعدد می نمائی واگر اثبات آن قسم دیگر کنی من موجودے ام باین اعتبار که وجودے که از حق ست فائض ہن گشت ومن بآن وجود پیدا شدم حکم ترا باشد درین وجود نیز بحسب عین مقیدہ معینہ خویش وباین تقدیر مذکور بحقیقت حق باشد که بر وجود خویش حکم فرماید در مرتبه او ومراتب تفصیلیه خویش ولیکن چون ظہور در مظہر ئنست باین اعتبار گویند که الحکم لک بلا شک علم بندہ تعین ثابته خود از عنایت حق ست باوے

**جوہر** فرق میان ارادت ومشیت آنست ہرچه در تحت ارادت ست اطلاع آن برانبیاء واولیا جائز ست وانچه در مشیت ست انبیا واولیا را بر آن اطلاع نیست وخوف ایشان آنست که در پردہ مشیت تاچه باشد قبول یارد وانچه ارادت ست در لوح محفوظ مکتوب ست وانچه مشیت است در امّ الکتاب مکتوب است که جز حق تعالی غیرے نداند انچه ارادہ ست در لوح محفوظ مکتوب ست آنرا مقضی گویند اولیا وانبیا را قدرت آن دادہ اند که بدعا آن بگردد فاما مشیت که آنرا قضا گویند وآن حکم محکم ست ودر ام کتاب ثبت ست بدعا انبیا واولیا نگردد وایشان را بدان اطلاع نباشد که چه رفته ہست

**جوہر** قلم اعلی عبارت ست از عقل کل وآن تعین ملکی ست در جوہر علمی که مکنونست دروی ہمه اشیا تا دخول اہل جنت در جنت واہل نار در نار وذبح موت ولوح محفوظ عبارت است از نفس کل وآن تعین ملکی است که تفصیل انچه در قلم بود دران متحقق است بالقاء قلم واین لوح ام الکتاب است وانجا کتابت رقیمه نیست بلکه کتابت معانیست که از عقل برین نفس ملقی میشود قال الله تعالی لکل اجل کتاب یمحوا الله مایشاء ویثبت وعنده ام الکتاب ہر اجلے را از اجال خلائق کتاب است محو میکند الله تعالی چیزے را که میخواہد واثبات میکند چیزے را که میخواہد ونزد او امّ الکتاب است که در محو واثبات را دخل نیست که آن لوح محفوظ ست از تغیر بخلاف کتب دیگر که دران محو واثبات میشود واین قلم اعلی انچه بودنی ست نوشت در لوح محفوظ وفراغت از نوشتن حاصل کرد وہمین ست معنی قول وے صلی الله علیه وآله وسلم جف القلم بما ہو کائن وملائکه بسیار اند بعضی آنہا اقلام اند که قدرے از انچه در قلم اعلے بود در وے مکنونست وبعضی الواح اند وہر قلم در لوح که باز ازا وست می نویسد مثل نوشتن رقوم واین اقلام ہر وقت در کتابت اند گاہی مکتوب ایشان محو می شود وگاہے مثبت می نماید وآن سرور صلے الله علیه وآله وسلم صریر یمین اقلام شنیدہ بودند در معراج واما قلم اعلے پس خشک شدہ است وکتابت نمیکند در حال چنین مستفاد ست از کلام عارف سامی مولوی عبد العلی وغیرہ

**جوہر** در حدیث وارد ست اول ما خلق الله نوری واول ما خلق الله العقل واول ما خلق الله القلم این ہر سه چیز یک معنی بود چه وجود سید عالم در عالم شہادت مظہر صورت روح اضافی بود از

عالم غیب و عقل اول نوریست فائض از روح اضافی و قلم ہم عبارت از عقل اولست کہ واسطہ صور کلمات الٰہی است و رابطہ اخراج آن از محل جمع بمقام تفصیل پس ہیچ منافات نہ بود در بیان این سر حدیث و گفتہ اند عقل جمیع خلائق از بدو وجود دنیا تا انقطاع آن در جنب عقل رسول اللہ ہمچنانست کہ نسبت ریلہ با جمیع رمال دنیا ازینجاست کہ طائفہ از متابعان مجرد عقل چون فلاسفہ از مشتبہ مدرکات احوال انبیا محروم ماندند و آنرا انکار کردند کہ جمیع مدرکات روح در تحت احاطہ عقل نگنجد عقل اگرچہ اکرم و اشرف مخلوقات ست و در بدو آفرینش منصب تقدم و تفوق وارد چنانچہ در خبرست کہ اول ما خلق اللہ العقل لیکن مرتبہ روح فوق مرتبہ اوست چہ اولیت و تقدم عقل در عالم خلق ست و روح از عالم امرست و نیز قیام عقل بروح ست نہ قیام روح بعقل مثال عقل با روح چنانست کہ مثال نور آفتاب ست با قرص او و نور آفتاب اگرچہ شریف ست لیکن قیام او بقرص آفتاب ست ہمچنانکہ بنور آفتاب صور محسوسات در زمین ظاہر شود بواسطہ نور عقل صور معلومات و معقولات در دل روشن میشود

جوہر ملائکہ مہیمنہ کہ بملائکہ عالین معروف اند از بدو خلقت در جمال لایزال حضرت حق سبحانہ و تعالے مستغرق اند و از شدت اشتغال درین حال ہیچ نمیدانند کہ حضرت حق تعالے خلیفہ آدم نام آفریدہ است یا نہ و حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ ایشان را بسجدۂ آدم علیٰ نبینا و آلہ و علیہ السلام امر نفرمود عرب گوید ہیم ای تحیر و ہیمان حیرت در عشق ست و ہیمان مقامی ست از مقامات سالکان و ہیمان دوام حیرت ست مراد از عالین ملائکہ صف اول ست از وجود و ملائکہ مہیمنہ نیز از عالین اند و ایشان را شعور بر آن نیست کہ حق تعالیٰ آدمی را ایجاد فرمودیا نہ چون موسیٰ گفت رب ارنی انظر الیک جواب شنید کہ لن ترانی این بر سبیل تعلیم موسیٰ بود کہ بدیدۂ سر را نتوانی دید در دار دنیا چشم سر در عالم باطن باید کشاید۔

جوہر ملائک تنزہ تام دارند ازین جہت افضل اند از انسان لہٰذا دائما در تسبیح اند و عصیان را بسوے ایشان راہ نیست و شیخ عبدالرحمٰن جامی قدس سرہ فرمودند کہ فضیلت شان باعتبار تنزہ ست از نقائص جسمانیہ و فضل انسان کامل بر ملائکہ بنظر جامعیت اوست و عارف ست اللہ تعالیٰ را و این معرفت اکمل ست از معرفت ملائکہ و انسان کامل مسبح است حق تعالے را بجمیع اسما تنزیہ و تشبیہ پس تسبیح او نیز اکمل ست از تسبیح ملائکہ و علماء ظاہر رسل را از جمیع ملائکہ افضل دانند

جوہر در ایمان بملائکہ و کتب و رسل جناب الٰہی صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ جملہ مومنان بعد از ایمان بوحدانیت و تنزیہ ذات و تقدیس صفات او ایمان دارند بوجود ملائکہ کہ سکان صوامع قدس و قُطّان جوامع اُنس اند و بوجود کتب منزلہ کہ او سبحانہ بواسطہ ملک بانبیا و رُسل فرو

جمع قاطن بمعنے مقیم ۱۲

فرستاده و بوجود انبیا و رسل او که گذارندگان پیغام جناب الٰهی اند و اجماع است میان علما محقق در تفضیل
انبیا بر ملائکه و خلاف است در تفضیل ملائکه بر مومنان و بعضی ملائکه از بعضی فاضل تر و در جه بعضی از بعضے نازل تر
مقامات ایشان متفاوت و صفوف ایشان مختلف والصافات صفا بیان آن بعضی مقربان حضرت جلال
و معتکفان عتبه کمال اند والسابقات سبقا اشارت بدان و بعضی مدبران امور فالمدبرات امرا وصف
ایشان و بعضی حاجبان درگاه عزت والزاجرات زجرا نعت ایشان و بعضی ثنا خوان حضرت بادشاهی
و خوانندگان کتب جناب الٰهی والتالیات ذکرا بوصف ایشان ناطق و بعضی نقله اخبار و حمله اذکار
فالملقیات ذکرا در حق ایشان صادق و مراتب صفوف ایشان بسیار ست هر صنفے مشغول بامرے
مخصوص و هر یکے را مقامی معلوم و اجماع کرده اند بدان که میان انبیا تفاضل ست بعضے از بعضی فاضلتر و
لیکن تعیین فاضل از مفضول مشروع نیست الا فضیلت رسول بر دیگر انبیا به نص حدیث معلوم شده است و
اجماع کردند بر آنکه انبیا از جمله بشر فاضلتر اند و هیچکس از اولیا و صدیقان بدرجه ایشان نرسد حضرت بایزید
بسطامی قدس سره میفرمایند آخر نهایات الصدیقین اول احوال الانبیاء و حضرت ابن عطا قدس سره
میفرمایند ادنی منازل المرسلین اعلے مراتب الانبیاء و ادنی مراتب الانبیاء اعلی مراتب الصدیقین و
ادنی مراتب الصدیقین اعلی مراتب الشهداء و ادنی مراتب الشهداء اعلی مراتب الصالحین و ادنی مراتب
الصالحین اعلی مراتب المومنین و اجماع کرده اند بعصمت انبیا از اقتراب کبائر و در صغائر خلاف ست و
اجماع کرده اند بر جواز کرامات اولیا در عهد رسول علیه السلام و بعد از عهد ایشان مانند خوارق عادات و
تقلیب اعیان و اطلاع بر ضمائر و سماع هواتف و اجابت دعوات و طی زمان و مکان و طائفه که بران انکار کرده
اند پنداشته اند که تمیز و فرق میان انبیا و اولیا جز معجزه نیست و آن صدور فعلی بود از انبیا که غیر ایشان از مثل
آن عاجز اند پس گفتند اگر اولیا را مسلم داریم میان ولی و نبی فرق نماند جواب آنست که نبوت انبیا نه بوجود معجزات است
بل بوحی و ارسال جناب الٰهی پس هر که حقتعالی بدو وحی کرد و بخلق فرستاد نبی بود معجزه باوی باشد یا نه و حال اولیا
نه چنین ست و معجزه فعل انبیاست و کرامت فعل اولیا معجزه از برای اظهار ست و دعوی بر او سابق و کرامت ازین
هر دو صفت خالی و او را کرامت به برکت متابعت انبیا حاصل شده است و وجود این دران داخل

جوهر بدانکه ملائک موجود اند در عالم خود خارج از انسان و قدرت بران دارند که بر صورتیکه
خواهند متمثل شده ظاهر شوند و با وجود بودن ملائکه در عالم خود در انسان قوی شده موجود گشتند که انسان
جامع جمیع حقائق ست و حقیقت یک حقیقت ست

جوهر در مراتب وجود حق سبحانه و تعالی مراتب وجود حضرت حق سبحانه و تعالی از روے جزئیة

غیر متناہی اند چہ ظہور ذات بحت بحسب مراتب جزیہ در حصر نمی آید الا بر سبیل کلیت و طریق اجملیت پس بعضے میفرمایند کہ مراتب کلیہ منحصر در پنج مرتبہ است و آنرا مراتب کلیہ و عوالم کلیہ و حضرات خمس خوانند چنانچہ عارف سامی شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سرہ در شرح رباعیات میفرمایند رباعی

واجب چو تنزل کند از حضرت ذات<br>غیب ست و شہادت بوسط روح و مثال<br>پنج ست تنزلات او را درجات<br>الخامس جمعیت تلک الحضرات

اول حضرات را مرتبہ غیب و معانی گویند و آن حضرات ست بالتجلی والتعین الاول والثانی وما اشتملا علیہ من الشیون والاعتبارات اولاً والحقائق الالٰہیۃ والکونیۃ ثانیاً و مرتبہ دوم را کہ در مقابل اوست مرتبہ حس و شہادت خوانند و آن از حضرت عرش رحمٰن ست تا بعالم خاک و آنچہ درمیان ست از صور اجناس و انواع و اشخاص عالم و مرتبہ سوم را کہ تلو مرتبہ غیب ست متنازلاً مرتبہ ارواح گویند و چہارم را کہ تلو مرتبہ عالم حس ست متصاعداً عالم مثال و خیال منفصل خوانند و پنجم کہ جامع ایشان ست تفصیلاً حقیقت عالم ست و اجمالاً صورت عنصری انسانی ست و نزد بعضے مراتب کلیہ شش ست و آنرا تجلیات ستہ و تنزلات ستہ و مقامات ستہ و مراتب ستہ خوانند چنانچہ در شرح رباعیات ست قال بعضہم قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم مراتب کلیہ شش است زیراکہ مراتب مجالی و مظاہر وجود اند پس خالی نیست از انکہ آنچہ ظاہر ست در ایشان ظاہر ست بر حق سبحانہ و تعالیٰ تنہا نہ بر اشیاء کونیہ یا ہم بر حق سبحانہ و تعالیٰ ظاہر ست و ہم بر اشیاء کونیہ قسم اول را مرتبہ غیب گویند بسبب غائب بودن اشیاء کونیہ در وے از نفس خود و از غیر خود پس ہیچ چیز را درین قسم ظہور نیست مگر بر حق سبحانہ و تعالیٰ و این قسم منقسم میشود بدو مرتبہ زیراکہ عدم ظہور چیزے بر اشیاء کونیہ یا بسبب انتفاء اعیان ایشان ست بالکلیہ علماً و عیناً حیث کان اللہ ولم یکن معہ شئی و این مرتبہ را تعین اول و مرتبہ اولیٰ از غیب خوانند و یا بسبب انتفاء ظہور ست بر اعیان ایشان اگرچہ ایشان متحقق و ثابت و متمیز باشند در علم ازلی و ظاہر باشند بر حق سبحانہ و تعالیٰ نہ بر خود و بر مثال خود کما ہو الامر فی الصور الثابتۃ فی اذہاننا و این مرتبہ را تعین ثانی و عالم معنی و مرتبہ ثانیہ از غیب خوانند و اما قسم ثانی از مراتب کہ آنچہ ظاہر ست در وی ہم بر حق سبحانہ و تعالیٰ ظاہر ست و ہم بر اشیاء کونیہ منقسم گردد بسہ مراتب مرتبہ اول ارواح است و آن مرتبہ ظہور حقائق کونیہ مجردہ بسیطہ است کہ مدرک ست مر نفس خود را و مثل خود را چنانکہ ارواح درین مرتبہ مدرک اعیان خود اند و مثال خود و مرتبہ دوم عالم مثال ست و این مرتبہ وجود ست مر اشیاء کونیہ مرکبہ لطیفہ را کہ قابل تجزیہ و تبعیض و خرق والتیام نباشند و مرتبہ سوم عالم اجسام است و این مرتبہ وجود اشیاء کونیہ مرکبہ کثیفہ است کہ قابل تجزیہ و تبعیض اند و این مرتبہ را نام کردہ اند مرتبہ الحس و عالم الشہادۃ پس مجموع این مراتب پنج باشند و مرتبہ سادسہ جامع است مر جمیع مراتب را و آن حقیقت

انسان کامل ست زیرا کہ او جامع جمیع ست بحکم برزخیتی کہ دارد و نزد بعضے مراتب کلیہ ہفت ست چنانچہ صاحب
تحفۃ المرسلۃ الی النبی صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ وصحابہ وسلم میفرماید المرتبۃ الاولی مرتبۃ اللاتعین والاطلاق
والذات البحت لابمعنی ان قید الاطلاق ومفہوم سلب التعین ثابتان فی تلک المرتبۃ بل
بمعنی ان ذلک الوجود فی تلک المرتبۃ منزہ عن اضافۃ النعوت والصفات ومقدس
عن کل قید حتی عن قید الاطلاق ایضاً وہذہ المرتبۃ یسمّٰی بالمرتبۃ الاحدیۃ وہی کنہ الحق سبحانہ
وتعالیٰ ولیس فوقہا مرتبۃ اخری وکل المراتب تحتہا مرتبہ اول لاتعین و اطلاق وذات بحت ست
نہ باینمعنی کہ قید اطلاق ومفہوم سلب تعین در انمرتبہ ثابت باشد بلکہ بدینمعنی کہ آن وجود دران مرتبہ منزہ است
از اضافت جمیع نعوت وصفات ومقدس است از ہر قید حتی کہ از قید اطلاق نیز وا ین مرتبہ کنہ حق سبحانہ وتعالے
است وبالاے او دیگر مرتبہ نیست بلکہ ہمہ مراتب زیر این مرتبہ اند واین مرتبہ را مرتبہ احدیت می نامند والمرتبۃ
الثانیۃ مرتبۃ التعین الاول وہی عبارۃ عن علمہ تعالیٰ لذاتہ وصفاتہ ولجمیع الموجودات علی وجہ الاجمال
من غیر امتیاز بعضہا عن بعض وہذہ المرتبۃ تسمی بالوحدۃ والحقیقۃ المحمدیۃ ومرتبہ دوم مرتبہ تعین
اول ست وآنمرتبہ عبارتست از دانستن حق سبحانہ وتعالے مرذات وصفات خود وہمہ موجودات را بوجہ اجمال
بے امتیاز بعضی از دیگرے واین مرتبہ را مرتبہ وحدت وحقیقت محمدیہ نامند والمرتبۃ الثالثۃ مرتبۃ التعین
الثانی وہی عبارۃ عن علمہ تعالیٰ لذاتہ وصفاتہ ولجمیع الموجودات علی طریقۃ التفصیل وامتیاز
بعضہا عن بعض وہذہ المرتبۃ یسمّٰی بالواحدیۃ والحقیقۃ الانسانیۃ ومرتبہ سوم مرتبہ تعین ثانی ست وآن عبارتست
از دانستن حق سبحانہ وتعالے مرذات علیہ وصفات سنیہ خود وجمیع انام را بربسط تفصیل وجدا شدن یکے از
دیگرے واین مرتبہ بواحدیت وحقیقت انسانیہ نام دارند فہذہ ثلث مراتب کلہا قدیمۃ والتقدیم والتاخیر
عقلی لازمانی واین ہر سہ مرتبہ قدیم اند وتقدیم وتاخیر عقلی ست نہ زمانی چنانچہ عقل تقاضا میکند کہ اول ذات
باید بعدازان صفات واول اجمال باید بعدازان تفصیل بے آنکہ زمانہ را ہیچ دخل باشد والمرتبۃ الرابعۃ مرتبۃ
الارواح وہی عبارۃ عن الاشیاء الکونیۃ المجردۃ البسیطۃ التی ظہرت علی ذواتہا وعلی امثالہا
ومرتبہ چہارم مرتبہ ارواح ست وآنمرتبہ عبارتست از اشیاء کونیہ مجردہ بسیطہ یعنی مادہ وترکیب ندارند وظہور
بر ذوات خود وبر امثال خود دارند والمرتبۃ الخامسۃ مرتبۃ عالم المثال وہی عبارۃ عن الاشیاء
الکونیۃ المرکبۃ اللطیفۃ التی لاتقبل التجزی والتبعیض ولا الخرق والالتیام مرتبہ پنجم مرتبہ عالم مثال ست و
آن عبارتست از اشیاء کونیہ مرکبہ لطیفہ کہ قبول نمیکند پارہ شدن ودریدن وپیوستن را والمرتبۃ السادسۃ
مرتبۃ عالم الاجسام وہی عبارۃ عن الاشیاء الکونیۃ المرکبۃ الکثیفۃ التی تقبل التجزی والتبعیض

دو مرتبہ ششم مرتبہ عالم اجسام ست وآن عبارت است از اشیاء کونیہ مرکبہ کثیفہ کہ قبول میکند تجزیہ وتبعیض وخرق
والتیام را والمرتبۃ السابعۃ المرتبۃ الجامعۃ لجمیع المراتب المذکورۃ الجسمانیۃ والنورانیۃ والوحدۃ
والواحدیۃ وہی التجلی الاخیر واللباس الاخیر وہی الانسان مرتبہ ہفتم مرتبہ ایست شامل مر جمیع مراتب مذکورہ
جسمانیہ ونورانیہ ووحدت وواحدیت را واین مرتبہ تجلی اخیر ولباس اخیر ست کہ عبارت است از انسان بے نظیر
فہذہ سبع مراتب الاولیٰ منہا مرتبۃ اللاظہور والستۃ الباقیۃ منہا ہی مراتب الظہور الکلیۃ والاخیرۃ
منہا اعنی الانسان اذا عرج وظہر فیہ جمیع المراتب المذکورۃ مع انبساطہا یقال لہ الانسان
الکامل والعروج والانبساط علیٰ وجہ الاکمل کان فی نبینا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وصحابہ
وسلم ولہذا کان خاتم النبیین پس این ہفت مراتب کہ اول ازان مرتبہ لاظہور ست وشش باقی مراتب
ظہور کلیہ اند ومرتبہ پسین کہ انسان است وقتیکہ ترقی کند وپیدا شود در وہمہ مرتبہ ہا مذکورہ با انبساط وفراخی خود درآن وقت
اورا انسان کامل گویند وعروج وانبساط بوجہ اتم در نبی ما صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وصحابہ وسلم بود وہم ازینجہت خاتم
النبیین گویند وبعضے ہمین چہار الفاظ میگویند لاہوت وجبروت وملکوت وناسوت ومیگویند کہ لاہوت عبارت از
ذات بے کیف وبے رنگ ست ہو اشارت بدوست وجبروت عبارت از تعین اول وشہود مجمل ست کلمہ اللہ عبارت
ازوست لہذا ہو را ذکر لاہوتی گویند واللہ را جبروتی پس اول مقام جمع الجمع است وثانی مقام جمع وملکوت عبارت
از مجموع عالم ارواح وعالم مثال است وناسوت عبارت از مجموع عالم شہادت وحضرت انسان ست برایشان
اعتراض وارد میشود کہ مقام تفصیل اسماء وصفات وامتیاز صور علمیہ ماہیات را کہ اعیان ثابتہ میگویند چہ باید گفت
کہ در ملکوت وناسوت داخل نمیتوانیم کرد چہ ایشان اشیاء موجودہ فی الخارج وممتاز از وجود حضرت حق سبحانہ
وتعالیٰ ہستند والاسماء والصفات والاعیان الثابتۃ لیس کذلک ونیز در مقام اول کہ ذات
بے کیف ست ودر مقام دوم کہ ذات متعین بشہود اجمالی ست داخل نمیتوانیم کرد لہذا محققان صوفیہ میگویند
کہ ذات بحت را لاہوت باید گفت ہو اشارت بسوے اوست ومرتبہ شہود اجمالی را لاہوت اللہ عبارت ازوست
ومرتبہ تفصیل اسماء وصفات را جبروت ودرین مرتبہ موافق ہر صفت اسمی بر ذات اطلاق کنند باعتبار سمع سمیع و
باعتبار بصر بصیر وباعتبار علم علیم وعلیٰ ہذا القیاس ونیز اسم اللہ کہ جامع جمیع اسماء است براین مرتبہ اطلاق کردن
صحیح وواقع میدانند وتفسیر ملکوت وناسوت بحالہ وآنچہ حضرت سلطان المشائخ قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہم فرمودند
؎ لاہوت بیخ ست ای پسر جبروت شاخ آن نگر ملکوت گلہای شجر ناسوت جملہ بر ثمر مخالف این تحقیق
نیست چہ وجود بیخ از دانہ است کہ بمنزلہ لاہوت ست وورد ذکر ناکردن این مرتبہ مضایقہ نیست ۔

جوہر در مرتبہ احدیتہ احدیت عبارتست از ذات صرف وآن وجود محض وہستی سادہ او سبحانہ است

که در غایت مرتبهٔ استعلا و استغنا ست و فی حد ذاته و کنه حقیقته قیدے و اضافتے ندارد حتی که قید اطلاق و قید تنزیه هم ندارد و کان الله ولم یکن معه شیئ اشارت بدوست نه کلی ست و نه جزئی و نه مطلق و نه مقید نه عام و نه خاص بے وصف و بے نعت و بے نام و بے نشان بے زمان و بے مکان صوفی چون درین مقام میرسد مضمحل و مستهلک میگردد و از خود و از غیر خود نامے و نشانے نمیداند چه این مرتبه بے رنگی و بے کیفی ست چند و چون را درین جا گنجائی نیست و شبهه و ظنون را درین مقام یارا ے رسائی نه درین مرتبه موسی و فرعون و مساوی اند و احمد و ابوجهل هم از حضرت مولانا جلال الدین رومی قدس سره ازین مقام خبر میدهند ؎

چون به بیرنگی رسی کان داشتی — موسی و فرعون دارند آشتی
چونکه بیرنگی اسیر رنگ شد — موسی با موسے در جنگ شد

جوهر بدانکه عمے جوهریست قائم بنفسه و اصل هر متعین ست و همه متعینات درین جوهر عمائی پیدا میشود و قائم بوے ست و تعین جامع جمیع حقائق امکانیه است و همه موجودات اعراض اند درین جوهر عمی و حضرت حق تعالے قبل پیدا کردن خلق در تعین عمائے بود چنانکه در حدیث شریف وارد است در جواب سوال اعرابی که کجا بود رب قبل آنکه پیدا کند سموات و ارض را یعنی خلق را یعنی اعرابی از حضرت سرور عالم صلے الله علیه و آله و صحبه وسلم سوال کرد که **این کان ربنا قبل ان یخلق الخلق قال کان فی عماء ما فوقه هواء و لا تحته هواء** و بعضے اطلاق عمی نیز بر مرتبه لاتعین کرده اند چه عمی بمعنی کوریست و چون عقل و کشف ادراک این مرتبه نمی تواند کرد گویا که نسبت باین مرتبه حال او حال کوریست و نزد این طائفه علیه مرتبه لاتعین بمنزله خاک خشک ست که قابلیت صورت ندارد و تعین اول بمنزله خمیر ست که قابلیت صور پیدا نموده لهذا گفته اند که این مرتبه را وحدت حقیقی و کثرت اعتباریست و مجمع قابلیات و استعدادات ست یعنی قابل و مستعد صور سماوی و ارضی و غیرها ست و تعین ثانی بمنزله صور ظروف و اوانی ست که از خمیر پیدا شده لهذا گفته اند که درین مرتبه کثرت حقیقی و وحدت اعتباری ست و این مرتبه وحدت و واحدیت را مراتب آلهی گویند و مرتبه ارواح و مثال و اجسام را مراتب کونی و مرتبه انسان جامع است میان حق و عالم یعنی هم مرتبه آلهی ست و هم کونی زیرا که برزخ است میان صفات جناب آلهی و صور کونی شیخ نورالدین عبدالرحمن جامی قدس سره در شرح رباعیات میفرمایند ؎

هستی که مبرا ز حدوث ست و قدم — نه کل و نه جزوست و نه بسیار و نه کم
زیر که تعین چه اخص و چه اعم — مسبوق بود بلاتعین فافهم

حقیقت وجود از حیثیت اطلاق مشار الیه و محکوم علیه نمیشود و هیچ حکمی و شناخته نمیشود و هیچ وصفے و اضافت

کرده میشود بوے ہیچ نسبتے از نسب چون حدوث وقدم و وحدت وکثرت و وجوب و امکان و وجود ومبدیت یا تعلق علم او بذات خودش یا بغیر آن زیرا که این ہمہ مقتضی تعین و تقید ہست وشک نیست در آنکه تعین و تقید خواه اخص تعینات باشد مطلقاً چون تعینات شخصیه جزئیه خواه اعم و اوسع ہمہ تعینات چون تعین اول خواه اعم و اخص من وجہ چون تعینات متوسطه بینہما مسبوق ست بلاتعین پس ہیچ یک ازین تعینات حضرت وجود را من حیث ہو لازم نباشد بلکه لزوم آن بحسب مراتب ومقامات مشار الیہا ست بقوله رفیع الدرجات ذو العرش پس میگردد مطلق ومقید وکلی وجزئی وعام وخاص و واحد وکثیر بے حصول تغیر وتبدل در ذات وحقیقتش و وقتیکه ملاحظه کرده شود باعتبار اطلاق وفعل وتاثیر و وحدت وعلو مرتبه الوہیت ست وہی حقیقة الحق سبحانه وتعالے ومراد اوست وجوب ذاتی وقدم وامثال آن از صفات کمال و وقتی که ملاحظه کرده شود باعتبار تقید وانفعال وتاثر وقابلیت وجود از حقیقت واجب بالفیض والتجلی حقیقت عالم ست ومراد اوست امکان ذاتی وحدوث وغیرہما من الصفات واین باعتبار تنزل ست بعالم معانی وتجلی او بصور علمیه که معبر میشود باعیان ثابته وچون ہر یک از حقیقتین متفرقتین لا بدست از اصلی که ایشان در وے واحد باشند و او در ایشان متعدد زیرا که واحد اصل عددست وعدد تفصیل واحد ناچارست از حقیقت ثالثه که جامع باشد بین الاطلاق والتقید والفعل والانفعال والتاثیر والتاثر مطلق باشد از وجہے ومقید باشد از وجہے فاعل باشد باعتبارے ومنفعل باشد باعتبارے واین حقیقت احدیت جمع حقیقتین مذکورتین است ولہا مرتبة الاولیة الکبریٰ والآخریة العظمیٰ

جوہر در اسماء مرتبه احدیة حضرت شیخ ابراہیم شطاری قدس سره در آئینه حقائق نما میفرمایند که مرتبه احدیت را لاتعین و وجود مطلق خوانند بجہت آنکه ذات درین مرتبه بہمه تعین اسماء وصفات وافعال قید تعین ندارد چه درین مرتبه ذات مطلق از ہمه مطلق ست بلکه جمیع تعینات درین مرتبه عین ذات اند و وجود صرف ازان گویند که ذات بصرافت خود خالص ست از اسم ورسم ونعت ووصف و ذات ساذج وعین کافور ازان نامند که از لون اسماء وصفات وافعال ساده ست بہیچ لونے ملون نیست اما ہر لونے که ملون گردد قید آن لون گیرد این صفت ذات مطلق ست ومجہول النعت ازان گویند که جمیع نعوت درین مرتبه معروف ومشہور نیستند ونعت عبارتست از اسم ثبوتی وسلبی چون درین مرتبه تصور ثبوتے وسلبی ہیچکدام نباشد پس ذات درین مرتبه مجہول النعت باشد وازل الآزال ازان خوانند که ہیچ مرتبه بالاتر ازین مرتبه نیست چرا که ہمه مراتب مسبوق این مرتبه است وغیب الغیب ازان نامند که ہمه مراتب غیب اضافی از اعیان ثابته تا مثال مطلق درین مرتبه غائب مطلق اند نه تصور خارجی ونه تصور علمی دارند ومنقطع الاشارات ازان گویند که درین مرتبه

جمیع اشارات اسماء وصفات منقطع است التوحید اسقاط الاضافات درین مرتبه است و منقطع الوجدانی ازان گویند که درین مرتبه تصور وجدان نیست نه آنکه ذات را وجدان نیست چراکه تصور وجدان در مرتبه علم است چون علم درین مرتبه متصور نیست پس وجدان که اثر علم است نیز نباشد کسی نگوید که وجدان فی ذات بذات چرا نباشد جواب این اسماء مترادف اسم لاتعین است و مرتبه لاتعین سلب جمیع تعین است پس از تصور لاتعین ذات منقطع الوجدانی باشد ولفظ منقطع بهر دو محل بفتح طاء است و وجدانی نسبت بوجدان ست و غیب هویت ازان گویند که جمله مراتب وجود درین مرتبه غیب و فقدان اند نسبت مراتب ظهور چنانچه در شب تار همه اشیا بالفعل موجود خارجی اند اما از غلبه او هیچ اشیائی نماید چه نابودن دیگرست و نادیدن دیگر و عین المطلق ازان خوانند که ذات صرف درین مرتبه من کل الوجوه مطلق ست بحدیکه از مطلق هم مطلق ست و ذات بلا اعتبار ازان گویند که جمیع اعتبارات ذات درین مرتبه بلا اعتبار ست کان الله ولم یکن معه شئی کنایت ازین مرتبه است و این اسماء نیز در اصطلاح این قوم نامهاء این مرتبه اند ذات احدیه و احدیت صرف و احدیت مطلق و احدیت ذات و عالم ذات و ذات هویت و ذات هو هو و ذات مطلق و ذات صرف و ذات بحت و ذات بلا تعدد و وجود بحت و وجود محض و طوفان محض و غیب مطلق و غیب مجهول و غیب مصون و غیب مکنون و مکنون المکنون و بطون البطون و مخزن شیون و عدم العدم و قدم القدم و خفاء الخفا و مقام او ادنی و اول لانهایت و آخر لابدایت و غایت الغایات و نهایة النهایات و معدوم الاشارت و هستی مطلق و هستی ساده و هستی صرف و حقیقة الحقائق

جوهر در مرتبه وحدت این مرتبه شهود علمی ذات ست مر خود را بجمیع شیونه من الازل الی الابد بالاجمال غناء مطلق لازم این مرتبه است چه ذات مطلق بدین مشاهده مستغنی ست از تفصیل عالم و آدم لاندراج الکل فی بطون الذات کالمفصل فی المجمل و کالشجر فی النواة ان الله غنی عن العالمین اشارت بدو است

جوهر در تعین اول صاحب عین المعانی قدس سره میفرمایند که اول تعین او تعین علم ست که خود بر خود بنفس خود تجلی فرمود و تعین اول وحدتے ست صرف و قابلیتے ست محض مشتمل بر جمیع قابلیات چه قابلیت اتصاف او بهمه اسماء و صفات بلکه بماهیات موجودات نیز و باعتبار تجرد او از همه نسب اسماء و صفات تا غایتے که از تجرد نیز مرتبه احدیت ست و باعتبار اتصاف او بهمه اسماء و نسب صفات و اعتبارات مرتبه واحدیت ست و حضرت محمد غوث قدس سره برانند که تعین اول احدیت صرف است که عبارت از ذات مطلقه است و لاتعین عبارت از مجهول النعت و وحدت که حقیقت محمدی است تعین ثانی ست از احدیت

جوهر اول مرتبه تعین که از غیب مطلق و لاتعین ظاهر گشت وحدت حقیقی ست که اسقاط و اثبات

ہر دو صفت ذاتی اوست و اصل ہمہ قابلیات و جامع جمیع مراتب تعینات و استعدادات کلیہ و جزئیہ و خاص
و عامست و وحدتے ست صرف و قابلیتے ست محض مشتمل بر جمیع قابلیات چہ قابلیت تجرد از جمیع صفات
و اعتبارات و چہ قابلیت اتصاف بہمہ و باعتبار تجرد از جمیع اعتبارات تا غایتے کہ از قابلیت این تجرد نیز مرتبہ
احدیت ست و مراد ہست بطون و اولیت و ازلیت و باعتبار اتصاف او بجمیع صفات و اعتبارات مرتبہ واحدیت
ست و مراد ہست ظہور و آخریت و ابدیت و صورت جامع و ظہور ذات مطلق ست تعین اول فلہ الاسماء
الحسنی و ہو الاسم الاعظم و او را ظہور و بطون متساویست باعتبار آنکہ قابل ظہور و بطون است حقیقت
و استعداد او متضمن اشیاست در ہر باطنی باطن و در ہر ظاہرے ظاہر و در ہر انسے انس و در ہر جنے جن و در
ہر ملکے ملک و در ہر فلکے فلک و در مجردات مجرد و در مرکبات مرکب و در مثالیات مثال و در مادیات مادہ و در
عین عین و در عیان عیان و در معنی معنی و در صورت صورت و در روحانی روح و در جسمانی جسم و در
جواہر جوہر و در عرضیات عرض چرا کہ او وجود مطلق ست بہر قیدے کہ مقید گردد صورت آن قید گردد
و حقیقت او را قیدے مخصوص نیست بنا بر آن قیود متضادہ را قبول میکند تنزل اول را وحدت و حقیقت محمدی
و تعین اول گویند و آن متعین شدن حضرت وجود ست بقابلیت جمیع تعینات کہ اسماء و صفات الٰہیہ باشند
آن صفات یا کونیہ ثبوتی باشند یا سلبی و چون در نیز مرتبہ دانستن حق است سبحانہ مر ذات خود را بذات خود بجمیع
صفات و تعینات بسبیل جمع و اجمال ظہور اشیاء کونیہ از روے تفصیل در نیز مرتبہ منفی ست فلہذا میل بدیگر مرتبہ نمود

جوہر حضرت حق تعالے تجلی اول کہ خود بر خود در خود برائے خود تجلی فرمود شہود ذاتی مراد را حاصل
شد و در ضمن آن شہود اجمالی جملہ موجودات از ازل تا ابد متحقق گردید کشہود الشجرۃ و اغصانہ و اوراقہ
و اثمارہ فی شہود النواۃ و تجلی دوم مشاہدہ خود ست بجمیع تفاصیل شیون خود و بشہود تفصیلی تمام موجودات
در مرتبہ علم دست داد و در نیز مرتبہ فیض اقدس او جملہ معلومات را تقرر علمی و ثبوتے عینی حاصل شد بعدہ در مرآت
تجلیات اربعہ یافتہ یعنی تجلی روحی و تجلی مثالی و تجلی حسی شہادتی و تجلی انسانی

جوہر حضرت قدوۃ المحققین نجم الملۃ والدین محمد عز الدین المغربی قدس سرہ در جام جہان نما میفرمایند
کہ وحدتش منشاء احدیت و واحدیت شد و مرآت ازلیت و ابدیت گشت و رابطہ ظاہریت و باطنیت و واسطہ
اولیت و آخریت آمد کہ حد فاصل اشارت بدوست و برزخ جامع عبارت ازوست و حقیقت محمدی
خود اوست و حضرت قدوۃ المحققین شیخ ابرہیم شطاری قدس سرہ در آئینہ حقائق نما در شرح این میفرمایند
کہ وحدت در لغت عدم تکثر ست باجزاء و افراد و انضمام و در اصطلاح این قوم وحدت تعین اول ست از
ذات مطلق و چون این تعین اول از لاتعین ظاہر شد و اعتبار از وی معاً ظاہر گشت یکے احدیت کہ

اعتبار ذات ست باسقاط جمیع اشیا ای لابشرط شئ و دوم واحدیت ای ذات مع کمال الصفات
کہ اعتبار ذات است ازان رو کہ منشار اسما از ویست ای بشرط شئ و در نظر اہل تحقیق وجود این اعتبارین
موقوف بوجود وحدت نیست اما ظہور ہر دو موقوف بر وحدت ست کہ منشا کنایت از ویست چنانچہ نسبت
عاشقیت و معشوقیت از عشق چہ وجود این ہر دو مرتبہ قبل از عشق موجود خارجی بودند اما نسبت در ایشان
موجود نبود و چون این ہر دو نسبت بایشان ظاہر گشت ہر دو در خارج علم یافتند ہمچنین مرتبہ احدیت
کہ ماہیت مجردہ است از قید تجرد و معرا و مبرا بود و واحدیت کہ ماہیت جامع اسما و صفات ست از قید
جامعیت نیز مقید نبود بلکہ این ہر دو مرتبہ پیش از تعین اول لاتعین بود و بہیچ تعین مقید نہ نہ شرط
شئ و نہ لاشرط شے بواسطہ تعین اول کہ وحدت ست ہر دو مرتبہ مقید و معین گشتہ و قولہ مرآت ازلیت
و ابدیت گشتہ یعنی وحدت حقیقی مانند آئینہ است ازل کہ لابدایۃ لہ است و ابد کہ لانہایۃ لہ است دران
آئینہ مرئی میشوند این حقیقت را آئینہ اشارت کردہ کنایۃ آنست چنانچہ آئینہ دو رو دارد ہمچنان وحدت نیز
دو طرف دارد چرا کہ برزخ است بینہما و وجہ دیگر آنست کہ اصلا مرئی نمیشود و آنچہ حاسہ باصرہ می بیند صورت
رائی ست نہ آئینہ ہمچنان آنچہ در خارج مرئی ست وجود ست وحدت فقط مرئی نیست و دیگر آنکہ صورتے
کہ در آئینہ دیدہ میشود نمی گویند کہ آنصورت حال در محل آئینہ است بلکہ آئینہ سبب ظہور صورت شدہ و ہکذا
صورت ازل و ابد در آئینہ حقیقت محمدی ظاہر شدہ نمی گویند کہ ازل و ابد دران محل حقیقت محمدی حلول
کردہ بل سبب ظہور ایشان گشتہ و قولہ و رابطہ ظاہریت و باطنیت و واسطہ اولیت و آخریت آمد مراد از ظاہریت
اشراق انوار اسما و صفات حق ست کہ جمع الجمع کنایت ازانست و باطنیت حق احتجاب حق ست از کل موجودات
جمع اشارہ ازین مرتبہ است و مرتبہ وحدت این ہر دو مرتبہ تقابل را مرتبط ساختہ و اولیت باعتبار مبدا ر کل
کل اشیا کہ اللہ مصدر الموجودات و آخریۃ باعتبار معاد کل موجودات کہ الی اللہ ترجع الامور این
ہر دو مرتبہ قید ذات مطلق ست اول باعتبار وجود و آخر باعتبار شہود و قولہ حد فاصل یعنی میان احدیت و
واحدیت و ازلیت و ابدیت و ظاہریت و باطنیت و اولیت و آخریت قولہ اشارت بدوست یعنی اسما ر مذکورہ
کنایت از ہمان وحدت جامع ست چرا کہ جمیع مراتب ازین نسبت تمیز علمی گشتہ و در ہر نسبتے باسمی مسمی شدند
و جمیع مراتب در مرتبہ لاتعین بے تعین بودند چنانچہ شجر در مرتبہ ہذا السبب وحدت جمیع مراتب از یکدیگر
جدا گشتند

جوہر حضرت شیخ ابراہیم شطاری در آئینہ حقائق نما شرح جام جہان نما فرمودہ اند کہ کسے را وہم آن
نشود کہ کمال ذات در مرتبہ تعین اول موجود شد و نیز گمان نبرد کہ اول مستتر بود بعد ازان ظاہر گشت

یا اول معدوم بود پس ازان موجود گشت یا غائب بود بعد ازان حاضر شد چرا که این امور ناسزا استلزم نقص وجود خود اند بلکه آنچه حاصل ست من الازل الی الابد بکمال خود حاصل ست و نقصان را دران مساغ [جای روان شدن ۱۲] راه نیست زیرا که جمیع مراتب جناب حق سبحانه و تعالیٰ ازلی اند و لازم ذات اند ابداً از ذات منفک نیستند و عقل دریں مرتبه عاجز ست حکم کردن نتواند قیاس مع الفارق میکند و میگوید اگر در مرتبه لاتعین تعین اسما و صفات موجود باشد پس هیچ فرق نباشد میان تعین و لاتعین گوئیم این قیاس در مرتبه عقل موجه و مربوط ست اما در مرتبه اطلاق این مقدمه مقهور و ممنوع است چه بیان وحدت و کثرت و مطلق و مقید برای تفهیم و تفهم طالبان است نه فی نفس الامر که اول وحدت بود اکنون کثرت شد یا اول مطلق بود آخر مقید شد تعالی الله عن ذلک علوا کبیرا الآن کما کان من الازل الی الابد

جوهر اول تعین که از لاتعین ظاهر گشت وحدت حقیقی ست که اسقاط و اثبات هر دو صفت ذاتی او ست وحدت را دو نسبت متساوی اند انتفاء تعدد و اثبات تعدد اگر نظر بر باطن او کنند عین انتفاست درین نسبت عین احدیت آمد و اگر نظر بر ظاهر او کنند عین تعدد است ازین نسبت عین واحدیت آمد و ازین حیثیت او را برزخ جامع گویند

جوهر برزخ بالفتح و زاء معجمه مفتوح و خاء معجمه بمعنی زمانه که مابین وقت مرگ و زمان قیامت است و چیزے که میان دو چیز متخالف حائل باشد خواه ازان هر دو متخالف در خود مناسبتے داشته باشد یا نه و برزخ هر شے بالنصیب بود از دو شے که بے تصور شیئین برزخ را وجود نیست چنانچه زمانه حال برزخ ست میان ماضی و مستقبل و مرتبه مثال که عاجز ست میان اجسام کثیفه و ارواح مجرده و اعراف برزخ ست میان بهشت و دوزخ و بوزنه برزخ است میان بهائم و انسان و درخت خرما و مردم گیا برزخ است میان حیوانات و نباتات و بسد یعنی بیخ مونگا برزخ ست میان نباتات و جمادات

جوهر صاحب عین المعانی میفرمایند که اول تعین او تعین علم ست که خود بر خود بنفس خود تجلی فرمود بے توهم تقدم جهل و استتار و فقدان و غیبت و او را اسامی مختلفه است یعنی تعین اول و حقیقت محمدی و وحدت صرف و کنز الکنوز و غیرها

جوهر شیخ نور الدین جامی قدس سره در لوائح میفرمایند که حقیقت الحقائق که ذات الٰهی است تعالیٰ شانه حقیقت همه اشیاست و او فی حد ذاته واحد ست که عدد را باو راه نیست اما باعتبار تجلیات متکثره و تعینات متعدده در مراتب تارةً حقائق جوهریه متبوعه است و تارةً حقائق عرضیه تابعه پس ذات واحد بواسطه صفات متعدده جواهر و اعراض متکثره می نماید و من حیث الحقیقت یکے است که اصلا متعدد و متکثر نیست

جوہر حقیقت الحقائق یعنی تعین اول کہ آنرا ذات الٰہی نیز گویند حقیقت ہمہ اشیاست چراکہ او در جمیع اشیا ساریست و درین مرتبہ بصفت وحدت متصف است و اصلا تعدد و تکثر را دران راہ نیست کہ مراتب تنزلات متعددہ متکثرہ می نماید و حقائق جواہر و اعراض میشود اولاً در علم ثانیاً در خارج بصورت ایشان برآید

جوہر صاحب گلشن راز قدس سرہ میفرمایند اول تعینے کہ از لاتعین متعین شد روح اعظم و عقل کل بود کہ عبارت از نور محمدیست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ اول ما خلق اللہ نوری خلیفہ حق و امام مطلق و مقصود کائنات آن نورست کہ لولاک لما خلقت الافلاک و حقیقت محمدی صورت و مربوب اسم کلی اللہ است کہ جامع جمیع اسماست و اللہ رب اوست و چنانچہ از اللہ فیض و امداد بجمیع اسما رکلیہ و جزئیہ میرسد از حقیقت محمدی نیز فیض و امداد بجمیع موجودات دیگری رسد

جوہر حقیقت محمدی باصطلاح این طائفہ علیہ عبارت از ذات احدیت ست باعتبار تعین اول و مظہر حقیقی احدیت حقیقت محمدی ست و باقی مراتب موجودات مظہر حقیقت محمدی اند و حقیقت محمدی عقل اول است کہ روح اعظم است کہ اول ما خلق اللہ العقل و اول ما خلق اللہ نوری و اول ما خلق اللہ روحی و صورت محمدی صورتے ست کہ روح اعظم بتمامی اسما و صفات در و ظاہر شدہ و ہمچنانکہ نبوت ذاتی کہ اخبار از ذات و صفات حضرت الٰہی ست اولاً و بالذات روح اعظم راست کہ حقیقت آنحضرت ست در آخر نیز ختم نبوت عرضی بر صورت آنحضرت گشتہ و باقی انبیا ہر یک مظہر بعضی از کمالات آنحضرت اند و نبوت آنحضرت ازلی و ابدی ست

جوہر عقل کل کہ اصل و حقیقت انسان ست از انجہت کہ مفیض و واسطہ ظہور نفس کل ست نسبت بانفس کل پدر ست و از جہت آنکہ نفس کل از عقل کل زائیدہ شدہ است عقل کل نسبت بانفس کل مادر ست و عقل کل برزخ وجوب و امکان و محیط طرفین ست وجوب جانب یمین اوست و امکان جانب یسار و نفس کل از جانب ایسر کہ طرف امکان است حاصل شدہ و آدم از روے حقیقت صورت عقل کل ست و حوا صورت نفس کل و در اصطلاح این طائفہ علیہ عقل اول کہ محیط است بحقائق اشیا بر وجہ اجمال عقل کل و حقیقت محمدی و ظل اول و ام الکتاب و روح القدس و روح اعظم و قلم اعلیٰ و لوح قضا و درۃ البیضا و عرش مجید گویند و نفس کل را کہ محیط است بحقائق اشیا بر سبیل تفصیل عرش کریم و لوح قدر و لوح محفوظ و کتاب مبین و یاقوت احمر گویند۔

جوہر در اسما ر مرتبہ وحدت حضرت شیخ ابراہیم شطاری قدس سرہ در آئینہ حقائق نما میفرمایند کہ چون ذات لاتعین بصورت تعین ظہور کند اول تنزل او را تعین اول و علم مطلق و وجود مطلق گویند از آنکہ شعور ذات و یافت ذات درین مرتبہ مطلق ست بلا قید معلوم و غیریت بخلاف مرتبہ ثانی کہ دران مرتبہ علم ذات

بقیہ معلوم اسمیان ثابتہ مقیدست و وحدت حقیقی ازان گویند کہ این اسم نفس تعین اول ست کہ لا یصدر من الواحد
الا الواحد درین مرتبہ تعدیہ و اعداد و کثرت و افراد نیست مساوی الطرفین ست بین النفی والاثبات و
فلک ولایۃ المطلق بنا برآن خوانند کہ تعین اول کہ جوہر اول است ظاہری دارد و باطنی باطن او را ولایۃ
مطلق خوانند ہناک الولایۃ للہ الحق کنایہ ازین ولایت ست و ظاہر او را نبوت مطلق نامند چراکہ
او برزخ است بین الوجوب الاحدیۃ والواحدیۃ از مواجہ احدیت فیض اقدس بے واسطہ قبول میکند نامش
ولایۃ مطلق ست و بمواجہ واحدیت فیض مقدس اخذ کند و بخلق رساند نامش نبوت مطلق ست کنت
نبیا و آدم بین الماء والطین اشارت بدین نبوت ست کہ جمیع ولایت اولیا و نبوت انبیا از وی ناشی و
ظاہر شوند و کنایہ فلک ثابتات ازانست کہ چنانچہ ثبوت جملہ سیارات و ثابتات در افلاک ست ہمچنان
ثبوت ولایت کلی و جزئی انبیا و اولیا از ولایت مطلق است و تجلی اول ازان گویند کہ اول ظہور او از
لا تعین است از مرتبہ خفا اول منور گشت و قابلیت اول ازان گویند کہ او مادہ جملہ مخلوقات و موجودات
است و جمیع قابلیات از وے ظہور یابند و مقام او ادنیٰ نزد این قوم عبارت از احدیۃ الجمع است کہ فوق این
مرتبہ ہیچ مرتبہ نیست الا ذات صرف و درین مرتبہ مرتفع تمیز اثنینت اعتباریہ ست و برزخ البرازخ بجہت آن
گویند کہ او حائل ست میان تعین و لا تعین و جامع جمیع برازخ ست و برزخ کبریٰ ازان گویند کہ حائل
مرتبتین اعظم ست یعنی احدیت و واحدیت و احدیۃ الجمع ازان گویند کہ اعتبار ذات ست من حیث ہی بے اعتبار
اسقاط و اثبات و بدین نامہا نیز می شمارند تعین اول و تجلی اول و ظل اول و ظہور اول و خلق اول و مخلوق
اول و وجود اول و موجود اول و قابلیت اول و مبدء اول و برزخ اول و نشان اول و عقل اول و عقل کل
و قلم اول و قلم اعلیٰ و سبب اول و مرتبہ اولی و واسطہ اولی و عالم معنی و حقیقت محمدی و نور محمدی و درۃ البیضا
و برزخ کبریٰ و برزخ البرازخ و برزخ جامع و مرتبہ اولی از غیب غیب مطلق و عالم مطلق و رابطہ مطلق و وجود مطلق
و مادہ مطلق و وحدت صرف و عالم وحدت و مرتبہ رحمت و عالم اجمالی و وجود اجمالی و حضرت اجمال و عالم رموز
و کنز الکنوز و کنز الصفات و عالم صفات و لوح محفوظ و ام الکتاب و نور الانوار و حقیقۃ الحقائق و حقیقت مجہول
و آدم حقیقی و حقیقت آدم و اسم اعظم و روح اعظم و ابو الارواح و عشق اکبر و احدیۃ الجمع و جمع الجمع و مقام شہود جمع الجمع
قاب قوسین و لاہوت و اطلاق اسم مبارک اللہ برین مرتبہ می کنند و مرتبہ واحدیت نیز معدن الکثرت ازان خوانند
کہ جلوہ اسما و صفات ازین معدن ظہور یافت و منشاء السوی ازان نامند کہ جمیع ممکنات ازین مرتبہ ظہور یافتہ و
الوہیت عبارت از حضرت اسم جامع کہ جامع جمیع اسما و صفات و افعال ست و قابلیۃ الکثرت ازان نامند کہ جمیع
کثرات اسما کلی الٰہی و اسما کلی کونی ازین مصدر صدور یافتہ و فلک الحیوۃ ازان خوانند کہ مدار حیات عالم برین

مرتبه منوط است زیراکه این مرتبه متضمن حقائق عالم ارواح و اجسام است چراکه هر مرتبه را باسم الهی تربیت میکند و هر مرتبه کیانی حیات حقیقی از روے حاصل میکند و فلک کنایه از علو مرتبه اوست و قابلیت ظهور یعنی مصدر جمیع ظهورات ست و نفس رحمانی عبارت از وجود اضافی ست که واحد ست بحقیقت و متکثر بصور معانی

جوهر همه موجودات ارواح و مثال بلکه اسما و صفات در مرتبه تعین اول متحد اند اصلا امتیاز نیست بلکه دران مرتبه قابلیت ظهور ست نه غیر و درین مرتبه این همه شیون ذاتیه و حروف عالیات نامیده میشوند و این شیونات که در مرتبه تعین اول بالقوه بودند همه در تعین ثانی متمیز گشتند و اسما و صفات شدند و ماهیات متمائزه در علم شدند و این اعیان ثابته نامیده شدند و چون در وجود آمدند کلمات نامیده شدند۔

جوهر الله اسم مرتبه است که جامع جمیع اسما و صفات و استعدادات و قابلیات است و این مرتبه را درعرف صوفیه وحدت مے نامند و حقیقت الحقائق خوانند و حقیقت محمدی گویند

جوهر شیخ نورالدین عبدالرحمن جامی قدس سره در شرح رباعیات میفرمایند رباعی

در مرتبهٔ اول که صفات جبروت — از ذات جدا نبود و ملک از ملکوت
اعیان وجود را پدیدار نبود — در عین ظهور بلکه در علم ثبوت

در مرتبه نخستین که تعین اول ست ملک از ملکوت که مرتبه ارواح ست و ملکوت از جبروت که مرتبه صفات ست و جبروت از لاهوت که مرتبه ذات است ممتاز نیست بلکه وحدتے ست صرف و قابلیتے ست محض و تمیز تبه همه در وے مندرج و مندمج من غیر امتیاز بعضها عن بعض لا علماً و لا عیناً و خصوصیات این اعتبارات را باعتبار اندراج و اندماج درین مرتبه بے امتیاز ایشان از یکدیگر اگرچه آن امتیاز بحسب علم باشد شیونات ذاتیه و حروف عالیات و حروف علویه و حروف اصلیه نیز می خوانند و بعد از امتیاز ایشان از یکدیگر در مرتبه ثابته بسبب نورانیت علم صور شیون مذکوره اند و مسمی باعیان ثابته و ماهیات و بعد از تلبس بوجود و احکام و آثار اعیان مسمی ست بموجودات و میفرمایند رباعی

در عالم معنی که نباشد اشیا — از ذات خود و غیر خود آگه اصلا
هستند همه از روے هستی یکتا — نوریت علم شان ز هم کرد جدا

در مرتبه دوم تعین یعنی ثانی که مسمی میگردد باعتبار تحقق و تمیز جمیع معانی کلیه و جزئیه در روے اشیار کونیه را بذات خود و ذات امثال خود اصلا شعور نیست بلکه تحقق و ثبوت ایشان درین مرتبه مقتضی اضافت وجودیست بدیشان بحیثیتی که ایشان متصف شوند بموجودیت و وجود و بسبب اضافت و نسبت بدیشان متعدد و متکثر گردد و چون بوجود متصف نشوند بطریق اولے لازم می آید که متصف نباشد بکمالات که تابع است

مر وجود را چون شعور بخود و مثل خود پس ایشان درین مرتبه متعدد و متمیز نباشند بتعدد و تمیز وجودی بلکه تعدد و تمیز ایشان باعتبار علم باشد بخلاف مرتبه اولی که دران مرتبه این تعدد علمی نیز ملحوظ نیست و مثال این بعینه دانه است که اصل شجره است وقتیکه ویرا دانه فرض کنیم پس تعین و تجلی دانه خودش بے آنکه تفاصیل خصوصیات بیخ و ساق و شاخ و برگ و شگوفه و میوه که درے مندرج و مندمج اند ملحوظ وے باشد بمثابه تعین اول ست که اشیا را در وی نه تعدد وجودی ست و نه تمیز علمی و تعین و تجلی دانه بر خودش بصور تفاصیل این خصوصیات که به خود بصورت بیخ و ساق و شاخ و برگ و شگوفه و میوه جلوه نماید و این مفصل را در مجمل مشاهده کند بمنزله تعین ثانی ست که اشیا را در وے اگرچه تعدد وجودی نیست اما تمیز علمی ست و این خصوصیات مذکور باعتبار اندراج در مرتبه اولے بے تعدد وجودی و تمیز علمی نمود از شیونات ذاتیه است و صور معلومیت آنها در مرتبه ثانیه مثال حقائق موجودات که مسمی است باعیان ثابته در عرف صوفیه و باهیات نزدیک حکما

جوهر شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سره در شرح رباعیات میفرمایند اول تعینی که ثانی غیب هویت و مرتبه لاتعین ست وحدتے ست که اصل جمیع قابلیات ست و او را ظهور و بطون مساوی ست و مشروط و مقید بهیچ یک از انتفا اعتبارات و اثبات آن نیست بلکه او عین قابلیت ذات ست مر بطون و ظهور و ازلیت و ابدیت و انتفا اعتبارات و اثبات آنرا و مر این وحدت را دو اعتبار ست اول اعتبار او ست بشرط عدم اعتبارات و سقوط آن بالکلیه و این اعتبار احدیت ست و ذات را باین اعتبار احد خوانند و متعلق این اعتبار بطون ذات ست و ازلیت او و دوم اعتبار او ست بشرط ثبوت اعتبارات غیر متناهیه مر او را و این اعتبار واحدیت ست و ذات را باین اعتبار واحد خوانند و متعلق این اعتبار ظهور ذات ست و ابدیت او پس احدیت مقام انقطاع و استهلاک کثرت وجودیه است در احدیت ذات و واحدیت اگرچه کثرت وجودیه منتفی ست از وے اما کثرت نسبیه متعقل التحقق ست در وی همچون تعقل نصفیت و ثلثیت و ربعیت در واحد عددی که انتشار همه اعداد از وست و جمیع تعینات وجودیه غیر متناهیه مظاهر این نسب متعلقه در مرتبه واحدیت ست

جوهر در مرتبه واحدیت این مرتبه شهود علمی ذات ست مر خود را بجمیع تفاصیل شیونه و امتیاز بعضها عن بعض درین مرتبه حقائق جمله موجودات و ماهیات تمامی کائنات بتفصیل و امتیاز بعضها عن بعض در مرتبه علم متحقق و ثابت شدند لهذا این مرتبه را اعیان ثابته می نامند و تقدیم و تاخیر این سه مرتبه یعنی مرتبه احدیت و وحدت و واحدیت کشفی و عقلی ست نه زمانی و حقیقی چه ذات بے قید صفات کنز مخفی در مرتبه اول ست و بعلم اجمال صفات و تجلیات در مرتبه دوم و بعلم تفصیلے آنها در مرتبه سوم

جوهر در تعین ثانی اشیاء کونیه بوجود متصف نیستند پس متصف نباشند بکمالات که تابع ست مر وجود را

چون شعور بخود و مثل خود پس ایشان درین مرتبه متعدد و متمیز نباشند بتعدد و تمیز وجودی بلکه تعدد و تمیز ایشان باعتبار باشد بخلاف مرتبهٔ اولی که دران مرتبه این تمیز و تعدد علمی نیز ملحوظ نیست،

جوہر مرتبه دوم مرتبهٔ غیب ثانی ست و غیب ثانی مسمی ست بتعین ثانی و مراد از تعین ثانی متحقق بودن اشیا که صفات الٰهیه و صور کونیه اند و ممتاز بودن آن اشیا یکی از دیگرے و ثابت بودن آن اشیا در حضرت علم ازلی یعنی منسوب ست بازل که علم حق ست و ازل بمعنی لابدایت در ماضی ست و ظهور آن اشیا برائے کسے که عالم باشیاست یعنی حق سبحانه و تعالیٰ و ظهورے که بر وجه تفصیل و فرق باشد یعنی بنحوے که هر چیزے که در علم مفصول و مفارق از چیزے دیگر باشد و این اشیا صور معلومهٔ حق اند که بر حق ظاهر اند و حق عالم باینهاست و هیچ یکے ازینها نه خود را میداند و نه مثل خود را و این مسئله مخالف شیخ اکبر ست چه شیخ اکبر در فتوحات تصریح فرموده که صور علمیه را ثبوت علمی ست و هر یکے ازینها را حیات و علم و قدرت و ارادت و سمع و بصر و کلام مناسب مرتبهٔ ثبوت ست و درین باب چندے از آیات قرآنی را بطریق شاهد نقل فرموده چنانچه موجودات خارجی را صفات مذکوره مناسب مرتبهٔ وجود ست بخلاف بعضے که میگویند که صور علمیه الٰهیه را علم نیست چنانچه صور ذهنیه و وهمیه و خیالیه را

جوہر تعین ثانی خواهان آن بود که جمیع مراتب اجمالی و تفصیلی و حقائق بعضها عن بعض متمیز گردد و این حال حاصل نمیشود الا در مرتبهٔ واحدیت که آن مرتبهٔ الوهیت ست چراکه مرتبهٔ احدیت مرتبهٔ انتقال ست و مرتبهٔ وحدت مرتبهٔ اجمال پس مرتبه باید که جمیع اسما و صفات دران مرتبه ثابت باشند و جملهٔ اجمال دران تفصیل یابد و این مرتبهٔ الوهیت ست و ذات مطلق درین مرتبه باسم الله مسمی و موصوف گردد

جوہر میان تعین اول و تعین ثانی فرقی نیست الا اجمالی و تفصیلی و تفصیل نوعی از کمال ست مر علم اجمالی را و علم اجمالی بنیاد علم تفصیلی ست و اجمال مقدم ست بر تفصیل پس ناچار مرتبهٔ اول مرتبهٔ علمی ست و مرتبهٔ ثانی مرتبهٔ اعیانی

جوہر تعین دوم از حیثیت الوهیت دو مرتبه را شامل ست وجوب لذاته و وجوب لغیره وجوب لذاته را ظاهر وجود گویند که وجوب وصف خاص اوست و وجوب لغیره را ظاهر علم نامند که امکان از لوازم اوست و مرتبهٔ الوهیت جامع این هر دو مرتبه است بجهت آنکه وجوب مرتبهٔ ظاهر ست و امکان مرتبهٔ باطن باقتضاے اسم الظاهر مرتبهٔ ظاهر را شامل ست و باقتضاے اسم الباطن مرتبهٔ باطن را شامل ست و این هر دو را ظاهر وجود و ظاهر علم ازان گویند که هر دو در خارج موجود اند اما هر یکے را وصف خاص ست ممتنع الانفکاک یکے غنا مطلق بالذات و دیگر مفتقر بالذات

جوہر در اسماء مرتبہ واحدیت این مرتبہ را بواحدیت وحقیقت انسانیہ نام دارند وبدین اسماہا نیز
انگارند تعین ثانی وتجلی ثانی وفلک الحیوۃ وحضرت ربوبیت وحضرت جمع ومنشاء الکثرۃ واحدیت الکثرت
وقابلیت ظہور ومرتبۂ ثانی از غیب وبرزخ ثانی ومنتہی المعرفت ومنشاء السوی وحضرت الوہیت ومنتہی العابدین
وحضرت ارتسام وکون جامع وظہور ثانی وظل ممدود ونفس رحمانی ووجود مفاض ومبدء ثانی ومنشاء ثانی
وعالم ملکوت وعالم باطن وعالم امر وعالم ثانی ومجموع الارواح وبدر ثانی وعالم اسماء وعالم وجود
وکنز الارواح ومعدن ارواح ومعاد ارواح ومقام ارواح وذرۂ وحدت وظل وحدت ومبین صفات و
عین الیقین وملک باطن از تحفہ مرسلہ

جوہر در اعتبارات اربعہ اعتبار بالکسر عبرت گرفتن وباندیشہ از پی چیزے رفتن وچیزے
را نیک نگاہ داشتن واعتبارات اربعہ عبارت ست از وجود وعلم ونور وشہود کہ اعتبارات ذات مطلق اند وتعدد
وجودی ندارند محض صلاحیت ذات اند وذات بہر یک نسبت بیک اسمی مسمیٰ گردید وذات مطلق بواسطہ
این اعتبارات مقید بجمیع اعتبارات شد کہ عبارت از مرتبہ واحدیت ست چہ این اعتبارات جامع جمیع
اعتبارات اند وجمیع اعتبارات از ایشان ظاہر خواہند شد واین امور اربعہ در قوس واحدیت ثبت
افتاد بجہت آنکہ وحدت کہ خط وسطانی ست دران مرتبہ امتیاز را گنجائی نیست چرا کہ درین مرتبہ ہست و
نیست متساویست وقوس احدیت مرتبہ مجردست از جمیع تعینات وتقیدات بل ماحے جمیع مراتبست
پس نماند الا آنکہ در قوس واحدیت این امور اربعہ را ثابت کنند چرا کہ مرتبہ واحدیت جامع جمیع تعینات واعتبارات است

جوہر در مرتبہ ارواح بعد از تنزل بمرتبہ ثانی تنزل ست بمرتبہ ارواح وروح جوہریست بسیط
مجرد از شکل ولون وزمان ومکان وخرق والتیام وعالی ست کہ اشارہ حسی بدان راہ نیابد ومدرک
ست مر نفس خود را ومثل خود را بلکہ مبدء خود را کہ جناب حق سبحانہ وتعالے است وآنرا عالم امر وعالم غیب وعالم علوی
وعالم ملکوت گویند واین مرتبہ ظہور ذات ست مر خود را در خارج بنوعی از جدائی وغیریت وروح از حیثیت
تجرد مغائر بدن ست وتعلق تدبیر وتصرف نسبت با بدان میدارد وقائم بذات خود ست ودر بقا محتاج بدن
نیست فاما ازین حیثیت کہ بدن در عالم شہادت صورت ومظہر کمال اوست آن روح منفک از بدن نیست
واز جہت اظہار کمال محتاج ست وساری ست در اجزاء بدن نہ ہمچو سریان حلول واتحاد کہ نزد اہل نظر مشہور ست
بلکہ مثال سریان وجود مطلق کہ حق ست سبحانہ وتعالیٰ در جمیع موجودات وباین اعتبار میان روح وجسم مغائرت
من کل الوجوہ نباشد وگفتہ اند ہر کہ کیفیت ظہور جناب حق سبحانہ وتعالے در اشیا کہ اشیا از جہت عین حق اند و
از جہت غیر اند بداند کیفیت ظہور روح در بدن کہ روح از جہت عین بدن واز جہت غیر بدن ست تواند دانست

زیراکه رب بدن ست هرکه حال رب بامربوب دانست ظهور حق تعالے بصور اشیا دانسته است صاحب مصباح الهدایة قدس سره میفرمایند که معرفت روح و ذروه ادراک آن بغایت رفیع و منیع ست بکمند عقول وصول بدان میسر گردد ارباب مکاشفات بر کشف آن غیرت نموده جز بزبان اشارت از ان عبارت نکرده و شریف تر موجودی و نزدیک تر مشهودی بحضرت عزت روح اعظم ست که حضرت خداوند تعالے آنرا بخود اضافت فرموده بلفظ من روحی و من روحنا آدم کبیر و خلیفه اولی و ترجمان الهی و مفتاح وجود و قلم ایجاد و حبذا ارواح همه عبارت از او صاف اوست و اول صیدے که در شبکه وجود افتاد او بود مشیت قدیمه او را بخلافت خود در عالم خلق نصب کرده و مقالید خزائن اسرار وجود بدو تفویض نموده و او را بتصرف دران ماذون گردانیده و از بحر حیات نهرے عظیم بدو کشوده تا پیوسته استمداد فیض حیات از و میکند و بر اجزا کون افاضه می نماید و صورت کلمات الهی را از مقر جمع اعنی ذات مقدس به محل تفرقه که عالم خلق ست میرساند و از عین اجمال در اعیان تفاصیل جلوه میدهد و کرامت جناب الهی او را دو نظر بخشید یکی از برائے مشاهده جلال قدرت ازلی و دوم از برائے ملاحظه جمال حکمت لم یزلی عبارت از نظر اول عقل فطری و مقبل آمد و نتیجه او محبت جناب الهی و عبارت از نظر دوم عقل خلقی و مدبر و نتیجه او نفس کلی هر فیضے که روح اضافی از عین جمع استمداد کند نفس کلی آنرا قابل گردد و محل تفصیل آن شود میان روح اضافی و نفس کلی بسبب فعل و انفعال و قوت و ضعف نسبت ذکورت و انوثت پدید آمد و به رابطه امتزاج و واسطه ازدواج ایشان متولدات اکوان موجود گشتند و بدست قابله تقدیر از مشیمه غیب بعالم ظهور آمدند پس جمیع مخلوقات نتیجه نفس و روح آمد و نفس نتیجه روح و روح نتیجه امر چه حق تعالی روح را بخودی خود آفرید بے هیچ سببے که اشارت امر بدان ست و جمله بواسطه روح که خلق عبارت از انست و همچنانکه وجود آدم در عالم شهادت مظهر صورت روح آمد وجود حوا در عالم شهادت مظهر صورت نفس و تولد او از آدم . و تولد صورت ذکور بنی آدم از صورت روح کلی مستمد او آمد ولیکن ممتزج بصفت نفس و تولد اناث از صورت نفس کلے پدید آمد با امتزاج صفت روح و بدین جهت هیچ نبی بر صورت اناث مبعوث نگشت چه نبوت نسبت تصرف در نفوس بنی آدم و تاثیر در عالم خلق نسبت به ذکورت دارد مصباح

جوهر در مرتبه عالم مثال این مرتبه ظهور ذات ست و در خارج بصور و اشکال لطیفه غیر قابله مر تجزیه و انقسام و خرق و التیام را وجه تسمیه آن بعالم مثال آنست که هر فردے از عالم ارواح و عالم اجسام را صورتے مماثل وے درین عالم است و جماعتے آنرا خیال خوانند زیراکه مدرک اینها قوت متخیله است و نزد محققین مثال دو قسم ست یکے آنکه قوت متخیله انسانی در ادراک آن شرط ست و در خواب و تخیل نمودار می شود آن گاهے

صواب باشد و گاهی خطا و آنرا مثال مقید و خیال متصل نامند دوم آنکه قوت متخیله در ادراک آن شرط نیست بلکه بقوت باصره نیز ادراک توان کرد چنانچه صورتهائے که در آئینه و چیزہائے صافی می نماید و آنرا مثال مطلق و خیال منفصل خوانند زیراکه اینها جدا از قوت متخیله بذاتها خود موجود اند بحسب ارواح یعنی بودن ارواح برنگ جسد چنانچه ارواح موتے بصورت جسمانی در خواب می نماید و روح کامل صورت جسمانی گرفته بر یکے از محبان خود ظاهر شود و آن صحیح و صواب ست خطا را اندرو راه نیست و عالم مثال را عالم برزخ و مرکبات لطیفه نیز گویند و در اصطلاح این طائفه علیه ارواح و مثال را جمع کرده عالم ملکوت گویند و عالم مثال واسطه فیض عالم ارواح بعالم اجسام است و برزخے ست جامع میان ارواح و اجسام و بحسب برزخیت جامع احکام هر دو عالم ست که ظاهر و باطن ست و حد فاصل است میان غیب و شهادت و نه عین جسم مرکب مادی است و نه عین جوهر مجرد عقلی یعنی عالم مثال غیر عالم اجسام و غیر عالم ارواح است و نسبت بارواح کثیف است و نسبت باجسام لطیف لیکن مشابهت دارد بجوهر جسمانی و بجوهر مجرد عقلی اما مشابهت وی باجسام ازان جهت ست که چنانچه اجسام محسوس مقدار است همچنین عالم مثال نیز محسوس مقدار است و مقدار عبارت است از کمیت و کمیت عبارت از طول و عرض و عمق است چه صورتے که در آئینه می نماید مدرک بحاسه باصره میگردد و طول و عرض و عمق دارد و مشابهت وی بارواح ازان جهت ست که چنانچه ارواح لطیف و نورانی اند همچنین عالم مثال نیز لطیف و نورانی ست و از لطافت و نورانیت آن صورت ست که بدست نمی توان گرفت و بشمشیر خرق نمیتوان کرد و شهود ذوات مجرده از ماده در صور و اشباح جسمانی در عالم مثال بود و ظهور حضرت جبرئیل در بعضی اوقات بصورت یکے از اصحاب جناب سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله و صحابه وسلم که اسم مبارک دحیه کلبی بود و شهود خضر و انبیاء و اولیا همدرین عالم باشد و کاملان مے توانند که در عالم مثال شکل خود را بشکل دیگر از آدمی و حیوان منقلب سازند و قوت تشکل باشکال مختلفه بعد از مردن و از قید تن بر آمدن با ایشان زیاده می شود و عالم مثال که روح بعد از مفارقت از جسد بشری و جسم عنصری دران خواهد ماند غیر عالم مثال و برزخ سابقه است چه این برزخے ست مابین دنیا و آخرت و برزخے که قبل از نشاء دنیوی ست از مراتب تنزلات بود و او را بانشاء دنیا اولیت ست و برزخے که بعد از نشاء دنیوی ست از مراتب معارج ست و او را بانشاء دنیوی آخریت ست و صورے که لاحق ارواح در برزخ اخیر میشوند صور اعمال و نتائج اخلاق و افعال ست که در نشاء دنیوی حاصل شده بخلاف صور برزخ اول و ممکن ست ظهور چیزے که در برزخ اول ست در عالم حس و شهادت چه بسا اوقات مردم عوام و خواص چیزها در خواب می بینند که اثر آن بعد از بیداری در عالم شهادت پدید می آید و ممتنع است رجوع چیزے که در برزخ ثانی ست بسوی عالم شهادت یعنی ارواحے که از دنیا منتقل شده به برزخ ثانی رسیده اند محال ست که باز بدنیا بیایند مگر رجوع و خروج ایشان

در دار آخرت خواہد بود وصور برزخ اول عوام را در خواب مکشوف باشد وخواص را گاہی بخواب و گاہی بیداری
و قدرت ندارند بر کشف احوال برزخ ثانی مگر اقطاب و افراد و کم کسے از اہل مکاشفہ مطلع میشوند بر احوال موتی
تسمیہ کردہ اند برزخ اول را غیب امکانی ومثال امکانی وثانی را غیب محالے ومثال ثانی و محالے و امتناعے

جوہر در مرتبہ شہادت مرتبہ شہادت ظہور ذات ست مر خود را در خارج بصور اجسام و اجرام درین مرتبہ
حق تعالے نور خود را بدو تجلی یکے طبائع دوم عناصر در ظہور انداخت از طبائع عرش وکرسی وما فیہا ظہور یافت
و افلاک سبعہ نیز عند اہل التحقیق از طبائع اند واز عناصر مظہر کرۂ نار وہوا وکرۂ آب وکرہ خاک کہ ہفت طبقۂ زمین
است وحیوانات آتشی وہوائی وآبی وخاکی ومعدنیات ونباتات بظہور پیوست و اجسام بر دو قسم ست علویات
وسفلیات علویات چون عرش وکرسی وسموات سبعہ وثوابت وسیارات وباتفاق اہل کشف وشہود عرش
وکرسی وکواکب کہ مرکوز در کرسی اند وحکما آنرا ثوابت خوانند طبعی اند نہ عنصری واصلا قابل فساد وفنا وزوال
نیستند چہ سطح کرسی زمین بہشت ست وعرش سقف بہشت واتفاق علما سنت وجماعت ست کہ ہفت چیز
در قیامت فانی نخواہند شد لوح وقلم وعرش وکرسی وبہشت ودوزخ وارواح انسانی وکواکب دیگر کہ
آنرا کواکب سیارہ گویند وآن ہفت اند قمرست وعطارد وزہرہ وشمس ومریخ ومشتری وزحل وہر یکے ازینہا
بر یک فلک بترتیب مذکور یعنی قمر بر فلک اول وعطارد بر فلک دوم تا آخر وافلاک سبعہ کہ تحت کرسی اند قابل کون
وفساد وخرق والتیام اند وشیخ اکبر در فتوحات فرمودہ کہ چون عالم فانی شود ومردم را زندہ نمودہ ازین
زمین بہ زمینے دیگر کہ در قرآن مجید مسمی است بارض ساہرہ نقل کنند کرۂ ناری را بر تحت خود کہ عناصر ثلاثہ اند و
ہم بر ما فوق خود کہ افلاک سبعہ اند غالبہ کند وہمہ را برنگ خود سازد تا آنکہ ہیچ جسمی در جوف کرسی نماند ہمین مسمی بجحیم
است کہ جاے اشرار ست وما بین عرش وکرسی بہشت کہ جاے اخیار ست وطبیعت عبارت است از حقیقت
جسمانی سوال عناصر اربعہ وانچہ ازینہا پیدا شدہ است کہ آنرا موالید ثلاثہ خوانند کہ آن جماد وحیوان ونبات است
ہمہ اینہا طبیعی اند چہ طبیعی بمعنی منسوب طبیعت جسمانی است پس طبیعی را مقابل عنصری ذکر کردن صحیح نباشد
جواب اجسام دو قسم اند بعضے ازینہا مظاہر طبیعت مجردہ اند از کیفیات اربعہ کہ آن حرارت وبرودت و
رطوبت ویبوست است واین قسم مسمی ست باجسام طبیعی وبعضے دیگر ازینہا مظاہر طبیعت مقیدہ بکیفیات
اربعہ مذکورہ اند واین قسم را عنصری نامند پس مراد ازین قول کہ عرش وکرسی وکواکب طبیعی اند آنست کہ این
امور ثلثہ منزہ اند ومبرا از تضاد کیفیات اربعہ متضادہ وظاہر ست کہ خرابی جسمی کہ در وکیفیات اربعہ باشد
بسبب غلبہ یکی ازین کیفیات ست بر دیگرے واصلا وابستہ کون وفساد نیستند وکون عبارت ست از حدوث
صورتے وفساد از عدم صورتے مثلاً چون آب را بجوشانند وبخار گردد وصورت مائی فانی میشود این را

در اصطلاح حکما فساد گویند و صورت هوائی پیدا میشود این را کون گویند و هر فساد را کون لازم ست یعنی بعدم هر صورتے فاسده صورت کائنه پیدا میشود و سفلیات چون بسائط عنصریات یعنی عناصر اربعه که بسیط اند یعنی غیر مرکب از دو جسم و آثار علوی یعنی اثرهاے گردش افلاک و کواکب که از زمین بلند اند وایشان را کائنات جو نیز خوانند و جو بمعنی ما بین آسمان و زمین هست مانند آتش و باد و آب و خاک و این چار امثله بسائط عنصری ست و برق و آتش پاره که از ابر جهد و رعد آواز شدید که از ابر بر آید و ابر و باران که این امثله آثار علویت در رعد نزد حکیم آواز پاریدن ابرست چنانچه جامه قوی را پاره کنند و آواز ازان خیزد همچنین بصدمه هوا ابر منخرق میگردد و پاره جدا می شود و آواز از و میخیزد که رعدست و آیة دلالت میکند که رعد آواز تسبیح ملک ست و شیخ اکبر فرموده چنانچه حقتعالے در جسم ارضی افاضه روح نمود تا انسان شد و در جسم ناری القا روح کرد تا جن و شیاطین پیدا شدند همچنین در جسم هوائی که ابرست القا روح کردند تا فرشته مسبح پیدا میشود که آن رعدست و چنانچه جن بسبب لطافت وجود جسمانی مسمی بارواح ناری اند همچنین رعد بجهت لطافت وجود جسمانی اکثر مسمی بملک کنند یا نامش روح هوائی نهند بسبب ارجاست و سفلیات مرکبات عنصریات اند چون جماد و نبات و حیوان وانسان و هر یکے ازینها مرکب از عناصر اربعه است و چنانچه عالم اجسام دو قسم است همچنین عوالم دیگر که توابع عالم اجسام اند نیز دو قسم است چه اینها اعراض اند و عرض در وجود خود محتاج بجوهرست و محتاج تابع محتاج الیه باشد چون حرکت و سکون و ثقل و خفت و لطافت و کثافت والوان واضواء وحروف واصوات و ریح

وطعوم وانواع واصناف آن که تابع عالم اجسام است

جوهر در اسماء مرتبه شهادت عالم حس وشهادت و عالم ناسوت و عالم ملکوت و عالم خلق و عالم سفلی و مرکبات کثیفه

جوهر در مرتبه جامع حضرت الانسان این مرتبه ظهور ذات ست مر خود را در یک مظهر اتم که آن نوع آدم است و در عرف این قوم عالم حس وشهادت و حضرت انسان را جمع کرده ناسوت گویند و این مرتبه است جامع جمیع مراتب جسمانیه و نورانیه و وحدت و واحدیت را و این مرتبه تجلی اخیر و لباس اخیرست و انسان وقتیکه عروج کند پیدا می شود در وے همه مراتب مذکوره با انبساط خود دران وقت او را انسان کامل گویند و عروج وانبساط بوجه اتم در نبی ما بود صلی الله تعالے علیه و آله واصحابه وسلم ازینجهت خاتم النبیین وامام المرسلین گویند و ظهور و تجلی جناب حق سبحانه و تعالے در نبی ما بجمیع اسما ست غیر از وجوب ذاتی بر وجه کمال بی غالبیت یکے بر دیگرے بلکه بر سبیل تساوی و اعتدال و در انبیاء دیگر و اولیا نیز بجمیع اسما ظهور فرموده است لیکن بر طریق غالبیت بعضی اسماء و مغلوبیت دیگرے نه بر سبیل اعتدال پس لفظ مظهر اتم بر نبی ما صلی الله تعالے

علیہ وآلہ واصحابہ وسلم منحصر باشد نہ بر غیر وحضرت شیخ اکبر قدس سرہ میفرمایند کہ انسان کامل حادث بر صورت الٰہیہ ہست وآن چیز کہ نسبت کردہ میشود بسوی او سبحانہ از اسمی یا صفتے نسبت کردہ میشود آن چیز بسوی انسان کامل سوائے وجوب ذاتی کہ این صفت مختصہ حضرت حقتعالیٰ ہست ومیفرمایند کہ نہ وصف کردیم او تعالیٰ را بوصفے مگر آنکہ ہستیم ما بآن وصف یعنی متصف بآن وصف ہستیم و ذائق آن وصف ہستیم سوائے وجوب ذاتی خاص کہ نہ متصف بآن ہستیم ونہ ذائق آن ہستیم کہ آن صفت مختصہ ذات جناب حق سبحانہ و تعالیٰ ست وعلم جمیع اعیان نیز در حق بشر محال ست وہمچنین علم تفصیل احوال الی الابد۔

**جوہر در بیان آنکہ انسان مظہر اسم مبارک اللہ تعالیٰ ہست** نہفتہ مباد کہ ہر مرتبہ وہر تعین مظہر یکے از اسماء اللہ تعالیٰ ست وانسان مظہر اسم کلی اللہ تعالیٰ ہست وجمیع اسماء در تحت اسم کلی اللہ تعالیٰ کہ اسم ذات و مستجمع جمیع صفات واسماست مندرج اند ہمچو اندراج جزئیات در تحت کلی وچنانچہ اسم اللہ تعالیٰ بحقیقت ومرتبہ مقدم ست بر جمیع اسماء وظہور وتجلی بر جمیع اسماء نمودہ انسان کامل کہ مظہر اسم مبارک اللہ تعالیٰ ہست باید کہ بذات ومرتبہ بر جمیع مظاہر مقدم باشد بنابر اتحاد مظہر وظاہر وتجلی وظاہر بر باقی مظاہر باشد پس جمیع مراتب موجودات کہ مظہر اسماء اللہ تعالیٰ اند مظہر انسان کامل باشند وحقیقت انسان کامل مشتمل باشد بر جمیع اشیاء اگرچہ انسان غیر کامل نیز مظہر جامع اسم کلی اللہ تعالیٰ ہست لیکن انسان کامل کہ انبیاء واولیاء اند از باقی افراد انسانی ازانجہت بکمال ممتاز گشتہ اند کہ بطریق تصفیہ رجوع بمبدء حاصل کردہ اند واز ہستی موہوم خویش فانی گشتہ باقی باللہ شدہ اند واہل تحقیق میفرمایند کہ حضرت حقتعالیٰ را چنانچہ در جمیع موجودات سریان ست انسان کامل را نیز در جمیع موجودات سریان باشد چہ کامل کسی ست کہ از خودی خود فانی وبہ بقائے جناب حق تعالیٰ باقی باشد

**جوہر در معنی الانسان سری وانا سرہ** حدیث قدسی ست الانسان سری وانا سرہ انسان سر من ست یعنی من ظاہرم واو باطن من ومن سر انسانم کہ انسان ظاہر من ست ومن باطن او وعارف را این ہر دو مشاہدہ میسر ست گاہ حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ را باطن یابد وخود را ظاہر وگاہ خود را باطن می یابد وحضرت حق تعالیٰ را ظاہر

**جوہر در حقیقت انسانی** چون حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ از مقام احدیت بواسطہ ظہور واظہار تنزل نمود بصورت حقیقت انسانی کہ روح اعظم وعقل کل ہست تجلی فرمود وانسان عبارت از مجموع روح وجسد وہیئت اجتماعی ست واصل وحقیقت او روح اعظم وعقل کل ہست کہ مخلوق اول ودر مرتبہ دوم از مراتب وجود واقع است پس تمامی حقائق عالم مظہر حقیقت انسانی ست کہ حقیقت انسانی بصورت ہمہ

عالم ظاہر شدہ وحقیقت انسانی آئینہ ومجلا جناب حق سبحانہ وتعالی است وعالم مرات انسان کامل ست از جہت مجموع عالم مفصل مسمیٰ بانسان کبیر ست وبسبب این جامعیت مستحق خلافت گشتہ زیرا کہ خلیفہ باید کہ بصورت ومستجمع اوصاف مستخلف بود چنانکہ صاحب الفصوص الحکم قدس سرہ میفرمایند ومن شرط الخلیفۃ ان یکون علی صورۃ المستخلف وانسان مظہر جمعیت ذات ست اجمالاً وتفصیلاً بخلاف افلاک وعناصر وغیرہا کہ ہر کدام ازانہا مظہر صفتی واسمی ست ازان جمعیت لہذا از حمل امانت مظہریت آن جمعیت ابا آوردند وانسان قبول آن نمود پس فضل جناب الہی وکرم نامتناہی روح را خلعت جمیع اسماء وصفات جمالی وجلالی پوشانیدہ در مسند آفرینش بکرم وموقر فرمود وصورت روح در آئینۂ وجود آدم منعکس شد جملہ اسماء وصفات جناب الہی درو متجلی گشت وخطاب انی جاعل فی الارض خلیفۃ در رسید وبر منشور خلافت اواین توقیع آمد ان اللہ خلق آدم علی صورتہ وبر لوائے کرامت او این آیۃ ظاہر شد وعلم آدم الاسماء کلہا وملائکہ را بسجدہ او فرمود چہ ملائکہ را آن کمال وجمعیت نبود کہ بعضی ملائکہ مظہر صفت جمال اند وایشان ملائکہ لطف ورحمت اند وبعضے مظہر صفت جلال وایشان ملائکہ قہر وغضب اند وآدم را جامع صفات جمال وجلال ومحل لطف وقہر ورحمت وغضب گردانید خاصیتہ بدی عبارت ازانست لاجرم حضرت حقتعالی را بجمیع اسماء وصفات شناخت وملائکہ نیز شناختند مگر بدان اسم کہ مظہر آن بودند کہ لاعلم لنا الا ما علمتنا اشارت بدوست وحضرت امیر المومنین اسد اللہ الغالب علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ از جامعیت حضرت انسان خبر سے دہند ع

| | |
|---|---|
| دارک فیک وما تشعر | دوائک منک وما تبصر |
| وتزعم انک جرم صغیر | وفیک انطوی العالم الاکبر |
| وانت الکتاب المبین الذی | باحرفہ یظہر المضمر |
| وانت الوجود ونفس الوجود | وما فیک الموجود لا یحصر |
| فلا حاجۃ لک فی خارج | فیخرج عنک ما یسطر |

وحضرت شیخ اکبر قدس سرہ می فرمایند ع

| | |
|---|---|
| انا القرآن والسبع المثانی | وروح الروح لا روح الاوانی |
| فوادی عند مشہودی مقیم | یشاہدہ وعندکم لسانی |

ع

| | |
|---|---|
| شد بہ نقش موج ما دریا عیان | انچہ در عالم تو جویائی منم |

چون ظہور جملۂ اشیا بماست — مظہر اوصاف رحمانی منم
ہر دو عالم شد بہ نورما عیان — اصل ہر پیدا و پنہانی منم
نیست عالم در حقیقت جز طلسم — گنج بے پایان اگر دانی منم

جوہر در سجدہ ملائکہ بحضرت آدم علیہ السلام بعضے میفرمایند کہ سجدہ ملائکہ حضرت آدم علیہ السلام رامن قبیل قبلہ است ومسجود حقیقی خداوند تعالے است۔ وبعضی میفرمایند کہ حضرت آدم علیہ السلام مسجود بودند بسجدہ تحیت نہ بسجدہ عبودیت وبعضے میفرمایند کہ ملائکہ چون نور حضرت حق تعالیٰ را در حضرت آدم علیہ السلام مشاہدہ کردند بے اختیار در سجود افتادند ؎ چون نبودی ذات حق اندر وجود + آب وگل راکی ملک کردی سجود + وحضرت جدّی مولانا شاہ امجد علی صاحب میفرمایند ؎ حرمت سے ملایک نے اُسے سجدہ کیا ہی + جسوقت کہ وہ صورت انسان مین آیا + واین کلام جامع است مرہر دو قول اخیر را ونیز میفرمایند ؎

اگرچہ اُس نور کا ہی یون تو سبھی جا پہ ظہور — پر کھلا خوب طرح صورت انسان مین آ

جوہر در بیان آنکہ علت غائی ایجاد انسان ست بدانکہ انسان نہایت مراتب تنزل وجود و بدایت ترقی ست دبرزخ ظلمت کثرت ونور وحدت واقع است وغرض از ایجاد مراتب موجودات وجود انسانی ست وغرض از نوع انسان آن افراد اند کہ بسیر کشفی رجوع بمبدء نمودند وبمرتبۂ کمال حقیقی رسیدہ اند و حصول معرفت حقیقی جز انسان رانیست وعبادت ومعرفت تامہ جز از ان نیاید چہ باقی موجودات ہر یکے ببعضے اسماء وصفات عارف شدہ اند کہ مظہر آنند وعبادت ان اسم می کنند کہ ایشان را ازان اسم نصیبے ست و انسان بحسب جامعیت عارف جمیع اسماست پس بحقیقت علت غائی ایجاد او باشد وعلت غائی اگرچہ بوجود ذہنی مقدم است امّا بوجود خارجی متاخر ست چہ علت غائی اول الفکر و آخر العمل ست ؎ ترا از بہر این کار آفریدند + اگرچہ خلق بسیار آفریدند + شیخ نور الدین عبد الرحمٰن جامی قدس سرہ در لوائح میفرمایند کہ آدمی اگرچہ بسبب جسمانیت در غایت کثافت است اما بحسب روحانیت در نہایت لطافت ست بہر چہ رو آرد حکم آن گیرد وبہر چہ توجہ کند رنگ آن پذیرد ولہذا الحکما گفتہ اند چون نفس ناطقہ بصور مطابق حقائق متجلی شود باحکام صادق آن متحقق گردد وعموم خلائق بواسطہ شدت اتصال بدین صورت جسمانی وکمال اشتغال بدین پیکر ہیولانی چنان شدہ اند کہ خود را ازان باز نمیدانند چنانکہ در مثنوی معنوی ست ؎

اے برادر تو ہمین اندیشۂ — مابقی تو استخوان وریشۂ
گر گل ست اندیشۂ تو گلشنی — ور بود خارے تو ہیمہ گلخنی

پس می باید کہ بکوشی وخود را از نظر خود بپوشی وبر ذاتی اقبال کنی وبحقیقتے اشتغال نمائی کہ درجات موجودات ہمہ

مجالی جمال او بیند و مراتب کائنات مرایای کمال او بدین نسبت چندان مداومت نمائی که باجان تو در آمیزد و هستی تو از نظر تو برخیزد اگر بجو در آری باو آورده باشی و چون از خود تعبیر کنی ازو کرده باشی مقید مطلق شود وانا الحق ہو الحق گردد رباعے

گر در دل تو گل گذرد گل باشی　ور بلبل بیقرار بلبل باشی

تو جزوی و حق کل ست اگر روزی چند　اندیشه کل پیشه کنی کل باشی

جوہر در بیان آنکه زلت انسان کامل بهتر ست از طاعت عامه بدانکه زلت انسان کامل بهتر است از طاعت عامه نزد جناب حق سبحانه وتعالی از انجہت که چون زلت از انسان کامل بظهور می آید باستغفار متوجه می شود پس بمرتبهٔ عظمی میرسد که از طاعت عامه را این مرتبه حاصل نمیشود و شیخ اکبر قدس سره در فتوحات فرمودند که اہل الله چون زلت کنند منحط شوند از مقام خود و این انحطاط موجب شقاوت ایشان نیست و می شود ہبوط ولی وقت زلت و ہرچه که رسیده است بولی ازین زلت از خواری و انکسار عین ترقی ست برحالیکه قبل ازین زلت بود زیرا که علو انسان کامل بجہت علم است و بجہت حال و درین خواری و انکسار زائد می شود علم بالله که سابق نبود و زائد می شود حال که آن خواری و انکسار ست که سابق زلت نبود و این ترقی ست بحال اشرف و کسی که این حال بیابد از خواری و انکسار وقت زلت و مقام رب را نترسد چنانکه انسان ناقص است پس نیست او از اہل طریقت بلکه او جلیس ابلیس است و این انحطاط و خواری که اولیا را ست بعد صدور زلت عین معراج انسان کامل ست بجہت آنکه این حال اشرف است از حال سابق و معنی زلت لغزش است از مقام خود که فعل مناسب مقام ایشان نبود و از ایشان صادر شد اگرچه این فعل باین شان است که اگر از ناقص صادر می شد عصیان می بود بلکه کبیره و ہمچنین فعلے که از اولیا بلاقصد صادر شود بلکه بخطا و نسیان معصیت نیست بلکه خلاف منزلت ایشان ست و ہمچنین ولی که مکاشف باشد بقدر خود و شہود وی می شود که در حق وی مخالفت مقدر است پس بحکم تقدیر از وی مخالفت صادر خواہد شد آن عصیان نیست که درین حال تکلیف از وی ساقط ست که میداند که بحکم قدر ست و این فعل اگرچه از وی عصیان نیست لیکن مناسب منزلت وی نیست که این فعل صادر میشود از وی۔

جوہر در بیان آنکه انسان کامل دائم در فراق ست بحر العلوم مولانا عبد العلی قدس سره در شرح مثنوی معنوی میفرمایند که انسان کامل ہرچند سیر الی الله و من الله تمام کرده و واصل حقتعالے گشته لیکن سیر فی الله را حد و نہایت نیست که تجلیات حق تعالے را نہایت نیست پس در ہر تجلی که

مشاهده میکند طالب دیگری می باشد پس دائم در فراق ست لهذا جناب مستطاب سرور عالم صلی الله تعالے علیه و آله و اصحابه وسلم مامور شدند بطلب زیادة در علم بقول او سبحانه قل رب زدنی علما و نیز دعا می فرمودند رب زدنی فیک تحیرا و اسماء جناب مستطاب حق سبحانه و تعالی را نیز نهایتی نیست پس علم هر اسمی که پیدا میشود انسان کامل را و مشاهده حق تعالی در آن اسم حاصل آید او را طلب معرفت باسم دیگر پیدا آید پس انسان کامل همیشه در تشنگی می باشد و دریا های معرفت فرو می برد و تشنگی او زائل نمی شود و در حدیث شفاعت واقع است که الهام میکند مرا الله تعالی اسمائیکه علم کسی بآن اسمائه رسیده است پس یاد کنم الله تعالی را بآن اسما و شفاعت کنم امت را و شیخ اکبر قدس سره میفرمایند که شفاعت که موجب فضل بر اولین و آخرین ست بهمین وجه است که این علم حاصل شود که کسی را حاصل نیست و مخفی مباد که حقیقت الٰهیه جامع جمیع صفات و اسماء است و اسماء غیر متناهی اند و علم غیر متناهی محال ست بر تفصیل پس معرفت حقیقت الٰهیه بتفصیل محال ست و نیست ممکن مگر علم حقیقت الٰهیه بوجهی که جمیع اسماء معلوم شود باجمال و تفصیل آن غیر واقف بحد ست یعنی حدی ندارد که آنجا بایستد لهذا کامل در علوم الٰهیه همیشه در سیر ست و تشنگی او مرتفع نمی شود۔

## جوهر در بیان آنکه انسان را سه نوع ممات است۔

انسان را سه نوع ممات هست اول در هر طرفة العین بحسب اقتضای ذاتی ممکن که لازم امکانیت است و تمامت موجودات درین موت بحسب اقتضای ممکن در هر طرفة العین با انسان شریک اند دوم ممات اختیاری که مخصوص نوع انسانی است و این موت عبارت از فناء جمیع هوای نفس و اعراض از لذات جسمانی و مشتهیات نفسانی و مقتضیات طبیعت و شهوت است و در اصطلاحات صوفیه مخالفت نفس را موت احمر خوانند و موتوا قبل ان تموتوا اشارت باین موت اختیاری ست سوم ممات اضطراری و آن عبارت از قطع تعلق روح ست از بدن و این موت شامل جمیع حیوانات ست و حیات نوع انسانی نیز سه گونه است اول حیاتی ست که در هر طرفة العین بتجلی نفس رحمانی و امداد فیض وجودی متواتر می رسد و آن حیات در مقابل مماتی ست که در هر زمان بحسب اقتضای ذاتی ممکن انسان و جمیع موجودات را واقع است و این شامل مراتب وجود و مخصوص نشاء ظهور ست دوم حیات ابدی قلبی که بواسطه انسلاخ اضافات نفسانی و اتصاف بصفات قلبی حاصل میگردد و این حیات در مقابل ممات اختیاری ست و این موت و حیات مخصوص نوع انسانی ست سوم حیات ست در برزخ مثالی ملکوتی بحسب حال مرده و این حیات در مقابل ممات اضطراری ست

جوہر بحر العلوم مولانا عبد العلی قدس سره در رسالہ خود میفرمایند کہ ارواح دو قسم اند قسمی با بدان تعلق ندارند بحسب تصرف و تدبیر چنانچہ تدبیر و تصرف نفس ناطقہ در جسم ماست و ایشان را کروبیان گویند و ایشان نیز دو قسم اند قسمی آنند کہ بعالم اجسام ہیچ وجہے خبر ندارند چہ اینہا مجانین اند کہ تجلیات وحدت قہرے دانش آنہا را سوختہ از ینجاست کہ مامور بسجدہ آدم علی نبینا و آلہ و علیہ السلام نشدند شیفتگی و دیوانگی دارند در عظمت جناب مستطاب خداوند تعالی و یگانہ اند در مطالعہ جمال حضرت حق سبحانہ و تعالی و ایشان را ملائکہ مہیمنہ خوانند و قسمی دیگر آنند کہ اگرچہ بعالم اجسام تعلق ندارند بنحوے کہ ہر فرد ایشان مدبر بر جسمے از اجسام باشد چنانکہ روح زید کہ مدبر جسم زید است و در شہود قیومیت شیفتہ و متحیر اند اما ایشان حجاب بارگاہ الوہیت اند و وسائط فیض ربوبیت و فیض حضرت اقدس و اعلی بر دو قسم است فیض وجہ خاص و فیض سلسلہ ترتیب فیض وجہ خاص عبارت از فیضے است کہ بے واسطہ غیر در دل بندہ از جناب حق سبحانہ و تعالی از ان حیثیت کہ وی سبحانہ و تعالی ساری است در قالب فائز شود و فیض سلسلہ ترتیب عبارت از فیضے ست کہ بواسطہ حجاب مذکور باشد و ایشان را ملائکہ جبروتیہ خوانند و رئیس ایشان فرشتہ است کہ او را روح اعظم خوانند و باعتبار دیگر او را قلم اعلی گویند کہ اول ما خلق اللہ القلم و باعتبار دیگر عقل اول کہ اول ما خلق اللہ العقل و این روح اعظم در صف اول این طائفہ است و روح القدس کہ او را جبرئیل خوانند در صف اخیر ایشان است و قسمی دیگر آنند کہ بعالم اجسام تعلق دارند باعتبار تدبیر و تصرف ہر یکے در یک جسمی و ایشان را روحانیان گویند و ایشان نیز دو قسم اند قسمے آنند کہ در سماویات تصرف میکنند و ایشان را ملکوت اعلی خوانند و قسمی دیگر آنند کہ در ارضیات تصرف میکنند و ایشان را ملکوت ادنی گویند و بر ہر چیزے ملکی موکل است و در حدیث شریف وارد شدہ ملک الجبال و ملک الریح و ملک الرعد و ملک البرق و ملک السحاب تا جمال فسبحان الذی بیدہ ملکوت کل شیٔ نقاب بر بندند از این معنی بہ تحقیق نتوان دانست و ارواح ناری کہ ایشان را جن و شیاطین خوانند از جنس ملکوت اسفل اند و بعضی از ایشان را بر نوع انسانی مسلط کردہ اند و ابلیس رئیس ایشانست و بعضی از ایشان قابل تکلیف اند و مخاطب بوحی و پیش ائمہ طریق و سادات تحقیق در حقیقت و ماہیت ایشان اختلاف بسیار است و ہر یکے از مقام خود خبرے دادہ اند و شرح آن دراز ست

جوہر در حفظ مراتب وجود قدوۃ المحققین صاحب تحفۃ المرسلہ الی النبی صلی اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم میفرمایند ان اسماء مرتبۃ الالوہیۃ لا یجوز اطلاقہا علی مراتب الکون و الخلق و کذا لا یجوز اطلاق اسماء مراتب الکون علی مرتبۃ الالوہیۃ بدرستی کہ اطلاق

کردن نامہاء مرتبہ الوہیت بر مرتبہ کون وخلقت روا نیست وہمچنین عکس آن وترک این رعایت زندقہ (بے دین شدن ۱۲) والحاد است نزد محققان وحضرت شیخ نور الدین عبد الرحمٰن جامی قدس سرہ در لوائح می فرمایند کہ حقیقت وجود اگرچہ بر جمیع موجودات ذہنی وخارجی مقول ومحمول می شود اما او را مراتب متفاوت ست بعضہا فوق بعض ودر ہر مرتبہ اورا اسامی وصفات ونسب واعتبارات مخصوصہ است کہ در سائر مراتب نیست (جمع اسماست واسما جمع اسم ۱۲) چون مرتبہ الوہیت وربوبیت وعبودیت وخلقیت پس اطلاق اسامی مرتبہ الوہیت مثلاً چون اللہ ورحمٰن وغیرہما بر مراتب کونیہ عین کفر ومحض زندقہ باشد وہمچنین اطلاق اسامی مخصوصہ مراتب کونیہ بر مرتبہ الوہیت غایت ضلال ونہایت خذلان رباعی

اے بردہ گمان کہ صاحب تحقیقی (گمراہی ۱۲)
وندر صفت صدق ویقین صدیقی (بے بہرگی ۱۲)
ہر مرتبہ از وجود حکمے دارد
گر حفظ مراتب نکنی زندیقی

جوہر عالم را سہ موطن ست یکی تعین اول ودرین موطن نام اجزاے عالم شیون می گویند دوم تعین ثانی ست ودرین محل نام آن اعیان ثابتہ می دارند سوم خارج ست ودرین محل باعیان خارجیہ می نامند وعالم را خیال ازان جہت گویند کہ با موجودات خیالی شریک ست درین کہ وجود حقیقی ندارد واورا جز در علم وادراک ظہور ونمود نیست

جوہر حضرت شیخ محب اللہ قدس سرہ میفرمایند کہ وجود اضافی کہ وجود عالم ست موہوم محض است ووجود حقیقی وموجود حقیقی حضرت حق تعالیٰ است وبس پس درمیان نماند مگر وجود واحد حقیقی پس کجا گنجایش اینکہ واجب تعالےٰ کلی باشد چہ جاے کلی طبعی کہ ممتنع الوجود است در خارج

جوہر بدانکہ ہرچہ متعین باشد وممتاز از غیر اصلی دارد پس ناچار است ہر موجود را از حقیقت خود وآن حقیقت را از مبداء خود کہ حقیقۃ الحقائق باشد پس تمام نشود ومنقطع نگردد سوال مگر ہنگامیکہ منجر شود سخن بسوے مبداء حقیقی کہ اصل باشد یعنی آنکہ تعین نداشتہ باشد وممتاز نگشتہ از ہیچ موجودے

جوہر چون وجود واحد مطلق در مراتب تنزلات تجلی فرمود متعین بہ تعین شد ومقید گشت آن مقید را جزئے ومطلق را کلی گویند ومطلق شامل مقید است وکلی شامل جزئیست ومقید جزئے از جہت تقیدے کہ دارد محجوب از کلی ست ونسبت اشیاء موجودہ متعینہ با وجود مطلق کہ حق عبارت ازوست نسبت جزئیات ست با کلی

جوہر وجود موجودات از حیثیت نسب واسما کثیر است واز حیثیت ذات کہ وجود است واحد است چہ غیر از وجود عدم است ذات واحد باعتبار تکثر نسب وصفات متکثر نمیگردد ونمود کثرت در اسماست نہ در ذات

جوہر تعیین معین کردن و مخصوص نمودن چیزے را از میان چیزہا و تعین مخصوص شدن چیزی از میان چیزہا و گاہی مراد از ہستی و وجود نیز باشد۔ اطلاق بالکسر روان کردن و رہا کردن از بند و کشادن و گفتن و شکم راندن۔ تقیید قید کردن و بند نمودن

جوہر مراد از صور خیالی موجودات کونی ست کہ آنرا النفوس وہمی نیز گویند و عالم را خیالی ازین حیثیت گویند کہ با موجودات خیالی شریک ست درینکہ وجود حقیقی ندارد و او را جز در علم و ادراک ظہور نمود نیست چنانکہ گذشت و وجود در جمیع موجودات مشہود می شود

جوہر تعین مخصوص شدن چیزے از میان چیزہا و گاہ مراد از ہستی و وجود نیز باشد کما قر تعین صفت متعین است و صفت عین موصوف است من حیث الوجود اگرچہ غیر اوست من حیث المفہوم ولذا قیل التوحید للوجود والتمیز للعلم

جوہر شیخ نور الدین عبد الرحمٰن جامی قدس سرہ در لوایح میفرمایند کہ موجود حقیقی یکے بیش نیست و آن عین وجود حق و ہستی مطلق است اما او را مراتب بسیار ست اول مرتبہ لاتعین و عدم انحصار ست و اطلاق از ہر قید و اعتبارات و ازین حیثیت منزہ است از اضافات نعوت و صفات و مقدس ست از دلالت الفاظ و لغات نہ نقل را در نعت جلال او زبان عبارت ست و نہ عقل را بکنہ کمال او امکان اشارت ہم ارباب کشف از ادراک حقیقتش در حجاب و ہم اصحاب علم از امتناع معرفتش در اضطراب غایت نشان او بی نشانی ست و نہایت عرفان او حیرانی و مرتبہ ثانیہ تعین اوست بہ تعین جامع مر جمیع تعینات فعلیہ وجوبیہ الہیہ را و جمیع تعینات انفعالیہ امکانیہ کونیہ را و این مرتبہ مسمی است بہ تعین اول زیراکہ اول تعینات و حقیقت وجود ست و فوق او مرتبہ لاتعین ست لا غیر و مرتبہ ثالثہ احدیت جمع جمیع تعینات فعلیہ موثرہ است و این مرتبہ الوہیت است مرتبہ رابعہ تفصیل مرتبہ الوہیت است و آن مرتبہ اسماء و حضرات الشان ست و اعتبار این دو مرتبہ از ظاہر وجود است کہ وجوب وصف خاص اوست و مرتبہ خامسہ احدیت جمع جمیع تعینات انفعالیہ است کہ از شان الشان ست تاثر و انفعال و این مرتبہ کونیہ و امکانیہ است و مرتبہ سادسہ تفصیل مرتبہ کونیہ است کہ مرتبہ عالم ست و عروض این دو مرتبہ باعتبار ظاہر علم ست کہ امکان از لوازم اوست و آن تجلی اوست بر خود بصور حقائق و اعیان ممکنات پس فی الحقیقت وجود یکی بیش نیست کہ در جمیع مراتب و حقائق ساریست و وہی درین مراتب و حقائق عین این مراتب و حقائق ست چنانکہ این مراتب و حقائق در وی عین وی بودند حیث کان اللہ ولم یکن معہ شئی سہ حق را شمر جدا از عالم زیراکہ عالم ہمہ در حق ست و حق

جز عالم نیست۔ در موضع دیگر مراتب را منحصر در پنج مرتبه داشتند و مرتبه اول را تعین اول گفته مراتب تعینات
و تنزلات را شمرده اند پس منافی این سخن نباشد که درین قسم مرتبه الهی را دو قسم ساخته اند یکی قسم مرتبه ذات الهی ست
و دیگرے تفصیل این مرتبه که مرتبه تمیز اسماء و صفات است از یکدیگر و همچنین مرتبه امکانی را دو قسم اعتبار کرده
یکی احدیت جمع جمیع ممکنات و دیگرے تفصیل آن مرتبه و چون در حقیقت همین مرتبه امکانی ست که در کون
ظهور یافته این ظهور کونی را علیحده نشمرده و می تواند بود که مراد از مرتبه سادسه که تفصیل مرتبه خامس ست و چون
از ابی کونی باشد و مرتبه علم بحقائق ممکنات و اعیان ثابته تمام داخل مرتبه خامسه باشد چراکه وجود علمی را مرتبه
تفصیل است و علم را نظر مرتبه اجمالی قوله حق را جدا شمرد عالم الخ یعنی عالم در حق باعتبار تعین اول عین
اوست و تمائز اصلا نیست دران مرتبه میان حق و عالم بلکه در مرتبه تعین مثالی نیز عین ست چراکه تعدد
وجودی دران مرتبه نیست و حق در عالم یعنی باعتبار مرتبه ظهور در عالم عین عالم ست چراکه ظاهر باعتبار
ظهور عین مظهر ست میان مظهر و ظاهر دران مظهر مغائرت اصلا نیست چنانکه مصنف فرموده که وے
درین مراتب و حقائق عین مراتب و حقائق است چنانکه این مراتب و حقائق در وی عین وے
بودند حیث کان الله و لم یکن معه شئے

جوہر وجود را تنزلات است ای ظهورات بحسب تعینات که آنرا شیون هویه ذاتی گویند از ان
روی که آن شیون کائنه در ذاتست و تصریح بلفظ هو فی قوله تعالے کل یوم هو فی شان و مثال
ان شیون در محسوسات چون خفای شجر در نوات[خسته خرما یعنی تخم خرما ۱۲]

جوہر کون عبارت از وجود عالم است از ان روی که عالم ست نه بآن اعتبار که حق ست پس بمعنے
مکون بود و کون جامع وجود انسان کامل ست که آن آدم است۔ آدم و عالم را دو اعتبار است یکے
من حیث ذاته و آن نبود و بیدا شد و یکی من حیث الوجود المطلق که ساری ست در کل که با همه کس
و همه چیز انس میگیرد و باین اعتبار اشتقاق انسان از انس باشد و شاید که اشتقاق او از نسیان باشد
که چون به بعضے از انچه شامل ست مشغول میشود از بعضی دیگر غافل میگردد

جوہر وجود هر موجود من حیث الحقیقت عین وجود موجودات دیگر ست و از حیثیت تعین غیر است
و امتیاز هر موجود وے از ما عدا او خود بخصوصیت نسبت و صفت خاص است یعنی هر شئی مظهر اسمی خاص است
از اسماء الٰهیه چه اسم عبارت از ذات با نسبت خاص ست و نسبت و صفت تابع ذات اند غیر حق را وجودی نیست
جوہر جمیع موجودات از روی محض حقیقت وجود عین حق است سبحانه و تعالی و من حیث التعین غیر اوست
جوہر بدانکه حق تعالی با کل واحد از اعیان که ظلال حق تعالی اند همچنانست که نور به نسبت

بازجاجہ کہ نمایندگی الوان نور بحسب الوان زجاج است کہ حجاب اوست وفی نفس الامر نور را لونی نیست تا اگر زجاج صافی ست وسفید نور دروی صاف وسفید نماید واگر زجاج کدر است وملون نور دروی کدر وملون نماید ودر حقیقت نور نہ رنگ دارد ونہ کثیف است حضرت حق تعالیٰ واحد حقیقی ست منزّہ از صورت وصفت ولون وشکل در حضرت واحدیت وہم اوست کہ در مظاہر متکثرہ بصور مختلفہ ظہور و بروز کردہ است بحسب اسماء وصفات وتجلی اسمائی وصفاتی وافعالی خود را بخود عرضہ کردہ لا تدرکہ الابصار وہو یدرک الابصار خلاصہ کلام این کہ حق را تشبیہ کردہ است بنور وحقائق واعیان موجودات را بزجاجات متنوعہ متلونہ وظہورات حق تعالیٰ بالوان مختلفہ متظاہر وہو تعالےٰ منزہ ومتعال عن الشکل والوضع واللون واین سخن کہ گفتہ اند لون الماء لون انائہ حکایتی از حقیقت این صورت است از نصوص الخصوص فی شرح الفصوص

جوہر بدانکہ عالم بجمیع اجزاء خویش اعراض است ومعروض وجود جناب حق سبحانہ وتعالیٰ وعرض آنرا گویند کہ در موجودیت خود محتاج بغیر باشد چنانچہ رنگہا وبوہا ونزد متکلمین حرکت وسکون والوان اعراض اند ومعروض جواہر واجسام کہ بے اجسام این چیزہا ظاہر نتوانند شد ونزد محققین جواہر نیز اعراض اند ومعروض وجود جناب حق سبحانہ وتعالیٰ کہ قیام جمیع موجودات بی آن متصور نیست

جوہر کثرت واختلاف صور امواج بحر را متکثر نگرداند وتعدد اسماء مسمی را متعدد نکند دریا نفس زند بخارش گویند ومتراکم شود ابرش خوانند فرو چکد بارانش نام نہند روان شود سیل گویند صاحب لمعات قدس سرہ میفرمایند کہ نہایت کار آنست کہ محب محبوب را آئینہ خود بیند وخود را آئینہ او۔ یعنی نہایت سفر ممکن آنست کہ ہستی واجب را آئینہ خود بیند وہستی خود را آئینہ واجب. بحکم المومن مرآت المومن

جوہر بدانکہ چنانچہ سایہ را بخود وجودے نیست عالم را نیز بخود وجودی نیست وچنانچہ سایہ تابع وجود شخص است عالم نیز تابع وجود حضرت حق تعالیٰ است چراکہ مظہر اسماء وصفات اوست واسماء وصفات لازم او بل عین ذات اوست

جوہر اشیا عبارت ست از تعینات کہ وجود بآن تعینات متعین شدہ ویا عبارت ست از وجود کہ متعین باین تعینات گشتہ بہر تقدیر وجود اشیا بی تعینات صورت نہبندد

جوہر بروز وکمون از مقتضیات کمال ذاتی است وظہور وحدت بنفس کثرت وبازگشت کثرت بوحدت ہم از آثار نفس رحمانی ست گلشن راز

جوہر در بیان آنکہ حقائق اشیا عبارت ست از تعینات وجود مطلق در مرتبہ علم۔ شیخ

نورالدین عبدالرحمن جامی قدس سرہ در شرح رباعیات میفرمایند کہ حقائق اشیا عبارت است از تعینات وجود مطلق در مرتبہ علم و وجودات اشیا عبارتست از تعینات او در مرتبہ عین پس حقائق اشیا و وجودات ایشان از حیثیت محض حقیقت وجود عین یکدیگر و عین وجود مطلق باشند و تمائز و تغائر بالکلیہ مرتفع باشند و از حیثیت تعین مغائر یکدیگر و مغائر وجود مطلق نیز باشند اما مغائرت ایشان مر یکدیگر را باعتبار خصوصیات ست کہ ما بہ الامتیاز ایشان ست از یکدیگر و اما مغائرت ایشان مر وجود مطلق را بسبب آنست کہ ہر یک از ایشان تعینی ست مخصوص مر وجود واحد را کہ مغائر است مر سائر تعینات را و وجود مطلق مغائر ست مر کل را و مر بعض را بلکہ در کل عین کل ست و در بعض عین بعض و منحصر نیست در کل و در بعض پس غیریت او باعتبار اطلاق باشد از کلیت و بعضیت و از اطلاق نیز فافہم

جوہر موجودات ممکنہ کہ بعالم موسوم ست کل است زیرا کہ دو جزو دارد یک جزو او وجود است کہ تغیر و تبدل اصلا بر وراہ نیابد و یک جزو دیگر تعین کہ امر عرضی ست بمقتضاے ذاتی خود ہر لحظہ نیست میگردد و موجودات ممکنہ در حقیقت از ترکیب وجود و عدم باز دید گشتہ از امور اجتماعیہ است و وجود امور اجتماعی عرض ست زیرا کہ نبود و پیدا شد و عرض بر حسب عدمیت ذاتی کہ دارد علی الدوام طالب و ساعی ست بسوی مرکز خود کہ عدم است و ہئیت اجتماعی از جملہ اجزا و مرکب ست و مرکب بانعدام ہر جزو معدوم میشود و مقرر ست کہ عرض دو زمانہ باقی نمیماند

جوہر قدیم و محدث کہ واجب و ممکن است از ہم جدا نیستند علی الدوام قدیم را بصور محدثات ظہور است پس قدیم را کہ حق ظاہر مراد ست حق گویند و محدث را کہ حق مظہر مراد ست عالم خوانند

جوہر ممکنات عبارت از ظہور تجلی حق ست بصورت ایشان پس ممکنات قطع نظر از تجلی حق بصورت ایشان کردہ عدم اند پس از امور اعتباریہ اند و وجود خیالی و وہمی دارند

جوہر شیخ نورالدین عبدالرحمن جامی قدس سرہ در شرح رباعیات میفرمایند رباعی

| | |
|---|---|
| ای آنکہ بفہم مشکلاتے منسوب | در نسبت امکان و وجوبی محجوب |
| امکان صفت ظاہر علم ست بحسب | مخصوص بظاہر وجود ست وجوب |

باطن وجود عبارتست از مرتبہ لاتعین و تجرد از مظاہر و ظاہر وجود اشارت ست بمراتب تعینات کلیہ و جزئیہ وجوبیہ و امکانیہ و گاہی باطن وجود گویند مراد از ان مرتبہ صور علمیہ و اعیان ثابتہ باشد وقتی کہ گویند وجوب صفت ظاہر وجود ست مراد بظاہر وجود صور علمیہ و اعیان ثابتہ باشد گاہی ظاہر وجود میگویند در مقابلہ باطن وجود کہ مرتبہ لاتعین و تجرد از مظاہر است و چنیند مراد بظاہر وجود مراتب تعینات

کلیه وجزئیه وجوبیه وامکانیه است وگاهی ظاهر وجود میگویند در برابر باطن وجود که صور علمیه واعیان ثابته است وحیثیند مراد بوی حیثیت عالمیت حضرت وجود ست زیراکه چون حضرت وجود بر خود تجلی کند بذات خود شیون واعتبارات ذات خود لاشک اورا دو حیثیت پیدا میشود حیثیت عالمیت و حیثیت معلومیت که صور علمیه واعیان ثابته است باطن وپوشیده است در ذات عالم وذات عالم نسبت بآن ظاهر چنانکه اینمعنی را در خود وامثال خود بازمی یابم وبس ظاهر ست که هر یک از حیثیتین مذکورتین را اگرچه تمائز بین العالم والمعلوم بمحض اعتبار باشد اقتضاء چند خاص است چون وحدت وجوب واحاطه وتاثیر مر عالمیت را ومقابلات این امور اعنی کثرت وامکان ومحاطیت وتاثر مر معلومیت را پس وقتی که گویند وجوب صفت ظاهر وجود ست مراد بآن ظاهر وجود باشد بمعنے ثانی نه بمعنی اول چه ظاهر وجود بمعنی اول شامل ست مرتبه تعینات وجوبیه وامکانیه را چنانکه گذشت پس صفت وجوب شامل جمیع تعینات ظاهر وجود بمعنی اول نباشد ومتبادر از نسبت وجوب بوی شمول است ومراد بظاهر علم صور علمیه واعیان ثابته است که از لوازم ایشان ست صفت امکان که عبارتست از تساوی نسبت ایشان بظهور وبطون که معبر میشوند بوجود وعدم خارجی وباطن ظاهر علم عین وجود ست که شامل شیون واعتبارات ومن حیث ظاهر بهان تمیز نسبتی واقع فافهم فانه سر مبهم

جوهر در تجدد امثال شیخ نورالدین عبدالرحمن جامی قدس سره در لوائح میفرمایند که شیخ اکبر قدس سره در فص شعیبی میفرمایند که عالم عبارتست از اعراض مجتمعه در عین واحد که حقیقت هستی ست وآن متبدل ومتجدد میگردد مع الانفاس والآنات در هر آنی عالم بعدم میرود ومثل ان بوجود می آید واکثر اهل عالم ازین معنی غافل اند کما قال الله تعالی بل هم فی لبس من خلق جدید ومیفرمایند که عالم بجمیع اجزائه نیست مگر اعراض متجدده متبدله مع الانفاس والآنات که در عین واحد جمع شده اند ودر هر آنے ازین عین زائل می شوند وامثال آنها بوی ملتبس میگردند پس ناظر بواسطه تعاقب امثال در غلط می افتد ومی پندارد که آن امر لیست واحد مستمر رباعی

بحریست نه کاهنده ونه افزاینده
امواج برو رونده وآینده
عالم که عبارت ازهمین امواج ست
نبود دو زمان بلکه دو آن پاینده

ومی فرمایند که ارباب کشف وشهود می بینند که حضرت حق تعالیٰ در هر نفسی متجلی ست به تجلی دیگر ودر تجلی او اصلا تکرار نیست یعنی در دو آن بیک تعین ویک شان متجلی نمیگردد بلکه در هر نفسے بتعین دیگر ظاهر می شود ودر هر آنے بشانی دیگر تجلی می کند رباعی

هستی که عیان نیست دو آن در شانی  در شان دگر جلوه کند هر آنی
این نکته بجو ز کل یوم هو فی شان  گر بایدت از کلام حق برهانی

و سر درین آنست که حق سبحانه و تعالی را اسمار متقابله است بعضی لطیفیه و بعضی قهریه و همه دائما درکار اند و تعطیل بر هیچ یکی جائز نه پس چون حقیقتی از حقائق امکانیه بواسطه حصول شرائط و ارتفاع موانع مستعد وجود گردد رحمت رحمانیه او را دریابد و بروی افاضه وجود کند و ظاهر وجود بواسطه تلبس با آثار و احکام آن حقیقت متعین گردد بتعین خاص و متجلی شود بحسب آن تعین بعد ازان بسبب قهر احدیت حقیقی که مقتضی اضمحلال تعینات و آثار کثرت صوری است ازان تعین منسلخ گردد و در همان آن انسلاخ بمقتضای رحمت رحمانیه بتعین دیگر خاص که مماثل تعین سابق باشد متعین گردد و در آن ثانی بقهر احدیت مضمحل گردد و تعین دیگر برحمت رحمانیه حاصل آید و هکذا الا ما شاء الله پس در هیچ دو آن بیک تعین تجلی واقع نشود و در هر آن عالم بعدم میرود و دیگرے مثل آن بوجود می آید اما محجوب بجهت تعاقب امثال و تناسب احوال مے پندارد که وجود عالم بر یک حال است و در ازمنه متوالیه بر یک منوال و هم در لوائح میفرمایند رباعی

انواع عطا گرچه خدا مے بخشد  هر اسم عطیۂ جدا مے بخشد
در هر آنے حقیقت عالم را  یک اسم فنا یکے بقا مے بخشد

خواجه ابوالوفا خوارزمی میفرمایند که چون اقل اجزار زمان منقسم بدو آن است و در یک آن ایجاد حاصل می شود و در آنے دیگر اعدام منافات سخن خواجه ابوالوفا و سخن مصنف ظاهر است و بر سخن مصنف این شبهه می آید که ایجاد و اعدام دو امر ست که بعد از دیگری متحقق می شود پس چگونه هر دو در یک آن که قسمت پذیر نیست وجود تواند یافت در توفیق بین الکلامین و دفع شبهه می توان گفت که مراد مصنف از لفظ آن نه آنی ست که میان علمار مشهور ست و قسمت پذیر نیست بلکه مراد ازان زمانی ست که اقصر زمانها ست منقسم بدو آن و آن بدینمعنی در میان این طائفه شائع است

جوهر در تجدد امثال محققان صوفیه صافیه میفرمایند که هر آن عالمی بعدم میرود و عالمی بوجود می آید و این را تجدد امثال گویند عالم را دو وجه است وجهی ست بسوی نفس خود و وجهی ست بسوی اصل و رب او پس ممکن از حیثیت نفس خود معدوم ست و نیست وجود او مگر از حیثیت وجه دوم که وجه رب و باشد پس در هر آن موجود ست و معدوم عدم از حیثیت ذات و وجود از حیثیت رب ـ موجودات ممکنه کل است زیرا که یک جزء او وجود ست و جزء دیگر تعین هر جزوے که از کل فانی و نیست گردد بے شبهه بانعدام جزء انعدام کل لازم آید ـ هر لحظه جزء تعین بحسب عدمیت ذاتی نیست میگردد علی الدوام بحسب اقتضار شیونات ذاتیه حق تعالی که صفات و افعال اند ظاهر

برصورت جمیع مظاهر عالم میگردد و ذات حق سبحانه و تعالی باعتبار صفات و اسما مقتضی مظهر ست که احکام آن صفات و اسما دران مظهر بکمال ظهور رسد چنانچه وجود عالم بحق ست و ظهور حق بعالم

جوهر نزد اهل تحقیق مقرر است که در تجلی حضرت حق تعالی تکرار نیست یک شان او سبحانه را ثبوت و بقا در دو آن نه در هر آن شانی بعدم میرود و شانی دیگر مثل او بوجود می آید لهذا مظاهر در هر آن موجود شوند و باز معدوم گردند زیرا که تجلی جلال در هر آن از موجودات سلب وجود میکند و تجلی جمال در همان آن افاضه وجود نماید ـ هر نفس در عالم حشر و نشر ست حشر بمعنی جمع است و نشر بمعنی بسط و اظهار ست یعنی بسبب آنکه هر لحظه تعینات عالم نیست میگردد و در رجوع بوحدت حقیقی می نماید و همه اشیا شیئی واحد میگردد حشر است یعنی جمع است و تفرقه نمی ماند و باعتبار تتالی و توالی فیض رحمانی و امداد وجودی و شیونات ذاتی و تجلیات اسمائی چون آن حقیقت واحده هر لحظه و هر دم بصورت جمیع کثرات و تعینات عالم ظاهر می گردد نشر ست که عبارت از بسط و اظهار ست چه پیوسته از کثرت بوحدت میرود و از وحدت بکثرت می آید پس دائما در جهان این عروج و نزول که متلازم حشر و نشر ست واقع ست هر موجودے عبارت از وجود و تعین ست و هر موجود باعتبار تعین غیر موجود دیگر ست و وجود که جزء هر موجود ست شامل جمیع موجودات است

جوهر عالم در هر آن در خلق جدید ست ـ چون اعراض جوهر واحد اند و اعراض متبدل اند در هر زمان با بقاء جوهر ـ قال الجنید ان المحدث اذا قرن بالقدیم لم یبق له اثر یعنی بدرستیکه ممکن محدث هنگامے که مقرون شود بواجب قدیم باقی نماند آن محدث را اثری

جوهر مقتضاء اسماء الهی آنست که عالم علی الدوام هست و نیست باشد زیرا که موجد و محی و مبدی و رحمن و منعم و مصور و خالق و قیوم و امثال ذلک اقتضاء وجود موجودات و ظهور مظاهر می نمایند و معید و ممیت و ضار و قهار و قابض و فرد و واحد اقتضاء عدمیت و خفاء مظاهر می کنند همیشه موجودات در خلق جدید ست و هر لحظه آفرینش دیگر و وجود تازه می یابد و در هر طرفة العین ایجاد و اعدام دیگر واقع ست اگرچه از غایت سرعت انقضا و تجدد فیض رحمانی در نمی یابند از غایت سرعت انقضاء و تجدد ایشان انعدام و ایجاد که علی الدوام ایشان را واقع هست مدت عمر خلق میدهند و دراز می نماید و ادراک آن ایجاد و اعدام که هر طرفة العین می یابد

جوهر صاحب مثنوی معنوی قدس سره می فرمایند ؎

| | |
|---|---|
| صورت از بی‌صورتی آید برون | باز شد کانا الیه راجعون |
| پس ترا هر لحظه مرگ و رجعتیست | مصطفی فرمود دنیا ساعتیست |
| هر نفس نو می شود دنیا و ما | بیخبر از نو شدن اندر بقا |

سرعت تجدد رحمانی بنوعی ست که ادراک رفتن و آمدن نمیتوان کرد بلکه آمدن عین رفتن ست و رفتن عین
آمدن اشیا آناً فاناً از مقتضیات امکانیہ ذاتی نیست میشوند و بفیض تجلی حق ہست میگردند بواسطہ سرعت تجدد
فیض رحمانی درنمیتوان یافت که در ہر نفس و ہر آن ہر ممکنی نیست میگردد و ہست میشود زیراکه میان وجود و عدم او
زمان متخلل نمیگردد تا عدمیت او ملحوظ شود بلکه علی الدوام فیض وجودی متصل است که احساس عدمیت نمیتوان
نمود فلہذا علی الاتصال وجود واحد می بیند۔ وجود ممکنات عبارت از ظہور حق است بصورت ایشان۔
جوہر صور ہمہ کائنات در ہر آن متبدل می شود که در ہر آن صورتے معدوم می شود و صورت آخر
دران آن موجود می شود با وحدت عین و این نیست که یک صورت باقی باشد در دو آن لیکن چونکه
صورت زائدہ شبیہ صورت حادثہ است حس این تبدل را نمی یابد و گمان بردہ می شود که ہمون صورت
مستمرہ است و شیخ اکبر قدس سرہ فرمودہ بعد ذکر حال که بر عارف می شود که اینجا سر لیست د آن اینست
که حال نعت الٰہی ست بجہت افعال او سبحانہ و توجہات او سبحانہ بر کائنات اگرچہ آن نعت واحد العین ست
لیکن از تعلق بکائنات متعدد شد د اللہ تعالیٰ ہر وقت در شانی ست چنانکه فرمودہ کل یوم ہو فی
شان و اصغر ایام زمان فرد غیر منقسم است پس می باید که دران زمان فرد در شانی باشد و در زمان فرد
دیگر در شان دیگر پس در ہر آن در شانی باشد که آن شان در زمان دیگر نباشد و این شیونہا متجددہ
احوال مخلوقات است آنرا بقا در دو زمان نیست چنانکه متکلمان را اعراض می گویند و این احوال اعراض
مخلوقات است و اللہ تعالیٰ خالق این احوال است بتوجہات ارادہ که مصاحب است حضرت
کلمہ کن را پس ہمیشہ ارادہ متوجہ میگردد و این عین توجہ است و ہمیشہ است کلمہ کن ہمیشہ تکوین است
در حق سبحانہ و در حق خلق الی غیر النہایت انتہی این کلام مستطاب ناطق ست باینکه این شیون متجددہ احوال
مخلوقات است و این شیون را بقا نیست در دو آن پس معلوم شد که این مخلوقات قدر مشترک است
و بعد آن تصریح فرمود که محل این احوال باقی ست اگر این احوال متوالی نمی بود پس محل این احوال باقی نمی بود
پس محل این احوال قدر مشترک ست پس بدانکه آن قدر مشترک اعیان ثابتہ ممکنات که بوی وجود را نشمیدہ اند
و دران حق که وجود ست ظاہر می شود بحسب قابلیت محل که عین ثابت ست صورت میگردد و اینصورت
که عین وجود حق است متجدد می شود در ہر آن و این وجودات ظاہرہ در عین ممکن متجددہ مراد است
از احوال متجددہ و ظاہر است که اگر این احوال ظہور نیابد در اعیان اعیان را وجود و بقا نباشد که آن مع وجود
نیست مگر بظہور درین وجودات متجددہ و اگر زیادہ بیان خواہی بشنو که عین ثابت ہر کائن اگرچہ
ثابت و متمیز است لیکن فی حد ذاتہ آنرا وجود نیست بلکه معدوم است و نیست وجود مگر مستعار و آن

وجود ذات حق ست کہ در وی تجلی می شود و تجلی حق را بقا نیست و تکرار نیست کہ کل یوم ہو فی شان در ہر آن
بشان دیگر است پس در عین ثابت ہر کائن در ہر آن از وجود ظاہر میشود و صورت میگردد و در ان
ثانے وے آن وجود و آن صورت زائل می شود از ان عین و نحو دیگر از وجود و صورت دیگر ظاہر میشود
و قدر مشترک در میان این زائلات و کائنات عین ثابت ست کہ حقیقت شخصیہ است پس حقیقت
شخصیہ مکلف باقی ست و اوست مطیع و عاصی و اوست مثاب و معذب پس ساقط شد آنچہ کہ توہم
کردہ می شود کہ بر قول تجدد امثال عاصی و معذب یک نمی ماند بلکہ تعذیب ظلم کردہ و قول اللہ تعالے
بل ہم فی لبس من خلق جدید اشارہ باین تجدد امثال است یعنی بلکہ آن کافران بلکہ ہمہ محجوبان در
التباس اند از پیدائش نو یعنی بخلق جدید شعور نمیدارند نسبت بودن امثال و اشباہ چنین فرمودہ
اند ملک العلما در شرح مثنوی معنوی کہ آنرا پیدا می کند اللہ تعالی در ہر زمان در دنیا و آخرت و
این اصل اصول ست پس وقتیکہ اللہ تعالے حالے را در مخلوق پیدا نمود آن حال در زمان
فرد موجود گشت و در زمان دیگر معدوم گشت و این عدم صفت ذاتیہ وی است و او صلوح وجود
نداشت مگر در زمان فرد کہ موجود شد و در ان زمان دیگر ارادہ صلوح و استعداد رفت پس این عدم
آن حال را بنفسہ است و محل حال را بقا نیست مگر بآن حال یا مثل وی یا بہ ضد وی و مفتقر ست
این محل بسوی رب خود در بقاء خود پس پیدا میکند در محل مثال احوال یا اضداد احوال را پس وقتیکہ
موجود شوند امثال متشکل میگردد کہ حال او باقی ست و چنین نیست در واقع وقتیکہ ثابت شد کہ حق
سبحانہ و تعالی در ہر زمانے در شانی ست از توجہ الٰہی ست و حق سبحانہ را تعریف کردہ است کہ خود
بنفس خود محول میگردد در صور پس ہر شانے کہ حق آنرا پیدا می کند صورت اللہ است پس عالم بر صورت
حق ست و ہمین ست عالم از مدتے کہ پیدا ساختہ است اللہ تعالی بہر احوالیکہ متوالی اند بر عالم متجدد الا
مثال نیست متجدد مگر بنظر وجود بمعنی آنکہ حق کہ نفس وجود ست در اشخاص عالم بشانے ظاہر
می شود در ان کہ آن شان دیگر نیست بلکہ در آن دیگر شان دیگر است اما حقیقۃ شخصیت ہر شخص
از اشخاص عالم پس متجدد نیست بلکہ بظہور قدر مشترک این شیون محفوظ ست بلکہ حقیقت شخصیت قدر
مشترک است میان این شیون زیرا کہ حقیقت شخصیت او رائحہ وجود نہ شمیدہ مگر بظہور این شیون و این
شیونات وجود اند لا غیر و نقل و حشر این شخصیت است پس تجدد و شیونات منافے حشر حقیقت شخصیت
بعینہا نیست و ہمچنین حال اعمال کہ بشانیکہ ظاہر شدہ و صفت مکلف گردیدہ فانی ست لیکن آن
حقائق در شیونات دیگر محفوظ اند و نقل و حشر آن حقیقت است نہ نقل آن شان خاص کہ فانی ست بلکہ العلما

جوهر نزد اہل کلام مقرر است که عرض باقی نمی ماند در دو زمان یعنی در دو آن بلکه در هر آن متجدد می شود عرضیکه در آن سابق موجود بود در آن لاحق منعدم میگردد و مثلش حادث میشود با بقای حقیقت و فلاسفه مخالف اند درین حکم و شیخ اکبر مصرح اند بآن و درین اشاره دلیل گرفت بر آنکه عرضها را نقل متصور نیست اگر کسی گوید که تجدد امثال در جواهر نیز ثابت است پس نقل جواهر نیز متصور نباشد گویم که در تجدد امثال ظهور وجود بشانهاے مختلفه است با بقاء تشخص که تسمیه است در ذات خود بوے وجود و نیست موجود مگر از ظهور وجود و اما اعراض پس حقیقت شخصیت او فانی است در هر آن و شخصیت دیگر موجود میگردد پس نقل اعراض ممکن نباشد و نقل جواهر ممکن باشد و باید دانست که اعراض اعمال بجهت آنکه حرکات و سکنات اند بقا ندارد پس نقل آن ممکن نباشد پس بنا بر آن مقدمه لازم نیست و نیز از مقدمه مذکوره امتناع نقل اشخاص اعراض لازم ست نه حقائق اعراض و مقیدان بعقل نقل حقائق اعراض اعمال منع می کنند بوجه مذکور ۔ ملک العلما

## کنز دوم

جوهر انبا خبر دادن نبوت بضمتین و تشدید واو خبر دادن و پیغمبری ۔ بنا بفتح خبر ۔ نبی فعیل است بمعنی فاعل اگر مشتق از نبا ست که بمعنی خبر دادن باشد پس نبی بمعنی خبر دهنده بود یا مشتق از نبو که علو و ارتفاع باشد چون مرتبه نبی از دیگر مخلوقات ارفع و اعلیٰ است نبی گفتند و نبی عام ست خواه صاحب کتاب باشد یا نباشد و رسول خاص ست آنکه صاحب کتاب باشد رسول بمعنی فرستاده شده و بمعنی پیغمبر که صاحب کتاب باشد بخلاف نبی که آن اعم ست خواه صاحب کتاب باشد خواه نباشد و بمعنی قاصد و پیک ۔ رسل بضمتین جمع رسول بمعنے قاصد و پیغمبر ۔ رسالت بکسر پیغام بردن و پیغمبری ۔

جوهر بدانکه رسول اعلیٰ از نبی ست و نبی اعلیٰ از ولی چه رسول ولایت و نبوت با رسالت دارد و نبی ولایت و نبوت دارد و رسالت ندارد و ولی ولایت دارد و نبوت و رسالت ندارد ۔

جوهر بدانکه طرق انبیا منشعب است از طریق مستقیم جامع مخصوص سید عالم صلی الله تعالے علیه و آله و اصحابه وسلم چرا که جمله انبیا نور نبوت خویش از مشکوة محمدی گرفته اند صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم بحکم کنت نبیاً و آدم بین الماء والطین پس هر نبی که پیش از سید عالم صلی الله تعالے علیه و آله وسلم آمد دعوت امت بدین و طریق محمد رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله وسلم کرد اما بحسب استعداد قوم و چون استعدادات بکمال رسید چنانچه بران هیچ مزیدے نبود سید عالم صلی الله تعالی علیه و آله وسلم بمیان خلق آمد و همه را بصراط مستقیم جامع دعوت کرد

جوہر قدوۃ المحققین حضرت شیخ ابراہیم شطاری قدس سرہ در شرح جام جہان نما مسمیٰ بآئینہ حقائق نما میفرمایند کہ نبوت واسطہ و برزخ است میان رسالت و ولایت چون نبوت مشتق از انبا راست و نبا اخبارست از حقائق الہیہ یعنی معرفت ذات و صفات و اسماء و افعال و این اخبار دو قسم ست یکی اخبار معرفت ذات و صفات و اسما و این مخصوص ولایت مطلق ست خواہ از نبی بظہور آید خواہ از ولی غیر نبی و دوم جمع ان اخبارست با تبلیغ احکام شرعیہ و تادیب باخلاق و تعلیم حکمت و قیام بسیاست و این مخصوص رسالت ست این را نبوت تشریعی می نامند و اول را نبوت تعریفی خوانند و نبوت تشریفی مختتم بحضرت

چہ نبوت تشریعی بیان احکام ست نہ اظہار اسرار ۱۲

رسالت صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم گشت فاما تعریفی کہ لازم ولایت مطلق است باقی ست تا دور خاتم ولایت محمد مہدی و ولایت اعم از نبوت و رسالت ست و نبوت اعم از رسالت و اخص از ولایت زیرا کہ ہر رسول کہ ہست البتہ نبی ست و ہر نبی رسول نیست و ہر نبی ولی ست و لازم نیست کہ ہر ولی نبی باشد و این اسم ولی جاری بر بندگان حق تعالیٰ می شود بسبب تخلق ایشان باخلاق الہی و تحقق بفناء ذات و صفات و تعلق بہ بقا بعد الفنا و صحو بعد المحو۔

جوہر بدانکہ ہر نبی کہ بود از آدم تا محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم جملہ نور نبوۃ از مشکوۃ خاتم النبیین گرفتند و اگرچہ وجود طبعی محمد از ہمہ متاخر بود اما او بحقیقت خود در عالم ارواح بر ہمہ مقدم و نبی بودند و حدیث کنت نبیا و آدم بین الماء والطین مخبر ازین معنی ست و غیر او از انبیا در عالم ارواح نبی نہ بودند و تا آن زمان کہ او را نبوۃ نفرستادند نبی نشد چرا کہ مقصود آفرینش او بود و اول وجودی کہ در علم اللہ تعالیٰ سرزد او بود و از مراتب او اعیان عالم وا دید شد و از نور او انبیا پیدا شدند اگرچہ انبیا پیش از اشباح ایشان ہم در عالم ارواح و ہم در علم اللہ تعالیٰ موجود بودند و استعداد ایشان مر نبوت را ہم با ایشان موجود و بحسب استعداد خود طالب ظہور نبوت بودند اما با وجود نور محمدی کہ بر مثال آفتاب بود ایشان مانند کواکب در تحت اشعہ نور وی مختفی بودند و ہیچ ظہور نداشتند و ہمچنین بود حال خاتم الاولیا باجمیع کہ ہمہ اولیا نور ولایت از مشکوۃ وی گرفتند و او ولی بود و آدم میان آب و گل بود و غیر او از اولیا تا شرائط ولایت کہ آن تخلق باخلاق اللہ تعالیٰ ست در ایشان پیدا نشد ولی نگشتند

جوہر نبی آنکس باشد کہ فرستادہ شود بخلق از برای ہدایت و ارشاد ایشان بکمال کہ مقدر است بحسب استعداد اعیان ایشان و نبی فعیل ست بمعنی فاعل از انبا کہ عبارت ست از خبر دادن یعنی مخبر از حضرت حق تعالیٰ و ذات و صفات و اسماء او سبحانہ مر بندگان را یا بمعنی مفعول یعنی او را حضرت خداوند تعالیٰ اخبار کردہ است آن امور مذکورہ .

جوہر بدانکہ رسالت ونبوت تشریعی ہر دو منقطع گشت وبجناب سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم ختم شد وسبب انقطاع آنست کہ این ہر دو از صفات کونی زمانی ست چون زمان آن منقطع گشت آن نیز منقطع شد ونبوت ورسالت منقسم بر دو قسم است قسمی تعلق بہ تشریع دارد کہ آن اوامر ونواہی ست از جناب حق تعالی برخلق بواسطہ انبیا وآن انقطاع پذیرفت وقسمی دیگر خبر دادن از حقائق جناب الہی و اسرار غیب واظہار اسرار عالم ملک وملکوت وکشف اسرار ربوبیت ست وآن منقطع نمی گردد وآنرا انبا گویند

جوہر بدانکہ حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم اکمل از جمیع انبیا اند زیراکہ مظہر نبوت مطلقہ اند وجمیع انبیاء دیگر استفاضہ فیض از نور نبوت آنحضرت مینمایند

جوہر حضرت شیخ اکبر قدس سرہ میفرمایند کہ خاتم الرسل نبی بودند پیش از خلقت عنصری ونبوت باقی رسل وانبیا بعد آمدن در عالم عنصری ست پس خاتم الرسل نبی بودند در ہر موطن واین را لازم است کہ ولی ہم باشند در ہر موطن پس آن سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم ولی ونبی بودند در ہر موطن قبل از وجود این عالم۔

جوہر در شہادت نبوت وحق رسالت محمد مصطفی صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم
قال اللہ تعالی ہو الذی ارسل رسولہ بالہدی ودین الحق لیظہرہ علی الدین کلہ وکفی باللہ شہیدا محمد رسول اللہ وقال اللہ تعالی ماکان محمد ابا احد من رجالکم ولکن رسول اللہ وخاتم النبیین صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ اہل ایمان بر موجب شہادت جناب الہی ودلالت معجزات نامتناہی ایمان آوردند برسالت محمد مصطفی صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم وبر مقتضای نص کلام مجید اعتقاد کردند کہ جملہ ادیان وملل بظہور دین ایشان منسوخ شد وحکم سائر کتب منزلہ بوجود قرآن مجید کہ بر ایشان منزل گشت زائل وباطل وبعد از ایشان طریق نبوت مسدود است وجملہ دعوتہا الا دعوت ایشان مردود ہر کہ از طریق متابعت ایشان روی گرداند واحکام شریعت ایشان را برخود واجب ولازم نداند ولے شیطان وعدو رحمان بود واز جملہ زنادقہ وملاحدہ باشد واگر خوارق عادات بر وی ظاہر شود استدراج خوانند نہ کرامت فرعون وقتیکہ برکنار نیل میرفت ہر گاہ کہ او روان شدی نیل با او روان شدی وچون نیل بایستادی با او بایستادی وشک نیست کہ آن نہ از جملہ کرامت بود اگرچہ او را وقوم او را چنان می نمود کہ آن محض قدرت وعین اعجاز ست بلکہ مکر الہی بود تا او در کفر خود ہر روز راسخ تر بود واز قبول ایمان دورتر گردد اما اولیا وصدیقان را برکت متابعت رسول علیہ الصلوۃ والسلام ممکن ست کہ بعضی از خوارق عادات مکشوف شود وآن کرامات جناب الہی بود در حق ایشان تا بدان واسطہ یقین ایشان زیادہ گردد ولازم نیست

جمع ملحد ۱۲

که هر که ولی و صدیق بود نشان صحت حال او ظهور کرامت باشد چه تواند بود که پایه صاحب کرامات از کسی که نه صاحب کرامت بود نازل تر باشد و حال این از حال آن کامل تر و سر این معنی آنست که سبب ظهور کرامات بیشتر تقویت یقین و تائید ایمان صاحب کرامات بود و طائفه که قوت یقین ایشان در درجه کمال باشد ایشانرا بمشاهده آثار قدرت مجرد از حکمت احتیاج نیفتد و ازین جهت نقل کرامات و خوارق عادات از صحابه رسول علیه الصلوة والسلام کمتر آمده است و از متاخران مشائخ بسیار با آنکه حال صحابه فوق حال ایشان بود و همچنانکه انبیا بوحی مخصوص اند اولیا بالهامات ربانی از دیگر مومنان تمیز ند و حق سبحانه وتعالی ایشان را در وقائع الهام صواب کرامت کند یا بخواب یا به بیداری و خواب راست جزوی از اجزاء نبوت است

جوهر نسب شریف محمد بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف بفتح میم بن قصی بضم قاف و فتح صاد و تشدید یا بن کلاب بکسر کاف بن مره بضم میم و تشدید را بن کعب بفتح کاف و سکون عین بن لوی بضم لام و فتح همزه و تشدید یا بن غالب بن فهر بکسر فا و سکون ها بن مالک بن النضر بفتح نون و سکون ضاد معجمه بن کنانه بکسر کاف و بنونین بن خزیمه بخا معجمه و زاے بر لفظ تصغیر بن مدرکه بضم میم و سکون دال مهمله و کسر را بن الیاس بکسر همزه بر قول بعض و بفتح آن نزد بعضے از یاس ضد رجا و همزه براے وصل است و صاحب مواهب گفته که این قول اصح است بن مضر بضم و فتح ضاد معجمه بن نزار بکسر نون و بزاے بن معد بضم میم و فتح عین مهمله و بعضے بفتح میم و سکون عین تصحیح کرده اند بن عدنان بفتح عین و سکون دال تا اینجا متفق علیه است نسب شریف میان ارباب سیر و اصحاب علم انساب و فوق آن معلوم و صحیح نیست باتفاق بر آن که آنحضرت از اولاد اسمعیل است و ابراهیم و نوح و ادریس از اجداد او یند و روایت است از ابن عباس که گفت چون آنحضرت ذکر نسب شریف خود میکرد تجاوز نمی کرد از معد بن عدنان پس از آن توقف میکرد و از عمر رضی الله تعالی عنه روایت کرده اند که می گفت انتساب میکنیم تا عدنان و نمیدانیم مافوق آن و عروه بن الزبیر گفته که نیافتم هیچ یکے را که بشناسد بعد از معد بن عدنان و از عدنان تا اسمعیل تا آدم اختلاف بسیار است و بعضی میان عدنان و اسمعیل سی تن ذکر کرده اند که معروف نیست اشخاص و احوال ایشان و بعضی کم و بعضی بیش مدارج النبوت.

جوهر در بیان آنکه آنحضرت را نه جفت بودند و چهار سریه - اسمای ازواج مطهره - اول حضرت خدیجة الکبری رضی الله تعالی عنها بنت خویلد بن اسد بن عبد العزی بن قصی بن کلاب در سی سالگی و بروایت سی و پنج سالگی در عقد نکاح حضرت سرور عالم در آمده در آنوقت حضرت سرور عالم بیست و پنج ساله بودند در سن شصت و پنج سالگی پیش از هجرت بسه سال بروایت اصح دهم رمضان المبارک وفات یافت

سنه آن سال را عام الحزن گفتند دوم حضرت عائشه رضی الله تعالی عنها بنت ابا بکر صدیق در شش سالگی
بنکاح در آمده در عیدین و در سن نه سالگی زفاف شد وقتیکه از هجرت هفت ماه بر روایت اصح گذشته وقتیکه
وفات نبی واقع شد هژده ساله وران وقت عائشه بود و بعد آنحضرت در سن شصت و پنج سالگی شده
وفات یافت در وقت معاویه بن ابوسفیان و در بقیع در مدینه مدفون کردند سوم حفصه بنت عمرؓ بن الخطاب
در اول ماه شعبان یا ماه آخر سال سوم از هجرت و نزد بعضی سال دوم به نکاح آنحضرت در آمدند و در سال
چهل و چهارم و بروایت چهل و یکسال یا چهل و پنج سال یا چهل و هفت وفات یافت چهارم ام حبیبه بنت
ابوسفیان بن حرب بن امیه بن عبد الشمس بن عبد المناف خواهر معاویه در سن سی و نه سالگی بنکاح در آمد و
در سال چهل و چهارم فوت شد پنجم زینب بنت جحش در سال چهارم هجری بقول اصح بنکاح در آمده و در سال بستم
فوت شد مدت عمر پنجاه و سه سال و در بقیع مدفون ششم میمونه بنت حارث بن زهره بن کلاب بن عامر یه
اند خاله عبد الله بن عباس در سال هفتم از هجرت بنکاح در آمده در حین مراجعت از عمرهٔ قضا در سال
پنجاه و یکم نقل کرد و در بقیع مدفون هفتم صفیه بنت حیی بن اخطب بن الحرسه از فرزندان هارون علیه السلام ابن
عمران و برادر موسی علیه السلام در سال هفتم آن حضرت او را از برای خود اختیار فرمود و در سال پنجاهم فوت شد
در خلافت عمر خطاب در بقیع مدفون هشتم سوده بنت زمعه بن قیس بن عبد الشمس در مکه بعد از فوت خدیجه
کبری بیک سال بنکاح در آمد و در سال پنجاه و چهارم در زمان معاویه و بقول اصح در خلافت عمرؓ مدفون
در بقیع نهم ام سلمه بنت ابی امیه بن مغیره بن عبد الله بن عمران بن مخدوم در سال چهارم از هجرت بنکاح
در آمده و در سال شصت و یکم فوت شد ابوهریره نماز ایشان گذارد

جوهر آنحضرت را هفت فرزند بود سه پسر و چهار دختر نام پسران قاسم و ابراهیم و عبد الله حضرت قاسم از
بطن حضرت خدیجة الکبری تولد شده قبل از وحی مشهور است که پیش از بعثت متولد شده بودند دو سال زیستند
و بعضی گویند هفده ماه در مکه معظمه مدفون و عبد الله از بطن حضرت خدیجة الکبری بعد وحی مشهور بکنیت طیب
و طاهر بعد از بعثه متولد شده و در مکه معظمه المدفون فی حجاز و بعضی گویند که طیب و طاهر لقب عبد الله است
که بعد از بعثه متولد شده بود در مکه معظمه و حضرت ابراهیم از بطن ماریه قبطی ست سریه بود فرستادهٔ بادشاه
بود در ششم سال هجرت متولد شده هفت ماه بزیست و بعضی گویند هشت ماه یا ده ماه مدفون در مدینه در بقیع
اسامی بنات آنحضرت چهار دختر از بطن حضرت خدیجه بودند فاطمه و رقیه و ام کلثوم و زینب خیر النسا فاطمه
کنیت ایشان ام محمد لقب زاکی و بتول و راضیه و مرضیه در آخر ماه رمضان در مکه معظمه بعد از وحی
تولد شده تعداد عمر بست و هشت سال و سه ماه بود بتاریخ سوم شهر رمضان سنه یازدهم هجری وفات یافت

سبب تسمیه فاطمه آن بود که مادر آمنه و مادر عبدالله که مادر و پدر آنحضرت بودند انرا فاطمه نام بود در سال دوم از هجرت باصح روایت در آخر ماه صفر در نکاح امیر نور نبوت در آمد در انوقت حضرت فاطمه هیژده ساله بودند بعد از وفات حضرت رسالت پناه بشش ماه رحلت فرمودند باصح روایت و نماز جنازه حضرت علی کردند و بقولی حضرت عباس و حضرت رقیه تولد قبل از نبوت در نکاح عتبه ابن ابی لهب بود چون او از اسلام محروم شد بامر ابی لهب اورا طلاق داد حضرت عثمان در نکاح خود در آورد و در سال دوم از هجرت فوت شد و حضرت ام کلثوم تولد قبل از نبوت در نکاح عتیبه پسر دوم ابی لهب قبل از نبوت بود چون او از اسلام محروم شد از د جدا کرد وقتیکه رقیه برحمت حق پیوست حضرت عثمان در نکاح خود در آورد و در سال نهم از هجرت وفات کرد و حضرت زینب تولد قبل از وحی و قبل از نبوت در نکاح ابوالعاص ابن ربیع پسر خاله او وفاتش در خلافت حضرت عمر و ترتیب اولاد آنحضرت انیست که اول زینب تولد شد و بعد از ان ام کلثوم بعد از ان رقیه بعد از ان عبدالله بعد از ان ابراهیم بعد از ان قاسم بعده فاطمه بعضے گویند اول قاسم بعده زینب بعده عبدالله بعده رقیه بعده ام کلثوم بعده فاطمه بعده ابراهیم و قول آخر مختار جمهور ست

وہجرت آنست که آنحضرت از تعدی کافران از مکه بمدینه توجه نموده آنرا سن ہجری نویسند

جوهر ولادت شریف حضرت فاطمه رضی الله تعالی عنها در سنه احدی واربعین از مولد نبی صلی الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلم گفته اند واین قول ابوبکر رازیست واین مخالف ست آنراکه روایت کرده است آنرا ابن اسحاق که اولاد آنحضرت صلی الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلم همه زائیده شده اند پیش از نبوت الا ابراهیم زیراکه برین قول ولادت وی رضی الله تعالی عنها بعد از نبوت می شود بیک سال و ابن جوزی گفته که ولادت فاطمه رضی الله تعالی عنها پیش از نبوت ست به پنج سال اشهر روایات است و حضرت فاطمه اصغر بنات رسول الله است صلی الله تعالی علیه وآله وسلم در قولے و بقولے رقیه و بقولے ام کلثوم رضی الله تعالی عنهن و حضرت فاطمه رضی الله تعالی عنها سیدة نساء العالمین و سیدة نساء اهل الجنت ست تسمیه کرده شده بفاطمه زیراکه حق تعالے باز داشت اورا و محبان اورا از آتش دوزخ و بتول از جهت انقطاع وی از نساء زمان خود در فضل و دین و حسن و جمال و انقطاع وے از ماسوی الله تعالی و زهرا از جهت زهرت و بهجت و جمال و کمال وی و زاکیه و راضیه نیز از القاب شریف اوست و بود اشبه ناس برسول الله صلی الله تعالی علیه وآله وسلم در راه و روش و صورت و سیرت و سخن کردن و بود آن حضرت چون می در آمد فاطمه بروی می ایستاد و می گرفت دست شریف او را و می بوسید جبین مبارک او را و می نشاند در جاے نشست خود همچنین چون می در آمد آنحضرت علیه السلام

بروی می ایستاد و میرفت وی بسوی آنحضرت و میگرفت دست مبارک آنحضرت را و می نشاند بجای خود و تزویج کرد آنحضرت او را به علی مرتضی در سنه ثانیه در رمضان بعد از مراجعت از بدر و بعضی بعد احد گفته اند و زفاف کرد در ذی الحجه و بقولے تزویج کرد در رجب و بقولے در صفر تزویج وی بامر حضرت حقتعالی و وحی وی و بود پانزده ساله و پنج ماهه و نصف ماه و مرتضی را بست و یک سال و پنج ماه و اقوال دیگر نیز هست و زائید وی حسن و حسین و محسن و زینب و ام کلثوم و رقیه و محسن و رقیه در زمان طفولیت وفات یافتند و زینب را بعبد الله بن جعفر و ام کلثوم را بعمر بن الخطاب داد و از ایشان نسل نماند اگرچه ام کلثوم را از عمر بن الخطاب پسرے شد و نام او زید و در حدیث صحیح آمده که فاطمة سیدة نساء اهل الجنة الحسن والحسین سید اشباب اهل الجنة و به صحت پیوسته که فرمود صلی الله تعالی علیه وسلم که فاطمة بضعة منی من اذاها فقد اذانی و من ابغضها فقد ابغضنی و نیز آمده است که ان الله لیغضب بغضب فاطمة و یرضی برضاها روزی حضرت امیر المومنین اسد الله الغالب کرم الله تعالی وجهه بحضور سید عالم صلی الله تعالی علیه و آله وسلم التماس نمود که او دوست تر است بتو از من یا من از وے فرمودند وی دوست تر است بسوی من از تو و تو عزیز تری بر من از وی و به صحت پیوسته از عائشه صدیقه رضی الله تعالی عنها که فرمودند بیرون رفتند حضرت سید عالم صلی الله تعالی علیه وسلم و بود بر وے کسائے از پشم حسن بن علی او را پیش آمد پس در زیر کساء در آورد او را بعد از ان حسین بن علی آمد او را نیز در ردائے شریف آورد انگاه فاطمه و علی آمد ایشان را نیز دران کساء در آورد پس این آیت بخواند انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیرا و در شان این چهار کس فرمود من جنگی ام باکسی که جنگ کند ایشان را و صلح کننده ام با کسے که صلح کند با ایشان روزے آن حضرت بخانه فاطمه تشریف شریف آورد دید که فاطمه جامه سطبر از پشم شتر پوشیده نشسته است آن حضرت آب در چشم مبارک در آورد و فرمود ای فاطمه امروز بر مشقت و تنگی دنیا صبر نماے تا فردای قیامت نعیم بهشت ترا باشد و روزی آن حضرت دست مبارک خود بر سینه مبارکه فاطمه زهرا نهاده دعا کرد خداوندا او را از گرسنگی آزاد گردان فاطمه میفرمایند تا من بودم دیگر هرگز از دل خود زحمت گرسنگی نیافتم و آنحضرت چون بسفر میرفت آخر کسے را که وداع کردے فاطمه زهرا بود و چون مراجعت فرمودے اول کسی از اهل بیت خود که ملاقات نمودے وی بودے انگاه بحجره ازواج مطهره تشریف شریف می برد از حضرت عائشه صدیقه رضی الله تعالے عنها پرسیدند که از آدمیان که دوست تر بود بر رسول الله فرمودند فاطمه گفتند از مردان گفت شوهرش.

جوہر شجرہ نسب حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم۔ بسم اللہ الرحمن الرحیم محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم بن عبد اللہ بن عبد المطلب بن ہاشم بن عبد المناف بن قصی بن کلاب بن مرہ بن کعب بن لوی بن غالب بن فہر بن مالک بن نضر بن کنانہ بن خذیمہ بن مُدرک بن الیاس بن مضر بن نزار بن مُعِدّ بن عدنان بن اد بن ازد بن الیسع بن سلامان بن یعرب بن سحب بن حمل بن قیذار بن اسمعیل بن ابراہیم بن اذر بن تاخور بن شاروح بن ارغون بن قالغ بن شالخ بن غابر بن ارفخشل بن سام بن نوح بن ملک بن متلوشخ بن اختوخ بن برد بن بارد بن مہرائیل بن تینان بن انس بن شیث بن آدم صفی اللہ علیہم السلام محبوب السالکین

جوہر اسم والد ماجد حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالے علیہ وآلہ واصحابہ وسلم عبد اللہ بود و نام والدہ ماجدہ آمنہ بنت وہب بن عبد المناف ونیز نام والد الیشان حارث بود و نام شیر مادر حلیمہ چون حضرت سرور عالم را صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ وسلم حضرت آمنہ در حمل گرفتند شب دوشنبہ بود وشانزدہم جمادی الاخری وچون تولد شدند شب دوازدہم ربیع الاول بود وشب دوشنبہ ختنہ کردہ ونان بریدہ وسرمہ کشیدہ وناخن چیدہ متولد شدند چون چہل سالہ شدند نبوت یافتند وجبرئیل آمدند چون بہ پنجاہ ودو سال رسیدند بمعراج رفتند وعمر مبارک شصت وسہ سال وسہ ماہ وسہ روز وسہ ساعت بود چون نقل فرمودند دوم ربیع الاول بود وبرواتیے دوازدہم روز دوشنبہ ربیع الاول اول کسے کہ بر حضرت الیشان ایمان آوردند از پیران ابا بکر صدیق بودند واز کودکان حضرت علی رض واز زنان حضرت خدیجہ کبری ودران شب کہ تولد شد شب از نور گرم بود گہوارہ حضرت الیشان را بربام کعبہ نہادند ماہ از آسمان فرود آمد وگرد مہد مبارک ہفت بار طواف کرد وجملہ ستارگان نیز از آسمان فرود آمدند وگرد مہد مبارک گردیدند۔ از محبوب السالکین

جوہر در مدارج النبوت مذکورست کہ انصار ہر بامداد بر بلند ہیلے مدینہ آمدہ منتظر طلوع آفتاب جمال باکمال محمدی صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم می ایستادند وچون آفتاب گرم می شد بخانہا برمی گشتند روزی بر حکم عادت بعد از امتداد انتظار بخانہ باز آمدہ بودند کہ ناگاہ یکے از یہود در مقام معہود ایستادہ نظرش بر کوکبہ قدوم جماعتے افتاد ودریافت کہ آن حضرت اند قبیلہ انصار کہ نزدیک وی بود آواز درداد مسلمانان باستقبال اجلال آن سرور برآمدند وبالای حرہ ملاقات کردند ومبارکباد گفتند وشادیہا نمودند وجوانان وکودکان وزنان ومردان وخرد وبزرگ میگفتند جاء رسول اللہ وجاء نبی اللہ وحوش نیز بعادتی کہ دارند بازی می کردند وجماعہ از دختران

بنی النجار بشادمانی دف زنان برامدند و مخدرات قبائل انصار بر سر کوچها و بر در سراها و بر بامها
برآمده و وصول بمدینه مطهره روز دوشنبه دوازدهم ربیع الاول یا سیزدهم و اختلاف محمول است
به رویت هلال و بدوازدهم جزم کرده است نودی در کتاب سیر از روضه و اقوال دیگر نیز هست
که از مقام صحت دور ست و برامدن از مکه در بست و هفتم از صفر بود و خروج از غار اول ربیع الاول
واتفاق ست میان علماء سیر که روز در امدن در مدینه دوشنبه بود از ماه ربیع الاول ولیکن اختلاف
است دران که چندم ماه بود و از فضائل روز مبارک دوشنبه است که ولادت سرور انبیا و ابتداے
یعنی که امی ۱۲
بعثت و هجرت و قدوم بمدینه مبارک و قبض روح مطهر همه در روز دوشنبه بود و نزول آنحضرت در منازل
بنی عمرو بن عوف بود که مسجد قبا درانجا بنا یافته است و هم درینجا حضرت امیر المومنین اسد الله الغالب
بتفاوت سه روز از مکه در رسیدند و در روضة الاحباب ست که حضرت امیر المومنین پیاده راه میرفت
و پایهاے مبارک از پیاده رفتن آبله کرده بود حضرت دست مبارک خویش را بران مالیده در
زمان صحت یافت انتهی و این مثل آنست که در غزوه خیبر چشم حضرت امیر المومنین درد میکرد آنحضرت لعاب
مبارک خود را مالید در حال شفا یافت و چند روز همدرین مقام اقامت فرمودند بقولے چهارده روز
و بقولے بست روز و بقولے چهار روز دوشنبه و سه شنبه و چهارشنبه و پنجشنبه و قول اولی صحیح ترست
در روز جمعه وقت ارتفاع نهار برآمد و در طریق در بطن وادی دران موضع که الآن مسجد صغیر بنا کرده اند
نماز جمعه بگذارد و بعده بر راحله خود متوجه باطن مدینه باسکینه شد قبائل انصار اجتماع نموده در رکاب
کرامت مآب روان شد و بعد از برامدن آنحضرت و توجه آوردن هر یک از قبائل انصار دیده
توقع و انتظار براه امید دوخته سر راه آن حضرت را گرفته پیش آمده ایستادند و التماس ورود
نزول بمنزل خود و عذر خدمتگارے و جان سپاری نمودند آن حضرت همه را دعاے خیر کرده
می فرمودند این ناقه من مامور است هر جا که نشیند منزل من همانجا خواهد بود تا بموضعی رسید که مسجد
منیف نبوی ست ناقه بے اختیار آنجا نشست و آن حضرت را هم بر پشت ناقه حالتی که مخصوص
زمان ورود وحی می بود در گرفت پس ناقه ازان موضعی که نشسته بود برخاست و قدمی چند ازان پیشتر
رفت و برگردید و باز بهمان موضع اول بنشست و گویا که باین رفتن و آمدن تجدید بناے مسجد
نمود چنانکه واقع شد و دار ابو ایوب انصاری اقرب مواضع بود باین موضع ابو ایوب اسباب
و حوائج آن حضرت را از پشت ناقه برداشته و بنظر شریف آنحضرت در اورده و احتمال دارد و الله اعلم
که اشارتی از جانب آن حضرت نیز یافته باشد چنانکه از روایتی که در روضة الاحباب آورده ظاهر میگردد

درون منزل خود برد پس ہم منزل ابوایوب بسعادت نزول شریف مشرف گردید ذٰلک فضل اللہ یوتیہ من یشاء و از ابوایوب می آرند که گفت چون سرور عالم در منزل من شرف نزول ارزانی داشت پایان خانه را اختیار کرد و من و والده و فرزندان من در بالاخانه ماندیم عرضداشت کردم یا رسول اللہ مادر و پدر من فدای تو باد من در سکونت بالاخانه بسیار حرج و کلفت می کشیم که سرور انبیا در زیر باشد و ما بر بالاخانه نشینم حضور بالاخانه اختیار فرمایند فرمودند که جماعه با ما اند و طوائف مردم بملازمت ما می آیند تو و اہل تو بر بالاخانه باشند و در روایتی دیگر آمده که ابوایوب به تضرع و التماس می بود تا آن سرور انبیا ببالاخانه برآمدند و اہل ابوایوب در پایان افتاده و مدت اقامت آن حضرت در منزل ابوایوب باصح روایات ہفت ماه بود و در روایات کم و بیش واقع شده

جوہر بدانکه حضرت سید عالم صلی اللہ تعالی علیه و آله وسلم در مکه مبارک چہل ساله بودند که نزول وحی شد و بعد نزول وحی سیزده سال دیگر ماندند بعده از مکه سوی مدینه منوره ہجرت فرمودند پنجاه و سه ساله بودند و در مدینه منوره ده سال ماندند ہژده روز مریض بودند روز دوشنبه دوازدہم ماه ربیع الاول وفات یافتند و بعضے دوم ماه ربیع الاول گویند پس بقاء حیات در دنیا شصت و سه سال بود و بعضے شصت و پنج سال گویند و بعضے شصت سال و بعضی شصت و دو سال و بیست و دو روز و الاول اصح در روز وفات شریف دوشنبه ربیع الآخر در روز دفن بعضی پنجشنبه گویند و بعضے شب چہارشنبه و بعضی گویند وفات در دوشنبه است لیکن دفن نکردند در دوشنبه و سه شنبه و بعضے روز دفن سه شنبه گویند

جوہر از فضائل روز مبارک دوشنبه است که ولادت سرور انبیا صلی اللہ تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم و ابتدای بعثت و ہجرت و قدوم بمدینه مبارک و قبض روح مطہر ہمه در روز دوشنبه بود و از مدارج النبوت

جوہر در فوائد الفواد مذکور ست که حضرت سلطان المشائخ قدسنا اللہ تعالی به برکتهم فرمودند که ہر پیغمبری را وقت نقل مخیر میکردند و فرمان می شد که تو مخیری اگر ترا می باید چند گاه دیگر در دنیا باش و اگر نمی باید نقل کن وقت نقل جناب مستطاب سرور عالم صلی اللہ تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم حضرت عائشه رضی اللہ تعالی عنہا اینمعنی را در خاطر گذرانیدند که جناب سرور عالم را صلی اللہ تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم که دانند که بر آن خوش ہستند که تا چند گاه دیگر میان صحابه باشند یا بعالم بقا روند اینمعنی در دل کرده و سوی جناب سرور عالم صلی اللہ تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم نگریستند جناب سرور عالم صلی اللہ تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم بر لفظ مبارک راندند که مع النبیین و الصدیقین و الشہداء و الصالحین

جوہر در آداب حضرت سید عالم صلی اللہ تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم صاحب مصباح الہدایة

قدس سرہ میفرمایند کہ نزدیک اہل تحقیق ومحبان صدیق معلوم ومحقق است کہ محبوب محبوب محبوب بود
ہر کہ محبوب محبوب را دوست ندارد بحقیقت محب نفس خود باشد نہ محب محبوب ومحبوب را بعلت آنکہ
وسیلہ انتفاع ومحل التذاذ نفس خود داند دوست دارد نہ بذات وحقیقت ومحبان صادق کہ از علت ہوا
ومراد نفس صافی گشتہ باشند واز شائبہ ہستی خالص شدہ خود را از برای محبوب خواہند نہ محبوب را از برای خود
وہمچنانکہ محبوب محبوب محبوب بود وسیلہ وصول بحضرت محبوب ہم محبوب بود وپیش اہل ایمان وایقان
ظاہر است کہ حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم ہم محبوب اند وہم وسیلہ حضرت حق
سبحانہ وتعالی پس محبت جناب الٰہی اقتضای صدق محبت رسول کند صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ
وسلم وچون معلوم شد کہ ہر کجا محبت بود رعایت آداب لازم باشد پس بر عموم اہل ایمان وخصوصاً
ارباب کشف وعیان رعایت آداب حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم
واجب ولازم بود وحضرت سید عالم صلوۃ اللہ وسلامہ علیہ وآلہ واصحابہ اگرچہ بصورت جسمانیت
از نظر ظاہر بینان پنہان اند لیکن بصفت روحانیت بر نظر ارباب بصیرت مکشوف وعیان اند
بلکہ صورت شریعت از قالب روحانیت ایشان است پس مادام کہ شریعت ایشان در
عالم باقی بود صورت ایشان بامعنی حاضر باشد وامداد حیوۃ ایشان بارواح ونفوس امت
متصل ومتواتر پس باید کہ بندہ ہمچنانکہ حق سبحانہ وتعالی را پیوستہ بر جمیع احوال خود ظاہراً
وباطناً واقف ومطلع بیند باید کہ رسول حق سبحانہ وتعالی را نیز بر ظاہر وباطن خود مطلع وحاضر داند و
معظم آداب آنست کہ در خاطر خود راہ ندہد کہ ہیچ آفریدہ را آن کمال ومنزلت وعلو مرتبہ کہ ایشان
را بود ممکن باشد یا ہیچ سالک بحضرت عزت راہ تواند یافت الا بدلالت ہدایت ایشان چہ
مقسم فیض جمیع موجودات روح مطہر نبوی ونفس مقدس مصطفویست بی واسطہ ایشان ہیچ
مدد از حضرت الوہیت فائض نشود۔

جوہر جناب سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم میفرمایند کہ ہر کرا حدثے رسد وطہارت
نکند جفا کردہ باشد واگر طہارت ساخت ودو رکعت نماز نگذارد جفا کرد واگر نماز گذارد ودعا نگوید جفا
کرد وچون دعا گوید وابتدا از مادر وپدر نکند جفا کرد وچون مادر وپدر را بنام نخواند جفا کرد وچون بمسجد آید و
نماز نگذارد ونشیند جفا کرد وچون مصحف شریف باز کرد ونخواند جفا کرد واگر بدعوتے خوانند ودی
اجابت نکند جفا کرد واگر نام من بشنود یا بوی گل بمشام وی رسد ودرود نگوید جفا کرد واگر دو کس
بایکدیگر دوستی دارند ونام یکدیگر نپرسند جفا کردہ باشند

جوہر در فوائد مذکورست کہ حضرت سلطان المشائخ قدسنا اللہ تعالی بہ بر کتہم فرمودند کہ حضرت امیر المومنین افضل الصدیقین رضی اللہ تعالیٰ عنہ بجناب مستطاب سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم چہل ہزار دینار آوردند سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم فرمودند کہ بر فرزندان واہل بیت چہ گذاشتہ التماس نمودند کہ جناب مستطاب خداوند تعالیٰ بس ست ورسول او سبحانہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم وآنروز کہ چہل ہزار دینار آوردند گلیمی پوشیدہ ومیخی بران زدہ بجناب سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم آمدند ہمان زمان حضرت جبرئیل علیہ السلام بر لباس حضرت افضل الصدیقین بیامدند جناب سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم فرمودند یا اخی این چہ لباس ست حضرت جبرئیل التماس نمودند یا رسول اللہ امروز جملہ ملائکہ را امر شدہ است تا بر موافقت حضرت ابو بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ گلیم بپوشند ومیخ بران زنند

جوہر در سیر الاولیا مذکورست کہ فاضل ترین ہمہ اُمت حضرت امیر المومنین ابو بکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ اند وسید اہل تجرید وبادشاہ ارباب تفرید مشائخ حضرت ایشان را مقدم ارباب مشاہدہ میدانند وحضرت ایشان بیشتر شب مشغول بجناب حق سبحانہ وتعالیٰ بودے چون وقت سحر در آمدے از سینہ مبارک خود نفسے بر آوردے از ان نفس بوی جگر سوختہ آمدی بدین سبب بود کہ حضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کرات میفرمودند کاشکے عمر یک موی بودے از مویہای کہ بر سینہ مبارک امیر المومنین ابو بکر صدیق بود رضی اللہ تعالیٰ عنہ پانزدہ روز زحمت مزاحم ذات پاک حضرت ایشان شد ودر سال سیزدہم از ہجرت برحمت جناب حق سبحانہ وتعالیٰ پیوستند۔ حضرت ابی بکر صدیق بن عثمان بن عامر بن عمر بن کعب بن سعد بن تیم بن مُرّہ کنیت پدر حضرت ایشان ابو قحافہ است وتولد حضرت ایشان در مکہ است روز جمعہ دوازدہم رمضان المبارک روز جمعہ بوقت چاشت وعمر مبارک شصت وسہ سالہ بود ومدت خلافت حضرت ایشان دو سال وشش ماہ وچہار روز ست بست ہشتم جمادی الاولی روز دوشنبہ من خمس عشر من الہجرۃ نقل کردند وزہر دادہ شہید شدند در مدینہ منورہ در حظیرہ حضرت سرور عالم دفن کردند محبوب السالکین

جوہر در سیر الاولیا مذکورست کہ حضرت امیر المومنین عمر خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ امام اہل تحقیق بود ودر بحر محبت غریق حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم مے فرمایند الحق ینطق علی لسان عمر واقتدا اسے اہل تصوف بلبس مرقع وصلابت اندر دین بدوست وقتے حضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ در نواحی مدینہ خشت میزدند آفتاب بر پشت مبارک حضرت ایشان

سخت بتافت گرمی آفتاب اثر کرد بنظر غضب جانب آفتاب دیدند بفرمان حضرت عزت نور از آفتاب بستند جهان تاریک شد و غلغله در مدینه طیبه بیفتاد که مگر قیامت قائم شد بعد حضرت المومنین بنظر رضا جانب آفتاب دیدند آن نور بدو باز بخشیدند و مدت خلافت حضرت ایشان ده سال و شش ماه و پنج روز بود در سنه بست و سوم بر دست ابی لولو شهادت یافتند۔ حضرت عمر بن خطاب بن نفیل بن عبد العزی بن رباح بن عبد اللہ بن قرط بن ذراح بن عدی بن لوی بن غالب بن فهر بن مالک هفتم محرم روز دوشنبه وقت صبح صادق در مکه متولد شدند عمر مبارک پنجاه و سه سال و پنج روز بود و مدت خلافت ده سال و شش ماه و پنج روز و وفات بست دوم و بروایتے بست و ششم ماه ذی الحجه روز پنجشنبه جنازه ایشان خود بهوا شده در حظیره سرور عالم در گور در آمد ابولولو غلام مغیره بن شعبه امیر المومنین عمر را کشت شهید شدند محبوب السالکین

جوہر حضرت عثمان بن عفان بن ابی عاص بن امیه بن عبد الشمس بن عبد المناف بست سوم رمضان المبارک روز جمعه متولد شدند و عمر مبارک هشتاد سال بود و بروایتے نود سال و دوازده سال و دو ماه و یازده روز خلافت راندو چون ایشان را بخلافت نشاندند اول کسی که بر ایشان بیعت کردند حضرت علی بودند بعده جمیع صحابه بیعت کردند مگر بعضے مردمان بیعت ایشان قبول نکردند هیزدهم ماه ذی الحجه روز جمعه نقل کردند و بروایتی غرّه ماه ذی الحجه لبشیر برادر محمد ابابکر صعری نام را فریب داد و بوسیلهٔ بواسطه یقبلون لیقتلون شهید گردانیدند در بقیع دفن کردند محبوب السالکین۔

جوہر در سیر الاولیا مذکور است که حضرت امیر المومنین عثمان بن عفان رضی اللہ تعالی عنه بانواع کرم و فرط نعم مخصوص بودند و بلباس حلم و بنور علم موصوف عبد اللہ ابی رباحه و ابی قتاده رضی اللہ تعالی عنهما روایت کرده اند که روز جمعه حرب الدار با نزدیک امیر المومنین عثمان رضی اللہ تعالے عنه بودم چون غوغا بدرگاه حضرت ایشان رسید غلامان ایشان سلاح بر داشتند امیر المومنین فرمودند هر که سلاح بر نگیرد از مال من آزاد و ما از پیش او از ترس جان خود بیرون آمدیم حضرت امیر المومنین امام حسن علیه السلام بدر سرا سے ما را پیش آمدند با حضرت ایشان باز گشتیم و نزدیک امیر المومنین عثمان آمدیم حضرت امام علیه السلام سلام کردند و فرمودند یا امیر المومنین من بی فرمان تو با مسلمانان شمشیر نتوانم کشید و تو امام برحقی مرا فرمان ده تا بلای این قوم از تو دفع کنم امیر المومنین فرمودند یا ابن اخی ارجع و اجلس فی بیتک حتی یاتی اللہ بامره فلا حاجة لنا فی اهراق الدماء۔ و میان اهل سلوک این مقام رضا ست و مدت خلافت حضرت ایشان ده روز کم ده سال بود و مدت عمر هشتاد و هشت سال و بعضی گفته اند

نود سال و بوقت شهادت مصحف در کنار بود روز چهارشنبه بر دست نیاز عیاض شهید شدند

جوهر در سیر الاولیا مذکورست که حضرت امیرالمومنین علی کرم الله تعالی وجهه مقتدای اولیا و پیشوای اصفیا بودند و باوصاف بذل و عطا و فقر میان صحابه کرام ممتاز و بقوت و شوکت از حضرت عزت بخطاب اسد الله الغالب مخاطب و بکثرت علم از جمله صحابه بقول انا مدینة العلم و علی بابها مخصوص لهذا قال امیر المومنین عمر رضی الله تعالی عنه لولا علی لهلک عمر و بخلعت خرقهٔ فقر که از حضرت عزت بحضرت سرور صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه و سلم در شب معراج رسیده بود میان خلفای اربع مشرف گشتند لاجرم تا روز قیامت نسبت سنت الباس خرقهٔ مشائخ از حضرت ایشان مانده و این کار دینی استقامت از حضرت ایشان گرفت و جناب ایشانرا در تصرف مقامی رفیع ست و شانی عظیم و در حدیث صحیح ست که حضرت سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه و سلم حضرت فاطمه رضی الله تعالی عنها را فرمودند که ترا در نکاح مردی آورده ام که عرفان او از همه بیش ست و ایمان او از همه پیش. در سنابل از کتاب سیر منقول ست که میان جناب اسد الله الغالب کرم الله تعالی وجهه و حضرت سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه و سلم محبت از عهد کودکی بود و حضرت اسد الله الغالب در ایام جاهلیت بت پرستی نکرده حضرت ایشان را در بتکده می بردند و میگفتند که تو چرا سجده نمیکنی میفرمودند که چون بت را سجده کنم سر من درد میکند و در باطن من میگذرد که جمادست بی روح که از ایشان هیچ منفعت نباشد سجده اینچنین جمادات باطل ست و چون این کلمات را حضرت امیرالمومنین حمزه رضی الله تعالی شنیدند خوش شدند و حضرت اسد الله الغالب را در کنار گرفتند و فرمودند ای علی مستقل در کلمات خود باشی که بت پرستی کار بزرگان ما نبود حضرت ایشان فرمودند ای عم مرا محبت و برادری با محمد بن عبد الله است که او همیشه حق پرستی دارد حضرت امیرالمومنین حمزه فرمودند که محمد اخلاق پیغمبران دارد امید دارم که محمد پیغمبر شود و ما بدو ایمان آریم و روزی علی مرتضی در خدمت حضرت سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله و سلم آمدند و حضرت ایشانرا خوش و شاد یافتند عرض کردند که هر زمان که می آیم رخ مبارک را زرد و چشم سرخ و گریان می یافتم امروز خوش و خرم می بینم سر چیست فرمودند یا علی انت اخی فی الدنیا والآخرة امروز بر من وحی نازل شد و جبرئیل علیه السلام بر من سورهٔ اقرأ باسم ربك الذی خلق بیاورد و پیغمبر آخر زمان منم جناب امیرالمومنین خوش شدند و عرض کردند یا سیدی ابوبکر صدیق با شما عهد کرده بود که چون بر محمد وحی نازل شود ما ایمان آریم ابوبکر را خبر کنم پس رفتند و حضرت صدیق را ازین حال خبر کردند حضرت ایشان فرمودند که محمد امین ست و او در تمام عمر خود هرگز دروغ نگفته اکنون هم دروغ نگوید پس جناب امیر و حضرت افضل الصدیقین بحضرت سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه و سلم آمدند و لا اله الا الله محمد رسول الله گفتند و ایمان آوردند

داول کسے کہ میان پیران ایمان آورد حضرت افضل الصدیقین بودند و میان کو دکان جناب علی مرتضی و جناب امیر در مجاہدہ و ریاضت چنان بودند کہ در بیان نیاید و در خانہ حضرت ایشان سہ چہار فاقہ شدی و نہ فاقہ نیز شدہ است سر فقر خود با کسی نگفتی و با حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم نیز نگشادی حضرت علی ابن ابی طالب بن عبد المطلب چون بخلافت نشستند ہمہ صحابہ بر ایشان بیعت کردند مگر بعضے بیعت قبول نکردند و در روضۃ الاحباب مسطور ست کہ ارباب سیر و تواریخ آوردہ اند کہ چون واقعہ قتل حضرت عثمان بن عفان بوقوع پیوست جناب ولایت مآب در خانہ خود نشست و در اختلاط با مردم من کل الوجوہ بر بست رؤسا و علماء عصر روی بعتبۂ علیہ و سدۂ سنیہ آوردند تا ہم بیعت بادی استحکام دہند آنرو ز اجابت نفرمودند در روایتی آنکہ بعد از پنج روز از واقعہ حضرت عثمان مصریان با اہالی مدینہ گفتند نزد مرتضی علی رفتہ التماس قبول منصب خلافت باید نمود پس باتفاق بہ آستان رفتہ گفتند یا امیر المومنین عالم را چارہ نیست از امامی و پیشوائی و خلیفہ و مقتدا و نمیدانم در روزگار از تو باین کار احق و اولی جواب فرمودند مرا باین کار میلی نیست بر ہر کہ شما اتفاق کنید من با شما متابعت کنیم بعرض رسانیدند تا تو در میان ما احیا باشی کرا یارای دم زدن فرمودند کہ شما را این مرتبہ نیست کہ متصدی نصب امام شوید این کار تعلق برای و رویت اہل بدر دارد کہ ارباب حل و عقد و اصحاب رفیع القدر ہر فرد را کہ ایشان بخلافت و ریاست قبول نمایند خلیفہ او خواہد بود این کلام متین حضرت را باین شرح و بسط چون بآن طائفہ جلیل القدر رسانید جمہور ایشان کہ در مدینہ بودند بر در سرای آنحضرت آمدہ استدعای مبایعت نمودند چون ہجوم و الحاح مہاجر و انصار بدین مثابہ دیدند از خانۂ خویش بیرون آمدہ متوجہ مسجد نبوی شدہ خطبۂ فصیحہ و بلیغہ خواند مشتمل بر حمد و ثنای خداوند عالم و درود بر سرور عالم بعد ازان فرمودند ای گروہ مومنان راضی ہستید باین کہ من امیر شما باشیم ہمہ گفتند آری

**جوہر** روزی دہ نفر کافران بحضور حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم عرض کردند کہ ما یک یک نفر یک مسئلہ را بتکرار از حضرت امیر المومنین اسد اللہ الغالب علی بن ابی طالب کرم اللہ تعالی وجہہ سوال کنیم اگر ہر کدام را جواب غیر مکرر بفرمایند حدیث انا مدینۃ العلم و علی بابہا برحق دانیم پس یکی آمد و سوال کرد یا علی علم افضل ست یا مال فرمودند علم گفت بچہ دلیل فرمودند کہ علم میراث پیغمبرانست و مال میراث کافران دوم گفت کہ علم افضل ست یا مال فرمودند علم گفت بچہ وجہ فرمودند علم ترا نگہبان است و مال را تو سوم گفت کہ علم افضل ست یا مال فرمودند علم گفت چگونہ فرمودند علم را دوست بسیار اند و مال را دشمن بسیار چہارم ہمین سوال کرد فرمودند علم گفت بچہ طور فرمودند اگر از مال چیزی بدہند کم گردد و از علم ہر چہ خرچ کنند کم نشود بلکہ زیادہ شود پنجم ہمین سوال کرد و وجہ پرسید فرمودند صاحب مال را بخیل و لئیم گویند و صاحب

علم را تعظیم نمایند ششم سوال کرد و وجه پرسید فرمودند مال را از دزد نگاه باید داشت و علم را احتیاج نگہبانی نباشد ہفتم سوال کرد فرمودند علم روشن کند دل را و مال دل را سیاه کند ہشتم سوال کرد فرمودند که مال را حساب است و علم را حساب نیست نہم سوال کرد فرمودند علم ہمراہ تو با آخرت برند و مال را به دنیا گذارند دہم سوال کرد فرمودند آنکه علم دارد دعوی بندگی کند و مالدار دعوی فرعونی پس ہمه کافران بحضور حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیه و آله و اصحابه وسلم مسلمان شدند

جوہر امام اول امیر المومنین علی کنیت ابوالحسن و ابوتراب و لقب حیدر و مرتضی و یعسوب الدین و امام المتقین و پدر ایشان عمران و کنیت ابوطالب و مادر ایشان بی بی فاطمه بنت اسد بن ہاشم بن عبدالمناف سیزدہم رجب روز جمعه در خانه مبارک در وجود آمده بعد از عام فیل سی سال و عمر شصت و سه سال بود و قاتل ایشان عبدالرحمن بن ملجم و در شب ادینه بست و یکم رمضان سنه اربعین من الہجرت و قبر در نجف از بلاد کوفه و مدت امامت و خلافت پنج سال و نه ماه و فرزندان ایشان امام حسن و امام حسین و محسن مات صغیراً و محمد اکبر و عثمان اکبر و عثمان اصغر و عمر اکبر و عمر اصغر و جعفر اصغر و محمد اصغر و عبداللہ و عباس اصغر و ابوالقاسم و غوث و زید۔ زینب کبریٰ و زینب صغریٰ و رقیه کبریٰ و رقیه صغریٰ ام المجده و نقیه و ام الکرام و امامه و زینب و امہانی و ام سلمه و میمونه و خدیجه و فاطمه و ممتحنه و امام محمد حنیف عباس اکبر و جعفر اکبر و معاشن و یحیے۔ امام دوم امام حسن کنیت ابو محمد و لقب زاہد و سبط مادر ایشان حضرت فاطمه بنت رسول اللہ تولد در شب پانزدہم رمضان سنه ۳ ہجری در مدینه و عمر چہل و شش سال و پنج ماه و دو نیم روز سنه خمسین من ہجرت وفات یافت و قاتل ایشان شعیب الکبریٰ بوده زن امام حسن جعده نام بنت اشعث بن قیس او را زہر داده وفات ایشان بعد نبی سی و نه سال و بعد علی ده سال و بعد از فاطمه سی و ہشت سال و شش ماه نہم ماه صفر قبر در بقیع مدت امامت ده سال و فرزندان ایشان زید و قاسم و عبداللہ و یعقوب و حسین و عبدالرحمان و اسمٰعیل و محمد طلحه و حمزه و حسن مثنیٰ و فاطمه و ام عبداللہ و ام سلمه و رقیه و ام الحسن در بعضے رسائل ہست که فرزندان امام حسن پانزده اند ہفت پسر و ہشت دختر۔ و امام سوم حضرت امام حسین کنیت ابو محمد و لقب رشید و سبط مادر ایشان فاطمه بنت رسول اللہ تولد پنجم شعبان سنه چہار ہجری در مدینه و عمر پنجاه و شش سال و دو ماه و قاتل ایشان شمر بن جوشن وفات دہم محرم سنه احد و ستین ہجری قبر در کربلا مدت امامت پانزده سال و فرزندان ایشان یازده و دو دختر از انجمله علی اکبر علی اصغر عبداللہ فاطمه سکینه و در رسائل دیگر ہشت فرزند چہار پسر و چہار دختر۔ امام چہارم حضرت امام زین العابدین کنیت ابو محمد و علی و لقب اسحاق و زین العباد و مادر ایشان شہربانو و تولد

ہفتم شعبان مدت عمر پنجاه و ہفت سال قاتل شان عبد الملک مروان وفات ہیزدہم محرم قبر در بقیع مدت امامت ہفده سال و فرزندان امام محمد باقر و عبد الله و حسن و حسین اصغر و زید و عمادی و علی اصغر و خدیجه و علیه و ام کلثوم امام پنجم امام محمد کنیت ابو جعفر لقب باقر مادر ایشان فاطمه بنت حسن و تولد ماه رمضان عمر پنجاه سال قاتل ایشان ابراهیم ابن ولید وفات در ذی الحجه قبر در بقیع مدت امامت ہیزده سال و فرزندان امام جعفر عبد الله و جعفر ابراہیم و علی و زلیخا و زینب۔

جوہر جگر بند مصطفیٰ صاحب الجود و السخا ابو محمد حسن مجتبیٰ رضی الله تعالیٰ عنہ بن علی بن ابی طالب کرم الله تعالیٰ وجہہ امام دوم اند از ائمۂ اہل بیت ولادت حضرت ایشان روز سه شنبه پانزدہم ماه رمضان سال سوم از ہجرت در مدینه واقع شده اکثر اوقات حضرت سید عالم صلی الله تعالیٰ علیه و آله وسلم مرکوب میشدند و حضرت ایشان را و حضرت امام حسین علیه السلام را راکب می ساختند و مے فرمودند که نزدیک پروردگار ما بہترین خلائق ایشانند و دوستی ایشان باعث نجات ست و دشمنی ایشان جز گمراہی و ضلالت بار نیارد حدیث شریف مثل اہل بیتی کمثل سفینۃ نوح چون حضرت علی کرم الله تعالی وجہہ شربت شہادت چشید روز دیگر در رمضان سال چہلم ہجری امیر المومنین حسن رضی الله تعالیٰ عنہ بجای پدر بزرگوار بر مسند خلافت نشست چہار ہزار مرد با حضرت ایشان بیعت نمودند تا مدت شش ماه چون حضرت سید عالم فرموده بودند که ایام خلافت بعد از من سی سال ست از انجمله بست و نه سال و شش ماه خلفاء اربعه بر سریر خلافت متمکن بودند و شش ماه که از جمله سی سال مانده بود حضرت امیر المومنین امام حسن علیه السلام تمام کرده چون دید که معاویه در طلب حکومت بیقرار ست و خون مسلمانان درین امر ریخته خواہد شد امر حکومت را بمعاویه تسلیم کرد و خود در مدینه طیبه گوشه گرفت صاحب خزانه جلالی فرماید که با انہمه خاطر معاویه نیارامید جعده بنت اشعث زن حضرت امیر المومنین حسن علیه السلام را بوعده ہا فریفته ساخت آن ناقص العقل والدین موجب گفتۂ معاویه امام معصوم را مسموم ساخت چون حضرت المومنین دید که ایام حیات آخر رسید حضرت امیر المومنین امام حسین علیه السلام را طلب فرموده خلافت و امامت را حواله نموده بتاریخ بست و ہشتم ماه صفر سنه خمسین ہجری جان بجانان تسلیم کرد ایام حیات حضرت ایشان چہل و ہفت و مدت خلافت شش ماه بود ده پسر و شش دختر گذاشتند چنانچه مفصل این ماجرا در روضۃ الصفا مسطور ست مرآۃ الاسرار۔ و چون قدریان غلبه گرفتند و مذہب اعتزال در جہان پراگنده شد حضرت خواجه حسن بصری قدس سره بخدمت حضرت امام حسن رضی الله تعالیٰ عنہ نامه نوشت و آن اینست بسم الله الرحمن الرحیم السلام علیک یا ابن رسول الله و قرۃ عینیه و رحمته و برکاته که شما جملگی نبی ہاشم چون کشتیہای روانید

ور دریای ژرف هر که متابع شما بود نجات یابد چون متابعان کشتی نوح که بران نجات یافتند دوستان چه میفرمایند ای ابن رسول الله در جبر ما در قدر و اختلاف ما در استطاعت تا بدانیم که روشنی شما اندران چیست و هرگز منقطع نخواهد شد علم شما بعلم خدای عز وجل واو نگاه دارنده و حافظ شما ست چون این نامه رسید جواب نوشت بسم الله الرحمن الرحیم انچه نوشته بود این از حیرت خود و از انکه میگوئی از امت ما اندر قدر وانچه رای من بران مستقیم است انیست که هر که بقدر خیر و شر از خدا تعالی ایمان نیارد کافر ست و هر که معاصی بدو حواله کند فاجر یعنی انکار تقدیر بر مذهب قدر بود و حواله معاصی بخدا تعالی مذهب جبر پس بخدا مختار ست اندر کسب خود بمقدار استطاعت از خدای عز وجل درین ما میان قدر و جبر ست یعنی جمله خیر و شر بتقدیر خدا تعالی است اما باختیار تو موجود میشود مرآة الاسرار

جوهر حضرت امام حسین رضی الله تعالی عنه بن علی ابی طالب کرم الله وجهه امام سوم اند از ائمه اهل بیت ولادت حضرت ایشان روز سه شنبه ماه شعبان سال چهارم از هجرت در مدینه واقع شده و شش ماهه متولد گشتند حضرت ایشان فرمودند شفیق ترین برادران تو بر تو دین است از انچه نجات مرد در دین بود و هلاکش در مخالفت آن کسی سوال کرد که نهایت بندگی چیست فرمودند که نهایت کار بنده آنست که از اختیار خود برخیزد یعنی در ذات احدیت چنان غرق گردد که خود را در میان نه بیند روزی مردی آمده گفت یا ابن رسول الله من درویش درمانده ام و اطفال دارم مرا قوت معیشت می باید فرمودند که بنشین که ما را رزقی در راه است بسی بر نیامد که پنج صره دینار بیاوردند آنحضرت هر پنج صره بدان درویش داده و از وی عذر خواست که ما را معذور دار ما از اهل بلائیم و از راحت دنیا باز مانده و مرادهای خود گم کرده صاحب تاریخ طبری می آرد که چون معاویه ابن ابی سفیان بمرد و موافق وصیت وی یزید بن معاویه بر مسند حکومت بنشست با همه اهل شام بیعت بستند و نامه برای ولید بن عتبه که از نزد پدرش حاکم مدینه بود فرستاد که از چهار تن بیعت من بستان یکی عبد الرحمن بن ابوبکر صدیق دوم عبد الله بن عمر فاروق سوم عبد الله بن زبیر چهارم حضرت امام حسین علیه السلام اگر بیعت قبول کنند بهتر والا کار آنها بساز ولید بموجب صلاح مروان بن حکم با هر چهار بزرگ مستحق خلافت را تکلیف بیعت یزید نمود هر گاه که ایشان بر حکومت معاویه راضی نبودند بر یزید چه طور بیعت کنند به جهت دفع شر متوجه مکه شدند و چون این خبر شائع شد که حضرت امام همام بیعت یزید قبول نکردند بمکه رفتند مردم کوفه ازین خبر شاد گشته محضرها نوشتند و رسولان پیش امام علیه السلام فرستادند و دوازده هزار متفق شده پیغام فرستادند حضرت امام حسین با جمیع قبیله متوجه کوفه شدند هر چند

عبد اللہ بن عباس منع کرد کہ کوفیان بیوفا اند اگر کوفیان دوستدار شما اند چرا خلیفہ یزید را از کوفہ بدر نکردند
الغرض عرض عبد اللہ بن عباس سودمند نشد و ہمراہ امام چہل سوار و صد پیادہ بود از مکہ روانہ گشتند ہنوز بابن
یزید بود کہ خبر رسانیدند یزید چون مار پیچیدہ عبد اللہ بن زیاد را نامہ نوشت کہ از انجا لشکر جمع کردہ سر راہ امام بگیر
اگر بیعت من قبول کند بہتر والا او را با جمیع ہوا خواہان او بکش عبد اللہ بن زیاد ملعون عمر بن سعد را با چہار ہزار
کس برائے کشتن امام تعین نمودہ روے بہ بادیہ نہاد اول ماہ محرم سال شصت یک بود شخصے امام را دیدہ
گفت اے امام مسلمانان کجا خواہے رفت فرمود بکوفہ گفت بازگردید اینک لشکر عمر بن سعد با چہار ہزار کس
رسید و مسلم بن عقیل را کہ پیشتر بکوفہ فرستادہ بود او را کشتہ است حضرت امام از انجا کوچ کردہ بدشت کربلا
فرود آمدند از عقب عمر بن سعد رسید و مردم کوفہ بیوفائے کردہ با او متفق شدند و آب فرات را باتفاق
یکدیگر بر روے اہل بیت رسول خدا بستند تا بے آب ہلاک شوند یک ہفتہ از گفت و شنود گذشت روز جمعہ
بتاریخ دہم محرم سنہ شصت و یک ہجرے از صبح جنگ آغاز شد امام معصوم با جمیع برادران و فرزندان
وغیرہ بے آب تشنہ در جنگ مشغول گشتند و آخر روز ندکور با پنج برادر و سہ فرزند و ہشتاد تن از اصحاب
شربت شہادت چشیدند و سر حضرت امام بریدہ پیش یزید لعین بردند مدت حیاتش پنجاہ ہشت سال
و بقولے پنجاہ و ہفت سال و سہ ماہ و دو روز بود چہار پسر و دو دختر داشتند و صاحب تاریخ طبرے
گوید کہ جمیع کشتگان کربلا سہ روز افتادہ ماندند بعد از ان مردمان بنے اسد آمدہ امام حسینؑ را بگور کردند
و علے اکبر بن حسین را در پایان قبر پدر دفن کردند و دیگر شہدا را بیک موضع در خاک مستور ساختند
و حضرت عباس بن علے کہ علم دار و محبوب ترین برادران حضرت امام بودند در حیات امام چند
ساعت پیشتر تر ددات نمایان کردہ شربت شہادت چشیدند ایشان را بر سر راہ غارضیہ مدفون ساختند
حضرت امام زین العابدین مریض بودند تا امانت خلافت و امامت مع وصیت بوے ایشان حوالہ
نمودہ جان بجانان سپرد و از فرزندان علے مرتضےٰ محمد حنیفہ و عمر زندہ ماندند کہ ہمراہ امام نبودند
سید محمد گیسو دراز در مصنفات خودے نویسند کہ من حیرانم بر مجتہدان امت محمدے کہ مردم امت
فرزندان پاک نہاد آنحضرت را بے گناہ کشتند و باز مسلمانے آنہا بحال خود ماند و از ملفوظات
خواجگان چشت ما اکثر جا حضرت گنج شکر و دیگر خواجگان فرمودہ اند کہ این کافران چرا فرزندان
رسول علیہ السلام را بے گناہ کشتند و بعد از شہادت امام حسین یزید بن معاویہ بشرب دوام الفت گرفت
و بروایتے آنکہ گفت کہ از دین محمدؐ بیزار شدہ در ملت عیسی مریم درآمدم مرآۃ الاسرار۔

جوہر وارث علم و عمل مصطفوے و متصرف ولایت مرتضوے حضرت امام علی زین العابدین

بن حضرت امام حسین امام چہارم اند مادر ایشان شہر بانو بنت یزدجرد شہریار بن خسرو بن ہرمز بن نوشیروان بود
و در روضۃ الصفا و حبیب السیر مسطور ست کہ در زمان خلافت امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سہ دختر یزدجرد
اسیر کردہ آوردہ بودند ہر سہ را حضرت اسد اللہ کرم اللہ تعالیٰ وجہہ در حصہ خود گرفتند کہ اینہا دختران سلاطین
عجم اند فروختن ایشان مناسبت ندارد پس یکے را بحضرت امام حسینؑ بخشیدند از وے حضرت امام زین العابدین
متولد گشتند و یکے بہ محمد بن ابوبکر صدیق داد از وے قاسم بوجود آمد و یکے را بعبد اللہ بن عمر فاروق عنایت
کرد از وے سالم تولد نمود پس علی بن حسین و قاسم بن محمد و سالم بن عبد اللہ خالہ زاد یکدیگر بودند و
تولد امام چہارم روز جمعہ پانزدہم جمادی الآخر و بروایتے در ماہ شعبان سنہ ثمان و ثلثین ہجری
واقع شد اسم شریفش علی بود و کنیت وے ابو محمد و ابو القاسم نیز گفتہ اند و القاب وے زین العابدین
و ذکی و امین است در زمان شہادت حضرت امیر دو سالہ بودند و در واقعہ کربلا بست و سہ سالہ عمر
داشتند کہ بعد از شہادت حضرت امام بر مسند امامت نشستند محمد حنیفہ بن علی در باب امامت با وے
منازعت نمود امام زین العابدین فرمودند کہ در خانہ کعبہ نزدیک حجر الاسود رویم و از وے بپرسیم کہ امام
زمان کیست پس ہر دو باتفاق نزد حجر الاسود رفتہ سوال کردند حجر الاسود بزبان فصیح گفت کہ
امامت بعد از حسین بن علی بعلی بن حسین رسیدہ است و امام زمان اوست روز سہ شنبہ ہژدہم ماہ محرم
در سنہ خمس و سبعین ہجری در زمان سلطنت ولید بن عبد الملک بن مروان بہ ریاض جنان شتافتند
و در بقیع مدینہ پہلوے عم خود حضرت امام حسن مدفون گشت مدت عمر پنجاہ و ہفت سال و ایام امامتش
سی و چہار سال و بقول اکثر مورخین ولید بن عبد الملک بن مروان آن امام معصوم را زہر داد حضرت
ایشان یازدہ پسر و چہار دختر داشتند۔ مرآۃ الاسرار

جوہر مفتاح حقائق و معارف حضرت امام محمد باقر بن زین العابدین رضی اللہ تعالیٰ عنہم امام پنجم اند
مادر ایشان بنت امام حسن بود ولادتش روز جمعہ سوم ماہ صفر و بقولے غرہ ماہ رجب سنہ سبع و خمسین
ہجری در مدینہ واقع شدہ اسم شریفش محمد ست و کنیت ابو جعفر و القابش باقر و شاکر و ہادی
گفتہ اند در زمان شہادت امام حسین سہ سالہ بودند و در وقت وفات پدر خود سی و ہشت سال عمر داشتند
کہ بر مسند امامت نشستند کمالات حضرت ایشان بسیار است درین مختصر گنجایش ندارد روز دو شنبہ
ہفتم ذیحجہ سنہ اربعہ عشر و مائۃ در زمانہ در زمان سلطنت ہشام بن عبد الملک بفردوس اعلیٰ شتافتند و بقول
اکثر ارباب تاریخ ہشام بن عبد الملک امام پنجم را زہر داد مدت عمر پنجاہ و ہفت سال و ایام امامتش
نوزدہ سال مدفن در بقیع مدینہ نزدیک مرقد بہشت آئین امام زین العابدین است پنج پسر و دو دختر داشت

وبقولے شش پسر و یک دختر و بقولی سه پسر و یک دختر داشت مرآة الاسرار۔

جوہر سر حلقہ اہل کمال امام ابوعبداللہ جعفر بن محمد الصادق رضی اللہ تعالے عنہ امام ششم اند در شش جہات عالم از روے حقیقت متصرف بود ماد رحضرت ایشان ام فروہ بنت قاسم بن محمد بن ابوبکر صدیق است و ولادتش روز شنبہ و یا یکشنبہ ہفدہم ربیع الاول سنہ ثلث و ثمانین واقع شدہ اسم مبارکش امام جعفر و کنیت ابوعبداللہ و ابواسمٰعیل و لقبش صادق و صابر و فاضل و طاہر ست در وقت جد خود امام زین العابدین پانزدہ سالہ بود و بقولے دوازدہ سالہ و در زمان انتقال پدر خود امام محمد باقر سی و چہار سالہ بودند و بروایتے سے و یک سال عمر داشتند کہ بعد از پدر بر مسند امامت نشستند و کمالات حضرت ایشان از شرق تا غرب فرا رسیدہ روز دوشنبہ پانزدہم ماہ رجب سنہ ثمان و اربعین و مائة در زمان سلطنت ابوجعفر منصور دوانقی از خلفاء بنی عباس بہ ریاض رضوان شتافت و بقول اکثر مورخین آنجناب را منصور دوانقی زہر داد و مدت حیاتش شصت و ہشت سال و بقولے شصت و پنج سال و ایام امامت سی و چہار سال بود و شش پسر و یک دختر داشتند و بقول اصح ہفت پسر و چہار دختر بودند از انجملہ پسر کلان اسمٰعیل بود۔ مرآة الاسرار

جوہر امام ششم امام جعفر و لقب صادق و مادر حضرت ایشان بی بی افروہ بنت قاسم تولد در ربیع الاول و عمر شریف شصت سال وفات در شوال و قاتل حضرت ایشان ابوجعفر دوانقی و قبر شریف در بقیع و مدت امامت سی و پنج سال و فرزندان حضرت ایشان موسیٰ و اسمٰعیل و اسحاق و عباس و محمد و علے و عبداللہ و ام فاطمہ۔

جوہر امام ہفتم موسیٰ کاظم کنیت ابوالحسن و لقب کاظم مادر ایشان بے بے حمیدہ بانو تولد در صفر عمر پنجاہ و چہار سال و قاتل ایشان ہارون رشید قبر در بغداد و فرزندان ایشان امام علے و ابراہیم و عباس و قاسم و اسمٰعیل و جعفر و ہارون و حسن و احمد و ہارون و حمزہ و محمد و عبداللہ و اسحاق و حسین و فضیل و سلمان و فاطمة الکبرے و فاطمة الصغرے و ام کلثوم و ام جعفر و لیانہ و زینب و خدیجہ و علیہ و حلیم و ام الامیر و عائشہ و ام سلمہ و میمونہ۔

جوہر۔ امام ہشتم امام علی رضا کنیت ابوالحسن لقب رضا مادر ایشان ام ولد ولادت در مدینہ روز پنجشنبہ پانزدہم ربیع الاول سنہ ثلث و خمسین و مائة و شہادت در سبایا طوس روز جمعہ بست و یکم رمضان سنہ ثلث و مائتین ہجرے عمر چہل و نہ سال قاتل شان مامون رشید قبر در طوس و آنرا مشہد گویند مدت امامت بست سال و حضرت ایشان را پنج پسر بودند و یک دختر موسے اکبر و جعفر و

و ابو الحسن علی و ابراہیم محمد تقی

جوہر امام نہم امام محمد کنیت ابو جعفر و لقب تقی و مادر ایشان ریحانہ تولد رمضان عمر بست و پنج سال وفات ذی القعدہ قبر بغداد قاتل شان عبد اللہ زبیر مدت امامت ہفدہ سال ایشان را یک پسر بود اسم نقی۔

جوہر امام دہم علی و کنیت ابو الحسن ثالث چہ ابو الحسن اول علی بودند دوم علی موسی الرضا سوم علی ہادی و عسکری نیز ہست لقب نقی مادر ایشان بی بی افزون ولادت در مدینہ سوم رجب سنہ اربع عشر و مائتین عمر چہل سال قاتل ایشان ابو فضیل قبر در سامرہ نزدیک بغداد مدت امامت سی سال فرزندان ایشان حسن و حسین و جعفر و محمد و عائشہ وفات در زمان مستنصر خلیفہ در سر من رای روز دوشنبہ آخر جمادی الآخر سنہ اربع و خمسین و مائتین و قبر وی در سرای وی است در سامرہ و عقب او سہ پسر حسن حسین و جعفر اما جعفر کنیتش ابو عبد اللہ مشہور است

جوہر امام یازدہم امام حسن کنیت ابو محمد لقب زکی و عسکری مادر شان ام ولد ولادت حضرت ایشان در مدینہ نوزدہم ربیع الاول سنہ احد و ثلثین و مائتین ہجری قبر در پہلوی پدر در سر من رای عمر بست و نہ سال قاتل شان زبیر بن جعفر قبر در سامرہ نزدیک بغداد و حضرت ایشان یک پسر نامش محمد بن حسن۔

جوہر امام دوازدہم امام محمد و کنیت ابو القاسم و لقب مہدی آخر الزمان و ایشان از اولاد امام حسن عسکری شوند ہر وقت کہ حق تعالی خواہد خروج کند

جوہر بعد از شہادت امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالی عنہ معاویہ بن ابی سفیان دہ سال حکومت نمود پانزدہم رجب در سال شصت ہجری بمرض طاعون در دمشق وفات یافت ولادتش پیش از بعثت پنج سال بود و در سال ہشتم از ہجرت ایمان آورد و در زمان خلافت امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالی عنہ حاکم شام شد و بست سال در ایام خلافت حضرت عمر و عثمان حکومت کرده و ده سال دیگر بعد از معاودت حضرت اسد اللہ الغالب بجانب کوفہ حاکم بود و عمرش بقوی ہشتاد و ہشت و بقولی ہشتاد و پنج سال بود و وزیر او پسرش یزید و ابو منصور رومی بوده است و نہ پسر داشت از انجملہ حکومت ممالک بہ یزید حوالہ نمود۔ مرآۃ الاسرار

جوہر در ملفوظ حضرت امیر سید محمد گیسو دراز قدس سرہ مذکور است کہ خلافت از حضرت سید عالم صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم بر دو نوع است خلافت کبری و خلافت صغری خلافت کبری خلافت باطنی ست و خلافت صغری خلافت ظاہری و خلافت کبری باجماع امت مخصوص است

بحضرت امیر المومنین اسد اللہ الغالب کرم اللہ تعالے وجہہ وخلافت صغریٰ باجماع سینان حضرت امیر المومنین
افضل الصدیقین راست رضی اللہ تعالے عنہ وحضرت شیخ سعد الدین قدس سرہ در شرح رسالہ مکیہ
میفرمایند کہ حضرت سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم داعی وہادی امت بودند چون رونق افروز
عالم بقا شدند صحابہ را داعی وہادی گذاشتند وخلافت کبریٰ مخصوص بحضرت امیر المومنین اسد اللہ الغالب ست
کرم اللہ تعالے وجہہ وبعضے را خلافت صغریٰ بود وبعضے را نہ صغرے ونہ کبریٰ واز حضرت امیر المومنین
اسد اللہ الغالب کرم اللہ تعالیٰ وجہہ از خلافت کبرے خلفا شدند وازان خلفا خلفاء دیگر مے شوند تا قیامت
این سنت جناب الٰہی جارے خواہد بود اما اجازت تامہ ومثال کہ سلف خلفا را دادہ اند وامر دیگران
رامے دہند مشروط بشروطے کنند چون آن شروط مفقود شود بحکم اذا انتفے الشرط انتفی المشروط
تحقیق خلیفہ نماند وداعے ومرشد وہادے وشیخ باصطلاح صوفیہ نخوانند ومیفرمایند کہ مشہور چہاردہ
خانوادہ اند کہ ہمہ تعلق بحضرت امیر المومنین اسد اللہ الغالب کرم اللہ تعالے وجہہ دارند ودر شرح
عوارف دوازدہ امام میفرمایند پس در اصل دوازدہ خانوادہ اند یکے ادھمیان کہ توسلے بحضرت ابو اسحاق
سلطان ابراہیم بن ادھم قدس سرہ دارند دوم طیفوریان کہ توسلے بحضرت شیخ بایزید طیفور بن عیسیٰ
بسطامے قدس سرہ دارند سوم محاسبیان بحضرت ابو عبد اللہ بن حارث محاسبے قدس سرہ چہارم قصاریان
بحضرت ابو صالح حمدون قصار قدس سرہ پنجم جنیدیان بحضرت ابو القاسم شیخ جنید بغدادے قدس سرہ
ششم نوریان بحضرت ابو الحسین محمد نورے قدس سرہ ہفتم سہلیان بحضرت ابو محمد سہل بن عبد اللہ
تسترے قدس سرہ ہشتم حکیمیان بحضرت ابو عبد اللہ بن علے حکیم ترمذی قدس سرہ نہم خرازیان بحضرت
ابو سعید احمد بن عیسیٰ الخرازے قدس سرہ دہم حلاجیان بحضرت ابو منصور حلاج قدس سرہ یازدہم سیاریان
بحضرت ابو العباس قاسم مہدے السیارے قدس سرہ دوازدہم حفیفیان بحضرت ابو عبد اللہ محمد بن حفیف
قدس سرہ اما خانوادہ چشتیان متفرع از ادھمیان ست وخانوادہ سہروردیان متفرع از جنیدیان

جوہر حضرت شیخ اکبر قدس سرہ میفرمایند کہ آمدن آدم علیٰ نبینا وآلہ وعلیہ السلام درین دار جہت جزا
نبود بلکہ از جہت ظہور خلافت وسیادت حضرت ایشان بود۔

جوہر اول خلیفہ در خلافت صغرے ابو بکر بعدہ عمر بعدہ عثمان بعدہ علے خلافت ابو بکر باجماع صحابہ است
وخلافت عمر باستخلاف ابو بکر وخلافت عثمان بمشاورت صحابہ است بفرمان عمر وخلافت علی ہم برحق ست
زیرا کہ وقت مشورت صحابہ بر علے وعثمان ہر دو کس افتاد اما چون عثمان را پیش کردند وے متعین گشت
بر خلافت وچون عثمان وفات یافت بمشورت اول علی متعین گشت وخلافت ایشان تا سی سال بود

خلافت ابوبکر دو سال و سہ ماہ و نہ شب و خلافت عمر دہ سال و شش ماہ و پنج شب و خلافت عثمان دوازدہ سال
و یازدہ شب و خلافت علی پنج سال و نہ ماہ و آن سرور بحضور خود خلافت بکسے تعین نفرمود اگر اہل بیت
را بدادے دشمنان را تہمت میل افتادے و اگر بیگانہ را بدادے اہل بیت را غم آمدے و بعد چہار خلیفہ
بہترین مردمان عشرہ مبشرہ اند و آن دہ کس اند کہ در حق ایشان آن سرور گواہے دادہ اند بدخول بہشت
و آن دہ کس چہار خلفاے راشدین اند و شش دیگر طلحہ و زبیر و سعد بن ابے وقاص و سعید و عبدالرحمن
ابن عوف و ابو عبیدہ بن جراح و این گواہے ایمن گرداند از تغیر دین زیراکہ با تغیر دین بہشت نباشد
و ہر کہ شک آرد در گواہے کفر ست از ینجاست کہ برخاستن بیم عاقبت از بندہ ممتنع نیست بلکہ جائز ست
کہ بندہ از خوف عاقبت ایمن گردد و آنکہ ایشان خوف میداشتند بجہت آنکہ نباید کہ بر ما چیزے رود کہ
خلاف رضاے حق باشد و این خوف خوف شرم واز بندگی حق باشد نہ از بیم سوء خاتمہ و بعد عشرہ مبشرہ
بہترین مردمان کسانے اند کہ گواہے داد مصطفے ایشان را بہ بہشت کہ داخل خواہند شد از امت من ہفتاد ہزار
بغیر حساب و بہترین مردمان بعد ایشان عامہ صحابہ اند بقولہ خیر القرون قرنی پس بہترین مردمان علمار
عامل اند کہ ایشان را علمار آخرت گویند۔

جوہر در ذکر اصحاب رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم صاحب مصباح الہدایۃ
قدس سرہ میفرمایند کہ ہیچ شک نیست کہ محبت ہر محبوبے اقتضار محبت کند باہر کہ نسبتے بقرب یا بقرابت با و
دارد و اہل بیت و صحابہ رسول مقبول صلی اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم بعضے ہم نسبت صورت و معنی
داشتند و بعضے مجرد نسبت معنی و آن نسبت ایمان ست کہ بواسطہ محبت و شرف صحبت رسول مقبول
صلے اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم مومنان را حاصل گشت کہ انا من اللہ و المومن منی و نسبت
معنوے از نسبت صورے کامل تر و بدین نسبت انبیار اجز میراث معنے کہ آن علم است نبودہ است پس
محبت رسول مقبول صلی اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم محبت اہلبیت و اصحاب ایشان کہ ورثہ علم ایشان
اول ایشان بودند و از ایشان بدیگر مومنان انتقال کرد اقتضا کند و کسے روا دارد مومن حقیقی کہ در اصحاب
رسول مقبول صلی اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ قدح کند و حال آنکہ ایشان از جہت محبت حضرت سرور عالم
صلے اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم مہاجرت معاہد و اوطان و مفارقت اقارب و اقران اختیار کردند
و اموال خود را در قدم مبارک ایشان نثار کردند۔

جوہر ذکر حضرت خواجہ اویس قرنی رضی اللہ تعالے عنہ قبلۂ تابعین بودند و قدوۂ اربعین گاہ گاہ حضرت
سید عالم صلے اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم روے مبارک سوے یمن میکردند و میفرمودند کہ

## نسیم رحمت از جانب یمن می شنوم

جوہر۔ قال اللہ تعالیٰ کنتم خیر امۃ ببین شرف این امت مرحومہ زادہا اللہ تعالیٰ شرفا الحق
که خیر الانبیا را خیر الامم باشد و متابع خیر الکتب که قرآن مجید ست خیر الناس بود حضرت خضر دعا کردند که خداوندا
مرا از امت مرحومه و مغفوره محمدؐ گردان و چون ابراہیم علیہ السلام در صحف فضیلت این امت یافتند عرض کردند
خداوند تعالے بگردان ایشان را از امت من فرمود کہ ایشان از امت محمد اند و حضرت موسیٰ در توریت
مدح این امت یافت عرض کردند که خداوندا بگردان ایشان را از امت من فرمود که این امت محمدؐ اند
پس عرض کردند که خداوندا بگردان مرا از جملہ ایشان فرمود که دوست ظاہر شدن ایشان و عیسیٰ علیہ السلام
در انجیل فضائل این امت یافت عرض کردند خداوندا بگردان ایشان را از امت من فرمود که ایشان
از امت محمدؐ اند پس عرض کردند بگردان مرا از ایشان پس حضرت خداوند تعالے برداشت حضرت
عیسیٰ را بسوے آسمان و در آخر زمان از این امت گرداند۔

جوہر حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم فرمودند که عمر دنیا ہفت ہزار سال بود
و پیدا شدم من در آخر ہزار ششم محدث شیخ جلال الدین سیوطے قدس سرہ میفرمایند که از احادیث دلالت
آثار قیامت آنست که مدت امت آنحضرت زیادہ از ہزار سال ست و این زیادت بہ پانصد سال نرسد
چرا که از چند طریق از طرق احادیث وارد شدہ که مدت بقاے دنیا ہفت ہزار سال است آنحضرتؐ آخر
ہزار ششم مبعوث شدہ و دجال بر سر صد سال برآید و عیسیٰ فرود آید و او را بکشد و چہل سال برزمین بماند
و مردم بعد طلوع آفتاب از مغرب یکصد و بست سال زندگانی کنند و میان دو نفخ صور چہل سال است
پس مجموع این دویست سال باشد و امام مہدے پیش از دجال ہفت سال ظاہر شود و دجال بر سر
ہزار سال ہجرے باشد اگر بعد دیگر نرسد خروج دجال و برآمدن آفتاب از مغرب ہر چند معلوم نیست
نا ممکن نیست که مدت بہزار و پانصد سال بکشد مردم بعد دجال چہل سال زندگانی کنند و عیسیٰ فرود آید
و چہل سال برزمین بماند و میان دو گوش دجال چہل گز مسافت باشد۔ مردم بعد طلوع آفتاب از
مغرب یکصد و بست سال بر روی زمین بمانند۔ میان دو نفخ صور چہل سال است نفخ اول اللہ تعالے
ہر زندہ را بمیراند و بدیگرے ہر مردہ را زندہ کند۔

جوہر در خبر ست که خلائق در روز قیامت باتفاق نزد حضرت آدم علیہ السلام درآیند و عرض کنند
که اے پدر فرزندان را دریاب و در حضرت حق براے ما سخنی گوی بفرمایند که امروز سخن گفتن وظیفۂ
من نیست بہ ابراہیم روید تا او چه گوید حضرت ابراہیم علیہ السلام نیز ہمان فرمایند که آدم علیہ السلام

فرمودند علیٰ ہذا تا آخر الامر جملہ انبیا باامم ایشان بحضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم آیند وعرض کنند که ای پیش ازہمہ وبیش ازہمہ امروز روز تست در شفاعت بکشائی وبحضرت درآئی وہمہ را ازین حیرت برہانے حضرت باعظمت سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم جناب حق سبحانہ وتعالیٰ را ثنا گویند واز حضرت اجازت خواند ندا آید اشفع تشفع وسل تعطہ ودر خبر معتبر است کہ در روز قیامت اول کسی کہ شفاعت کند وشفاعت او قبول کنند حضرت باعظمت محمد رسول اللہ باشند صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم وبعد حضرت ایشان دیگر انبیا ر وبعد از انبیا اولیا وبعد از اولیا مومنان وآخر کسے کہ شفاعت کند جناب مستطاب ارحم الراحمین باشد سبحانہ وتعالےٰ شانہ

جوہر در لغت جنت عبارت از زمینے ست کہ در وے درخت بسیار مغروس باشد چنانچہ سایہ بر زمین چنان انداختہ باشد کہ زمین را بظل خود پوشانیدہ باشد واشتقاق آن از الجن است وہو الستر پس لفظ جنہ صیغہ مرۃ باشد از الجن ودر اصطلاح علماء ظاہر عبارت ست از مقامات متنزہہ ومواطن طیبہ متوطنہ از دار آخرۃ وآن جنت افعال حسنہ واعمال صالحہ است بحسب صدور افعال وظہور اعمال از قلت وکثرت وعرفا گویند کہ بغیر ازین جنت افعال واعمال جنات دیگر ست کہ آنرا جنات صفات گویند وآن متصف بودن بندہ است بصفات کمالیہ ولی الالطاف والافضال ومتخلق گشتن باخلاق خلاق ذے الجلال والجمال وآن نیز متفاوت است بحسب مراتب اہل کمال وجنات دیگر ست کہ آنرا جنات ذات گویند وآن عبارت است از ظہور رب الارباب بعباد خاص ورب بر ہر یکے بتجلی ذات ومستتر گشتن عبد دران جنات بجو ذات در ذات وحق تعالے راسہ جنات ست از برائے خود واین مستفاد است از قولہ تعالیٰ فادخلی جنتی کہ مضاف است بذات یکی جنت اعیان ثابتہ است کہ حق تعالیٰ بآن مستتر میشود وذات خود را بذات خود از ورای اعیان ثابتہ مشاہدہ میفرماید وجنت دیگر جنت ارواح ست کہ حق تعالےٰ مستتر میگردد دران ارواح چنانچہ نہ ملک را اطلاع است ونہ بشر را وجنت دیگر عالم شہادت ست ومکونات کہ حق تعالےٰ مستتر گشتہ دران استار چنانچہ مطلع نیست بران ہیچ اغیار۔ از نصوص الخصوص فی شرح الفصوص

جوہر بدانکہ بہشت ودوزخ مخلوق اند وامروز موجود اند وفانے نشوند مومنان ہمیشہ در بہشت باشند وکافران ہمیشہ در دوزخ واہل کبائر وصغائر از مومنان در دوزخ در آیند وہمیشہ نباشند عذاب مومن عاصی از جائزات است وعذاب کافر از واجبات وبہشت ہشت اند دار الجلال ودار القرار ودار السلام وجنت عدن وجنۃ الماوے وجنۃ الخلد وجنۃ الفردوس وجنت نعیم ودوزخ ہفت اند جہنم ولظے وحطمہ وسعیر وسقر وجحیم وہاویہ ونام خازن بہشت رضوان است ونام خازن دوزخ مالک است۔

جوہر بدانکہ جنت وجہنم دو مظہر کلی اند از مظاہر الٰہیہ یکے محتوی بر جمیع مراتب سعدا و دیگر مشتمل بر جمیع مدارک اشقیا وحصول کمال اعیان اشقیا در دخول جہنم است چنانچہ وصول اعیان سعدا بکمال خویش در دخول جنت است وآن کمالے کہ ہر یکے را از ان دو طائفہ بہ سبب دخول بداخل خویش حاصل گردد عین قرب ایشان ست برب خویش

جوہر حضرت شیخ اکبر قدس سرہ میفرمایند کہ ہیچ آیتے در کلام ربانے وارد نشدہ کہ از ان ہمیشگی عذاب مفہوم گردد اما خلود وقیام کفار در نار مسلم الثبوت ست واین مستلزم خلود عذاب نیست ومیفرمایند کہ روز قیامت بمقتضاے رحمتی وسعت کل شئی سحاب رحمتش آتش غضب را فرونشانند وبمقتضای سبقت رحمتی علی غضبی سلطان رافتش غنیم انتقام را شکست دہد وزحمت وکلفت عاصیان وکافران بعد چندایام کشمکش براحت وآرام مبدل شود ومیفرمایند کہ بعد مدتہا جوہر کفار اہل نار ونار یکی خواہد شد وعذاب برایشان عذب خواہد بود یعنی عذب بمعنی حلو وشیرین مشتق از عذوبت وآرام کلی رو خواہد داد۔

جوہر۔ صراط پلے ست بر پشت دوزخ باریکتر از موے وتیزتر از تیغ ہر دو طرف او جنگلہاست ہمچو خارہاے سعدان یعنے آہن کہ بہ سہ گوشہ خار راست میکنند وبہر دو کنارہ او فرشتگان استادہ بگویند رب سلّم سلّم ہمہ خلائق بر وے بگذرند بعضے ہمچو برق وبعضی ہمچو باد وبعضی ہمچو آب وبعضی ہمچو اسپ تیزرو وبعضی ہمچو پیادہ وبعضی ہمچو مورچہ ہر کہ در پس روی انبیاء واولیا مستقیم تر او در گذشتن آن پل آسان تر یکے آنچنان گذر د کہ نداند پل در میان بود یا نہ وکافر وفاسق گذشتن نتوانند وبعضے گویند پل میان دوزخ وبہشت نہادہ اند ودوزخے بلغزد ودر دوزخ اُفتد وبہشتے در بہشت رود۔

جوہر نعیم اہل نیران میانٔ نعیم اہل جنان است۔ وامر التذاذ وتنعم میان اہل جنت ونعیم واہل جہنم وعذاب الیم یکے ست ویکسان ست دوزخیان از نعیم بہشت چنان گریزانند کہ گریز اہل جنت از نیران وحال آنکہ میان نعیم بہشتیان ونعیم دوزخیان نزد تجلی رحیم ورحمان ورصورت رحمت جدائے وتفاوت چند انست کہ بمثل گوئے این زمین وآن آسمان است۔ نعیم اہل دوزخ از رحمت ارحم الراحمین پیدا شد بعد از غضب وعذاب الیم ونعیم اہل بہشت از حضرت رحمٰن الرحیم پیدا شد بمحض امتنان جسیم اما چون تال عذاب ایشان بعذوبت رسید از نجہت گفتہ شد کہ امر لذۃ وتنعم بالنسبۃ الیہما واحد امامن حیث التنعم والتلذذ بینہما ون بعید وتفاوۃ مدیدہ۔ چون وعید زائل شد جز وعدہ نماند از بہر آنکہ بسبب مغفرت زائل گشت ہم در حق مومن عاصے وہم در حق کافر ومنافق اما اول از بہر آنکہ عفو او دریافت ومغفرت مغفر او گشت واما ثانے از بہر آنکہ عذاب ایشان مبدل گشت بہ نعیم کہ مناسب ایشانست واخلاق دار

شقاوت کہ آن نیران ست در انجا لذتے دارند کہ آن مبائن نعیم ساکنان دار السعادۃ است کہ آن جنان ست ونفوس خبیثہ اشقیا را تنعم وتلذذ از خبیثات باشد ونفوس طیبہ سعداء را نعیم مقیم از طیبات باشد آخر از حیوانات مشاہدہ کردہ باشے کہ جعل جز باقاذورات اُنس نگیرد و مُنج عسل کہ نحل است جز بزہرات نہ نشیند۔ تجلے الٰہی ازان روے کہ تجلی ست بر سعدا و اشقیا یکسان است ویکے ست اما قوابل واستعدادات متعدد ومتنوع ومتبائن اند بعد از قبول تجلی ہر یکے انچہ در ایشانست جز آنرا نتوانند کہ بظہور رسانند ہمچنان کہ آب باران کہ از سوے آسمان فرو مے آید از جہت مائیت یک آب ست صافے وشیرین بے کدورت بزمینے میرسد واز وے نیشکر مے روید وبزمینے میرسد واز وے حنظل متولد میگردد و باران کہ در لطافت انخ وانچہ اہل شقاوت راست از عذاب تو ظاہرش عذاب مے بینے اما باطنش عذب است بہ نسبت ایشان واشتقاق عذاب از عذوبت ست ولفظ عذاب مر معنے عذب را ہمچون پوست است مر مغز را کہ پوست صیانت مغز میکند او نیز صیانت آن مغز میکند۔

جوہر بدان ایدک اللہ تعالے حضرت شیخ اکبر نفے عذاب آخرت مے کنند مقامات اخرویہ بعد از فراغ حیات دنیویہ بطریق جامعیت وکلیت سہ منزل ومقام است کہ آنرا جنت وجہنم واعراف نام است وبر ہر یکے ازین مقامات ثلثہ اسمی از اسماء اللہ تعالے حاکم است کہ دائم بذاتہ اہل آن مقام را طالب است واہل آن رعایا آن اسم اند وعمارت آن منزل ومقام بوجود ایشان است ووعد حق عبارتے از رسانیدن آن کامل است بآن کمال معین کہ استعداد ہر یکے ازین سہ طائفہ آنرا طالب وبآن متواصل است مثلاً موعود اہل صلاح جنت است ومنازل ومراتب آن واہل فساد را جہنم وانچہ مناسب آن وطائفہ دیگر در وعلی الاعراف رجال وتعریف وتحقیق مناصب آن وہمچنانکہ ہمہ وعد کامل است وعید نیز شامل ست بحسب مراتب ایشان۔ وعید کہ آن عذاب است از مقتضیات اسم المنتقم است واحکام آن در پنج طائفہ ظاہر گردد بالنسبۃ ایشان اجرایا بدو ایشان را اہل نار گویند یکے مشرک ودوم کافر وسوم منافق وچہارم مومن عاصے پنجم عارف غیر عامل باشد یا محجوب غیر عارف بود وبرین پنج طائفہ چون اسم المنتقم سلطنت خود براند بہ نیران جہنم ہمہ معذب باشند وعذاب ہر یکے فراخور او باشد۔ بر ہر یکے عذاب بوجہے عذب گردد تا ازان تلذذے وتنعمے یابند وصورت آن عذاب اول بدیگر چیز مبدل گردد وچون بر ایشان سالہا وحقبہا بگذرد کہ ہر حقبے ہزار سال آن عالم بود ہر یکے را مناسب حال او از حضرت عزت راحتے ورحمتے برسد اما عارف غیر عامل یعنے گر موحد بودہ حال را امید انست کہ حق ست کہ در مظہر خلقیت وکونیہ ظہورات دارد ووجود بحقیقت اوراست

و باقی گسراب و چون داو ہر مقامے نداد وحق ہر مرتبہ نگذارد چون در جحیم لبد چند وقت مقیم گردد داند کہ مکان اعمال
و زمان افعال ایام دنیا بود و آن فرصت از وے فوت شد حق مطلق نظرے فرماید بحال ایشان ۔ و محجوب غیر
عارف عاصے کہ درین حجاب ماندہ بود کہ خداوندے ہست خارج از عالم و حقیقت او دیگرست و حقیقت عالم دیگر
ایشانرا نیز بعد از عذاب راحتے حاصل شود و در مقابل آن جہل نہ چنان راحتے کہ کسے داند کہ از چہ راحت یافتند
و منافقان نیز بعد از بعد زمان عذاب و تطاول ایام عقاب چون در ایشان دو استعداد بود یکے استعداد
کمال و یکے استعداد نقصان چون استعداد نقص بر ایشان غلبہ کرد و از ادراک کمال محروم ماندند ایشان
نیز در آتش بعد از تالم بسیار بنقص و عار خود راضے گردند و تالم از ایشان زائل گردد و تبدیل عذاب ایشان بعذوبت و
آن باشد در مثال محسوس کہ ما می بینیم کہ کسان ہستند کہ در مبادی حال با مور خسیسہ دنیویہ راضی نمیباشند و بہر منصبی از مناصب
سر فرو نمی آرند و بعواقب احوال چون مبتلا میگردند بامر خسیس راحتے مباشر میشوند و با آنچنان مالوف میگردند کہ بآن افتخار
مے نمایند و الم عاران از ایشان مرتفع میشود اما تبدیل عذاب مشرکان کہ مقیدی معین را از موجودات بالوہیت فرا گرفتہ
بودند و بمعبودیت الٰہ مطلق شریک گرفتند بعد از انکہ منتقم از ایشان بعذاب انتقام بکشد رحمت حق مطلق از ان روے
کہ آن وجود مقید نیز مظہرے از مظاہر حق مطلق بود ایشانرا دریابد آلام آن عذاب از اجسام ایشان بردارد تا قطعاً
احساس عذاب نکنند با آنکہ در جہنم باشند و تبدیل عذاب کفار کہ مستحق اشد عذاب اند بعاقبت چون ایشان نیز باستعداد
فطرے خود دران افتادہ اند ہر چند بسوزند در انواع عذاب آخر حق تعالے بحکم سبقت رحمتی علی غضبی راحتی بیابند
حاصل کلام عذاب موبد نخواہد بود من حیث انہ عذاب لیکن تابید و خلود بعضی در مقام عذاب کہ جہنم ست باشد
تا جنت و جہیم ہر دو معمور ماند و این اخبار کہ گفتہ شد منافے آیات واردہ در عذاب نیست

جوہر در رویۃ ۔ صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند رویۃ عیان درین جہان متعذر است چہ
باقے در فانے نگنجد اما در آخرت مومنان را موعود ست و کافران را ممنوع مومنان در دنیا حق تعالے را بدیدہ
ایمان و نظر بصیرت بینند و در آخرت بنظر عیان و بصر طائفہ در دنیا بعلم الیقین بدانند و وعدہ عین الیقین ایشان بآخرت
بود و طائفہ بعین الیقین بینند و وعدہ حق الیقین ایشان بآخرت بود و عین الیقین چون بکمال رسد درجہ حس البصر
یابد کہ دران زیادت صورت نہ بندد چنانکہ حضرت امیر المومنین اسد اللہ الغالب کرم اللہ تعالیٰ وجہہ ازین مقام خبر
دادند لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا و طائفہ کہ نفی رویت کردند در آخرت محل غلط ایشان دو چیز آمد یکے
تمسک بقول جناب خداوند تعالے لاتدرکہ الابصار و یکی قیاس آخرت بر دنیا جواب از اول آنست کہ رویت
دیگر است و ادراک دیگر رویت ممکن است و ادراک متعذر جرم آفتاب را توان دید و ادراک نتوان کرد و جواب از
دوم آنکہ رویت دنیوی با رویت اخروی ہیچ مناسبت ندارد باقی را با فانی چہ نسبت پس محل غلط ازینجاست

که آن طائفه پنداشتند که در آخرت رویت راجهتے و صفتی و احاطه نور مبصر بباید همچنانکه در دنیا مبصرات دنیوی را مشاهده کرده اند و این تصورات دنیا و این متصورات همه مخیلات باطل است و این غلطے بزرگ است که کسے قیاس مرتبه که فوق حال و مقام او بود بر حال و مقام خود کند امور اخروے را امروز کسے دریابد که او بکلی از دنیا و لذت او صرف رغبت کرده باشد و روے دل بآخرت آورده این طائفه معامله بنقد کنند و بنسیه تن در نه دهند آنچه دیگران را فردا از لقا وعده است ایشانرا امروز عین نقد است و با اینهمه اگرچه وعده دیگران نقد ایشان ست ایشان را نیز وعده ست که آن نقد طائفه دیگر ست و آن طائفه را همچنین تا به نقد مطلق رسد که وعده او نقد دیگرے نبود و آن حضرت سرور عالم اند صلے الله تعالے علیه و آله و اصحابه وسلم که وعده دیگر انبیا نقد ایشان آمد همچنانکه وعده اولیا نقد انبیا ست و وعده مومنان نقد اولیا و حضرت سرور عالم را صلے الله تعالے علیه و آله و اصحابه وسلم بحسب حال خود هم مقامے موعود است که عبارت ازان مقام محمود است هیچکس را با ایشان دران شرکت نیست و بدین معنی کلام مجید بدان ناطق ست که عسیٰ ان یبعثک ربک مقاماً محمودا

جوہر رویت حضرت خداوند تعالیٰ در دنیا بدیده دل بود نه بچشم سر لیکن بغلبه حال چنان نماید که گویا بچشم سر مے بیند و بعضے میفرمایند که سالک این راه بجائے رسد که بصر و بصیرت یکی گردد و ظاهر و باطن یکرنگ شود امتیاز صورت و معنے ازمیان برافتد آن زمان خواه بگو که بدیده (بینائی ۱۲) دل (یقین ۱۲) می بینم یا بچشم سر حاصل هر دو عبارت یکیست

جوہر- در دیدن محمد مصطفے صلے الله تعالے علیه و آله و اصحابه وسلم مر خداوند تعالے را در شب معراج علما را اختلاف است بعضے گویند بدل دید چه رویت در دنیا که دار فنا ست در حق موسیٰ بعبارت نص منفی باشد و بعضے گویند که رویت آنحضرت علیه السلام بچشم سر بود پیغامبر را در شب معراج رویت خداوند تعالے دو کرت بود-

جوہر حدیث قدسی که مروے بخارے است اعددت لعبادی الصالحین مالا عین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب بشر جناب مستطاب حق سبحانه و تعالے میفرمایند مقرر کردم و مهیا ساختم براے بنده هاے صالحان من آنچیز را که نیست هیچ چشم که دیده باشد و نه هیچ گوش که شنیده و نه خطره کرد بر قلب بشر اکثر بر انند که مراد رویت جناب مستطاب حق سبحانه و تعالیٰ است

جوہر حضرت سرور عالم صلے الله تعالے علیه و آله و اصحابه وسلم فرمودند که در آخرت حضرت خداوند تعالے بصور مختلفه تجلے فرماید با اهل آخرت تا هر کس آنچه تصور کرده باشد که حق آنست و او را بآن تصور پرستیده او را ببیند فائده در کشف الآثار ست که روزی در مجلس جناب ارشاد مآب قبله کونین غوث الثقلین شیخ محی الدین ابو محمد سید عبد القادر جیلانی رضی الله تعالیٰ عنه و ارضاه مذکور شد که فلان مرید آنجناب میگوید که من

بجناب حق سبحانہ وتعالیٰ را بچشم سر دیدم آنحضرت اورا بحضور خود خواندند و پرسیدند اعتراف نمود پس آنجناب اورا ازین قول منع فرمودند و عہد گرفتند کہ بار دیگر اینچنین نگوید حاضران سوال کردند کہ این مرد محق است یا مبطل فرمودند محق است لیکن امر بروی ملتبس گشتہ و وجہش آنست کہ وی بچشم سر نور جمال را دید در ہمان وقت از بصیرت کہ رویت قلبی ست سوراخے بطرف بصر او پیدا گشت و شعاع بصیرتش بنور شہود جناب حق تعالےٰ متصل شد پس انچہ ببصیرتش مشاہدہ کرد مظنون او شد کہ بصر من دیدہ است و فرق نکرد کہ اینجا دو رویت ست قال اللہ تعالیٰ مرج البحرین یلتقیان بینہما برزخ لا یبغیان یعنے دریاے رویت بصر و دریاے رویت بصیرت را در برابر روان ساختہ چنانکہ باہم بیامیزند و برزخے درمیان نہادہ کہ ہر دو درہم نشوند و جناب حق سبحانہ وتعالےٰ بمقتضاے مشیت خویش نور جمال وجلال بدست لطاف خود بطرف قلوب بندگان مے فرستد پس درمیگیرد و حاصل میکند قلب بندہ ازان نور چیزے و درنگیرد و حاصل میکند چشم از رویت صور و درین ہیچ ضرر نیست زیرا کہ رداے کبریائی جناب الٰہی فوق انوار جمال وجلال ست کہ بسوے انخراق آن رداراہی نیست۔

جوہر بعضے میفرمایند کہ رویت حضرت خداوند تعالیٰ در دنیا جائز نیست نہ ببصر و نہ ببصیرت نہ بچشم و نہ بدل مگر از جہت یقین بدانمعنے کہ یقین بداند کہ ہست و چون یقین بندہ درست گشت ہمچنان باشد کہ دیدارست و لیکن نہ دیدار بود و ہر کہ روا دارد کہ بندہ خداوند تعالےٰ را درین جہان بیند یا معائنہ بچشم و یا بدل ضال ست و مبتدع و کذاب و حضرت شیخ سعد الدین قدس سرّہ در شرح رسالہ مکیہ مے فرمایند کہ نفی دیدار در دنیا بہ معنے دیدار عین حق یا بمعنے ادراک ہویت گفتہ است و درین شکے نیست کہ دیدار بدین معنے نباشد بلکہ دیدار در دنیا بدل کہ آن را مشاہدہ گویند ظہور ذات و صفات بتجلے انوار است و یقین دانستن بدل کہ خداوند تعالےٰ ہست چنانکہ باید نبود تا رفع حجاب و تجلے انوار نشود نہ بینے کہ شیخ ابوالحسین نورے قدس سرہ میفرمایند کہ الیقین ہو المشاہدۃ چون یقین بندہ را بدین درست گردد لاجرم ہمچنان باشد کہ دیدار است یعنے چنانست کہ دیدارست عین حق و ادراک ہویت است و لیکن نہ دیدار عین حق و ادراک ہویت بود و اگر کسے ازین یقین علمے مراد دارد معاذ اللہ کہ دیدار قلبی را نیمعنے باشد کہ این نوع یقین عوام ہمہ دارند خواص را از عوام ہیچ فرقے نماند پس یقین کہ خواص را باشد نبود تا رفع حجاب و تجلی انوار نشود و ہمین را ما مشاہدہ و دیدار قلبی میگوئیم و حضرت شیخ قوام الدین قدس سرہ میفرمایند کہ مکاشفہ نہ آنست کہ ہویت حضرت حق تعالےٰ ادراک کنند و یا دریابند ہر چہ خواہے نام نہ رویت قلبی را خواہ رویت بصیرت گو خواہ مکاشفہ خواہ مشاہدہ باصطلاح صوفیہ

رویت قلبی ست نہ رویت عیانی کہ بجاذ بہ البصر تعلق دارد

جوہر- رویت تعلق دارد بقلب و رویت متعلق است بچشم سر رویت را صفاے حجاب گویند و رویت را رفع حجاب و معنی صفار حجاب آنست کہ مثلاً یک چیز را چنانکہ ہست عینک زیر چشم نہادہ بیند و معنی رفع حجاب آنست کہ بے عینک بہ بیند آنکہ صفار حجاب ست آنرا مشاہدہ گویند و آنکہ رفع حجاب ست آنرا رویت گویند و رویت حق موقوف ست بموت صوری موعود ست بجنبت بچشم سر و رویت موقوف است بموت معنوی- از کثرت تزکیہ و تصفیہ قلب سالک جلاکہ در دل روے نماید جمال حقیقی مے بیند از غلبہ حال بیقین تمام میداند کہ رویت است فاما اہل معرفت این را مشاہدہ گویند کمثل الشمس کہ در چہارم آسمان ست در صفار حجاب گویا کہ بذاتہ در آسمان دنیاست کہ می نماید- بعضے گویند کہ دیدن حق تعالے بچشم سر جائز ست در عقل چراکہ موسے سوال رویت کرد بقول رب ارنی انظر الیک و سوال محال از انبیار وا نیست بعضے گویند اشارت لن ترانی بر نفی اضافات غیریت است یعنے ہرگز تو نخواہے دید مرا لے موسے تاکہ تو ئے بعضے گفتہ رویۃ در آخرت ہمچو معرفت در دنیاست چنانکہ خداوند تعالیٰ را شناختہ شود در دنیا از غیر ادراک و در یافتن ہویت ہمچنان دیدہ شود در آخرت از غیر ادراک و در یافتن ہویت قال اللہ تعالیٰ لا تدرکہ الابصار و ہو یدرک الابصار در دنیا بہ خداوند تعالے را چشمہا پس در دنیا معرفت بچشمہای شہودی کہ مشاہدہ ذات است عارفان را بغیر ادراک بود چنانکہ در آخرت رویۃ و مشاہدہ بغیر ادراک شود

جوہر وقتے جناب مستطاب سرور عالم صلے اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم بحضرت خداوند تعالے التماس نمودند کہ خداوندا فرداے قیامت حساب امت من بدست من دہی زیراکہ امتے دارم کہ در غایت جور و جفا اند نباید کہ ایشان پیش انبیاے دیگر فضیحت شوند. فرمان شد کہ حساب امت تو پیش خویش خواہم دید تا ایشان پیش تو ہم فضیحت نشوند اگر ترا امت اند مرا بندگانند-

جوہر- رحمت او سبحانہ بر دو وجہ است یکے رحمۃ امتنانیہ و این رحمۃ عام و مطلق است و سابق بر غضب و غضب کہ واقع شود بر مغضوبان منسوب برحمت است و غضب خالص نیست و این رحمت عام است ہمہ را و ازین رحمت عالم پیدا شدہ سعید و شقے و مومن و کافر و مطیع و عاصے در رسیدن رزق بعالم و ابقار عالم ازین رحمت است و این رحمت شامل است مر ابلیس را نیز و باین رحمت عذاب از کفار منقطع شود در جہنم و ابلیس نیز امیدوار این رحمت است و وجہ دیگر رحمت وجوبیہ است و آنرا حضرت خداوند تعالے بر خود لازم گرفتہ و وعدہ بآن فرمودہ رحمت وجوبیہ نامیدہ شد و این رحمت مقیدہ است و متعلق است بعباد الصالحین و تائبان در فتوحات مکیہ میفرماید کہ سہل بن عبداللہ تستری

قدس سرہ گفتند کہ میان من و ابلیس مناظرہ طویلہ واقع شد و در آخر مناظرہ ابلیس گفت کہ اللہ تعالے میفرماید و
رحمتی وسعت کل شئ رحمت من وسعت کردہ ہر شے را و این کلام عام است و ابلیس گفت من ہم شی ہستم
و شے انکر النکرات است شامل است ہر چیز را پس مرا ہم رحمت وسعت کردہ است سہیل میفرماید کہ من متحیر ماندم
درین حجت و فہمید ابلیس ازین آیۃ کہ نہ فہمیدہ بودم من پس متفکر ماندم و این آیۃ را تکرار میکردم پس ہر گاہ کہ
رسیدم بقول وے سبحانہ کہ بعد این آیۃ است فاکتبہا للذین یتقون ویوتون الزکوۃ پس گفتم من ابلیس را
یا ملعون اللہ تعالے مقید ساخت رحمت خود را و خارج گردانید از عموم پس فرمود کتابت کردم این رحمت را
برائے متقیان پس تبسم کرد ابلیس و گفت اے سہیل من ترا نادانستہ بودم کہ تو باین مقام ہستے کہ تقیید رحمت
کنے تقیید صفت تست نہ صفت او سبحانہ یعنے رحمت از صفات ذاتیہ حق است مقید نمے تواند شد چنانکہ
ذات او سبحانہ مقید نیست و تو کہ عبد مقید ہستے پس رحمت تو نیز مقید باشد بعد ازان رفت و شیخ اکبر میفرمایند
کہ این عام رحمت مسئلہ اصل ست نہ فرع و رحمت حق سبحانہ و تعالے مطلق است مقید بکسے نیست و ابلیس
نیز منتظر این رحمت است و مشمول این رحمت و از پارہ این رحمۃ مقیدہ است و آن رحمت وجوبیہ است کہ
لازم گردانید اللہ تعالے کہ بآن رحمت رحمت کند بر تائبان و مفلحان و اما رحمت مطلق چون وجود مطلق ست
پس شامل ہمہ اشیاست و ابلیس را نیز دران نصیب است چنین فرمودہ ملک العلما مولوے عبد العلے

قدس سرہ در شرح مثنوے معنوی

جوہر ایمان بر دو نوع است مجمل و مفصل نزد بعضے ایمان مجمل معتبر است و نزد بعضے ایمان مفصل
پس ایمان مفصل باید آورد تا باتفاق درست باشد و ایمان مجمل اینست کہ بگوئے آمنت باللہ کما ھو
باسمائہ و صفاتہ و قبلت جمیع احکامہ و خلاصہ اش اینست کہ قبول کردم دین مسلمانے را و آنچہ در دست
و بیزارم از کفر و کافرے و آنچہ در دست و حضرت شیخ سعد الدین بڈہن قدس سرہ در شرح رسالہ مکیہ میفرمایند
کہ حضرت شاہ مینا را قدس سرہ روزینہ وقت قیلولہ و در شب معتاد بود کہ با حضور تمام میخواندند و دیگرانرا
نیز میفرمودند قبول کردم دین مسلمانے را و آنچہ در دست و بیزارم از کفر و کافرے و آنچہ در دست واتوب الیہ
واقول اشہد ان لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ واشہد ان محمدا عبدہ ورسولہ بعدہ سہ کرت
این دعا میخواندند اللہم انی اعوذ بک من ان اشرک بک شیأ وانا اعلم واستغفرک لا اعلم و
اتوب الیہ واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ و ایمان مفصل اینست کہ بگوئے آمنت باللہ و
ملائکتہ وکتبہ ورسلہ والیوم الآخر والقدر خیرہ وشرہ من اللہ تعالے والبعث بعد الموت
یعنے بگوید و اعتقاد کند کہ گرویدم بخداوند تعالے و گرویدن آنست کہ بداند کہ خداوند تعالے یکے ست و بیچون

و باشد او بود عالم نبود و او باشد عالم نباشد قدیم ست با ہمہ صفات ذات و صفات افعال وجود او را بدایت نیست
و بقا را او را نہایت نہ و او را انباز نیست و از زن و فرزند منزہ است او بکس نماند و کس بدو نماند و از خوردن
و آشامیدن و خندیدن و از جای بجاے رفتن و مکان گرفتن و از جمیع صفات نقائص منزہ است حی ست
نہ بجان سمیع ست نہ بگوش بصیر ست نہ بچشم عالم است نہ بدل قادر ست نہ بتن پنہان و آشکارا کلی و جزوی
میداند کہ ہر عالمے بصد ہزار درجہ ازین عالم برتر باشد آفریدن و ناچیز کردن تواند بارادہ قدیم ہرچہ خواہد
کرد و ہرچہ خواہد کند حکیم ست مختار ست خالق ست جوہر و جسم و عرض و کل و بعض نیست صورت و جہت و جای
و نہایت ندارد و بگوید و اعتقاد کند کہ فرشتگان بندگان حضرت خداوند تعالیٰ اند شب و روز بعبادت او سبحانہ
مشغول اند سستی و کاہلی ندارند بعضے از نوراند و بعضی از نار معصوم اند از گناہان صغائر و کبائر و بعضے گویند
عصمت در بعضی فرشتگان ست و ایشانرا صفت بذکورت و انوثت نکنند بعضے از گاہ آفرینش در قیام
ہستند و بعضی در سجود و بعضی در رکوع و دشمن داشتن ایشانرا کفر است اگر کسے گوید کہ دیدار فلان برمن
چون دیدار عزرائیل است اگر در دل عداوت بودہ باشد بنا بر آن تشبیہ کافر گردد و بعضے گفتہ اند
کہ خواص بشر افضل است بر خواص ملک و عوام ملک یعنی ہمہ پیغامبران افضل اند بر ہمہ فرشتگان و عوام بشر
افضل اند بر عوام ملک یعنی اتقیا افضل اند بر عوام ملک و خواص ملک افضل اند بر عوام بشر و بعضی
ساکت اند از تفضیل رسل بر ملائکہ و تفضیل ملائکہ بر رسل و بگوید و اعتقاد کند کہ کتب خداوند تعالیٰ کہ از
آسمان فرود آمدہ اند بر پیغامبران ہمہ برحق است و بر طریق تعین کتب ایمان نیارد چنانکہ بعضے گویند کہ صد و
چہاردہ کتب است زیرا کہ شمار کتب بدلیل قطعی ثابت نیست چہار کتب مشہور است توریت بزبان سریانی
بر موسے علیہ السلام و انجیل بزبان عبرانی بر عیسی علیہ السلام و زبور بر داؤد علیہ السلام و فرقان حمید بر محمد رسول اللہ
صلے اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم و بگوید و اعتقاد کند کہ ہمہ پیغامبران فرستادہ خداوند تعالیٰ برحق اند اول
ایشان آدم علیہ السلام اند و آخر ایشان محمد بن عبد اللہ بن عبد المطلب بن ہاشم بن عبد المناف ہرچہ فرمودہ اند
برحق فرمودہ اند بعضے اند و بعضے مرسل و بعضی اولوالعزم ہیچ پیغمبر زن و بندہ نبود و در پیغمبری ذوالقرنین و لقمان
و خضر اختلاف ست و صحیح آنست کہ خضر علیہ السلام پیغامبر اند و پیغامبران ہمہ معصوم اند از کفر قبل الوحی و بعد الوحی
و اما از گناہان معصوم اند بعد الوحی اما قبل الوحی نادر و بعضے درین اختلاف دارند و اجماع است کہ انبیا ہمہ فاضل تر اند
از ہمہ بشر ہیچ صدیقی و ولی در فضل با انبیا مساوے نشوند اما انبیا میان خود فاضل و مفضول اند و حضرت
محمد رسول صلی اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم ازین ہمہ افضل اند و خاتم النبیین حضرت عیسے علیہ السلام کہ
فرود آیند کار بر شریعت نبی ما کنند مانند یکے از علماء امت مرحومہ و نبی ما رسول اند سوی ہمہ عرب و عجم

ہمہ پیغامبران را معجزہ بودہ است در زمان خود معجزہ نمودہ اند و معجزہ ظہور امریست خارق عادت کہ برای
صدق نبوت پیدا گردد و در ہنگام دعوی دیگرے از آوردن مثل آن عاجز شود چنانچہ نبی ما دعوی نبوت
کردند و معجزات روشن چون شق القمر و سلام گفتن سنگ و آمدن درخت بخواندن ایشان و نالیدن چوب و
بیرون آمدن چشمہا از سر انگشتان و معجزات کہ از کثرت در حد نتوان رسید خصوصاً قرآن مجید معجزہ باقیہ است و شریعت
مستقیم و بگوید و اعتقاد کند کہ روز قیامت آمدن برحق است و ہمہ را بعد میرانیدن زندہ کنند از آدمیان
و پریان و پرندگان و فرشتگان و جملہ جانوران بحدیکہ سقطے از شکم مادر افتد و صورت بستہ باشد و جان
در وے نیامدہ باشد او را نیز زندہ کنند برای شفاعت مادر و پدر و بگوید و اعتقاد کند کہ گردیدن باندازہ
کردن خیر و شر و گردیدن تبقدیر آن باشد کہ بداند نیکی و بدی کہ از بندہ در وجود می آید ہمہ از خداوند تعالی است
نیکیہا ہمہ بارادت و حکم و مشیت و امر و محبت و رضا و قضا و قدر خداوند تعالی است و بدیہا ہمہ بارادت و
مشیت و قضا و قدر خداوند تعالے است لیکن در بدیہا رضا او و محبت او و امر او نیست و باید دانست
کہ رضا غیر ارادت است روا باشد کہ ارادہ بود و رضا نباشد چنانکہ مریضے باشد کہ دارو کردن ارادت دارد رضا
ندارد و در ضا لائق بخیرات بود نہ در شر و نزدیک اشعری محبت و رضا چنانکہ در خیر ہست در شر ہم است و نزدیک
معتزلہ خیرات ہمہ بارادت اوست و در شر ارادت او نیست و این باطل است و بگوید و اعتقاد کند کہ بر یکیرا
بعد مردن گوشت و پوست و استخوان پراگندہ و خاکستر گردد بعدہ روز قیامت اجساد ہر یک را ہر ہیئۃ اولی
با جمیع صفات وے بامر خداوند تعالی پیدا گردند و زندہ گردانند تا این جسد را بہ ثواب و عقاب رسانند
پرندگان و چہارپایان ہمہ حشر کردہ شوند برای قصاص مظالمے کہ میان ایشانست حاضر شوند بعدہ ناچیز
شوند مگر چیزے کہ با آدمی اُنس دارد مانند کبوتر و جز آن و بگوید و اعتقاد کند کہ بہشت و دوزخ امروز موجود
مخلوق اند اہل بہشت ہمیشہ با عیش و نعمت باشند و اہل دوزخ ہمیشہ در دوزخ با عذاب و عقاب بوند و بگوید
و اعتقاد کند کہ علامات قیامت و عذاب قبر و سوال منکر و نکیر و میزان و صور و شفاعت شافعان و خواندن
نامہا و دادن نامہا بعضے را بدست راست و بعضے را بدست چپ و صراط و لوح و قلم و حوض کوثر ہمہ برحق است

جوہر بدانکہ انچہ آمدہ است کہ الایمان اقرار باللسان و تصدیق بالجنان و عمل بالارکان
مراد از ان نہ انست کہ عین ایمان اقرار است یا عمل بل عین ایمان مجرد تصدیق دل ست و اقرار و عمل
ہر دو علامت و دلیل آن و ہر چند ممکن ست کہ شہادت این دو شاہد زور باشد چنانچہ در حق منافقان
کہ اقرار و عمل در ایشان موجود بود و ایمان مفقود و لیکن بسبب آنکہ بنائے احکام بر ظواہر ست بہ شہادت
این دو شاہد حکم بر ایمان مشہود لہ درست بود و سیف از و ساقط گردد ہمچنانکہ قاضی را بعد از ادای شہادت

بعد

شہود حکم بر مشہود علیہ لازم گردد اگرچہ احتمال کذب دارد وقتی حضرت بلال رضی اللہ تعالی عنہ شخصے را از کفار در معرکہ بینداخت و آن شخص شہادت عرض کرد حضرت بلال بآن مبالات ننمود و سر او از تن جدا کرد چون این حالت بحضرت سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ اجمعین عرض داشت در معرض عتاب آمدند عرض کردند یا رسول اللہ اقرار او از خوف بود نہ از ایمان فرمودند چرا دل او را نہ شگافتے یعنی تو چہ دانی

کہ در دل او ایمان نبود

جوہر ایمان بر انواع سر نیکیہاست و اصل جملہ عبادتہا ہیچ نیکے و عبادت بے درستی ایمان کار نیاید و بغیر ایمان در قرب حق سبحانہ و تعالے نگشاید و معنے ایمان اقرار کردن بزبان و استوار داشتن بدل کہ الایمان اقرار باللسان و تصدیق بالقلب ایمان نزد حق تعالے جمعیت یعنے ہدایت پس غیر مخلوق باشد و نزدیک خلق تفرقہ است یعنے ہمہ مومنان ازان نصیب مے یابند فرمودند حضرت سرور عالم کہ اللہ تعالے ایمان آفرید و خلعت سخاوت او را پوشانید کہ ہمہ خلق نصیب میرسانند ایمان دو قسم است مجمل و مفصل مجمل آمنت باللہ کما ھو باسمائہ وصفاتہ وقبلت جمیع احکامہ و مفصل امنت باللہ وملائکتہ وکتبہ ورسلہ والیوم الآخر والقدر خیرہ وشرہ من اللہ تعالے والبعث بعد الموت۔ ایمان پنج نوع است ایمان مطبوع و ایمان معصوم و ایمان مقبول و ایمان مردود ایمان موقوف و ایمان مطبوع ایمان فرشتگان است و ایمان معصوم ایمان پیغمبران است و ایمان مقبول ایمان مومنان است و ایمان مردود ایمان منافقان است و ایمان موقوف ایمان مبتدعان ست ایمان غیر مخلوق ست و عطای حق است ہر کرا خواہد بدہد ایمان نوریست کہ در دل بندہ در آرد حق تعالی او بشناسد بدان نور آفریدگار خود را بیگانگے و بیچگونگے

جوہر بدانکہ ایمان سر و راس عبادت ست ہیچ عبادت بغیر درستے ایمان درست نیست و ایمانرا دو رکن است یکی اقرار بزبان و دوم تصدیق بالقلب کہ الایمان اقرار باللسان و تصدیق بالقلب لیکن تصدیق رکن اصلی ست و اقرار بزبان شرط اجرای احکام شرع است در دنیا

جوہر ایمان دو نوع است یکی عطار حضرت خداوند تعالے و آن نوریست مقذوف در قلب مومن کہ ازان توفیق بر اقرار و تصدیق یافت و دوم آنکہ کسب میکند بندہ بقوت ایمان عطائی یعنے چون حضرت خداوند تعالے نورے در دل بندہ مے نہد بقوت آن نور عطائے اقرار و تصدیق حاصل میکند و کسب میکند شہادت بر وحدانیت حضرت خداوند تعالے و بر رسالت حضرت محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالے علیہ وآلہ واصحابہ وسلم و بر حقیقت جمیع چیزے کہ بر حضرت سید عالم صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم منزل شد

جوہر صاحب رسالۂ مکیہ قدس سرہ میفرمایند کہ ایمان کامل آنست کہ جمع کند میان توحید و تعظیم و قول حضرت خداوند تعالیٰ لیس کمثلہ شئ توحید است و قولہ تعالےٰ وہو السمیع البصیر تعظیم است یعنی چون دانست کہ حضرت خداوند تعالےٰ بے شبہہ و بے نمون ست توحید را حاصل کرد و بعد حصول توحید بوی مشغول گشت و دانست کہ حضرت خداوند تعالیٰ شنواست نہ بگوش و بیناست نہ بچشم تعظیم حاصل کرد پس چون کسی را توحید و تعظیم جمع شد ایمان کامل شد

جوہر حضرت سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم میفرمایند کہ مومن کسی ست کہ ایمن شوند ہمسائگان او از ضررہاے او و مانند آن مراد ازان ثمرہ ایمان است کہ ہمسایہ را از و مضرتے نہ رسد بجہت آنکہ ہمسایہ اہل حقوق است

جوہر سوال میکنند کہ در صفت ایمان مفصل تقدیر خیر و شر مذکور است و در کلمۂ طیب و کلمۂ شہادت مذکور نیست اگر ذکر آن فرض نیست در صفت ایمان چرا ذکر کردند و اگر فرض ست بکلمۂ طیب و کلمۂ شہادت ایمان چگونہ حاصل شود جواب بر قول بشیری از علما ایمان مجمل بسند است پس بکلمۂ طیب و کلمۂ شہادت ایمان ثابت شود و نزدیک بعضی علما ذکر این امور در ایمان فرض ست ازینقدر تفصیل چارہ نیست در صفت ایمان ذکر این امور اختیار کردند تا باتفاق علما ایمان حاصل شود سوال میکنند کہ در صفت ایمان ایمان بفرشتگان و کتب ایمان بہ پیغمبران چرا مقدم داشتند جواب ازانکہ تحقیق ایمان برسل بذکر فرشتگان و کتب متعلق است زیرا کہ بیان شرائع بکتب است و کتب را بر پیغامبران فرشتگان آرند سوال میکنند کہ چون بد ہیاہمہ بحکم و بارادت و بمشیت حضرت خداوند تعالیٰ است عذاب کردن ظلم بود و حضرت خداوند تعالےٰ از ظلم منزہ است جواب ہیچکس را بر حضرت خداوند تعالیٰ حقی واجب نیست تا بمنع حق او ظالم گردد و دیگر ظالم آن باشد کہ در ملک کسے بے اذن او تصرف کند و چون کسی را بر وحقے واجب نبود و تصرف وے در ملک خود بود جور و ظلم نباشد بلکہ عدل بود حضرت خداوند تعالےٰ مالک مطلق است ہر چہ خواہد کند و کردن او یا فضل بود یا عدل و اینجا عدل است بجہت آنکہ بندہ را فاعل مختار گردانیدہ است

جوہر طوائف مردم باعتبار ایمان و عمل چہار اند اول صالحان کہ ہم ایمان دارند و ہم عمل صالح دوم فاسقان کہ ایمان دارند و عمل صالح نہ سوم منافقان کہ عمل دارند و ایمان نہ چہارم کافران کہ نہ ایمان دارند و نہ عمل

جوہر ہر کہ اقرار نکند بزبان و تصدیق کند بدل او کافر است عند الناس و مومن است عند اللہ و ہر کہ اقرار کند بزبان و تصدیق نکند بدل او مومن است عند الناس و کافر است عند اللہ و ہر کہ اقرار

کند بزبان وتصدیق کند بدل او مومن است نزدیک اللہ وعند الناس پس ہر کہ خواہد تا از حکم کفر بحکم ایمان آید اقرار کند بزبان وتصدیق کند بدل کہ **الایمان اقرار باللسان وتصدیق بالقلب انیست نجات وتخلیص از کفر ونفاق**

جوہر بدانکہ اصول دین اسلام است واعتقاد وایمان وایقان ومعرفت وتوحید اسلام آنست کہ فرمودند حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم کہ بنا کردہ شد اسلام بر پنج چیز یکی شہادت بر وحدانیت حضرت خداوند تعالے وبرسالت رسول اللہ صلی اللہ تعالے علیہ وآلہ واصحابہ وسلم کہ بگوید لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ یعنے نیست اسے سزاوار پرستش بحق در وجود مگر اللہ تعالے ومحمد رسول اللہ است دوم برپا داشتن نماز پنج وقت سوم دادن زکوۃ از دو لیست درم شرعے پنج درم شرعے چہارم روزہ ماہ رمضان المبارک پنجم حج کردن اگر استطاعت وقدرت باشد وحقیقت اسلام نوریست در سینۂ مومنین کہ بدان نور در معرفت وہدایت کشادہ میگردد وفرمودند حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالے علیہ وآلہ واصحابہ وسلم مسلم کسے ست کہ سالم مانند مسلمانان از دست وزبان او ومراد ازین ثمرہ وکمال اسلام است واعتقاد صحیح گرفتن صورت علم راجح است بوجود مغیبات واستدلالات ومعانے معقولات وکشف ملکوت یعنے اعتقاد صحیح وقتے شود کہ مغیبات را کشف کند پس بدان کشف در دل علم راجح پدید آید وکمال این بجز معرفت شہودے نشود وحقیقت اعتقاد نوریست در دل بندہ کہ دور میکند بدان نور چیزے کہ پیش آید او را از شک وریب واعتقاد صحیح آنست کہ خالے باشد مومن از تعطیل والحاد وتشبیہ وتجسیم وتکییف وتنقیص وحلول واتحاد واباحت معتزلہ تعطیل صفات مے کنند کہ خداوند تعالے عالم بذات وقادر بذات بغیر واسطہ علم وقدرت مے گویند واین باطل است والحاد میل بسوے باطل یعنے میل از سنت وجماعت بسوے باطل نکند چنانکہ بعضے دارند کہ حضرت خداوند تعالے را دو میگویند وبعضے چہار وتشبیہ آنکہ خداوند تعالے مانند چیزے نداند ودیگرے را مانند خداوند تعالے نداند لیس کمثلہ شئے ہمیشہ خواند وتکییف یعنے چگونگے در ذات خداوند تعالے کہ خداوند تعالے بیچون وبیچگون ست لون ورائحہ وحرارۃ وبرودت ورطوبت ویبوست وغیر ایشان کہ از صفات اجسام است بر خداوند تعالے اعتقاد نکند وتنقیص آنکہ خداوند تعالے صفت بہ تنقیص واز دیاد نکند کہ تنقیص واز دیاد یا بر عدد بود یا بر اجزا بر عدد چنان بود کہ نہ بود دہ شد دہ بود یازدہ شد وبر اجزا چنان بود کہ چیزے خرد باشد بتربیت بیفزاید یا چیزے بزرگ باشد بعلتے یا بسببے بکاہد خداوند تعالے منزہ است از عداد واجزا۔

جوهر صاحب مصباح الهدایة قدس سره میفرمایند که معنے اسلام انقیاد نفس است مر قبول احکام جناب الهی را وسر انقیاد نفس انخلاع اواز وصف دعوی الهیت ست واتصاف بصفت عبودیت که ارادہ آماریت صفت جبلی نفس است پیوسته خواهد که فرمان ده بود نه فرمان پذیر واین صفت دروی عین منازعت است بحضرت حق سبحانه وتعالیٰ در الهیت ومعبودیت پس هر گاه که در نفس صفت انقیاد جناب الهی پدید آید آماریت او بماموریت مبدل شود این نزاع از و برخیزد و در سلک عباد الله منخرط شود واسلام قالب و صورت ایمان است وایمان روح ومعنے آن پس حیات اسلام بایمان است وکمال ایمان باسلام

جوهر در اعمال صاحب مصباح الهدایة قدس سره میفرمایند که مراد از عمل درین موضع احکام مبانی اسلام است ومبانے اسلام پنج اند اداے کلمه شهادتین وصلوة وزکوة وصوم وحج ومعنے اسلام انقیاد نفس ست مر قبول احکام جناب الٰهے را ونیز انقیاد نفس انخلاع او از وصف دعوے الهیت واتصاف بصفت عبودیت ست که ارادت اماریت صفت جبلے نفس است پیوسته خواهد که فرمان ده بود نه فرمان پذیر واین صفت دروے عین منازعت است با حق سبحانه وتعالے در الهیت ومعبودیت که هیچ مخلوق را استحقاق آن نیست پس هرگاه که در نفس انقیاد احکام جناب الٰهے پدید آید اماریت او بماموریت مبدل شود و در سلک عباد الله منخرط گردد واسلام قالب وصورت ایمان است وایمان روح ومعنے آن پس حیات اسلام بایمان است وکمال ایمان باسلام کمامر ووجود کمال اوصاف ایمان در عین ایمان مجرد از صورت اسلام چنان تعبیه است که وجود ثمره در تخم ومراد از آمدن آدمے بدنیا این زراعت است تا امروز بزراعت عمل اثمار حقائق ایمان بردارد و بانبار خانه آخرت فرستد وفردا در دار السلام از آن منافع انتفاع میابد واشارت بدین معنے ست الدنیا مزرعة الآخرة وبوجه دیگر ایمان بمثابه نور مصباح است وعمل بمثابه زیت پس همچنانکه نور مصباح باتصال امداد زیت متزائد وروشن باشد از دوام اتصال زیت عمل بمصباح ایمان همواره زجاجه قلب سماوے ومشکاة نفس ارضی منور باشد وعمل که بمثابه زیت است از غایت صفا واستعداد اضاءت فے نفسه خود نورے دارد ونور عمل بر دو گونه است ذاتی وآن خاص مومنان راست وعارضے وآن خاص منافقان راست ذاتے نتیجه ایمان ست وعارضے اثر اضاءت نار کفر ونفاق و منافقان روز قیامت چون نور مومنان مشاهده کنند از ایشان نور خواهند وعمل نور نیست وآن مومنان را ذاتی ست ومنافقان را عاریت وفی الجمله طوائف مردم باعتبار ایمان وعمل چهار اند اول عمالحان که هم ایمان دارند وهم عمل صالح دوم فاسقان که ایمان دارند وعمل صالح نه سوم منافقان که عمل دارند وایمان نه چهارم کافران که نه ایمان دارند ونه عمل

جوہر کفر دروغ پنداشتن است پیغامبر را و فرستادن حضرت خداوند تعالیٰ حضرت جبرئیل ؑ بر پیغامبر و حضرت خداوند تعالےٰ را در چیزے از چیزہاے کہ آوردہ اند حضرت جبرئیل بر پیغامبر و این تکذیب اگر ظاہر و باطن باشد کافر بود و اگر در باطن بود منافق باشد۔

جوہر در اقرار بوحدانیت حق سبحانہ و تعالیٰ و رسالت حضرت سید المرسلین صلی اللہ تعالےٰ علیہ وآلہ وصحابہ اجمعین صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ بندہ کلمہ شہادت بر زبان براند اشہد ان لا الہ الا اللہ و اشہد ان محمدا عبدہ و رسولہ و بدین اقرار بر تصدیق دل خود گواہے دہد و اقرار از شہادت خاص تر است چہ ہر اقرارے شہادت بود بر نفس خود نہ ہر شہادت اقرار باشد و آنچہ آمدہ است کہ الایمان تصدیق بالجنان و اقرار باللسان و عمل بالارکان مراد از ان نہ آنست کہ عین ایمان اقرار است یا عمل بل عین ایمان مجرد تصدیق دل است و اقرار و عمل ہر دو علامت و دلیل آن و ہر چند ممکن است کہ شہادت این دو شاہد زور بود چنانکہ در حق منافقان کہ اقرار و عمل در ایشان موجود بود و ایمان مفقود و لیکن سبب آنکہ بناء احکام بر ظواہر است شہادت این دو شاہد حکم بر ایمان مشہود لہ لازم بود اگر چہ احتمال کذب دارد

جوہر حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی قدس سرہ در مرج البحرین میفرمایند کہ حکم فقہ عام ست یعنی شامل است تمامہ خلق را و خواص و عوام محکوم اند بدان زیرا کہ مقصد وے اقامت مراسم شریعت است و اعلاے اعلام دین و ملت و بناے فقہ بر علم است و لہذا قواعد و ضوابط آن کلیہ است کہ باختلاف افراد و اشخاص مختلف و متغیر نشود و حکم تصوف خاص ست یعنی مخصوص ست باہل قرب و خصوص زیرا کہ آن معاملہ است میان پروردگار و بندہ و مدار این بر ذوق و حال است و احکام آن جزئیات کہ باختلاف احوال و مواجید و اذواق مختلف گردد و ازینجا ست کہ حکم فقیہ و انکار وے بر صوفی جاریست و انکار صوفی بر فقیہ صحیح نہ و صوفی را رجوع بفقیہ ضروریست با حکام تا بر آن عمل کند و در احوال حقائق مخالف شریعت نیفتد و فقیہ را در احکام رجوع بصوفی نہ پس تصوف بفقہ محتاج است و فقہ از تصوف مستغنے اگر چہ تصوف اعلیٰ و ارفع است از فقہ در مرتبہ لیکن فقہ اسلم و اعم است در مصلحت و ازینجا گفتہ اند کہ کن فقیہا صوفیا ولا تکن صوفیا فقیہا یعنے اول داد فقاہت و عمل شریعت و حفظ ظاہر بدہ بعد ازان بمقام تصوف و اتصاف بحقیقت و تصفیہ باطن عروج کن زیرا کہ این اکمل و اتم و اسلم است عملا و حالا و ذوقا ولا تکن صوفیا فقیہا یعنے ہم از اول تعلق بحقیقت و توحید و مواجید باطن مکن کہ بعد از وے رعایت ظاہر و اتباع شریعت استحکام نخواہد پذیرفت مرید را باید کہ باطن حقیقت را بر ظاہر شریعت مقدم ندارد تا بمذہب باطنیہ نرود و بالحاد نکشد و بظاہر از باطن اکتفا نکند تا از اہل قشر و تقشف

نشود و بر فقاہت صرف متوقف نماند و از انوار و اسرار محروم نگردد و نیز رجوع از فقه بتصوف بباعث طلب مزید و شوق ترقی و تعطش کمال آسان است و لیکن رجوع از تصوف بفقه بعد از استیلای ذوق باطن و غلبه حقیقت دشوار پس اول تمسک بعروهٔ وثقای شریعت و فقاہت کند بعد ازان بذروهٔ علیای حقیقت و تصوف براید فقاہت مرتبه اسلام است و کلام درجه ایمان و تصوف مقام احسان چنانچه در حدیث جبرئیل این ہر سه مقام مبین و مفصل است نیکوئی اینکه پرستش کنی پروردگار خود را گویا می بینی او را حضرت امام مالک رضی اللہ عنه فرمودند کسے که صوفی شد و فقیه نگشت از دین حق برگشت و آنکه فقیه شد و صوفی نگشت از فرمان بیرون آمد و آنکه ہر دو را یکجا کرد بتحقیق رسید بالجمله مرتبه کمال فقه صحیح و ذوق صریح است و انفراد ہر یکے از دیگرے موجب انحطاط و نقصان چنانچه علم طب بے تجربه آن کفایت نکند و تجربه طب بے علم آن صورت نه بندد

جوہر فرض بر دو نوع است فرض عین و فرض کفایه فرض عین آنست اگر بعضے از مخاطبان بجاے آرند از دیگران ساقط نشود چنانچه نماز و روزه و حج و زکوٰة و غسل جنابت و تعلم قرآن و تعلم فقه آنمقدار که چاره نیست از دانستن آن و جہاد با کفار چون نفیر عام باشد۔ و فرض کفایه چنانکه جواب سلام و جواب عاطس گفتن یرحمک اللہ مر آنکس را که عطسه زد و الحمد للہ رب العالمین گوید و نماز عیدین و نماز جنازه و غسل میت و تکفین و امر معروف یعنے به نیکے فرمودن و نہی منکر یعنے از بدی باز داشتن و پرسیدن بیمار و خواندن علم و قرآن و فقه زیاده از قدر حاجت و جہاد کردن بر دشمنان دین چون نفیر عام نباشد و معنے فرض کفایه آنست که اگر بعضے از مسلمانان بجا آرند از گردن بعضی دیگر ساقط شود و اگر ہمه ترک گیرند ہمه آثم باشند

جوہر معنے قبله توجه کردن است بچیزے ہر که روے بچیزے آرد قبله آن بود ظاہرا و باطنا قبله انبیا و امم ایشان بیت المقدس بود و قبله حضرت سرور عالم و امم مرحومه حضرت ایشان کعبه است بعضے گفته اند که قبله چہار اند قبله جوارح که بر جمیع مومنان فرض شده است تا بدان سمت نماز گذارند۔ دوم قبله دل است که اصحاب طریقت را توجه بدانست و مشغول ایشان دران سوم قبله سر است که توجه مریدان بشیخ باشد چہارم قبله وجه اللہ انبیا و اولیا را توجه بدانست و ہر چه غیر او ست پشت بدوست و ہر چه او ست روے بدوست قبله عشاق جمال لم یزل و معنے کعبه میانه چیز است سمی الکعبة کعبة لانها سرة الارض و کعبه را بیت اللہ و بیت الحرام گویند۔ و معنے حج قصد کردن است ہر که قصد چیزی کند و قته ظاہر و باطن دران راه زند حج او ہمان باشد۔ قلب عارف حرم اللہ تعالیٰ است و حرام است بر حرم

اللہ تعالی انیکہ در آید دران غیر اللہ تعالی کعبہ عام است وکعبہ خاص کعبہ عام ظاہر است وکعبہ خاص باطن است قبلہ وکعبہ مقام خدمت است دل وروح محل معرفت ومحبت۔ کعبہ ظاہر از احجار است وکعبہ باطن پر اسرار آنمقام

خلیل است وانجا رب جلیل ؎

بیا دکعبہ چہ سر میزنی خدا انیجاست ۔ بطوف مروہ کجا میروی صفا انیجاست

جوہر صوم بر سہ وجہ است صوم الروح بقصر الامل وصوم العقل بخلاف الھوی وصوم النفس بالامساک عن الطعام والمحارم۔ روزہ در شرع عبارت است از ترک خوردن وآشامیدن وجماع کردن از صبح صادق تا غروب آفتاب بر نیت روزہ کہ عاقل وبالغ ومسلم باشد وپاک باشد از حیض ونفاس۔ دوم روزہ خاص وآن روزہ در چشم وبینی وگوش ودست وپاے کہ نادیدنی نہ بیند ونا شنیدنی نشنود ونابوئیدنی نبوید وناگرفتنی نگیرد ونارفتنی نرود۔ سوم روزہ خاص الخاص ست کہ روزہ ظاہر وباطن باشد وغیر حق در دل نباشد۔

جوہر یاد کردن مرگ فضلے عظیم دارد حضرت سید عالم صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم میفرمایند یاد مرگ بسیار کن کہ آن ترا در دنیا زاہد گرداند وحضرت عائشہ رضی اللہ تعالی عنہا عرض کردند کہ ہیچکس بدرجہ شہدا باشد فرمودند باشد کسی کہ در روز بست بار از مرگ یاد کند حضرت ابراہیم تیمی قدس سرہ میفرمایند دو چیز است کہ راحت دنیا از من ببرد یکے ذکر مرگ ودیگر خوف استادن پیش حضرت خداوند تعالی زنے بحضرت عائشہ رضی اللہ تعالے عنہا از سخت دلی خود شکوہ کرد فرمودند یاد مرگ بسیار کن او چنان کرد قسوت از دل او برفت وحضرت امام حجۃ الاسلام قدس سرہ میفرمایند کہ ہر کہ شناخت کہ آخر کار او بہر حال مرگ است وقرار گاہ او گور وموکل او منکر ونکیر وموعد او قیامت ومورد او بہشت یا دوزخ است ہیچ اندیشہ اورا مہم تر از اندیشہ مرگ نبود وہیچ تدبیر بروی غالب تر از تدبیر زاد مرگ نبود وہر کہ یاد مرگ بسیار کند ناچار بساختن زاد آن مشغول شود وگور را روضہ یابد از روضہای بہشت وہر کہ مرگ را فراموش کند ہمت او ہمہ دنیا باشد از زاد آخرت غافل ماند ویاد کردن مرگ بر سہ وجہ است یکی یاد کردن غافل کہ بدنیا مشغول بود کہ یاد کند وآنرا کارہ باشد از بیم آنکہ از شہوات دنیا باز ماند دوم یاد کردن تائب تا خوف بروی غالب تر باشد ودر توبہ تائب تر باشد وتائب مرگ را کارہ نباشد لیکن تعجیل مرگ را کارہ باشد از بیم آنکہ ناساختہ بیاید فتہ وکراہیت ازین وجہ زیان ندارد سوم یاد کردن عارف وآن ازان بود کہ وعدہ دیدار پس از مرگ است ہمیشہ چشم بآن دارد ودر آرزوی آن باشد ودرجہ دیگر است بزرگتر ازین کہ مرگ را نہ کارہ باشد ونہ طالب نہ تعجیل آن خواہد ونہ تاخیر آن واین مقام رضا وتسلیم است وخلق چنان غافل کہ اگر یاد کنند نیز در دل ایشان

اثرے نکند کہ دل بشغلہ دنیا چنان مستغرق ست کہ چیزے دیگر را جائے نماندہ

جوہر۔ در رشحات مذکور ست کہ حضرت خواجہ عبید اللہ احرار قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ المبارک میفرمودند کہ شریعت ست وطریقت وحقیقت شریعت اجرائے احکام ست برظاہر وطریقت تعمل وتکلف است در جمعیت باطنی وحقیقت رسوخ است درین جمعیت ومیفرمودند کہ خدمت مولانا نظام الدین میفرمودند کہ شریعت وطریقت وحقیقت را در ہمہ چیز بیان می توان کرد مثلاً دروغ گفتن کہ نہی بہ نسبت آن واقع است اگر کسی آنرا بسعے ومجاہدہ نگوید وبرطریق استقامت باشد واززبان دور گرداند کہ باختیار وبی اختیار اززبان صادر نشود این شریعت است لیکن باوجود این میتواند بود کہ در باطن واعیہ دروغ گفتن باقی باشد سعی ومجاہدہ دران کند کہ از باطن واعیہ دروغ گفتن دور شود این طریقت است وچنان شدن کہ بی اختیار وباختیار ازو دروغ گفتن نیاید نہ از دل ونہ اززبان این حقیقت است حضرت خواجہ این سخن را از خدمت مولانا بسیار نقل میکردند واستحسان میفرمودند

جوہر بدانکہ متابعت اقوال جناب سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم شریعت است ومتابعت افعال طریقت ومتابعت احوال حقیقت پس ہر کہ متابعت اقوال جناب سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم کرد شریعت درست کرد وہر کہ متابعت افعال کرد طریقت درست کرد وہر کہ متابعت احوال کرد حقیقت درست کرد۔

جوہر آغاز طریقت نہایت شریعت است تا حق شریعت نگذارد راہ طریقت برو نکشاید اگر درہوا پرد ویا بر آب رود فعل او کرامت نیست بل سحر یا استدراج است ؎

| | |
|---|---|
| رہبر راہ طریقت آن بود ؛ | کو باحکام شریعت مے رود |
| اینچنین کامل بجو گر رہروے | تا ز وصل دوست باہرہ شوے |

جوہر فرمودند حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم الشریعۃ اقوالی والطریقۃ افعالی والحقیقۃ احوالی والمعرفۃ سری بس بمرتبہ سر حق تعالیٰ رسیدن ابتدا از شریعت است کسے کو در شریعت راسخ آید حقیقت راہ روی خود کشاید؛ برزخ ناسوت وملکوت شریعت است و برزخ ملکوت وجبروت طریقت وبرزخ جبروت ولاہوت حقیقت کہ مرتبہ وحدت برزخ ست بین احدیت وواحدیت شریعت چیزیست کہ بحث کردہ میشود دران از حلال وحرام ومراد از ملکوت در راہ سلوک صفت در خود پیدا کردن کہ عبارت از کم خوردن وکم گفتن وبنوعے ریاضت نمودن کہ صفت بشریت او رفع گردد وصفت ملکی بروی ظاہر آید۔ جبروت در اصطلاح صوفیہ اعیان ثابتہ را گویند ودر اصطلاح حکما حقائق کونیہ را

گویند و علماے متکلمین معلومات اللہ ازلے گویند

جوہر طریقت راہ و در اصطلاح سالکان تزکیہ باطن چنانکہ شریعت تزکیہ ظاہر است و مخفی نماند کہ طریقت عبارت از سیر خاص است کہ مخصوص سالکان راہ جناب خداوند تعالیٰ است مانند ترک دنیا و دوام ذکر و توجہ بمبدا و تبتل و انزوا و صدق و اخلاص و غیر آن و اسرار طریقت اشارت از احوال حقیقت ست زیرا کہ طریقت مقدمہ حصول حقیقت ست و چنانچہ طریقت سر شریعت است حقیقت سر طریقت است و طریقت بے شریعت وسوسہ است و حقیقت بی طریقت زندقہ

جوہر تقوی بالفتح اول و فتح واو ترسیدن و پرہیزگاری و فارسیان گاہے بکسر واو نیز خوانند و تقوی را مراتب است اول پرہیز از شرک کہ سبب رہائی از عذاب جاودانے است دوم دور بودن از گناہ صغیرہ و کبیرہ و آن باعث حصول سعادت دوجہانی ست سوم ترک ماسوا اللہ و آن واسطہ وصول قرب ربانی ست

جوہر چہار رکعت بدو سلام بگذارد در اولی قل اللہم تا بغیر حساب پانزدہ بار و در ثانیہ سورۃ الکوثر پانزدہ بار و در ثالثہ سورۃ الکافرون پانزدہ بار و در رابعہ سورۃ الاخلاص پانزدہ بار بعد ازان این دعا دہ بار بخواند حاجت روا گردد بسم اللہ الرحمن الرحیم لا الہ الا انت سبحانک انی کنت من الظالمین حسبنا اللہ و نعم الوکیل انی مسنی الضر و انت ارحم الراحمین و افوض امری الی اللہ ان اللہ بصیر بالعباد یا من ذکرہ شرف الذاکرین یا من طاعتہ نجاۃ للمطیعین یا من رافتہ ملجار للعالمین یا من لا یخفی علیہ شنار المحتاجین برحمتک یا ارحم الراحمین و ادے آنست کہ این نماز را بعد از نیم شب کند و بین الظہر و العصر ہم آمدہ است

جوہر صلوۃ قضاء الحوائج روز جمعہ چون آفتاب بر آید دو رکعت بگذارد در اولی سورۃ الفلق و در ثانیہ سورۃ الناس و بعد از سلام آیۃ الکرسی ہفت بار و باز چہار رکعت بگذارد و در ہر رکعتی سورۃ النصر یکبار و سورۃ الاخلاص بست و پنج بار بخواند و چون فارغ شود ہفتاد کرت لا حول و لا قوۃ الا باللہ العلی العظیم بخواند خواص این نماز نمے داند بجز حق سبحانہ و تعالے۔

جوہر دوازدہ رکعت بشش قعدہ و یک سلام در شب و یا روز بخواند و بعد از التحیات للہ بگوید و سر بسجدہ نہد و سورہ فاتحہ ہفت بار و آیۃ الکرسی ہفت بار و لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ لہ الملک و لہ الحمد و ہو علی کل شئی قدیر دہ بار پس گوید انی اسئالک بمعاقد العز من عرشک و منتہی الرحمۃ من کتابک و اسمک الاعظم و جدک الاعلیٰ و کلماتک التامۃ ان تقضی حاجتی ہذہ پس سر از سجدہ بردارد و سلام دہد این نماز براے قضاے حوائج بمرات بہ تجربہ رسیدہ ست

جوہر دو رکعت ہر وقت کہ تواند بگذارد و شب جمعہ فاضلتر و در اولی سورۃ الکافرون دہ بار و در ثانیہ سورۃ اخلاص دہ بار بعد از سلام سر بسجدہ نہادہ دہ بار درود بخواند و دہ بار سبحان اللہ والحمد للہ ولا الہ الا اللہ واللہ اکبر ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم و دہ بار اللھم ربنا آتنا فی الدنیا حسنۃ وفی الآخرۃ حسنۃ وقنا عذاب النار و دہ بار یا غیاث المستغیثین اغثنا آنگاہ یک یک حاجت خواہد چندانکہ یاد آید بعدہ گوید یارب ہزار حاجت منیے و دنیوے من روا گردان بفضل اللہ تعالے روا شود۔

جوہر صلوٰۃ الصلوٰۃ ہمچو صلوٰۃ التسبیح است بجاے تسبیح درود خوانند ہر درودی کہ باشد و این دو رکعت ست خواہ در شب گذارد خواہ در روز اما بعد از اشراق درین نماز اثرہاست بہر مہمی کہ بخواند برآید و براے ہر مہمے در سہ روز جمعہ نیز خوانند۔

جوہر نماز قل قل چہار رکعت ست بیک سلام ما بین مغرب و عشا در ہر رکعت با فاتحہ چہار قل ضم کند و بعد از سلام سر بسجدہ نہادہ ہفتاد و یکبار بگوید یاحی یاقیوم برحمتک استغیث بعضی از مرشدان طالبانرا براے مواظبت این نماز ارشاد نمودہ اند و فرمودہ اند اگر کسے خواہد کہ کوہ را بناخن تراشد اگرچہ محال است بطفیل این نماز ممکن باشد و مخفی نماند کہ چون حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالے علیہ وآلہ واصحابہ وسلم در د عاسعی بلیغ فرمودے یا نازل شدے غم وہم مے فرمودند یاحے یاقیوم برحمتک استغیث

جوہر صلوٰۃ العاشقین چہار رکعت است بیک سلام در آخر شب بدین نیت نویت ان اصلی للہ تعالیٰ اربع رکعات صلوٰۃ العاشقین براے اہم مہمات در اداے بعد از سورہ فاتحہ یا اللہ صد بار و در ثانیہ یا رحمٰن صد بار و در ثالثہ یا رحیم صد بار و در رابعہ یا ودود صد بار

جوہر نماز کن فیکون چہار رکعت است در اول شب آدینہ غسل پاک کند و جامہ پاک بپوشد و در اول بعد از فاتحہ صد بار بخواند افوض امری الی اللہ ان اللہ بصیر بالعباد و در دوم صد بار الا الی اللہ تصیر الامور و در سوم صد بار نصر من اللہ وفتح قریب وبشر المومنین و در چہارم صد بار انا فتحنا لک فتحا مبینا و بعد از سلام صد بار گوید غفرانک ربنا والیک المصیر بعدہ سر بسجدہ نہد و ہر دو دست بردارد و صد بار گوید استغفر اللہ ربی من کل ذنب واتوب الیہ این نماز را براے قضاے حاجات از مجربات صحیحہ میفرمایند۔

جوہر در فوائد الفواد مذکور ست کہ حضرت سلطان المشائخ قدسنا اللہ تعالے بسرہ المبارک فرمودند کہ نماز حضرت خواجہ اویس قرنے رضی اللہ تعالے عنہ در سوم و چہارم و پنجم رجب است بعد از ان فرمودند در سیزدہم و چہاردہم و پانزدہم آوردہ اند بعد ازان فرمودند کہ بروایتے در بست و سوم و بست و چہارم

وبست و پنجم بعد ازان فرمودند که در مدرسه دانشمندی بود مولانا زین الدین هر مسئله که ازو سوال کردندے
او جواب شافی گفتی و در مباحثه بعبارت دانشمندانه درآمدے از حال تعلم و استکشاف کردند گفت که من
هیچ نخوانده ام چون بزرگ شدم وقتے نماز خواجه اویس قرنی گذاردم و دعا کردم که الٰهی من بکبر سن رسیدم
و هیچ تعلم نکردم مرا علمی کرامت کن جناب مستطاب حق سبحانه وتعالی به برکت این نماز در علم بر من کشاد تا در
هر مسئله که سخن می افتد بجوب شارح میشوم انتہی و طریقه نماز اینست که بوقت چاشت غسل کند و چهار رکعت
بگذارد و بعد سلام هفتاد بار بگوید لا اله الا الله الملک الحق المبین لیس کمثله شئی وهو السمیع البصیر
و چهار رکعت دیگر بگذارد و در هر رکعتی بعد فاتحه سورة النصر یکبار و بعد از سلام هفتاد بار گوید انک اقوے
معین واهدی دلیل بحق ایاک نعبد وایاک نستعین و چهار رکعت دیگر بگذارد و در هر رکعتے بعد فاتحه
سه بار سورهٔ اخلاص و بعد از سلام هفتاد بار سورهٔ الم نشرح بخواند و دست برداشته بر سینه فرود آرد و حاجت
خواهد و از اول غسل تا اتمام نماز تکلم نکند۔

جوهر صلوة التسبیح چهار رکعت است بهتر آنست که در چهار رکعت بعد فاتحه از مسبحات چهار سوره
بخواند و مسبحات هفت سوره است سوره بنی اسرائیل و سوره حدید و حشر و صف و جمعه و تغابن و اعلے
و از حضرت عبدالله بن عباس رضی الله تعالے عنه این چهار سوره مرویست سورة التکاثر و سورة و
العصر و سورة الکافرون و سوره اخلاص و در روایتے سورة الزلزال و سوره والعادیت و سورة النصر
و سوره اخلاص و بعضے درویشان عراق و یمن در رکعت اول سورة الکافرون خوانند و در دوم سوره
اخلاص و در سوم سورة الفلق و در چهارم سورة الناس و درین نماز در هر رکعت هفتاد و پنج بار تسبیح
خوانند یعنے سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر و مجموع در چهار رکعت سیصد بار بدین
طریق که بعد تکبیر افتتاح ثنا خواند بعده تسبیح پانزده بار بعده اعوذ خوانده سوره فاتحه و سوره
دیگر خواند بعده تسبیح ده بار گوید و در رکوع ده بار و در قومه بعد تحمید ده بار و در سجده اولے بعد تسبیح معمول
ده بار و بین السجدتین ده بار و در سجده ثانیه ده بار و این مختار مشائخ حنفیه است و بعضے در هر رکعت
بعد از قرأت پانزده بار خوانند و بعد سجده ثانیه نشسته ده بار و باقے چنانکه مذکور شد اگر توفیق یابد
هر روز یکبار بخواند والا در هفته یا در هر ماهے یا در هر سالے یا در تمام عمر یکبار و این نماز را وقت
معین نیست هر که هر روز بخواند بعد اشراق بخواند و اگر بهفته بخواند روز جمعه بهتر و اگر در ماهے بخواند در
پنجشنبه اولے و اگر در سال بخواند روز عاشورا اولے و بعضے میفرمایند که بعد زوال قبل نماز ظهر بهتر
است که در روایت حضرت عبدالله بن عمر رضے الله تعالے عنه آمده و بعد زوال روز جمعه افضل

کہ حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالے عنہ ہمین وقت میخوانند واز حضرت ابن المبارک رضی اللہ
تعالیٰ عنہ پرسیدند کہ اگر سہو درین نماز لاحق شود در سجدہ سہو تسبیح مذکور دہ دہ بار گوید یا نہ فرمودند نہ درین
نماز سیصد بار تسبیح آمدہ است فقط و مخفی نماند کہ این نماز را حضرت سرور عالم صلے اللہ تعالے علیہ واٰلہ
واصحابہ وسلم بعم اکرم خود حضرت عباس رضی اللہ تعالی عنہ آموختہ اند وفضل این نماز بسیار ست ودر
حدیث شریف وارد است کہ ہر کہ این نماز بخواند جمیع ذنوب صغیرہ وکبیرہ او آمرزیدہ شود وسوائے
این فائدہ فوائد این نماز بسیار آمدہ

جوہر فرمودند حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ واٰلہ واصحابہ وسلم ہر کہ بگذارد نماز بامداد و بنشیند در جائے
نماز تا طلوع آفتاب مقدار یک نیزہ پس دو رکعت نماز بگذارد نوشتہ شود در دیوان او کہ آمرزیدہ شود واگر چہار
رکعت بگذارد نوشتہ شود در دیوان مقبلان واگر شش رکعت بگذارد نوشتہ شود در دیوان مطیعان ومسلمان و
مخلصان واگر ہشت بگذارد نوشتہ شود در دیوان رستگاران واگر دہ بگذارد نوشتہ شود در دیوان اولیاء

جوہر صاحب فوائد الفواد قدس سرہ میفرمایند کہ حضرت سلطان المشائخ قدسنا اللہ تعالے بسرہ المبارک
بندہ را نماز اشراق فرمودند دو رکعت شکر اللہ در اول بعد از فاتحہ آیۃ الکرسے تا خالدون ودر دوم
امن الرسول تا آخر و آیۃ اللہ نور السموات والارض تا واللہ بکل شئ علیم وبعد ازان دو رکعت
استعاذہ فرمودند در اول بعد از فاتحہ سورۃ الفلق ودر دوم سورۃ الناس بعد ازان دو رکعت استخارہ
فرمودند در اولے بعد از فاتحہ سورۃ الکافرون ودر ثانیہ سورہ اخلاص فرمودند کہ آن روز کہ حضرت
شیخ الاسلام با خواجہ فرید الحق والدین قدسنا اللہ تعالے بسرہ المبارک مرا نماز اشراق فرمودند ہمین شش
رکعت فرمودند انتہی و بعضے بعد ازان دو رکعت استجابت گذارند در اول بعد از فاتحہ سورہ واقعہ
ودر دوم سورۃ الاعلیٰ والا سورۃ القدر وسورۃ الکوثر وبعد ازان دو رکعت شکر روز در ہر رکعت بعد از فاتحہ
پنجگان بار سورۂ اخلاص وحضرت مخدوم عالم خواجہ نصیر الحق والدین قدس سرہ میفرمایند کہ دو رکعت
شکرانہ مادر وپدر بگذارد در ہر رکعتے بعد از فاتحہ آیۃ الکرسے یکبار وسورہ اخلاص سہ بار وبعد از سلام
درود گوید واین دعا بخواند یا لطیف الطف بے وبوالدی فی جمیع الاحوال کما تحب
وترضیٰ یا علیم یا قدیر اغفرلی ولوالدی انک علی کل شئ قدیر ووقت اشراق از طلوع
آفتاب تا بر آمدن آن مقدار دو نیزہ است چون آفتاب مقدار یک نیزہ طلوع کند نماز شروع نماید وبعد
از اشراق اگر بخواند قرآن مجید بخواند یا ذکر گوید واگر صلوۃ تسبیح بگذارد بہتر واقل اشراق دو رکعت است
ومتوسط چہار واکثر دہ۔

جوہر چون ربع روز بگذرد چہار رکعت بگذارد در اول بعد از فاتحہ سورہ والشمس بخواند و در دوم سورہ واللیل و در سوم سورہ والضحیٰ و در چہارم سورہ الم نشرح و نماز چاشت دوازدہ رکعت است و اقل چہار پس در چہار رکعت اول بعد از فاتحہ سورہ فتح بخواند پس سورہ نوح پس سورۃ القدر پس سورۃ الکوثر و در چہار رکعت دوم سورہ والشمس پس سورہ واللیل پس سورہ والضحیٰ پس سورہ الم نشرح و در چہار رکعت سوم سورۃ الکافرون پس سورۃ النصر پس سورہ تبت پس سورہ اخلاص۔ و بعد از فراغ نماز چاشت خواندن اللھم اغفرلی وارحمنی وتب علیّ انک انت التواب الغفور صد بار ماثور است و ہر کہ التزام گیرد نماز چاشت را اسباب معیشت وے را حضرت خداوند تعالے مہیا دارد و فرمود ند حضرت سید عالم صلی اللہ تعالے علیہ وآلہ واصحابہ وسلم کہ سہ چیز با سہ چیز جمع نشود گناہ با توبہ و تونگرے با زنا و فقر و فاقہ با نماز ضحے۔

جوہر بعد نماز چاشت دو رکعت براے صحت نفس گذارد در اول بعد از فاتحہ آیۃ الکرسے یکبار و سورہ والشمس یگان بار و سورۂ اخلاص پنج بار و در دوم آمن الرسول و سورہ والضحیٰ یگان بار و سورہ اخلاص پنج بار و بعد از سلام بخواند اللھم انی اسألک العفو والعافیۃ والمعافاۃ فی الدنیا والآخرہ

جوہر نماز تہجد بہترین نوافل ست و وقت آن ثلث آخر از شب است دوازدہ رکعت بہ شش سلام بگذارد در اول بعد از فاتحہ دوازدہ بار سورہ اخلاص و در دوم یازدہ بار ہمچنین در ہر رکعت یک یک عدد کم کند تا در رکعت دوازدہم یکبار خواندہ بعدہ وتر بخواند و اگر گذاردہ باشد اعادہ کند و در اول بعد از فاتحہ سورۃ الاعلے بخواند و در رواتیے سورۃ القدر و در دوم سورۃ الکافرون و در سوم سورۃ الاخلاص واگر قضا شود بروز ادا کند و اکثر مشائخ بعد ہر دوگانہ این نماز مراقبہ طویلہ میفرمایند۔

جوہر در شب معراج دوازدہ رکعت بخواند در ہر رکعت بعد فاتحہ سورہ از قرآن مجید و تشہد در ہر رکعتین و سلام در آخرین بعدہ صد بار گوید سبحان اللہ والحمد للہ ولا الٰہ الا اللہ واللہ اکبر بعدہ صد بار استغفار بعدہ دعا کند و شب معراج نزد اکثر شب بست و ہفتم ماہ رجب است و نزد بعضے شب ہژدہم ماہ رمضان المبارک

جوہر شب قدر شب معظم است بعضے گویند گاہے در ماہ رمضان مبارک باشد و گاہے غیر رمضان و بعضے در اول شب ماہ رمضان گویند و بعضے در شب ہفدہم ماہ مذکور و بعضے نوزدہم و بعضے بست و یکم و بعضے بست و سوم و بست و پنجم و بست و ہفتم و بست و نہم و نزد اکثر در شب بست و ہفتم ماہ رمضان است

جوہر صلوۃ القلب برائے صفائی دل چہار رکعت است در ہر واحد سورہ اخلاص یکبار اما بلسان قلب نہ بلسان دہان

جوہر صلوۃ عشق یک رکعت است چون بہ اہدنا الصراط المستقیم برسد تکرار کند تا بیخود شود و بیفتد وچون بہوش آید از صراط الذین انعمت علیہم شروع کند و فاتحہ را تمام نماید و سورۃ القدر ضم کند و لفظ انا انزلناہ را سہ بار تکرار کند و تمام نماید و التحیات خواند و سلام دادہ از نماز برآید اگرچہ این نماز بردستور فقہائے حنفیہ نیست اما فقرا کردہ اند۔

جوہر صلوۃ الاسرار دو رکعت است بعد از نماز مغرب یا بعد از تہجد بدین نیت بگذارد نویت ان اصلی للہ تعالی رکعتی صلوۃ الاسرار تقربا الی اللہ تعالی وانقطاعا عن غیر اللہ تعالی وبخواند در ہر رکعت بعد از فاتحہ سورہ اخلاص یازدہ بار و بعد از سلام بجانب عراق یازدہ گام رود و آنجا استادہ بہر دو دست بادب و تعظیم تمام سلام کند بعدہ یازدہ بار درود بنا بانجواند و یکبار فاتحہ و یازدہ بار سورۂ اخلاص و ثواب آن بحضرت محبوب سبحانی شیخ محی الدین ابو محمد سید عبد القادر جیلانی قدسنا اللہ بسرہ المبارک بگذارند و جناب ایشان را بحضرت حق سبحانہ و تعالی وسیلہ گرفتہ حاجت خواہد و بعدہ یازدہ بار بگوید یا شیخ عبد القادر جیلانی شیئا للہ و این نماز در خلوت بگذارد۔ و در بہجۃ الاسرار مذکورست کہ حضرت غوث الثقلین قدسنا اللہ تعالے بسرہ المبارک فرمودہ اند ہر کرا حاجتے بدرگاہ عزت باشد دو رکعت نماز بگذارد و بخواند در ہر رکعت بعد از فاتحہ یازدہ بار سورہ اخلاص و بعد از سلام درود بخواند و بیاید بجانب عراق یازدہ گام و بگیرد نام مرا و وسیلہ سازد مرا بدرگاہ عزت و حاجت خواہد قضا کردہ شود حاجت او۔

جوہر دو رکعت قبل طلوع فجر بخواند و در ہر رکعت آیۃ الکرسی سہ بار و سورۃ الکافرون و سورہ اخلاص یازدہ بار بعد ازان گوید سبحان اللہ وبحمدہ سبحان اللہ العظیم وبحمدہ استغفر اللہ صد بار جناب حق سبحانہ و تعالے قضا کند دین او را و وسیع کند بروے رزق و این مشہور و مجرب است۔

جوہر صاحب وام مداومت نماید بر سورہ والعدیت یا آمن الرسول یا سورۃ النسا سیزدہ بار بخواند یا سورہ واقعہ چہل و یکبار یا بعد ہر فرض پنج بار قل اللہم مالک الملک تا بغیر حساب

جوہر صاحب فوائد الفواد قدس سرہ میفرمایند کہ بندہ را غلامے بود ملیح نام او را بشکرانہ ارادت در نظر حضرت سلطان المشائخ قدسنا اللہ تعالے بسرہم آزاد گردانیدہ شد ہمان زبان غلام مذکور سر در قدم مخدوم عالمیان آوردہ بشرف بیعت مشرف گشت بعد ازان نماز دوگانہ فرمودند بر لفظ مبارک

برانند که این دوگانه را نیت چنین باید کرد و دُعاً عمّا سوی الله

جوهر صلوة شکر النهار دو رکعت است در هر رکعت بعد از فاتحه اخلاص پنجبار بخواند و در شکر اللیل در هر رکعت بعد از فاتحه کافرون پنج بار

جوهر صلواة رضای ابوین دو رکعت است در هر رکعت چهار قُل بخواند۔

جوهر بعد از زوال چهار رکعت بگذارد و در هر رکعت بعد از فاتحه سوره اخلاص یازده بار یا پنج بار یا آیتها بخواند این وقت همچو نصف لیل است و زمان نزول رحمت چه درهای بهشت بعد زوال کشاده میشود

جوهر صلوة الخضر ده رکعت است بعد از نماز ظهر بعد از فاتحه از سوره فیل در هر رکعت یک سوره تا آخر قرآن مجید بخواند و هر که این نماز پیوسته بگذارد با خضر ملاقات کند

جوهر صلوة حفظ الایمان دو رکعت ست بعد از نماز مغرب در اول بعد از فاتحه سورهٔ اخلاص هفت بار و سورة الفلق یکبار و در دوم بعد از فاتحه سورهٔ اخلاص هفت بار و سورة الناس یکبار و بعد از سلام سر بسجده نهد و سه بار بگوید

یاحی یاقیوم ثبتنی علی الایمان۔

جوهر بعد از نماز مغرب صلوة اوابین بست رکعت آمده در هر رکعت بعد فاتحه سه بار اخلاص و اقل آن شش رکعت است و از فوائد الفواد معلوم شده که حضرت سلطان المشائخ قدسنا الله تعالی به برکتهم حضرت شیخ حسن علاء سنجری را بین العشائین شش رکعت اوابین فرموده اند۔

جوهر صلوة السعادت چهار رکعت ست در اولی سوره اخلاص چهل بار پس سی بار پس بست بار پس ده بار و در بعضی اول ده بار پس بست بار پس سی بار پس چهل بار و هر که شب دوشنبه این نماز بگذارد هرگز شقی نشود و بعضی گویند که صلوة السعادت دو رکعت ست در هر رکعتی بعده فاتحه آیة الکرسی یکبار و اخلاص سه بار بخواند و بعد از سلام ده بار درود و ده بار استغفار

جوهر در فوائد الفواد مذکور است که حضرت سلطان المشائخ قدسنا الله تعالی به برکتهم فرمودند که مرا یاری بود همدرس او را مولانا تقی الدین گفتندی مرد صالح و دانشمند او پیوسته بعد از صلوة مغرب دو رکعت بگذاردی در رکعت اول بعد از فاتحه والسماء ذات البروج و در دوم بعد از فاتحه والسماء والطارق خواندی چون او نقل کرد من او را در خواب دیدم و گفتم جناب خداوند تعالی با تو چه کرد گفت چون کار من تمام شد فرمان آمد که ما او را بدان دو رکعت بخشیدیم یکی از حاضران سوال کرد که این را صلوة النور گویند فرمودند خیر این را صلوة البروج گویند آن دو رکعت که در هر دو آیتهای مبدای سورهٔ انعام میخوانند در اول ختم بر یستهزؤن و در دوم هم ختم بر یستهزؤن آنرا صلوة النور گویند و فرمودند که چون شب برآید فرشته بر بام کعبه برآید و ندا کند که ای بندگان جناب خداوند تعالی و ای امتان حضرت محمد مصطفی صلی الله تعالی

علیه وآله واصحابه وسلم شما را شبی بخشیده بود وشبی در پیش است وآن شب اول گورست برای ذخیره آن شب
درین شب کاری بکنید وآن کار آنست که دو رکعت نماز بگذارید در هر رکعت بعد فاتحه قل یا ایها الکافرون
پنج بار بخوانید وچون روز برآید همان فرشته بربام بیت المقدس برآید ندا کند که ای بندگان جناب خداوند
تعالی وای امتان حضرت محمد مصطفی صلی الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلم حضرت خداوند تعالی شما را
روزی بخشیده است وروزی در پیش است وآن روز قیامت است برای ذخیره آن روز درین روز کاری
بکنید وآن کار آنست که دو رکعت بگذارید در هر رکعت بعد از فاتحه پنج بار سورهٔ اخلاص بخوانید بعد ازان بر لفظ مبارک
راندند که شیخ جمال الدین هانسوی قدس سره این را حدیثی روایت کرده اند۔

جوهر اگر معصیتی سرزند باید که زود وضو کند ودوگانه نماز گذارد واستغفار کند وازان معصیت توبه
کند وبر گذشته ندامت کشد

جوهر در فتاوای تیسیر میگوید السجدة اثنتان سجدة العبادة وسجدة التحیة سجدة العبادة
لله تعالی خاصة وسجدة التحیة بدون الله تعالی لوجه التکریم فی خمسة حال جاز للقوم ان
یسجد للنبی والمرید للشیخ والرعیة للملک والولد للوالدین والعبد للمولی فی کل حال یرخص
فتاوای سراجی اذا سجد الانسان سجدة تحیة لایکفر فتاوی خانی وان سجد الرجل للسلطان
وکان قصده التعظیم والتحیة دون الصلوة لایکفر فتاوی کافی قال صدر الشهید من سجد
بغیر الله تعالی ویرید التحیة دون العبادة لایکفر

جوهر قول ابن عباس سجدة التحیة بمنزلة السلام۔ در مرصاد العباد است که ملائکه را سجده آدم
فرمودند سبب آن بود که حق تعالی آدم را بنور ذات متجلی کرد وسجده بحقیقت آدم را نبود نور ذات
صفات حق تعالی را بود چنانچه امر در سجده قبله وکعبه را نیست مر رب الکعبه وقبله راست وپیش مشائخ
که سر بر زمین می نهند سجده نیست آن تعظیم وتکریم نور ذات وصفات معبود حقیقی ست که مشائخ
واولیا بدان نور متجلی اند۔

جوهر سجده پنج قسم است سجده عبودیت وسجده تحیت وجواز واباحت وفرضیت قوله تعالی
فاسجدوا لله واعبدوا این سجده عبودیت است وسجده که بغیر الله تعالی میکنند آن سجده الوهیت
که بسجده سر بر زمین نهادن التوجه تواضع وتکریم وتحیات واباحت سجده دو قسم ست سجده عبادت وسجده
تحیت مسئله تکبیر در راه روز عید اضحی بآواز بلند گفتن سنت ست چون مصلی برسد تکبیر منقطع کند ودر وقت تکبیر
بهتر ست که استاده شود والفاظ در مذهب امام اعظم اینست الله اکبر الله اکبر لا اله الا الله والله اکبر الله اکبر ولله الحمد

مسئلہ۔ تاخیر نماز عید الضحی بسبب عذر تا سہ روز جائز است۔

جوہر صوم از اصول طریقت مستے بود کہ صوم خواص داری و یا آنکہ صوم داری تا آنکہ تقلیل طعام درست نکنی ہیچ فائدہ این راہ نشود زیرا کہ مقصود این طائفہ را تجویع است و قہر نفس یکے از آداب وزہ آنست کہ چون روزہ دار باشی جائے نروے کہ مردمان آنجا طعام خورند یا خواہند خورد و اگر بے قصد بیفتے نشاید کہ روزہ بکشائی و این سخن بشنو کہ ترا گویند کہ دل مسلمانان نگاہداشتن فاضلتر است در خبر است کہ اگر جائے روی کہ مردمان طعام خورند و تو روزہ دار باشی ایشان را دعا کن تا ایشان بخورند دل نگاہ داشتن جائی باشد کہ کسے را جائے دعوت کنند و مقصود او باشد و قومے را بطفیل او خواندہ باشد۔ چون صوم بدارد یا سطے کند در ان عجبے و کبرے نکند چہ آن صوم باز پان تر از افطار باشد بلکہ افطار نافع تر بود

جوہر سحر خوردن بہ نسب اتباع سُنت است کہ سنت سحر از برائے تقویت بدن و تصفیہ باطن و توجہ الی اللہ است نہ برای سیری شکم

جوہر حضرت شیخ سعد الدین قدس سرہ در شرح رسالہ مکیہ میفرمایند کہ حضرت شاہ مینا قدس سرہ میفرمودند ایام بیض کہ سیزدہم و چہاردہم و پانزدہم است از بہر آن گویند کہ چون آدم علے نبینا و آلہ و علیہ السلام را سوی زمین آوردند بگریہ و زاری مشغول شدند تا آنکہ تمام اندام مبارک حضرت ایشان سیاہ گشت پس جناب حق سبحانہ و تعالے توبہ حضرت ایشان قبول فرمود فرمان رسید کہ درین روزہا روزہ دار داشتند خواجگان ما وقت بیعت مریدان را تحریص میکردند و در افطار ایام بیض بر خواجگان ما اصلا رخصت بنوذ و رخصت در افطار از بندگی شیخ الاسلام حضرت شیخ نصیر الدین محمود چراغ دہلی قدس سرہ شدہ است از بہر آنکہ اکثر مریدان بندگی حضرت مخدوم عالم ترکش بندان بودند رفعا للحرج بعدا مر بصوم ایام بیض رخصت بر افطار ہم میفرمودند و منقول ست از جناب مستطاب امیر المومنین علی کرم اللہ تعالے وجہہ کہ فرمودند روزے بحضور حضرت با عظمت سرور عالم صلے اللہ تعالی علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم حاضر شدم فرمودند ای علی جبرئیل ترا میگوید کہ ہر ماہی سہ روزہ بدار نوشتہ شود مر ترا باول روزہ ہزار نیکی و در دوم سی ہزار و در سوم صد ہزار التماس کردم کہ این ثواب خاص مرا باشد یا عموم را فرمودند ہر کہ این روزہا بدارد پس پرسیدم کہ آن روزہا کدام اند فرمودند آن روزہا ایام بیض است و در ریاحین ست کہ جبرئیل علی نبینا و آلہ و علیہ السلام بجناب مستطاب سرور عالم صلے اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم التماس نمود ہر کہ روزہ دار دیک روز در ایام بیض دور کردہ شود از آنکس ثلث گناہان وے و ہر کہ

دوم روز روزه دارد دور کرده شود دو ثلث گناهان وے وهر که سوم روز روزه دارد از همه گناهان بیرون آید و باشد همچو کسے که شهید گشته است در راه جناب خداوند تعالے و بشارت دهید مر یاران خود را و بفرمائید ایشان را بر روزه داشتن ایام بیض که این روزه ها روشن گردانند دلهای شان را و سپید گردانند رویهای شان را۔

جوهر امام شافعی همیشه رضی الله تعالیٰ عنه پیوسته این روزها میداشتند و در ذی الحجه شانزدهم باید داشت و صوم ستهٔ شوال حکم صیام دهر دارد اما علما را درین اقوال است ۔ صوم را سه مرتبه است صوم عوام و خواص و اخص الخواص صوم عوام آنست که از اکل و شرب و جماع باز مانند و صوم خواص آنست که سمع و بصر و دست و پا و زبان و سائر اعضا از گناهان باز دارند و صوم اخص الخواص آنست که دل را از هم دنیه و از کار دنیویه باز دارند و از جمیع سوی الله بالکلیته تبرا آرند۔

جوهر بدانکه جمله حسنات را ثوابے معین ست الآن ثواب صوم معین نیست حضرت حق تعالے آنرا بخود اضافت فرموده و ضامن جزای آن شده پس اجر آن بغیر حساب است و در خبر ست که الصبر نصف الایمان والصوم نصف الصبر و لفظ صوم در اصل لغت موضوع است برائے امساک مطلقا و در عرف شرع عبارت است از امساک مقید به طعام و شراب و وقاع از طلوع فجر تا غروب آفتاب مقرون به نیتے معین و مطلق امساک از طعام فضیلتے بزرگ ست خصوصاً مقید بحکم شرع چه بیخ جمله شهوات و منشار جمیع مخالفات امتلا از طعام است ۔ بتقلیل طعام دل صافی گردد و هوا میرد و نور علم افزایش گیرد ۔ احوال مشائخ دران مختلف و متفاوت طائفه در سفر و حضر بدان مداومت دارند بعضے صائم الدهر باشند و بعضے آن را مکروه دانند و بعضے صوم داؤدی اختیار کرده اند یعنی یک روز صائم باشند و یک روز افطار کنند و فضیلت آن در خبر است و وجه فضیلت این صوم آنست که مراد از صوم مخالفت نفس است و فطام او از عادت مالوف هرگاه نفس بر دوام صوم معتاد شود صوم عادت او گردد و تعاقب و تناوب صوم و افطار پیوسته در مخالفت بود و طائفه بر صوم ایام شریفه اقتصار نموده و آن روز عرفه و عاشوره و عشر اول از ذی الحجه و عشر اول از محرم و رجب و شعبان بحسب سنین اول و اول شهر و اوسط و آخر آن و ایام بیض یعنی سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم بحسب شهور و آدینه و پنجشنبه و دوشنبه بحسب اسابیع و طائفه هر روزه از طعام امساک نموده اند و پیش از غروب افطار کرده تا هم مقصود که تجویع نفس است حاصل شود و هم آفت اعجاب که بر رویت صوم است مندفع گردد شیخ الاسلام بر اختیار این طریق

انکار کرده فی الجمله مشائخ در اختیار صوم سه فرقه اند فرقه اانند که علم شان بر حال غالب بود و بعوارض احوال
مبالات ننمایند و بر نیتے که دارند در صوم ثابت قدم باشند و فرقهٔ آنکه حال شان بر علم غلبه دارد هر روز که بر خزینه
موجب اشارت علم در دل ایشان اختیار صوم بود و در اثنای آن هرگاه که از غیب سانح شود چون احضار
طعامی و حضور جماعتی که موافقت ایشان فضیلت بیند بر مقتضای سلطان حال از اختیار و ارادت
خود باختیار و ارادت حق سبحانه و تعالی منسلخ شوند چنانکه جنید بغدادی که علی الدوام به نیت صوم بنشستے
و هرگاه که بعضے از اخوان حاضر شدندی با ایشان افطار کردی و فرقه اند که حال و علم در ایشان معتدل
بود ایشان متصرف در هر دو گاهی اختیار صوم کنند و بعوارض ننگرند و یا بجهت سیاست و تدبیر نفس خود
یا بجهت دیگران گاہے افطار کنند یا بجهت رفق و لطف بنفس خود یا برای موافقت احباب و اختیار
ایشان در هر دو جانب از اختیار حق بود پس هر یک را ازین سه گانه طریقت خاص ست مناسب
حال و لکل وجهة هو مولیها۔ مصباح الهدایه

جوهر بدانکه روزه قساوت قلبی را دور میکند و در حدیث شریف وارد ست که الصبر نصف الایمان
والصوم نصف الصبر و در خبر ست که برای صائم دو فرحت است فرحة عند الافطار و فرحة
عند لقاء الرحمن بعضے فرحت نزدیک افطار فرحت مغفرت را گویند چنانکه در خبر ست ان الله لیغفر
عند وقت الافطار و بعضے فرحت عند الافطار اجابت دعا را گویند حضرت حق سبحانه و تعالی صوم را
بخود اضافت فرمود که الصوم لی و انا اجزی به از آنکه صائم بصوم موصوف بصمدیت مے شود و
صمد آنرا گویند که وی را بطعام و شراب حاجت نباشد و بعضے گفته که صوم از افعال سر و نیت است
مخلوق را در عبادت دیگر اطلاع مے شود و درین اطلاع نمی رود و دخل ریا درو نمی شود و تخصیص
جزاء صوم که بخود فرمود بنا بر آنست که چون یکے را در قیامت خصمان پیدا شوند حضرت حق تعالی جزای
اعمال وے خصمان را دهد مگر ثواب صوم صائم را دهد۔

جوهر مشائخ طریقت میفرمایند که هیچ خصلتے بعد از ایمان بهتر از دو خصلت نیست یکے گرسنه را
سیر کردن و دیگری سیر را گرسنه داشتن یعنی بصوم و روزه را چهار فائده است اول خاموشی دوم فکر
سوم معرفت چهارم محبت مشائخ صوفیه اتفاق کرده اند که زیاده از چهار روز توالی افطار مکروه ست و در تمام
سال چهار روز متصل افطار آمده است مقصود از صوم تجویع نفس ست و درین راه گرسنگی اصلے عظیم است
جوهر در فوائد الفواد مذکور ست که حضرت سلطان المشائخ قدسنا الله تعالے به بر کتهم بر لفظ مبارک
راندند که در روایتی آمده است که جناب مستطاب سرور عالم صلی الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلم بماه

سه روز روزه داشتی اما معلوم نیست که آن سه روز کدام بوده است بعد ازان فرموده اند که آداب روشنی آنست که ثلث سال را روزه داشته شود یعنی در سال چهار ماه بعد ازان فرموده اند که این را قسمتے کرده اند آنانکه سه ماه دارند ده ذی الحجه و ده محرم نیز دارند و ده روز دیگر روزهای تبرک و موسم بدارند همان ثلث سال میشود بعد ازان فرموده اند که این را نوع دیگر هم تعین کرده اند اگر در هفته دو روز روزه دارند مثلا دوشنبه و پنجشنبه همان ثلث سال می شود و فرموده اند که هر که پیوسته روزه میدارد او را عادت میشود در رنج روزه برو آسان میگردد پس ثواب دران بیشتر باشد که یک روز روزه دارد که آن بر نفس دشوارتر آید و آن روزه داؤدی ست علی نبینا و آله و علیه السلام یک روز روزه دارد و یک روز افطار کند

جوهر بدانکه روز عاشوره و عرفه یعنی نهم عید الضحی حکم صیام دهر دارد و شش روز بعد عید و سه روزه در هر ماه همین حکم دارد

جوهر در حدیث شریف وارد است که هر که در شنبه و پنجشنبه و جمعه ماه رجب ذیقعده و ذی الحجه و محرم روزه دارد عبادت هفتصد ساله در دیوان عمل وی ثبت گردانند

جوهر عبادت بسه مرتبه است کسی عبادت میکند از جهت ثواب و عقاب این مرتبه عامه مومنان است و کسی بنابر آنکه او را بنده خوانند و بشرف بندگی رسانند زیرا که بنده بزرگترین نامهاست مر آدمی را که حضرت سید عالم صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم در هیچ خطابی که یا ایها النبی و یا ایها الرسول خوش نبودند چون خطاب شد سبحان الذی اسری بعبده بغایت منشرح گشتند و این را عبودیت گویند و شرط عبودیت چهار چیز است وفا بالعهود و محافظة الحدود و رضا بالموجود و صبر بر مفقود و کسے عبادت میکند اجلالاً و هیبةً و حیاءً و محبةً و این را عبودیت خوانند پس عبودت اعلی از عبودیت و عبودیت اعلی از عبادت پس محل عبادت تن ست و آن بجا آوردن امر ست و محل عبودیت روح و آن راضی شدن بحکم است و محل عبودت سر است و آن عبادت در احوال است پس عبادت اصل است و عبودیت و عبودت فرع و نیست فرع بدون اصل یعنی تا آنکه اتیان امر نبود رضا بحکم و عبادت در احوال نشود و عبادت و عبودیت مجاهده است بالنفس و عبودت هدایت است حضرت شیخ ابو علی دقاق قدس سره فرمودند العبادة للعوام والعبودیة للخواص والعبودة لاخص الخواص والعبادة لمن له علم الیقین والعبودیة لمن له عین الیقین والعبودة لمن له حق الیقین فالعبادة لاصحاب المجاهدات والعبودیة لارباب المکابدات والعبودة صفات اهل المکاشفات

جوهر بدانکه عبادت حضرت امیر المومنین افضل الصدیقین رضی الله تعالی عنه حضرت خداوند تعالی

را اجلالاً و تعظیماً بود و فرمودند حضرت سید عالم صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم کہ ابوبکر بر شما از کثرت صوم و صلوٰۃ فاضل نشدہ است الا بچیزے کہ قرار گرفتہ است در سینہ او و آن عظمت و اجلال است و عبادت حضرت امیر المومنین عمر رضے اللہ تعالیٰ عنہ خوفاً و ہیبۃً بود از ینجہت حضرت الشان مہیب بودند چہ کسے کہ از حضرت خداوند تعالے بترسد از وی ہر چیز بترسد و حضرت سید عالم صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ واصحابہ وسلم فرمودند کہ شیطان میگریزد از سایۂ عمر و عبادت حضرت امیر المومنین عثمان رضے اللہ تعالے عنہ از روی شرم بود و فرمودند حضرت سید عالم صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ واصحابہ وسلم شرم نکنم من از کسے کہ شرم میکنند ازو فرشتگان آسمان و عبادت حضرت امیر المومنین اسد اللہ الغالب کرم اللہ تعالے وجہہ از روے محبت حضرت خداوند تعالے بود قال اللہ تعالیٰ ویطعمون الطعام علے حبہ مسکینا ویتیما واسیرا۔

جوہر قال اللہ تعالیٰ وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون ونیافریدیم جن وانس را مگر آنکہ عبادت کنند و عبادت خالصاً لوجہ اللہ تعالے وسیلۂ قرب و معرفت ست و عبادت عادتی علامت بے سعادتے ست و نتیجۂ آن شقاوت ع گرد جمع با عادت عبادت ۔ عبادت میکنے بگذر ز عادت و ہر کہ جناب حق سبحانہ و تعالے را بعلتے عبادت کند معبود او ہمان علت باشد ازینجاست کہ گویند

ہر چہ دلبند تست معبود تست

جوہر در رشحات مذکور است کہ حضرت خواجہ عبید اللہ احرار قدس سرہ میفرمودند کہ عبادت عبارت از انست کہ با اوامر عمل نمایند و از نواہی اجتناب کنند و عبودیت عبارت ست از دوام توجہ و اقبال بجناب حق سبحانہ و تعالے و فرمودند کہ در بعضے کتابہا فرق عبادت و عبودیت چنین کردہ اند کہ عبادت ادای وظائف بندگے ست بموجب شریعت و عبودیت حضور و آگاہے دل بر نعت تعظیم و میفرمودند کہ مقصود از خلقت انسان تعبد است و خلاصہ و زبدۂ تعبد آگاہے ست بجناب حق سبحانہ و تعالے در ہمہ احوال بنعت تضرع و خضوع

جوہر کسیکہ خود را مستغنی از بندگی داند مدعی خداوندیست و بندگی کردن انیست کہ انچہ فرمایند آن کنی و بندہ بودن انیست کہ بدانچہ بدارند ہمدران باشی و اصل بندگی ذل و افتقار ست ہر چند اظہار آن از بندہ بیشتر الطاف حضرت خداوندی در حق او زیادہ تر و صاحب مثنوی معنوی قدس سرہ میفرمایند ع

گر تو خواہی حُرّ سے و دل زندگی　　　بندگی کن بندگی کن بندگی
زندگی مقصود بہر بندگے است　　　زندگی بے بندگی شرمندگی ست
جز خضوع و بندگے و اضطرار　　　اندرین حضرت ندارد اعتبار

| | |
|---|---|
| هر که اندر عشق یابد زندگی | کفر باشد پیش او جز بندگی |
| ذوق باید تا دهد طاعات بر | مغز باید تا دهد دانه شجر |

جوہر ہر طاعتی که بر تن دشوارتر باشد طاعت ہمان باشد و مخالفت نفس سر ہمه طاعتها ست وقال الله تعالیٰ ونهی النفس عن الهوی فان الجنة هی الماوی ؎ یک نفس ز نفس بفرمان تست کفش بپا کن که بهشت آن تست ‡ این طائفه روا اندارند که ہمه عمر یک قدم بر مراد نفس روند زیرا ابلیس اگر تعظیم نفس نبودی مخالف امر حضرت خداوند تعالیٰ نشدی و در فرعون اگر تعظیم النفس نبودی دعوی خدائی نکردی پس موافقت حضرت خداوند تعالیٰ الا بجز مخالفت نفس نبود

جوہر اخلاص پاک وخالص کردن دوستی وعبادت وطاعت بی ریا کردن و دین بی ریا داشتن۔

جوہر اخلاص آنست که عمل صالح کنی واز حضرت خداوند تعالیٰ ثواب آن نه طلبی ونه خواهی که ترا آن یاد کنند و برای آن ترا بزرگ دانند

جوہر بعضے میفرمایند که اخلاص در عمل آنست که صاحب آن در دنیا وآخرت بران عوض نخواهد واین اخلاص صدیقان است وبعضے میفرمایند که اگر طلب ثواب کند از اخلاص بیرون نیاید وحضرت ذوالنون مصری قدس سرہ میفرمایند که علامت اخلاص سه چیز است یکی برابر بودن مدح وذم خلق دوم فراموش کردن رویت اعمال در اعمال سوم تقاضا نکردن ثواب در دین ودنیا وبعضے میفرمایند که اخلاص در فراموشی رویت خلق ست بدوام نظر سوی حضرت خداوند تعالیٰ تا از نظر بخلق بیرون نیائی ہرگز بگنج اخلاص نرسی واز اینجاست که صوفی را بر ملامتی فضل دهند چه ملامتی خلق را در نظر دارد که عمل وحال خود را می پوشد وصوفی دوام نظر بحضرت خداوند تعالیٰ دارد وبعضے میفرمایند که اخلاص نا دیدن اخلاص است چه کسے که در اخلاص بخود اخلاص بیند اخلاص باخلاص محتاج باشد چه التفات باخلاص ونظر دران عجب ست۔

جوہر بدانکه عمل ظاہر بدون اخلاص باطن بکار نیاید ان الله لا ینظر الی صورکم والی اعمالکم ولکن ینظر الی قلوبکم ونیاتکم بدرستی که الله تعالیٰ نظر نمی کند بسوی صورتهای شما وسوی اعمال شما لیکن نظر میکند سوی قلوب شما ونیات شما پس مقبول نزد الله تعالیٰ قلوب اند واخلاص باطن اگر صور با پاکی قلوب باشد واعمال ظاهر با اخلاص باطن آن زمان صور واعمال نیز مقبول گردد ۔۔۔

جوہر ہر کرا مهمے پیش آید هفت روز بخواند روز جمعه یا الله یا واحد صد بار و شنبه یا رحمن یا رحیم صد بار و یکشنبه یا واحد یا احد صد بار و دوشنبه یا صمد یا فرد صد بار و سه شنبه یا حی یا قیوم صد بار و چهارشنبه یا حنان یا منان صد بار و پنجشنبه یا ذوالجلال والاکرام صد بار مجرب است

جوہر عند الحاجت بگوید یارب بحق معروف کرخی حاجت من روا گردان —

جوہر برائے ہر حاجت و استعانت پانصد بار بخواند الٰہی احدی صمدی من عندک مددی

جوہر عند الحاجت یا حی یا قیوم یا حلیم یا عزیز یا کریم سبحانک یا کریم تو کنی کار صعب را سلیم
بحق ایاک نعبد و ایاک نستعین سے صد بار بخواند۔

جوہر ہر کرا حاجت دینی و دنیوی باشد غسل کند و دو رکعت نماز بگذارد و بگوید الٰہی بحرمت آن
ساعت کہ با خواجہ ابو اسحاق احمد نہاوندی آشتی کردی حاجت مرا روا کن این عمل را از مجربات صحیح فرمودہ اند

جوہر شب پانزدہم مستقبل قبلہ نشیند و نوزدہ ہزار بار بگوید اللہ المستعان و ہر بار کہ ہزار تمام شود
سر بسجدہ نہد و سہ بار آمین گوید بعدہ حاجت خواہد۔

جوہر بسم اللہ الرحمٰن الرحیم لاحول ولاقوۃ الا باللہ العلی العظیم یا حی یا قیوم یا صمد یا ودود
یا وتر یا ذا الجلال والاکرام بعد از نماز صبح صد بار بخواند حاجتش بر آید —

جوہر بہر حاجتی کہ باشد ہزار بار با تسمیہ بخواند امنت باللہ العلی العظیم و توکلت علی الحی القیوم

جوہر بسم اللہ الرحمن الرحیم یا حافظ یا حفیظ یا وکیل یا رقیب یا اللہ و صلی اللہ تعالی علی
محمد و آلہ و اصحابہ اجمعین بہر نیتے و حاجتے کہ بخواند حاجت روا شود عدد معین نیست

جوہر عند الحاجت ہر روز ہزار بار سورۂ اخلاص بخواند

جوہر دہ اسم اند کہ آنرا خرج بیخبر جان گویند برای سیاحان متوکل در براری و منازل نافع اند چون از
خواب بیدار شود اسم الباسط را دہ بار خواند بر دو کف دمیدہ بر روی فرود آرد و در میان سنت فجر
و فرض آن یا اسرافیل یا طاطائیل یا دوریائیل بحق یا لا الہ الا اللہ الرفیع جلالہ یا اللہ پانزدہ بار
چون از نماز فارغ شود الباسط صد بار و العزیز چہل بار و سورہ نصر بست و پنج بار پس این دہ اسم را ہفتاد بار
بخواند وہی ہذہ سر الولزرعی جوسامنو عاعا لماطیو ثوناسلینحا لمینحا ملقوما یا قیوما بحق کھیعص و
بحق حمعسق۔ ہمین دہ اسم برای دفع شر جن و انس و بلیات و آفات نیز خوانند و برائے اخراج سجتے
کہ در خانہ و منزلے استکانتہ گزیدہ باشد لیکن بتغیر ما طریقش انیست کہ دہ بار خوانند و در ہر جہت دم کنند
سر الولزرعا زوشامنو عاعا لماطیو ثوناشلینحا لمینحا و ملخوما و یا قیوم بحق کھیعص بحق حم عسق
بحق لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ در این اسمار ادر دفع رجعت اثر عظیم ست بر آب دم کنند و بخوراند

جوہر ہر کہ سورۃ الفلق بسیار خواند رزق بآسانی میسر شود

جوہر سورۃ التکاثر در نماز نافلہ بسیار بخواند مال زیادہ شود و رزق وسیع و سورۃ الہمزہ ہمین حکم دارد

جوہر آیۃ الکرسی تا خالدون بعد ہر نماز از فرائض و سنن و نوافل و در غیر اوقات نماز مداومت نماید غنی گردد

جوہر قل اللہم مالک الملک تا بغیر حساب مواظبت کند بعد ہر نماز از فرائض و سنن و نوافل و در غیر اوقات نماز و وقت خواب رزق وسیع گردد و دین ادا شود و محتاج نشود۔

جوہر سورۂ واقعہ ہر روز بعد نماز فجر و مغرب و عشا یکبار بخواند سختی و درویشی نہ بیند و دشمنان او مقہور شوند و اگر معاندی نسبت بوے کیدے اندیشد ضرر و اثر آن بوے لاحق شود و ہمیشہ در حفظ حضرت خداوند تعالیٰ باشد و ہر کہ این سورہ را در مجلس واحد چہل بار بخواند حاجت قضا شود

جوہر اگر تنگ دست سورۃ النصر ہر روز بعد نماز فجر بست و پنج بار بخواند توانگر گردد۔

جوہر برای دفع تنگی معیشت ہر شب سورہ جمعہ بخواند و بعد وضو شانہ کند ریش را۔

جوہر بسم اللہ الرحمن الرحیم لا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم بسم اللہ الملک الحق المبین من العبد الذلیل الی مولے الجلیل قد مسنی الضر وانت ارحم الراحمین نبویسد و در آب جاری انداز د حضرت خداوند تعالیٰ غرضش در اسبوع [ہفتہ و ہفت روز] واحد حاصل کند۔

جوہر بعد از نماز صبح پیش از تکلم صد بار گوید بسم اللہ الرحمن الرحیم لا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم یا حی یا قیوم یا قدیم یا قایم یا فرد یا قدیر یا احد یا صمد ہر حاجت کہ خواہد روا شود۔

جوہر ہر کرا کار صعب پیش آید بخواند توکلت علی الحی الذی لا یموت ابدا والحمد للہ الذی لم یتخذ ولدا ولم یکن لہ شریک فی الملک ولم یکن لہ ولی من الذل وکبرہ تکبیرا و بعد از ان تکبیر گوید مجرب است

جوہر اگر چیزے گم شود بخواند کفی باللہ نصیرا وکفی باللہ شہیدا وکفی باللہ علیما وکفی باللہ حسیبا وکفی باللہ وکیلا بعدہ سہ بار بخواند اصبحت فی جوار اللہ وامسیت فی امان اللہ

جوہر ہر کہ دفینہ نہادہ فراموش کند یا دفینہ پدر و اقربا یا غیر ایشان [ہمسائگی] نمیداند کہ در چہ موضع ہست سورۂ والضحی مواظبت نماید و اگر سورۃ الزلزال در نماز و غیر نماز بسیار خواند بر دفینہ ہای زمین اطلاع یابد در خواب یا در بیدارے

جوہر صاحب فوائد الفواد قدس سرہ میفرماید کہ حضرت سلطان المشائخ قدسنا اللہ تعالیٰ برکتہم فرمودند کہ چون خوانندہ را در آیتے ذوقے و راحتے پیدا آید باید کہ آن را تکرار کند و راحت گیرد و فرمودند کہ در حالت تلاوت و سماع سعادتی کہ حاصل میشود بر سہ قسم است انوار است و احوال ست و آثار است

وآن از سه عالم نازل میشود وآن سه عالم ملک و ملکوت و منتها جبروت است وآن سعادت بر سه جای
فرود می آید بر ارواح و قلوب و جوارح نخست انوار از ملکوت بر ارواح بعد ازان احوال از جبروت بر قلوب بعد
ازان آثار از ملک بر جوارح یعنی اول در حال سماع انوار نازل میشود از عالم ملکوت بر ارواح بعد ازان در دل پیدا
می آید آنرا احوال میگویند وآن از عالم جبروت ست بر قلوب بعد ازان بکائی و جنبشی که ظاهر میشود آنرا آثار میگویند
وآن از عالم ملک ست بر جوارح و فرمودند که حضرت شیخ اکبر قدس سره هر کرا قرآن مجید یاد گرفتن فرمودی گفتی که اول
سورهٔ یوسف یاد گیر و فرمودند که جناب سرور عالم صلی الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلم فرمودند که هر کرا نیت
یاد گرفتن قرآن مجید باشد و بدان نرسد و هم بدان نیت از جهان برود اورا در گور نهند فرشته بیاید و ترنج
از بهشت بیارد و بدست او دهد آنکس اورا ابتلاع (فرو بردن ۱۲) کند تمام قرآن مجید محفوظ شود در روز حشر حافظ مبعوث شود
و فرمودند که قرآن مجید بر ترتیل و با تردید باید خواند یکی از حاضران سوال کرد که تردید
چه باشد فرمودند که از آیتی که خواننده را ذوقی و رقتی حاصل آید تکرار باید کرد و فرمودند که وقتی جناب سرور عالم صلی
الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلم میخواستند که چیزی بخوانند فرمودند بسم الله الرحمن الرحیم هم درین تسمیه دل مبارک
را حالی پیدا شد بیست بار مکرر فرمودند و فرمودند که مراتب قرآن مجید هشت نوع است پنج نوع ازان بیان
فرمودند اول آنست که وقت قرآن مجید خواندن باید که دل خواننده را تعلیق بجناب حق سبحانه وتعالی باشد
(دل آویختن چیزی را و تعلق به چیزی در آویختن ۱۲)
واگر آن میسر نشود باید که انچه میخواند معانی آن بر دل بگذراند واگر آنهم نتواند باید که در حال قرآن مجید خواندن
جلال و عظمت جناب حق سبحانه وتعالی بر دل بگذراند یکی از حاضران سوال کرد که این معنی همان تعلیق
بجناب حق تعالی است که در مرتبهٔ اولی فرمودند فرمودند که آن بذات جناب حق سبحانه وتعالی بود این
بصفات ست مرتبهٔ چهارم فرمودند که در وقت خواندن باید که حیا بروی غالب باشد و تصور کند که این
دولت چه لائق نیست و مرا چه محل این سعادت است واگر آنهم نباشد باید که بداند مجازی (جزا دهنده ۱۲) آن قرآن مجید
خواندن حضرت خداوند تعالی است هر آئینه مرا جزاءی بدهد درین میان بنده عرضه داشت کرد
که هر بار که بنده قرآن مجید میخواند بیشتر واضح آن انچه معلوم باشد بر دل بگذراند واگر در اثناءی تلاوت
دل بنده بسوداءی یا باندیشه مشغول شود باز با خود گویم که این چه اندیشه و چه سوداست و دل خود
بواضح مشغول کنم همان زمان بر سر آیتی رسم که آن آیت مانع آن سودا و آن اندیشه باشد آیتی
در نظر آید که در وحل آن مشکل باشد که در دل گذشته حضرت سلطان المشائخ فرمودند که آن معنی
نیکوست آنرا نیکو نگاه دارے

جوهر حضرت خواجه ابو یوسف چشتی را قدسنا الله تعالی بسره المبارک در ایام جوانی قرآن مجید

یاد نمی شد حضرت خواجہ محمد چشتی قدس اللہ تعالیٰ بسرہ العزیز در خواب فرمودند کہ صد بار سورۂ فاتحہ وقت خواب خواندہ باشی از برکت آن تمام قرآن مجید یاد شد۔

جوہر ہر کہ قرآن مجید یاد گیرد اول سورۂ یوسف یاد گیرد برکت او تمام قرآن مجید یاد شود۔

جوہر حضرت ملا علی قاری قدس سرہ در شرح عین العلم میفرمایند کہ قاری ہر روز بعد تلاوت قرآن مجید این دعا بخواند اللھم ارحمنی بالقرآن واجعلہ لی اماما ونورا وہدی ورحمۃ اللھم ذکرنی ما نسیت وعلمنی منہ ما جھلت وارزقنی تلاوتہ اناء اللیل والنھار واجعلہ حجۃ لی یا رب العالمین واز حضرت خواجہ یعقوب چرخی قدس سرہ منقول است کہ صحابہ کبار بعد تلاوت قرآن مجید ہر روز مواظبت این درود داشتند اللھم صل علی محمد وآلہ وصحبہ بعدد ما فی جمیع القرآن حرفا حرفا وبعدد کل حرف الفا الفا۔

جوہر در خبر است ہر کہ قرآن را پیش روی خود گرداند بقیامت پیش او برود و او را سوی بہشت رہنمونی کند و ہر کہ او پس پشت انداز در قیامت پس پشت او فرشتہ آید و بسوی دوزخ راند و فرمودند حضرت سید عالم صلے اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم کہ شب معراج گناہان امت من بر من عرض کردند ندیدم از انمیان بزرگتر از ان کسی کہ قرآن داند و نخواند و امام احمد حنبل قدس سرہ فرمودند کہ بدیدم در خواب حضرت خداوند تعالیٰ را ہزار بار عرض کردم کہ یا رب بکدام عبادت قرب تو شود بندگان را سوی تو فرمود قرآن مجید بخوان عرض کردم بفہم یا بغیر فہم فرمود بفہم یا بغیر فہم یعنی قرآن فہم کند یا نکند و فرمودند حضرت سید عالم صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اگر خواہے حضرت خداوند با تو سخن گوید پس قرآن بخوان و اگر خواہی تو با خداوند تعالےٰ سخن گوے پس نماز بگذار

جوہر سجدہ فرض ست در سورہ رعد ونحل وبنی اسرائیل وحج وفرقان والم تنزیل وحم السجدہ والواجب در سورہ اعراف ومریم وص وقرآن وسنت در النجم واذا السماء انشقت واقرء وتطوع در نحل یقرء فی کل سجدہ من الاربعۃ عشر قراۃ اخرے وتسبیحات شتے۔

جوہر قال اللہ تعالیٰ افلا یتدبرون القرآن فرمان میشود پس چرا فکر نمیکنید در خواندن قرآن مجید تا معانی بطنی واسرار اصلے کلام اللہ بدانید حضرت امام جعفر الصادق میفرمایند کہ خداوند تعالےٰ تجلے مے کند مر بندگان خود را در تلاوت کردن قرآن مجید لیکن ایشان را معلوم نمیشود

جوہر در رسالہ ہمدانی گوید قاری وقت تلاوت خود را بکلام اللہ سپارد چنانچہ حق تعالیٰ بیرون ست یعنی دل را بر دانستن اسرار قرآن منتظر دارد و چون سری از ان روشن شود ہمانجا بایستد و آن را بر خاطر نقش کند و شاہد وقت خود سازد پس یقین کلام خود را بدو نماید چنانچہ حق نمودن است پس ہرچہ

در عالم غیب و شهادت است روی نماید و تاثیر آن این بود که اگر تا آیهٔ قرآن و ننزل من القرآن ما هو شفاء و رحمة للمؤمنین با تعوذ و تسمیه بر مومن و مومنه خواند دیر زحمتے صد ساله بد صحت یابد۔ و اگر آیهٔ ثم اماته فاقبره بر شیر و مار و هر ظالمی که باشد سه بار بخواند و بد بد هلاک گردد و اگر آیهٔ ثم اذا شاء انشره بر هلاک شده بخواند زنده گردد۔ در تمهیدات میگوید که خواننده قرآن را از صفت بموصوف رفتن آنست که وقت تلاوت تفکر نماید که چه فرمان میشود و بچه ترهیب میکند و بچه ترهیب می نماید پس ازین صفات ذاتی بذات فکر کند که الله تعالی مرا چنین میفرماید و ازین چیز منع میکند این طریقه در پرده سخن محبوب شنیدن است اگر بتدریج برین عمل کند و اطاعت او امر واجب بیند و از نواهی اجتناب نماید آن قاری را تا آلی گردانند و با صفات ذاتی انس و معرفت ارزانی فرمایند۔ رسول علیه السلام فرمودند که در خواندن قرآن مجید گریه باید کرد و اگر گریه نیاید بستم آرد و اگر بچشم نگرید بدل گریه کند یعنی آنحضرت چون بآیهٔ عذاب میرسیدند استعاذه کردندے یعنی اعوذ بالله میگفتند و بآیهٔ مغفرت رحمت جستی تو همچنان کن فکر در تلاوت آنست که در آیتے که رسد در عذاب و رحمت و قصه که باشد تامل کند در خلقت هر موجودے و مخلوقے فکر نماید و چون در صفات من رسند تواضع کنند و عزت دارند و چون در خسارت و ابرام کفار رسند که با حق و رسول کرده اند آهسته و با شرم خوانند و هرچه از تلاوت کردن بشنود آنرا از حق شنیدن دانند و در فوائد الفواد تلاوت با ترتیل و تردید باید کرد ترديد آنست که بر آیتے که خواننده را رقتے و ذوقے حاصل شود تکرر کند یعنی باز خواند ترتیل آن که رعایت مخارج کند

جوهر حضرت سید عالم صلی الله تعالی علیه و آله و سلم ماه رجب را شهر الله فرمودند و شعبان را شهرے [بی حکم ۱۲] در مضان را شهر امتی زیرا که شهر رجب مخصوص است بمغفرت و شعبان را شهرے [شهر من ۱۲] بدا معنی فرمودند که نزول آیهٔ ان الله و ملائکته یصلون علی النبی یا ایها الذین آمنوا صلوا علیه و سلموا تسلیما در این ماه بوده است و رمضان را شهر امتی بدان معنی که ماه رمضان گناهان امت را میسوزد و ناچیز میکند۔

جوهر باید که در شب براءة غسل کند و نیت روزه بامداد کند و روزه پانزدهم بدارد و در یک چشم یکبار سرمه کند و در دوم دو بار تا سال دیگر چشم او بدرد نیاید و درین شب آوندها بجنبانند تا برکتے تا سال دیگر پیدا آید و درین شب از دانه بزرد و از گوشت پرهیز کند هر دانه ده نیکے ست و از ده بدے پاکے است و ده درجه از بهشت ست

جوهر در طهارت صاحب الهدایه قدس سره میفرمایند که طهارت شرط صحت صلوة است و شیطان در هیچ وقت بر حال بنده مومن چندان غیرت نبرد که در حال صلوة و وقت قرب مناجات او

باخداوند تعالیٰ وطہارت کہ نوریست از انوار ایمان مومن را بمثابہ سلاحےست در دفع شیطان کہ الوضوء سلاح المومن وفضیلت وضو برارباب معاملات پوشیدہ نیست ووجہ فضیلت بشیتر ازانکہ درجہ محبوبی حق سبحانہ وتعالیٰ بدان یابند کہ ان اللّٰہ یحب التوابین ویحب المتطہرین و اہل طہارت سہ طائفہ اند طائفہ عوام مومنان وطہارت ایشان برظواہر وتنظیف (پاک کردن ۱۲) بدن ولباس و مکان مقصور بود وطائفہ عوام صوفیان وخواص مومنان وطہارت ایشان ہم درظاہر بود بروفق طائفہ اول وہم درباطن بروفق طائفہ سوم وآن تزکیہ نفس بود از اخلاق ذمیمہ وتصفیہ قلب از لوث محبت دنیا و طائفہ خواص صوفیان واخص خواص مومنان وایشان باطائفہ اول ودوم درطہارت ظاہر باطن مشارک باشند وبطہارت سر از لوث ملاحظہ اغیار منفرد و بعضے از متزہان ومتشبہان متصوفہ در تطہیر ظاہر مبالغہ نمایند ودر تطہیر باطن از انجاس غل وغش وحقد وحسد وغیرآن تسامح وتساہل روادارند واین معنی منافی سیرت اصحاب حضرت سرورعالم صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ واصحابہ وسلم ست چہ از صحابہ بودند کہ پای برہنہ براہ رفتہ اند وبرزمین بے سجادہ نماز کردہ وگاہ گاہ در استنجا برمجرد سنگ اقتصار نمودہ ولیکن ہمہ در تطہیر باطن کوشیدہ

جوہر ہرکہ باوضو باشد بہیچ بلا مبتلا نشود وہرکرا بلائے رسد واو بے وضو باشد ملامت نکند مگر نفس خود را وفرمودند جناب سرورعالم صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ واصحابہ وسلم کہ آمرزش خواہند فرشتگان آنکس را کہ باوضوست مادام کہ حدث نرسیدہ است وفرمودند ہرکہ باوضو بمیرد شہید مردہ باشد و فرمودند کہ وضو حصار وسلاح مومن ست وفرمودند کہ خوردن آب بقیہ وضوے مومن شفاست از ہفتاد درد وحضرت امیرالمومنین اسد اللّٰہ الغالب علی بن ابی طالب کرم اللّٰہ تعالیٰ وجہہ ووجوہ آلہ الکرام طہارت ساختند وفضالہ آن طہارت استادہ خوردند واین حدیث روایت کردند کہ ہرکہ فضالہ طہارت بخورد جناب خداوند تعالیٰ آنرا علاج بیماریہا گرداند کہ اطبا از معالجہ آن عاجز آمدہ باشند۔ ووضو بر وضو نور علی نور ست ودر خبر ست کہ رسول علیہ السلام از ابلیس پرسیدند کہ دشمن ترین مردمان نزدیک تو کدام ست گفت کسی کہ دائم باوضوست۔ چون آب نیابد تیمم کند۔ در شریعت نماز بی طہارت درست نگردد ودر حقیقت نیز درست نشود چنانچہ ظاہر را طہارت است باطن را نیز طہارت است

طہارت ظاہر بآب ست وطہارت باطن بآب ندامت وخجالت وآب حیا وخوف

جوہر درخبر ست فردای قیامت ہمہ کس را فرمان رسد کہ سجدہ کنید کسانیکہ باوضو وباطہارت مردہ اند سجدہ کردن توانند وکسیکہ بے وضو مردہ سجدہ را قادر نشود ودر عقوبت گرفتار بود۔

## کنز سوم

جوهر در تعریف علم و مراتب آن صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ مراد از علم نوریست مقتبس از مشکات نبوت در دل مومن کہ بدان راہ یابد بخداوند تعالے یا بکار خداوند تعالے واین علم وصفت خاص انسان است وادراکات حسی وعقلی او ازان خارج وفرق میان عقل و این علم آنست کہ عقل نوریست فطری کہ بدان اصلاح از فساد وخیر از شر متمیز گردد وآن مشترک است میان مومن وکافر وعلم خاص مومنان راست وعقل کہ مشترک ست میان مومن وکافر آن عقل ست کہ تمیز میکند میان صلاح وفساد امور دنیوی چہ این عقل ہم مومن را تواند بود وہم کافر را اما عقلی کہ تمیز کند میان صلاح وفساد امور اخروی آن خاصہ مومنان است ومیان او وعلم تلازم واقع است ودیدہ این عقل بنور ہدایت روشن است وبکحل شریعت مکتحل وعقل در ذات خود یک چیز ست ولیکن دو وجہ دارد یکے در خالق وعبارت ازو عقل ہدایت کہ خاصہ مومنان ست ویکے در خلق واین عقل مشترک است کہ آنرا عقل معاش خوانند واہل ایمان وطالبان حق وآخرت را عقل معاش تابع عقل ہدایت بود ودر ہر صورت کہ عقل معاش را با عقل ہدایت موافقت ومطابقت ومتابعت بود آنرا معتبر دارند وبر مقتضاے آن عمل کنند وہر کجا عقل معاش را با عقل ہدایت مخالفت افتد آنرا از درجہ اعتبار اسقاط کنند وبدان تسویلات تنمایند وازین سبب اہل دنیا ایشان را بضعف عقل نسبت

پاک داشتن و اندیشہ کردن ۱۲

کنند وندانند کہ ایشان را وراء عقل ایشان عقلے دیگر ست وعلم سہ گونہ است یکے علم توحید دوم علم معرفت کار خدا یتعالے از اعدام وایجاد واماتت واحیاء ونشر وحشر وثواب وعقاب وغیر آن سوم علم احکام شریعت از اوامر ونواہی وہر یکے را ازین مسالک سہ گانہ سالک ست جداگانہ سالک مسلک اول را عالم ربانے خوانند ودر علم او این دو علم دیگر داخل من غیر عکس وسالک مسلک دوم را عالم اخروے خوانند ودر علم او علم شریعت مقدار فرضیت داخل من غیر عکس وسالک مسلک سوم را عالم دنیوی خوانند واو را ازان دو علم دیگر خبر نہ چہ اگر خبر داشتی انچہ دانستی بعمل آوردے از بہر آنکہ فتور در اعمال نتیجہ قصور ایمان است علماء ربانے باوجود ایقان بوحدانیت حق سبحانہ وتعالے ایمان دارند بآخرت ایشانند سابقان واہل تصوف وعلماء اخروے باوجود ایمان باحوال آخرت از علوم اسلام انچہ محتاج الیہ است بہرہ دارند وآنرا درعمل مے آرند ایشان را ابرار واصحاب الیمین خوانند وعلماے دنیوی جز ظاہر علوم اسلام ہیچ نصیب نہ دارند وانچہ دانستہ اند بعمل نیارند بسبب ضعف ایمان

وشر ایشان بدیگران متعدی بود ایشانند اصحاب الشمال واشرار الناس وعلماء السوء که در حق ایشان وعید وتحذیر وارد شده است ودر حدیث معراج آمده است از حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وصحابہ وسلم که آن شب بر جماعتی گذشتم که لبهای ایشان را بمقراض آتشین برمیدند پرسیدم که شما چه قومید گفتند که ما آن گروهیم که به نیکی سیفرمودیم وخود بجا نیاوردیم وازبدی نهی میکردیم ودران اقدام نمودیم بهمچنانکه هیچکس بهتر از علماء ربانی واخروی نیست هیچکس بدتر از علماء دنیوی نیست وسبب آنست که هیچ چیز از علم سودمندتر نیست وقتی که از بهر حق تعالے طلبند وهیچ چیز از وزیانکارتر نیست وقتیکه از براے دنیا جویند وعلامت علم نافع آنست که در نفس تقوے وتواضع باشد وعلامت علم ضار آنکه در نفس کبر وتفاخر وغرور وطلب دنیا بود۔

**جوہر در بیان آنکه علم تابع است مروجود را** شیخ نور الدین عبد الرحمن جامے قدس سره در لوائح میفرمایند که شیخ صدر الدین قونوی قدس سره میفرمایند که علم تابع است مروجود را بآنمعنی که هر حقیقت از حقائق را که وجود است علم است وتفاوت علم بحسب تفاوت حقائق است در قبول وجود کمالاً ونقصاناً پس انچه قابل است مروجود را علی الوجه الاتم والاکمل قابل است مر علم را علی الوجه وانچه قابل است مروجود را علی الوجه الانقص متصف است بعلم علی ہذا الوجه ومنشاء این تفاوت غالبیت ومغلوبیت احکام وجوب وامکان است در هر حقیقت که احکام وجوب غالب است آنجا وجود وعلم غالبتر ودر هر حقیقت که احکام امکان غالب تر وجود وعلم ناقص تر وغالباً خصوصیت حکم بتابعیت علم مروجود را که در کلام شیخ واقع شده است بر سبیل تمثیل است والا جمیع کمالات تابعه وجود را چون حیات وقدرت وارادت وغیرها همین حالست وقال بعضهم قدس اللہ تعالیٰ اسرارهم هیچ فردے از افراد موجودات از صفت علم عاری نیست اما علم بردو وجه است یکی آنکه بحسب عرف آنرا علم میگویند ودیگری آنکه بحسب عرف آنرا علم نمیگویند وهردو قسم پیش ارباب حقیقت از مقوله علم است زیرا که ایشان مشاهده میکنند سرایت علم ذاتی حق سبحانه وتعالیٰ را در جمیع موجودات از قبیل قسم ثانی است مثلاً آب که بحسب عرف اورا عالم نمیدانند اما می بینیم اورا که تمیز میکند میان بلندی وپستی از بلندی عدول میکند وبجانب پستی جاری میگردد پس این خاصیت علم است جریان وی بر مقتضاء قابلیت قابل وعدم مخالفت بآن اما درین مرتبه علم در صورت طبیعت ظاهر شده است وعلی ہذا القیاس سرایة العلم فی سائر الموجودات

**جوہر** اقسام علوم چهار است یعنی علم احادیث وعلم اصول فقه وعلم نظر واستدلال که آنرا علم کلام گویند وعلم سلوک وتصوف اول علم روایت واخبار وآثار واین جمله را علم احادیث گویند والروایة اعم لطیلق علے

بیا

فعل النبی والخبر یطلق علی قول النبی لا علی فعله والآثار افعال الصحابه دوم علم درایة وآن علم فقه و
احکام متداول میان علماء اصول وعلماء فقه یعنی علم اصول فقه متداول میان علماء اصول است و احکام
مسائل متداوله میان علماء فقه است وسوم علم نظر واستدلال ست بر مخالفان مذہب اہل سُنت و
جماعت باثبات حجت بر اہل بدع وضلال نصرة للدین مانند اثبات وحدانیت حضرت خداوند تعالے
که حضرت خداوند تعالیٰ واحد است ودر اصطلاح این علم را علم کلام گویند چہارم علم حقائق وعلم مقامات
وعلم احوال وعلم معامله واخلاص است در طاعات ودر توجه سوی حضرت خداوند تعالی از جمیع جہات واین
علم را علم سلوک وعلم تصوف گویند واین اعلیٰ واشرف علوم است وعلم حقائق علم دل است وعلم
معارف وعلم اسرار که این را علم اشارت گویند۔ حضرت خداوند تعالے مخصوص گردانیده است
حضرت علیه السلام بعلوم ثلثه اول علمے است که بیان فرمود آنحضرتؐ ہمه خلق را وآن علم شرائع
واحکام است که آنرا علم ظاہر گویند دوم علمی است که خاص کردند آنحضرتؐ بدان علم بعض صحابه را
نه غیر ایشان را چنانچه فرمود علی علیه السلام که تعلیم فرمودند مرا آنحضرتؐ ہفتاد نوع از علم که تعلیم نفرمودند
آن ہفتاد علم ہیچکس را جز من سوم علمے ست که مخصوص آمد بدان علم آنحضرتؐ که شریک نیست
دران علم کسی از صحابه۔

جوہر در علم لدنی صاحب مصباح الہدایه قدس سرہ میفرمایند که علم لدنی علمی است که اہل قرب را
بتعلیم جناب الٰہی وتفہیم ربانی معلوم ومفہوم شود نه بدلایل عقلی وشواہد نقلے وفرق میان علم الیقین وعلم
لدنی آنست که علم الیقین ادراک نور ذات وصفات جناب الٰہی ست وعلم لدنی ادراک معانی
کلمات از جناب الٰہی است بے واسطه بشر وآن بر سه قسم است وحی والہام وفراست
اما وحی خاصه انبیاست وآن دوگونه است کلام جناب الٰہی وحدیث نبوی چه اقوال حضرت
ایشان ہمه وحی بوده است وما ینطق عن الہویٰ کلام جناب الٰہی بواسطه جبرئیل بر دل رسول
مقبول صلے الله تعالے علیه وآله واصحابه وسلم منزل شده است وحدیث نبوی بعضے بے واسطه
جبرئیل آمده در محل شہود فاوحی الی عبده ما اوحے اشارت بدوست وبعضے بواسطه نزول
جبرئیل وبعضے بواسطه نفث او در دل نبی ومراد از نزول جبرئیل تنزل اوست از صورت ملکے
در ہیات بشری ومراد از نفث (دررسیدن ۱۲) او القاء معنی وحے الٰہی ست در دل نبی بے واسطه تمثل بصورتے
اما الہام مخصوص باولیاست وآن علمے ست درست وثابت که جناب حق سبحانه وتعالیٰ آنرا از عالم غیب
در دل خواص اولیا قذف کند متصوفه آنرا خاطر حقانی خوانند واما فراست علمے بود که بسبب

تفرس آثار صورت از غیب کشوف شود و آن مشترک است میان خواص مومنان چنانچہ در حدیث
است اتقوا عن فراستہ المومن فانہ ینظر بنور اللہ و فرق میان الہام و فراست آنست
کہ در فراست کشف امور غیبی بواسطہ تفرس آثار صورت بود و در الہام نے واسطہ آن و فرق میان
وحی و الہام آنکہ الہام تابع وحے بود و وحے تابع الہام نباشد اعنے اولیا را مرتبۂ الہام بواسطہ
متابعت رسول حاصل شود و انبیا را وحی بتبعیت دیگری

جوہر در علم الیقین۔ صاحب مصباح الہدایۃ قدس سرہ میفرمایند کہ یقین عبارت است از نور
حقیقت در حالت کشف استار بشریت بہ شہادت وجد و ذوق نہ بعقل و نقل و مادام آن نور از وراء حجاب
نماید آنرا نور ایمان خوانند و چون از حجاب کشوف گردد آنرا نور الیقین خوانند و بحقیقت ہر دو نور یکے
اند ہمان نور ایمان وقتیکہ مباشر دل بے حجاب بشریت گردد نور الیقین بود و تا بقاء وجود است
پیوستہ از زمین بشریت غیم بشری متصاعد مے شود و طلعت آفتاب حقیقت را مے پوشاند گاہ گاہ
از لمعان آن نور ذوقے یابد پس نور ایمان پیوستہ ثابت باشد و نور الیقین گاہ گاہ لامع و لائح چنانکہ
در حدیث آمدہ کہ الایمان ثابت و الیقین خطرات و یقین را سہ درجہ است اول علم الیقین
و مثالش آنست کہ کسے را باستدلال از مشاہدہ شعاع و ادراکش بحرارت در وجود آفتاب بی گمان
بود دوم عین الیقین و مثالش آنست کہ کسے بمشاہدہ جرم آفتاب در وجود او بے گمان بود سوم
حق الیقین و مثالش آنست کہ کسے بتلاشے و اضمحلال نور بصر در نور آفتاب در وجود او بی گمان
بود پس در علم الیقین معلوم محقق شود و در عین الیقین مشاہد و معائن و در حق الیقین رسم دوئے
از مشاہد و مشاہد و معائن برخیزد بینندہ دیدہ شود و دیدہ بینندہ و این معنے در حال
بقاء ترکیب کاملان و واصلان را جز بر سبیل ندرت و اتفاق و لمحہ دست ندہد مانند
برقے کہ ناگاہ در لمعان آید و فی الحال منطفی گردد چہ اگر ساعتے باقی بود سلک ترکیب و
ترتیب انحلال پذیرد و رسم وجود برخیزد لی مع اللہ عبارت ازین دم است کہ بر در تو
مقیم نتوان بود، حلقۂ میزنند و میگذرند، پس ایمان اصل الیقین بود و علم الیقین و عین الیقین و
حق الیقین فروع او و بعضے از بعضے غالب تر و ازین ست کہ حق سبحانہ و تعالی مومنان را
بایمان مامور گردانیدہ است یا ایہا الذین آمنوا آمنوا۔ ایمان را مراتب بسیار است ہو الذی
انزل السکینۃ فی قلوب المومنین لیزدادوا ایمانا مع ایمانہم سکینہ درین موضع عبارت است از یقین
کہ دل را از اضطراب شک آرام دہد و در حدیث آمدہ است الایمان الیقین کلہ و آنچہ بطریق

استدلال

استدلال عقلی معلوم شود ازین علم الیقین دور است چہ آن علم استدلالی ست واین علم حالی ظلمت شب شک بچراغ عقل یکبارہ مرتفع نشود مگر بطلوع آفتاب حقیقت

جوہر علم الیقین راسہ مراتب اند یکے علم کہ از استدلال پیدا شود بوجہے کہ مستقر باشد و اشتباہ دران راہ نیابد و زوال نہ پذیرد بوجہے این را علم الیقین گویند و چون باز مشاہدہ آن شود بوجہیکہ مشہود گردد و حاجت استدلال نماند آنرا عین الیقین نامند و چون ذاتی گردد بوجہیکہ عین آن مشہود گردد آنرا حق الیقین خوانند۔ ولو کشف الغطاء ما ازددت یقینا اگر دور کردہ شود پردہ زیادہ نگردم یقین را یعنے پردہ کہ میان من و میان احوال آخرت ست اگر آن پردہ برداشتہ شود یقین کہ مرا در دنیا حاصل ست ہیچ در آخرت زیادت نہ پذیرد دیگر آنکہ زیادتی وضوح مشاہدہ بود

جوہر علم الیقین عبارت ست از ادراک معانی و فہم کلمات از اللہ تعالیٰ بہ تعلیم الٰہی و تفہیم ربانی نزد بعضے یقین عافیت قلب است از مرض جہل و شک بدانچہ وعدہ کردہ اند و بعضے گفتہ کہ یقین انست کہ ترا غم فردا نماند۔ و بعضے گفتہ کہ فرق بین الایمان والیقین کالفرق بین الاعمے والبصیر است چون خبر کردہ شود بطلوع آفتاب بینا بہ بیند و نابینا نہ بیند لیکن ثابت شدہ است نزدیک نابینا وجود آفتاب بتواتر اخبار۔ کسی کہ صحیح شد علم الیقین او صحیح شد ایمان او و معرفت او و توحید او و کسے کہ صحیح شد توحید او در دنیا صحیح شد رویۃ او مر خداوند تعالےٰ را در آخرت

جوہر۔ مشائخ طریقت را در باب یقین اقوال ست بعضے فرمودند کہ یقین تحقیق کردن غیب است بازالہ کل ظن و ریب و شیخ سہل قدس سرہ فرمودند کہ یقین عبارت از مکاشفہ است و شیخ نوری قدس سرہ فرمودند کہ یقین اشارت از مشاہدہ است و ازینجاست کہ گفتہ اند کہ عالم یقین مقام فناست زیراکہ تا سالک را فنا دست ندہد اہل مکاشفہ و مشاہدہ نگردد پس یقین مقام مکاشفہ و مشاہدہ باشد و فرمود صاحب رسالہ مکیہ شیخ قطب الدین دمشقے قدس سرہ کہ یقین عبارت ست از ظہور نور حقیقت در موقن در حالت کشف استار البشریت بشاہد وجد و ذوق نہ بدلالت عقل و نقل و انیمعنے موافق قول خواجہ سہل است کہ الیقین ہو المکاشفۃ والمشاہدۃ و اما آنکہ نورے گفتہ الیقین ہو المکاشفۃ والمشاہدۃ راست نیاید۔ و قد جاء فی الخبر الایمان الیقین کلہ ایمان یقین ست ہمہ آن یقین پس لاجرم ایمان اصل بود و یقین فرع

جوہر در علم حال۔ بدانکہ علوم اہل تصوف علم احوال ست و احوال کار دلست مصاحب

مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ از جملہ علوم خاصہ متصوفہ یکی علم حال است یعنی دوام ملاحظہ دل
و مطالعہ سر صورت آن حال را کہ میان بندہ و خداوندست و وقوف بر کمیت و کیفیت آن در
جمیع اوقات بموازنۂ زیادت و نقصان و مساوات و قوت و ضعف آن بمعیار صدق
تا بحسب ہر وقت بمراعات حقوق و محافظت آداب آن قیام نماید زیرا کہ ہر حالے را در نفس
خود ادبے ست و بحسب ہر وقت ادبے و باعتبار ہر مقامے ادبے مثلاً حال رضا را در نفس
خود ادبے ست و آن طمانینت نفس است در تحت مصادمات احکام جناب الٰہی و بحسب وقتے
کہ زیادت گردد ادبے دارد و آن ادائے شکر است تا طریق مزید حال رضا مسدود نگردد و سطے
نفس در مطاوی انکسار و افتقار تا بصفت استغنا و کبر و عجب ظاہر نشود و بحسب وقتیکہ
نقصان پذیرد یا موقوف شود ادبے دیگرست و آن استغاثہ و استعانت ست بحضرت
فتاح تا در ترقی و مزید بکشاید و نفس را از حرکات نگاہدارد و در باطن بندہ از جہت طلب
مزید عزمے شوق انگیزد و شوقے حزن آمیز پدید آید و ہمچنین زیادت حال رضا را در مقام موافقت
احکام جناب الٰہی حکمے و ادبے دیگرست و آن رضا و سرور برضاست و در مقام
مخالفت حکمے و ادبے دیگرست و آن انکار و حزن بر وجود رضاست و نقصان آنرا در
ہر یکے ازین دو مقام برعکس ادب زیادۃ ادبے ست پس ہر کہ پیوستہ ملاحظہ صورت حال خود
بود میان او و خداوند و بر آداب آن بحسب ہر وقتے و مقامے محافظت و مواظبت نماید بمبلغ
کمال و بمقام رجال رسد و ہر کہ ازان غافل بود از انقطاع طریق مامون نباشد و این
شغلے شاغل است کہ اگر اوقات عمر دران صرف کردہ شود حق آن گذاردہ نیاید و سالکان
این طریق متفاوت اند بحسب قوت و استعداد و ضعف آن بعضے آنند کہ این تفاوت
احوال و تمیز میان زیادت و نقصان آن در انفاس بدانند در ہر نفس تفاوت حال خود
بہ نسبت بانفس سابق دریابند و بعضے در اوقات بدانند و بعضے در ساعات و بعضے در ایام
حضرت شیخ سہل بن عبداللہ قدس سرہ فرمودہ بندہ سلامت نیابد الا وقتیکہ بحال خود
عالم باشد و آنرا فراموش نکند و بدان حق را مطیع باشد و ازوی پرسیدند کہ علم حال چیست
فرمود ترک التدبیر و من کان فی ہذا المقام فہو من اوتاد الارض یعنی ہر کہ حال او
با حق سبحانہ ترک اختیار و سلب ارادات بود دوام ملاحظہ این حال اقتضاء دوام ترک
تدبیر کند و ہر گاہ کہ در خود رغبت تدبیرے یابد آنرا نفی مے کند چہ داند کہ منافی حال اوست

وتخصیص حال بہ ترک اختیار ازان کردہ است کہ ہیچ حال ازان شریف ترنیست۔

جوہر در علم قیام صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ علم قیام عبارت ازانست کہ بندہ در جمیع حرکات وسکنات ظاہرہ وباطنہ حق تعالے را برخود قائم ومطلع بیند و در کل احوال واقوال وافعال او سبحانہ را رقیب خود داند واین علم عزیز است واین علم را علم مراقبہ خوانند ہر کہ آنرا شعار باطن خود سازد از جملہ مقامات شریفہ واحوال عزیزہ محظوظ گردد وتعظیم وہیبت جناب الٰہی او را در جمیع عوارض وحوادث معلم ومودب شود وحضرت سہل بن عبد اللہ تستری قدس سرہ مریدان را بیشتر بدین علم وصیت فرمودہ اند کہ از چہار چیز خالی مباشید یکی علم قیام کہ حق تعالی را بر ہمہ حال خود شاہد ومطلع بیند دوم ملازمت عبودیت کہ پیوستہ خود را در موافقت عبودیت او موقوف دارید سوم دوام استغاثہ از حضرت وہاب بر توفیق این دو معنی چہارم استمرار صبر برین سہ چیز تا وقت ممات چہ خیر دنیا وآخرت وسعادت سر وعلانیت درین چہار چیز درج ست۔

جوہر در علم سعت صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ ہرگاہ کہ اخلاق نفس مبدل ودیو طبیعت مسلمان گشت وبجاے متابعت ہوا مطاوعت خدای تعالے پدید آمد این مرتبہ را مقام سعت خوانند انچہ در بدایت حظ نفس بود اکنون حق او گشت وصحت این یا در بدایت مقام فنار ارادت وترک اختیار بود یا در مقام بقا بعد از فنا اما در مقام فنار ارادت از بہر آنکہ وقوف بر حد ضرورت نباشد الا بوجود اختیار آن در مقام فنار ارادت کہ سالک از حول وقوت خود منخلع شود واختیار خود منخلع گردد محکوم وقت باشد نہ مقید اختیار واما بمقام بقا بحق از بہر آنکہ نواصی احوال در تصرف او بود واو از تحت تصرف احوال بیرون رفتہ نہ مقید اخذ بود ونہ مقید ترک در قبضۂ تصرف احکام الٰہی منقاد ومستسلم گشتہ۔

جوہر در ماخذ علم صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ مصدر ومنشاء جملہ علوم حضرت الٰہی ست واول مورد ے کہ فیض علم ازلے برو وارد وفائض شدہ قلب مصطفوی ونفس مزکے نبوی بود واز قلب منور واز نفس مطہر نبوی فیض علوم واحوال واخلاق واعمال در قلوب ونفوس امت روان شد بعضے قبول اعمال بیش نداشتند ایشان عباد بودند وبعضے قبول اخلاق واعمال بیش نداشتند ایشان زہاد بودند وبعضے قبول اعمال واخلاق واحوال ہمہ داشتند ایشان صوفیان بودند پس معلوم شد کہ ماخذ جملہ علوم وجود باجود

سید عالم ست علیه افضل الصلوات واکمل التحیات واقتباس علوم ظاهره و باطنه همه از مشکوة کلمات تامات و مصابیح اعمال و اخلاق و احوال حضرت ایشان ست صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم۔

**جوہر در علم فرضیت و فضیلت** ۔ صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند قال النبی علیه السلام طلب العلم فریضة علی کل مسلم ومسلمة علمے که طلب آن بر کافۂ مسلمان فریضه است نزدیک علماء مختلف فیه است بعضے گفته اند علم اخلاص زیراکه همچنانکه عبادت حق تعالے فرض است اخلاص در عبادت هم فرض است چنانکه علم عمل فرض بود علم اخلاص عمل هم فرض بود و بعضے گویند علم آفات اخلاص ست یعنے صفات نفوس که ظهور آن مخرب قاعده اخلاص ست پس علم اخلاص موقوف بود بر علم صفات نفوس و هرچه واجبی بر و موقوف بود آن هم واجب باشد و بعضے گویند علم وقت ست یعنے دانستن آنکه هر وقت اشتغال بچه چیز اهم و اولے ست از اقوال و افعال و بعضے گویند علم حال است یعنی دانستن حالے که میان بنده و خداوند بود و دانستن که بدانے حال مخصوص باشد و وقوف یافتن بر زیادت و نقصان آن در هر وقت و بعضے گویند که علم خواطر است و تمیز میان آن چه منشاء احوال خواطر اند و صلاح و فساد اعمال متعلق بدانست و این جمله که برشمرده شد فضیلت اند نه فریضه زیراکه هرچه فریضه بود ترک آن روا نباشد

**جوہر** بدانکه فضائل علم در نص و احادیث وارد ست نه آنست که مجرد علمے داند و بران عمل نباشد عالم باحکام مشروعات باشد و عامل بران و اگر کسے علم بخواند و بران عامل نباشد از علماء سوء است و حضرت سرور عالم صلے الله تعالے علیه و آله و اصحابه وسلم فرمودند که بدترین خلائق علماء بد هستند که ایشان بر علم خود عامل نه باشند و فرمودند که منشینید نزدیک هر عالمے مگر عالمے که بخواند شما را از پنج چیز بسوے پنج چیز یعنے از پنج چیز باز دارد و پنج چیز را امر کند از شک باز دارد و بسوے یقین بخواند و از ریا باز دارد و سوے اخلاص بخواند و از رغبت دنیا باز دارد و سوے زهد بخواند و از کبر باز دارد و سوے تواضع بخواند و از عداوت باز دارد و سوی نیکخواهی بخواند و فرمودند هر که طلب کند علم را تا فخر نماید بدان علم با علما یا مجادله کند بدان علم با سفها یا بگرداند روے مردمان را بخود پس بگو که او جاے خود کند در آتش دوزخ ۔ بدانکه واجب است بر بنده بعد علم معرفت و توحید علم فقه و شریعت تا حاصل نماید علم مستقیم۔

جوهر علماء رسوم علم اشیا علی ما هی علیه فی نفس الامر را حکمت گویند و خود را حکیم و عالم اشیا علی ما هی علیه پندارند و حال آنکه بوی از علم صادق بمشام جان ایشان نرسیده چه ایشان ارباب نظر اند و علم صادق بے کشف و شهود دست نمیدهد هذا طور وراء طور العقل والبرهان لایعرف الا بالکشف والوجدان —

جوهر در علم ضرورت صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که علم ضرورت عبارتست از ادراک حد مالابد نفس در حرکات و سکنات و افعال و اقوال و معرفت زمان و حبس نفس درین مقام و حد مالابد آنست که نفس را از ان منع نشاید کرد چه حق او آن بود و منع حقوق از نفس نا مرضی ست و حق نفس آنست که از منع خللے دینے یا دنیوی تولد کند پس حق نفس در ماکل و مشارب و استراحت و منام آنقدر است که بدان امساک روح و حفظ عقل و منع کلالت حواس کرده شود و این قدر ضرورت والابد است و منع آن سبب خلل مزاج و نقصان عبادات و فقدان عقل و هرچه ازین حد بگذرد جمله حظ نفس ست و وقوف بر حد ضرورت عزیمت ست و تجاوز ازان بشرط علم رخصت و ارباب عزائم خواص مومنان و صوفیان اند و ارباب رخص عوام مومنان و استقامت نفس از اعوجاج طبیعت صورت نه بندد والا بوقوف بر حد ضرورت و استقامت بران و دانستن حد ضرورت در همه چیزها علمے غامض ست و نفس را بران حد داشتن عملے مشکل اهل هدایت را اطلاع بران بے ارشاد منتهی متعذر بود و وقوف بران حد بے امداد مربے متعسر چه سالک مادام از صفات نفس بکلی منخلع نگشته باشد و نظر محبت او با نفس خود چیزے باقی بود اکثر حظوظ را حقوق خود داند و بهم و قوف و استقامت نتواند پس او را از تنبیه شیخ و درد همت او چاره نباشد و در بدایت حال تجاوز او از حد ضرورات و حقوق جائز نبود چه ارتکاب حظوظ او را از بلوغ مقصد مانع آید و نفس را در همه چیز حقے و حظے هست تا غایتے که در ترک حظ او را حظی هست حق او را شناختن واجب ست و اعطای آن لازم و همچنین شناختن حظوظ و منع آن هر که نفس را در یک چیز بر حد ضرورت دارد اثر آن در دیگر چیزها سرایت کند خصوصاً در طعام که اصل همه شهوتهاست هرگاه که نفس دران بر حد ضرورت اقتصار نماید وقوف او در دیگر چیزها بر حد ضرورت آسان بود و نفس بر مثال شجره خضر ست که از وے فروع شهوات بسیار منشعب شده و بیخ همه شهوتها طعام است و مدد و تازگی این شجره و فروع او از طعام است و اثر احوال طعام از حرام و حلال و کراهیت و ضرورت و زیادت در جمیع اقوال و احوال بنده ظاهر شود مثلاً اگر لقمه مکروه بخورد یا حرام اثر آن کراهیت

و حرمت در اقوال و افعال او پدید آید و اگر لقمهٔ طیب بر سبیل ضرورت تناول کند از و حرکات و کلمات طیبه ضروریه صادر شود و این قاعده است کلی مقرر و محافظت بران در تزکیهٔ نفس اصلی معتبر و اہمال آن مایهٔ خسران و خذلان و نفس تا مدتے که بر حد ضرورت وقوف ننماید تبدیل اخلاق ذمیمه و اوصاف ناپسندیدهٔ او باخلاق حسنه و اوصاف جمیله میسر نشود۔ آدمی را بحسب روح و قلب ضرورت است و بحسب نفس و قالب ضرورت ست پس ضرورت روح و قلب شهود حضرت حق تعالی و مطالعهٔ صفات و افعال اوست سبحانه تعالے که بقای حیات و قوام ہر دو بدان متعلق است و ضرورت نفس و قالب اکل و شرب است که سبب قوام ایشان ست

جوہر علم راجح عبارت ست از اعتقاد قطعی و موافق حق و حقیقت علم راجح نوریست و ماخذ این علم حضرت خداوند تعالی است که می ریزد بر قلب بنده پس مے یابد بنده سبیلے بدان علم راجح بسوے خداوند تعالے و آن علم را مراتب است اول علم الیقین و آن حاصل شود از دیدن اشیا و استدلال بران و این مرتبهٔ عوام است دوم عین الیقین و آن حاصل مے شود از مشاہدهٔ صفات و ظهور صفات و این مرتبهٔ خواص است سوم حق الیقین و آن حاصل مے از ظهور ذات و تجلے ذات با صفات باتصال و وصال و این مرتبهٔ اخص الخواص علم الیقین ہمچو کسے ست که میداند بر طریق عادت که در دریا آبیست یعنی از دیگران می شنود یا بقرینه و استدلال میداند و عین الیقین ہمچو کسی ست که برکنار دریا ایستد و آب را ببیند و حق الیقین ہمچو کسی ست که آشناگر دو در دریا و آب آن آشنا شد

جوہر در علم دراست و وراثت صاحب مصباح گوید که علم دراست علمی است که اول تا آنرا نخوانند و ندانند عمل کردن نتوانند و علم وراثت علمے ست که تا اول بر مقتضاے علم دراست عمل نکنند آنرا ندانند

جوہر عقل بالفتح خرد و دانش و آن قوتی ست نفس انسان را که بدان تمیز دقایق اشیا کند و آنرا النفس ناطقه نیز گویند و گفته اند که عقل در اصل مصدر است بمعنی بند در بایستن چون خرد و دانش مانع رفتن طبیعت میشود بسوی افعال ذمیمه لهذا خرد و دانش را عقل گویند و در اصطلاح حکما بمعنی ملک یعنی یک فرشته از ده فرشتگان و عقول بالفتح خردمند و بضمتین جمع عقل که بمعنے دانش ست و جمع عقل که بمعنے ملک ست چه نزد حکما مقرر ست که حضرت خداوند تعالی اول یک فرشته پیدا کرد که آنرا عقل اول و جوہر اول نیز گویند پس آن فرشته یک فرشته دیگر و یک آسمان پیدا کرد و بعده فرشته دوم یک فرشته و یک آسمان پیدا کرد ہمچنین ده فرشته و نه آسمان پیدا شدند و عقل عاشر یعنی فرشته دہم ہمه افراد عالم را بحکم حضرت خداوند تعالی پیدا کرد

و آنرا عقل فعّال گویند بفتح و تشدید عین مہملہ بصیغہ مبالغہ و حضرت جبرئیل علی نبینا و آلہ و علیہ السلام ہمین عقل فعّال است و ہمین دہ فرشتگان را عقول عشرہ گویند و نزد اکثر حکما ہمگی دہ فرشتہ اند زیادہ از نہا متحقق نیست

جوہر عقل اول و عقل کل عبارتست از نور محمدی صلی اللہ تعالی علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم و ہم کنایہ از حضرت جبرئیل علی نبینا و آلہ و علیہ السلام و گاہی عقل کل کنایہ از عرش اعظم باشد و عقل کلے ہمان عقل کل و علت اولی ہم کنایہ از عقل اول عقل کل اول مرتبہ است از مراتب موجودات عقل کل مظہر احدیت و حامل احکام اجمالی ست و نفس کل مظہر واحدیت و حامل احکام تفصیلی علم است

جوہر ذو العقل عبارت از کسی ست کہ خلق را ظاہر بیند و حق را باطن پس حق نزد وی مرآت خلق ست و مرآت بصورتی کہ دران مرآت ظاہر گشتہ مخفی ست چون اختفای مطلق در مقید ما رایت شیئا الا و رایت اللہ بعدہ اشارت ازین مرتبہ است چہ آن حقیقت بعوارض مشخصہ و پردہ تعینات مستتر گشتہ و اول نظر بر نقاب می افتد انگاہ بر شاہد و صاحب این مرتبہ را ذو العقل نامند بعضی باشند کہ در مشاہدہ مکونات او لا ملحوظ و مرئی ایشان را ذات مطلق گردد و بنور آن ذات ثانیا تعینات و اضافات بینید و بعضی باشند کہ مطالعہ ذات مطلق در مشاہدہ اشیا نمایند و بعضی باشند کہ مشاہدہ ذات مطلق بعدہ مشاہدہ اشیا فرمایند یکی گوید ما رایت شیئا الا و رایت اللہ قبلہ و یکی گوید فیہ و یکی گوید بعدہٗ۔

جوہر بدانکہ امور کلیہ کہ از حقایق لازمہ طبایع موجودہ در خارج ست مثل حیوۃ و علم و قدرت و ارادت مثلا از امور عقلیہ است کہ در خارج عینی ندارد یعنی اشارہ حسیہ بوی نتوان کرد تا گویند کہ این حیوۃ ست و آن علم ست و این قدرت و آن ارادت بلکہ وجود ایشان وجود عقلی ہست و صفت باطنیہ دارند و این معقول باطن از وجود عینی خارجی کہ طبایع موجودہ اند در خارج ہیچ انفکاک ندارد چراکہ از جملہ لوازم آن اعیان اند و میان لازم و ملزوم جدائی محال ست۔ امور کلیہ را در خارج عینی جداگانہ علی الانفراد نیست مثلا حیات تنہا کہ از امور کلیہ است در خارج عینی ندارد یعنی اشارہ حسیہ بوی نتوان کرد تا گوئی کہ این ست حیات۔ امور کلیہ را با وجود صفت باطنیہ حکم و اثر ست در ہر چیزی کہ در خارج او را وجود عینی ست و از طبایع موجودہ اند حیات از امور کلیہ است و در خارج وجودی ندارد حکم از بہر آنکہ این عین موجودہ در خارج کہ انسان ہست تا در تعریف وی نگوئی کہ حیوان انسان خود معلوم نگردد کہ چیست و اثر از بہر آنکہ این موجودہ در خارج کہ انسان ست اگر او را حیات نباشد و صفش بحیات نکنند و چون حیات نباشد دیگر کمالات علم و ارادت و قدرت کہ مشروط بحیات ست او را نباشد و حال آنکہ ہست پس معلوم شد

که آمور کلیه هم حاکم ست وهم موثر بر اعیان خارجی- این امور کلیه معقوله که در خارج عین اعیان موجوده است همیشه در نفس خود از امور معقوله است که از معقولیت خود جدا نمیگردد و او را صفت بطون و عینیت دائمی ست پس این امور کلیه بآن اعتبار که عین اعیان موجوده است و باعتبار آثار ظاهره وی ظاهرست و باعتبار آنکه امور معقوله است و در خارج عین ندارد باطن باشد هو الظاهر والباطن

جوهر همچنانکه آدمؑ در عالم شهادت مظهر صورت روح آمد حواؑ در عالم شهادت مظهر صورت نفس آمد تولد او از آدم خلق منها زوجها تولد نفس از روح و تاثیر از دواج نفس و روح و نسبت ذکورت و انوثت ایشان بصورت آدم و حوا منتقل گشت- هیچ نبی بر صورت اناث مبعوث نگشت چه نبوت بسبب تصرف در نفوس بنی آدم و تاثیر در عالم خلق نسبت بذکورت دارد و نیز واسطه سر ظهور انبیا روح است و روح مقید صورت ذکورست- تولد قلب از هر دو و تولد صورت ذکور بنی آدم از صورت روح کلی مستفاد اند و تولد صورت اناث از صورت کلی نفس پدید آمد بامتزاج صفت روح-

جوهر حضرت سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم فرمودند که امت من از انها که ایمان بمن آورده اند و بدین اسلام گرویده اند و روی بقبله دارند هفتاد و سه گروه شوند هر گروه را اعتقادی دیگر و رای دیگر باشد هفتاد و دو فرقه از انجمله بدوزخ روند و بعلت ضلالت و فساد اعتقاد و شومی بدعت بعذاب آتش گرفتار آیند تا وقتیکه قادر مطلق خواهد ایشان را ازان آلایشها و کثافتها پاک سازد و به بهشت در آرد و یک گروه ازین هفتاد و سه گروه گروهی باشد که بآتش در نرود و از جهت عقیدت مستحق عذاب نگردد پرسیدند یا رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم این فرقه که بر هدایت باشند و بدوزخ در نروند چه کسانند فرمودند آنهائیکه در مذهب و اعتقاد موافق طریقه من و اصحاب من باشند و این فرقه ناجیه را که حضرت سید عالم صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم بدان اشارت فرمودند اهل سنت و جماعت خوانند که در دین و اعتقاد در پی سنت رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم و جماعت اصحاب آنحضرت رضی الله تعالی عنهم روند یعنی اعتماد بر عقل خود نکنند و تابع نقل و سنت باشند و آن هفتاد و دو فرقه را اهل بدعت و ضلالت و اهل هوا گویند و اهل قبله نیز گویند و اهل قبله را کافر نباید گفت و خارج از دائره اسلام نباید شمرد و مخالفت ایشان با فرقه ناجیه در همه جا نیست الا در بعضی مسائل و عقائد که در انجا خطا کرده و بتاویل و تغییر ظواهر نصوص از جاده مستقیم منحرف گشته اند

جوهر در بیان آنکه هر قدرت و فعل که ظاهر از مظاهر صادر میشود فی الحقیقت از حق ظاهر

دران مظاہرست نہ از مظاہر مولانا جامی قدس سرہٗ در لوائح میفرمایند ہر قدرت و فعل کہ ظاہر از مظاہر صادر میشود فی الحقیقت از حق ظاہر دران مظاہر ظاہرست نہ از مظاہر پس نسبت قدرت و فعل ببندہ از جہت ظہور حق ست بصورت او نہ از جہت نفس او و اللہ خلقکم وما تعملون میخوان و وجود و قدرت و فعل خود را از حضرت بیچون میدان

جوہر در آفریدن افعال بندگان صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ اعتقاد جماعت آنست کہ حق سبحانہ و تعالی ہمچنانکہ خالق اعیان ست خالق افعال بندگان ست و ہیچ مخلوق را قدرت بر ایجاد فعلی ممکن نہ الا بقدرت بخشیدن او و ہیچ مرید را ارادت چیزی حاصل نہ الا بمشیت او چہ ہرگاہ کہ وجود فاعل کہ اصل ست نہ ازو بود فعلش کہ فرع وجود ست بطریق اولی نہ ازو باشد پس ہرچہ در وجود حادث میشود از خیر و شر و کفر و ایمان و طاعت و عصیان ہمہ نتیجہ قضا و قدر جناب الٰہی بود بی آنکہ ہیچ کس را بر وحجتی متوجہ گردد بلکہ حجت بالغہ او بر ہمہ لازم و ثابت باشد و اگر گوئی چون فعل آفریدۂ اوست پس عقوبت بندہ لایق کرم او نبود گوئیم محل غلط و منشاء شکوک بیشتر آنست کہ کسی کار خداوند تعالی بر کار بندہ قیاس کند و گوید اگر مثل این فعل بندہ کند او را ظالم گویند و این معنی بر خداوند عالم روا نبود بدانکہ وجود بندہ ملک خداوند تعالی است و ہر تصرف کہ مالک در ملک خود کند صحیح بود و حق تعالی ہمچنانکہ لطیف ذو الفضل ست قہار و عادل ست و بہ نسبت با ذات ازلی او لطف و قہر یکسان ست و ہمچنانکہ لطف اقتضاء ظہور میکند قہر نیز اقتضای ظہور می کند و لابدست کہ ہر یکی را مظہری بود و آن وجود مومنان ست و کفار و جنت و نارست پس حکمت بالغہ جناب الٰہی ہر صفتی را مظہری بر حسب مشیت خود از عدم بوجود آورد یفعل اللہ ما یشاء ویحکم ما یرید و آنرا کہ مظہر لطف گردانید باو بصفت فضل ابتدا کرد و آنرا کہ مظہر قہر ساخت با و طریق عدل سپرد و فضلش معرا از علل و عدلش مبرا از خلل و ازینجا معلوم شود کہ افعال بندگان سبب سعادت و شقاوت نبود و ثواب فضل حقتعالی است و عقاب عدل او و رضا و سخط دو صفت قدیم ست کہ بافعال بندگان متغیر و متبدل نشود ہر کرا حق تعالی بنظر رضا ملحوظ گردانید او را عمل اہل بہشت ارزانی داشت و ہر کرا محل نظر سخط گردانید او را بر عمل اہل دوزخ انگیخت و مراد ازین سخن نہ آنست کہ آدمی مطلقا مجبورست و او را ہیچ وجہ اختیار نیست بلکہ افعال او بیشتر تابع اختیار اوست ولیکن اختیار او نہ باختیار اوست و معنی این آنست کہ فاعل مختار کسی بود کہ افعال او تابع علم و قدرت و ارادت او بود و ہر چہ

بدانست وارادتش بدان تعلق گرفت وقدرت بآن جمع شد ناچار موجود گردد مختار دران اختیار مجبور بود زیرا که وجود علم وقدرت وارادت در بنده وتوفیق اجتماع ایشان دریک حال نه فعل بنده است ونه باختیار او پس بنده هم مختار بود وهم مجبور چنانکه منقول ست از حضرت امیر المومنین حسن بن علی رضی اللہ تعالی عنهما که فرمودند اگر مطیع باکراه واختیار طاعت حق تعالی کند مطیع نباشد واگر عاصی بغلبه واختیار معصیت کند عاصی نباشد ومع ہذا حق تعالی بنده را در مملکت خود فرونگذارد تا بخود هر چه خواہد کند وموافق این سخن از حضرت امام جعفر الصادق رضی اللہ تعالی عنه نقل ست که لاجبر ولا تفویض ولکن امر بین امرین از جهت مشکل این مسئله شریعت از خوص دران منع فرموده است چه افہام عوام از ادراک آن قاصر بود وعلماء راسخ را بتوفیق جناب الٰہی بطریق مکاشفه صورت آن کماہی مشاہده شده ذلک فضل اللہ یوتیه من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم

جوہر معتزله طائفه اند که منسوب باسلام اند واز اصول مذہب این طایفه یکی آنست که لقاء اللہ تعالی را منکر اند میگویند که در دنیا وآخرت دیدن حق تعالی ممکن نیست دیگر میگویند که بنده خالق افعال خود است دیگر قابل باثنینت مبداء افعال شده میگویند که نیکی از حق است وبدی از نفس دیگر اعتقاد ایشان اینست که مرتکب کبیره نه مومن ست ونه کافر و منزلت بین المنزلتین اثبات می کند ومشهور ست که واصل بن عطا که مقدم این جماعت ست شاگرد حضرت خواجه حسن بصری قدس سرّہٗ بود یک روز در مسجد باشاگردان دیگر این حکایت می گفت که مرتکبان کبائر نه کافر اند ونه مومن واثبات منزلت بین المنزلتین می کرد حضرت خواجه قدس سرّہٗ این سخن بشنیدند وفرمودند اعتزل منا یعنی از ما جدا ودور شو زیرا که قائل گشته بر چیزی که نه بر طبق معتقد ماست از ین سخن این اسم معتزله برین فرق بماند ہمچنین مذکور ست در شرح گلشن راز

جوہر در مسئله جبر واختیار علما سخنها گفته اند وہنوز تشویش خاطر باقی ست چرا که عقل در ادراک بعض مقدمات دینی کافی نیست وگرنه در صلاح امور عبادت حاجت نزول وحی نمی افتاد بدانکه ادعای اختیار مستقل وجبر محض ہر دو مستلزم انکار کتاب وسنت ست زیرا که اعمال عباد مثل اعیان اینها بحکم نص جلی مخلوق اوست سبحانه پس اختیار تام کجا وہمچنین مواخذه از مجبور صرف ظلم ست وظلم بحکم شرع وعقل مسلوب است از جناب

او تعالی الپس جبر محض جبر او بدیهی است که افعال ما مثل حرکات مرتعش [رعشه دار ۱۲] نیست بلکه مسبوق بعلم و اراده و قدرت ست
وهمین ست حصه اختیار و معنی فعل اختیاری لیکن ظهور این سه قوت باختیار ما نیست هر گاه میخواهند از
مبدا، فائض میکنند وهمین ست حصهٔ جبر و معنی فعل اضطراری، وچون اختیار تام و جبر محض بهر دو
متحقق شد پس امر بیست متوسط چنانچه از جواب مشهور امام زین العابدین در مقابل سوال امام حسن
بصری مستفاد می شود لا جبر ولا تفویض ولکن امر بین امرین وهمین امر متوسط بلسان
شرع معتبر است بلفظ کسب و این لفظ را جبر برا افعال عباد اطلاق نمیکنند پس معلوم شد که افعال
ما مخلوط جبر و اختیار ست وهمین قدر اختیار خفیف مناد تکلیف ست پس و برعایت ضعف اختیار بنا
نهاده اند که رحمت را بر غضب سبقت داده اند با آنکه هیچ صفتی از صفات الهیه بر صفت دیگر سبقت ندارد و هر گاه
افعال او تعالی مسبوق بعلم و ارادت و قدرت ست و بعلاقه مسبوقیه این هر سه صفت افعال عباد مشابهتے
من وجه با فعال او سبحانه دارند و بحرکات مرتعش که مجبور محض ست اصلا مناسبت ندارند اگر محاسبه باین افعال
متوجه شود منافی عدالت نیست و بر طور صوفیه ثبوت حصه اختیار بدین وجه می توان کرد که نزد ایشان
ظهور حضرت وجود در هر ذره از ذرات کائنات بتمامه است با کمالات مندمجه او نه ظهور جزوی است
از اجزای چرا که حضرت وجود بسیط حقیقی ست متجزی نمیگردد و ازین راه میفرمایند کل شیء فیه
کل شیء و چون اختیار نیز صفتی و شانی ست از صفات و شیونات حضرت وجود پس باید که
در هر مظهری از مظاهر خصوصًا در انسان که مشرف ست بمنصب خلافت صفت اختیار هم متحقق
باشد اگرچه ضعیف باشد و بار تکلیف امر و نهی بران بود

جوهر جباریت عبارتست از اصلاح امور و پر کردن هر شی را بآنکه صالح آن باشد پس
اعیان که مستعد بودند بذات خود افعال را و حق سبحانه و تعالی بعلم ازلی خود دانست این استعدادات
را پس این اعیان را پر کرد با فعالی که صالح آن بودند پس اصلاح نمود این اعیان را باین
افعال و مرجع جباریت اعطاء مقتضیات اشیا بوجه کمال ست و این جباریت منافی اختیار
عبد نیست و تحقیقش آنست که ذات حق سبحانه با صفات خود متعین شده ظاهر در مظهر عبد شد پس بقدر
قابلیت این مظهر صفاتش نیز ظهور یافت پس قدرت هم ظهور یافت لیکن نه چنانکه در حق که وجود
مطلق است زیرا که قدرت حق عام و شامل بود بلکه بقدر ظهور حق در متعین و متضیق شدن در و قدرت
هم متضیق شده بقدر قابلیت این ظهور قدرت را پس عبد قادر است بقدرت حق و اختیار
عبارت ست از معنی که برانگیخته شود از او ادراک خیریت احد مقدورین از دیگر بخیال این مدرک اگرچه

در واقع خیر نباشد بلکہ شر باشد و تعبیر آن معنی بخواہش کردہ میشود و ہمینی در عبد موجود است و طریق صدور افعال کہ از عبد بقدرت صادر میشود اینست کہ عبد چون طرفین مقدور را ادراک کرد پس احد الطرفین خیر نمود نزد وی خواہش آن پیدا شد و ازین خواہش فعل در عبد پیدا شد و این خواہش را کہ از ادراک خیریت احد المقدورین پیدا شدہ و متوجہ شدہ بسوی حصول آن اختیار نامند پس عبد قادر و مختار است بر فعل و فعل از خواہش اوست کہ قدرت و اختیار حاصل ست عبد را لیکن این عبد جز از مظہر بیش نیست و این قدرت و اختیار قدرت و اختیار حق ظاہر است درین مظہر و این مظہر قادر و مختار بقدرت و اختیار ظاہر ست خلاصہ کہ عین عبد معدوم است در ذات خود و نیست موجودیۃ او مگر موجودیت ظاہر پس این وجہ مسلوب بقدرت و اختیار ست و این گفتہ شد معنی قول حضرت امام جعفر صادق علیہ وعلی آلہ و آبائہ الصلوۃ والسلام کہ نیست جبر و نیست اختیار بلکہ امریست بین الجبر والاختیار پس ظاہر شد کہ حق ظاہر بر می کند مظہر را با فعالی کہ مستعد است مظہر آنرا بوجہی کہ گفتہ شد پس جباریت منافی اختیار نشد و ازینجا ظاہر شد کہ از مبادی فعل اختیاری درک ملائم است و این ادراک در اختیار عبد نیست و ازین ادراک خواہش حاصل میشود پس مبادی فعل اختیاری امور اضطراریہ اند و این منافی اختیار فعل نیست زیرا کہ فعل از خواہش واقع است اگرچہ در مبادی خواہش مضطر باشد پس اگر جباریت بمعنی اکراہ گفتہ شود و اکراہ حق باین وجہ است کہ مبادی خواہش را پیدا ساخت و این اکراہ بحسب استعداد محل وصلاح اعیان ست و این اکراہ منافی اختیار نیست کہ فعل از خواہش واقع است و اینست معنی اختیاریہ فعل نیز میتواند شد تلک العلا

جوہر - جبریہ گویند خالق ما و افعال و اعمال ما حق ست و ما را اجزا اتصاف بآن افعال و اعمال بہرہ نیست چون حرکت سنگ کہ بتحریک غیری متحرک می شود و فی الحقیقت آن سنگ را دران حرکت ہیچ مدخلی نیست واللہ خلقکم وما تعملون و قدریہ گویند خالق در ما وصف ارادہ و قدرت نہادہ تا ایجاد افعال و اعمال اختیاریہ خود کنیم خالق ما حق ست و خالق افعال و اعمال خود مائیم و اشاعرہ کہ گروہی ست معتبر از متکلمین میگویند کہ خالق ما و افعال ما چہ اختیاریہ و چہ اضطراریہ حق ست و فاعل و کاسب افعال اختیاریہ خود مائیم از نسبت انتساب افعال ما بسوی ماست لہا ما کسبت و علیہا ما اکتسبت و نزد این ہمہ عالم غیر حق ست و حق غیر عالم عالم را موجود علیحدہ از حق می شمارند و در موجودیت شریک حق می پندارند و فرق وجوب و امکان در میان می آرند

وصوفیه گویند که غیر حق موجودی نیست همون حق که در مرتبه بطون از جمیع شیون منزه و مبرا در مراتب ظهور بجمیع صفات متصف و منعوت پس وجود ما وجود حق ست و هر اراده و قدرت و فعل که ظاهر از ماست فی الحقیقت از حق ست که در ما ظاهر ست نه از ما و گویند که عالم را دو اعتبار ست یکی اعتبار عینیت دوم اعتبار غیریت از حیثیت اول فعل از و منتفی ست بلکه خود فاعل ست زیرا که هستی موهوم و تواضع آن عین هستی حقیقی ست و از حیثیت دوم از روی ظاهر فعل از و ظاهر میشود ازینجهت باو منسوب و الله خلقکم و ما تعملون میخوان و قدرت و فعل خود را از حضرت بیچون میدان بدانکه اختیار و جبر این جماعت عالیه غیر اختیار و جبر قدریه و جبریه است صاحب گلشن راز ع

هر آنکس را که مذهب غیر جبر ست
نبی فرمود کو مانند گبر است

شیخ اکبر قدس سره فرمودند کسی که مشاهده کرد جبر را در اختیار که مبادی اختیار امور اضطراریه اند و عالم شد بآن بعلمی که از طریق کشف و شهود است و مخالفت میکند بجهت تقدیر نه انتهاک حکم شرع شریف پس هست او عمل کننده بچیزیکه دانست آنرا پس ضرر نخواهد کرد آنرا آن عمل بلکه آن شخص مغفور است که الله تعالی او را بخشیده است انچه که او کند و باین کلام علماء ظاهر نیز مشیر است در شرح عضدی مر مختصر الاصول را مذکور ست که اگر ابوجهل میدانست بعلم یقینی که ایمان نخواهد آورد البته از وی تکالیف ساقط می شد چنین فرموده اند ملک العلما مولوی عبد العلی در شرح مثنوی معنوی

جوهر جبریه خود را غیر حقیقی خیال کرده با وجود این جبر بر خود بسته و ملاحظه هستی حقیقی و فاعل حقیقی در میان نیاورده لاجرم گمراه و بی ادب گشته و قدریه نسبت صفات بخود کرده و با وجود این خود را از نیکان شمرده نعوذ بالله من هذه العقائد و طایفه صوفیه عرفت ربی بربی لا را نصب العین خود نموده و هستی موهوم خود را گم کرده خود را مورد تصرفات حق گردانیده و در افعال مثل مرده در ید غاسل دارد و هر چه که از حق باو رسد بر و صابر باشد و شکایت نکند و بحکم تقدیر جبر او را در عین اختیار مشهود باشد که خود را مجبور در عین اختیار بیند بمشاهده و شیخ اکبر قدس سره در فتوحات میفرمایند آن شخص که مشاهده کرد جبر را در عین اختیار از روی علم بطریق کشف و شهود و مخالفت امر شرعی کرد بحکم تقدیر نه بحکم انتهاک شرع پس آنکس عامل ست بر طبق علم خود و این شخص مغفور ست شرح معنوی

جوهر بدانکه دلائل و علامات عدم اختیار بنده بسیار اند و از انجمله عدم حصول هر امید دلیل بی اختیاریست چه اگر اختیار بودی تمام مقاصد بر مراد حاصل شدی دیگر آنکه اگر کسی را اختیار داصد و را افعال بودی البته همه امور بر نهج مرام واقع شدی و اکثر آنست که هر چه این کس میخواهد

خلاف آن واقع میشود و انچہ جناب ارشاد مآب امیر المومنین علی کرم اللہ تعالی وجہہ و وجوہ آلہ الکرام میفرمایند کہ عرفت ربی بفسخ العزائم مقوی عدم اختیاری ست چہ اگر او را اختیار بودی فسخ عزائم بظهور نہ پیوستی و دیگر آنکہ ہیچ کس در مرتبہ کمال کہ حاصل کردہ اند دائم نمی ماند مراتب کمال باقی می ماند و اہل آن مراتب متغیر و متبدل می شوند و این دلیل تمام ست بر عدم اختیار چہ اگر اختیار داشتندی ہیچ کس از کمال تجاوز نہ نمودندی و ہمیشہ بر ہمہ حال بودندی اگرچہ تحصیل مراتب کمال بجد و سعی موہم آنست کہ آدمی را اختیار باشد اما انتقال از آن مراتب دلیل صحیح ست بر عدم اختیار

جوہر شیخ ابو الحسن نوری قدس سرہ فرمود التوبۃ ان تتوب من کل شئی سوی الحق اہل توحید ہرگاہ نظر بغیر کنند آنرا گناہ دانند معتزلہ گویند کہ اہل کفر و اہل کبائر دائم در عذاب باشند حضرت سلطان المشائخ قدسنا اللہ تعالی بہ برکتہم فرمودند کہ این خطاست کافران دائم در عذاب باشند بسبب آنکہ اعتقاد ایشان آنست کہ انچہ ایشان آنرا می پرستند آن معبود ایشانست و آن عقیدہ ایشان بر کفر دائم ست چون اعتقاد ایشان بر کفر دائم ہست عذاب ایشان ہم دائم باشد اما اہل کبائر دائم در کبائر نہ اند وقتی کہ از ارتکاب معاصی فارغ میشوند میدانند کہ انچہ کردیم خطا بود پس چون اعتقاد ایشان در دوام کبائر راسخ نباشد عذاب ایشان ہم دائم نباشد و فرمودند کہ عاصی در حال عصیان بسبب صفت مطیع ست اول آنکہ میداند کہ انچہ میکنم حق نیست دوم آنکہ میداند کہ جناب خداوند تعالی میداند و می بیند سوم آنکہ امید آمرزش ہم دارد و این ہر سہ عقیدہ کار مطیعان ست و فرمودند کہ در مذہب اشعریہ مست کافری کہ خاتمہ او بر ایمان بود او مومن ست و مومنی کہ عیاذا باللہ خاتمہ او بر کفر بود کافر است

جوہر جبر عارفان دیدن قدرت و اختیار خود محو در قدرت و اختیار حضرت حقتعالی است پس بقدرت و اختیار خود قادر و مختار نیستند بلکہ قادر و مختار اند بقدرت و اختیار حضرت خداوند تعالی و مجبور اند بجہت نبودن اختیار ایشان بالاستقلال و تو خود را مختار میدانی باین وجہ کہ قدرت خود را مستقل در ایجاد و صدور فعل میدانی و ہمچنین مجبور میدانی کہ اصلا اختیار نیست نہ در صورت و نہ در حقیقت

جوہر بدانکہ ہمہ موجودات سعید باشند چراکہ ہرچہ این موجود راست از افعال و اقوال و اخلاق و احوال از ربوبیت رب متصرف فیہ است و او جز آلہ ظہور نیست و بر رب بانچہ مقتضای او و فعل اوست راضی باشد کہ اگر آن راضی نبودی آن فعل ازوی صادر و ظاہر گشتی و اگر گوئی بنا بر این سخن باید کہ شقی خود موجود نباشد گویم شقاوت و سعادت دو وصف اند اگر این موجود بدانست کہ او جز آلہ ظہور نیست و ہرچہ ظاہر میگردد از وجود وی مقتضای رب وست او را سعید گویند و اگر ازین حکمت

مجرد و عاری ماند و می پندارد که انچہ ظاہر می گردد از افعال اوست و قابلیت اوست بنفسہ بسبب این جہل اورا شقی گویند

جوہر علامت شقاوت سہ چیز اند یکی آنکہ حق تعالی اورا علم دہد و از عمل محروم گرداند دوم آنکہ عمل دہد و از اخلاص محروم گرداند۔ سوم آنکہ صحبت صالحان روزی کند و از حرمت ایشان محروم گرداند۔

جوہر بدانکہ نفس لطیفہ است کہ مودع است درین قالب و آن محل اخلاق مذمومہ است و اخلاق مذمومہ مصدر افعال مذمومہ است و روح لطیفہ است کہ نہادہ شدہ است درین قالب و آن محل صفات محمودہ است و صفات محمودہ مصدر افعال محمودہ است تا صفات مذمومہ بصفات محمودہ بدل نگردد افعال و اقوال مذمومہ بافعال و اقوال محمودہ بدل نشود و تبدیل صفات مذمومہ بصفات محمودہ نزد این طایفہ علیہ اصلی عظیم است و این را گردش گویند

جوہر بدانکہ نفس در اصل یکی است و باعتبار صفات متغایر ست یکی صفت مطمئنہ است و این نفس مومن را باشد دوم صفت لوامہ است و نزد بعضی این نفس کافر را باشد کہ بر نفس خود ملامت کند و بعضی میفرمایند کہ کافر و مومن ہردو را باشد زیرا کہ در حدیث شریف ست کہ روز قیامت ہر نفسی لوامہ باشد فاسقان گویند چرا فسق ورزیدیم و صالحان گویند چرا اصلاح زیادہ نکردیم سوم امارہ و این صفت اصلی خلقی و جبلی است ہر یکی را باشد اگر توفیق رفیق گردد بصفت مطمئنہ رساند۔

جوہر نفس آدمی طفلی ست کہ ہرگز پند ادیب گوش نکند و انچہ بیاموزند فراموش گرداند اگر زجر و توبیخ پیش آئی آثار تربیت بروی مترتب گردد و چون مہر و شفقت کنی بے بہرہ شود ضرب الصبیان کالماء فی البستان ضرب و تادیب کودکان مثل آبی ست کہ در باغ دادہ شود یعنی چنانکہ آب موجب نشو و نمای و رونق باغ می باشد ہمچنین ضرب و تادیب کودکان باعث خوبی و نام آوری و نشو و نمای ایشان می گردد

جوہر بدانکہ دل محل تفصیل علم و کمالات روح است و تقلب ظہورات الہی بشیونات ذاتی است مسجد جای سجود ست و دل جای شہود از ینجہت مسمی بقلب شدہ و واسطہ است میان روح و نفس و کمالات ہردو بسبب برزخیت بدو ظہور یافتہ و از روح مستفیض ست و بنفس مفیض چنانچہ در ظلمت ادراک اشیا بواسطۂ نور چراغ می توان کرد رویت جمال وحدت حقیقی در تاریکی کثرت جز بصفای دل حاصل نمی توان نمود جام جہان نما دل انسان کامل ست مراۃ حق نما بحقیقت ہمین

دلست ؎ دل مخزن خزائن سرالٰہی ست ؛ مقصود ہر دو کون ز دل جو کہ حاصل ست ؛ دل بیت اللہ الاعظم گویند التماس کردند از جناب مستطاب سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم این اللہ تعالی فرمودند فی قلوب عبادہ ؎ دل یکی خانہ ایست ربانی ؛ خانۂ دیو را چہ دل خوانی ؛

جوہر بدانکہ روح کان خیر ومحل صفات محمودہ است ونفس کان شرست ومحل صفات مذمومہ وعقل لشکر روح ست وہوا لشکر نفس اگر لشکر روح غالب بود دل بسوی وی مائل گردد واگر لشکر نفس غالب بود دل بسوی وی گرویدہ شود وبعضی میفرمایند کہ روح بادشاہ است ووزیر او عقل ولشکر او ملک وحق ست وجانب دیگر نفس بادشاہ ست ووزیر او شیطان ولشکر او ہوا ہمہ وقت محاربہ دارند مادام کہ روح غالب شود از ان شخص خیرات وعبادات در وجود آید واگر نفس غالب شود فسق وفجور از و در وجود آید دل ہر طرفے کہ غالب بیند با او یار شود وبدینمعنی کہ متقلب ست او را قلب گویند

جوہر نفس یکی است اما چہار صفت دارد اوّل صفت امارہ دوّم لوامہ سوم ملہمہ چہارم مطمئنہ وہر یک خاصیت جدا دارد جناب خداوند تعالی قالب انسان را از آتش گرم وخشک وباد گرم وتر وآب سرد وتر وخاک سرد وخشک بیافرید وعارفان ہر عنصر را بہ نفسی تشبیہ کردہ اند آتش را بہ نفس امارہ نام کردند وباد را لوامہ وآب را ملہمہ وخاک را مطمئنہ وایشان را چہل مراتب دادہ اند مراتب کہ از امارہ حاصل شود اوّل را جہل گویند ودوم را خشم وسوم را بغض چہارم را قہر پنجم کبر ششم کینہ ہفتم حسد ہشتم بخل نہم کفر دہم نفاق این خاصیت نفس امارہ است (قرار گویندہ ۱۲) حق از و بعید ونفس لوامہ را بباد تشبیہ کردہ اند وآن ہم کنندۂ خیر است وہم کنندۂ شر دہ مراتب دارد واز لوامہ حاصل شود زہد وتقوی وورع وبندگی ونماز وروزہ وحج وعمرہ وزکوۃ وجہاد وملہمہ را بآب تشبیہ کردہ اند وعقل وحکمت ودانش ووحی والہام وخیر وحال وفضل واحسان وخلق وسخاوت این مراتب از ملہمہ حاصل شود ومطمئنہ را بخاک تشبیہ کردہ اند بامر حق حرکت میکند وخلاف او نمیکند بہشت در تحت اوست واز و حاصل شود فقر وصبر وعدل وانصاف ورضا وعلم وتحقیق ویقین وعہد ووفا۔ نفس آدمی از چہار عناصر است چون خاک لطیف شود آب گردد وچون آب لطیف شود باد گردد وچون باد لطیف شود آتش گردد وچون آتش کثیف شود باد گردد وچون باد کثیف شود آب گردد وچون آب کثیف شود خاک گردد وآتش از نور جلال است ونور جلال از نور جمال کافران از نور جلال ومومنان از نور جمال

جوہر حق تعالی روح انسان پیش از جسم آفریدہ وبعدہ آتش وباد وآب وخاک را بیافرید

و عالم را از و مرکب گردانیده بعد از ان تخمیر آدم گردانید- روح را بصفت آفرید که بهمه او صاف موصوف تواند شد و بهر صفت که موصوف شود او را نامی بود چنانچه اماره و لوامه و ملهمه و مطمئنه- چون که از معرفت نفس بمعرفت حقتعالی می توان رسید پس فرض آمد معرفت جمیع نفوس حاصل کردن عین القضات قدس سره فرمود هر که معرفت نفس خود حاصل کرد معرفت نفس محمد او را حاصل شود قال الله تعالی لقد جاءکم رسول من انفسکم سر اینمعنی ست و هر که معرفت نفس محمد حاصل کرد همت در معرفت ذات حق تعالی بست هر که خود شناس نیست محمد شناس نیست-

اماره نفس شهوت ست و لوامه نفس معصیت و ملهمه نفس الهام حق یا بنده و مطمئنه نفس طاعت و عبادت و معرفت است

جوهر بدانکه چون نفس از اغوای قوت شیطانیه برای تلذذات بدنیه در معاصی انداز د آن نفس را اماره گویند و چون بعد فعل و اتیان اوامر قوت شیطانیه خود ملامت کند بر اتباع قوت شیطانیه آن نفس را لوامه گویند و چون بر قول قوت ملکیه عمل کند و باین اطمینان گیرد قول شیطانیه را راه ندهد آنرا نفس مطمئنه گویند و چون صفات ملکیه بر و غالب آمد و امر بخیر کند آنرا نفس ملهمه گویند و این تسمیه ها باعتبار مراتب در اعتبارات است

جوهر غیبت بالکسر بد گفتن از پس مردم اگر راست باشد و اگر دروغ باشد بهتان بود و فرمودند حضرت سید عالم صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم الغیبة اشد من الزنا التماس کردند که غیبت از زنا چگونه سخت تر باشد فرمودند تو به زانی قبول شود و صاحب غیبت آمرزیده نشود تا خصم را خوشنود نگرداند و فرمودند هر که خورد گوشت برادر در دنیا بسبب غیبت گفتن پیش آورده شود او را گوشت او در روز قیامت و فرمودند که تو ذکر مسلمان کنی بچیزیکه او را از ان کراهیت باشد با وجود آنکه آنچیز در وی بود تو غیبت کردی او را و اگر آنچیز در وی نباشد تو بهتان کرده او را و فرمودند که در شب معراج گذشتم بر قومی که رویهای خویش بناخنهای خویش میخراشیدند حضرت جبرئیل علی نبینا و آله و علیه السلام عرض کردند که ایشان غیبت کنندگانند و فرمودند که در قیامت نامهٔ اعمال بدست غیبت گوینده دهند او هیچ حسنه در ان نبیند گوید که نیست این نامه من زیرا که من طاعت میکردم و در ینجا چیزی نیست گویند که عمل تو از غیبت گفتن تو برده است بعد از ان مردی را نامهٔ اعمال دهند او ببیند در ان طاعت بگوید این نامهٔ من نیست زیرا که طاعت نکرده ام گویند که بنده ترا غیبت میگفت حسنات وی ترا داده شده است و مرویست که حضرت عایشه صدیقه رضی الله تعالی عنها عورتی را فرمودند که کوتاه بالا ست و عورتی را

فرمودند که دامن چه درازست حضرت سرور عالم صلی الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلّم فرمودند که غیبت کردی وجناب خداوند تعالی وحی کرد سوی موسیٰ علی نبینا وآله وعلیه السّلام هر که بمیرد و توبه کند از غیبت او آخر کسی باشد که در بهشت در آید و هر که بمیرد و اصرار کند بر غیبت او اول کسی ست که در دوزخ در آید وصاحب کیمیای سعادت قدس سره میفرمایند که غیبت کردن بدل همچنان حرام است که بزبان و چنانکه نشاید که نقصان کسے بدیگری گوئی نشاید که بخود نیز گوئی وغیبت بدل آن بود که گمان بد بری بکسی بی آنکه از وی بچشم چیزی بینی یا بگوش شنوی یا یقین دانی حضرت سرور عالم صلی الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلم میفرمایند که حضرت خداوند تعالی خون مسلمان و مال او وآنکه باو گمان بد برند هر سه حرام کرده است وهرچه در دل افتد که آن نه بیقین بود و نه از قول دو عدل (داد دهنده و مرد صالح کر شایسته گواهی باشد ۱۲) باشد شیطان در دل افگنده باشد و حرام آن بود که دل خود را بآن قرار دهی اما خاطری که در اختیار در آید وآن را کاره باشی بآن ماخوذ نباشی حضرت سرور عالم صلی الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلم میفرمایند که مومن از گمان بد خالی نبود لیکن سلامت او از ان باشد که در دل خود تحقیق نکند تا احتمال را در ان مجال بود بر وجه نیک حمل کند و نشان آنکه تحقیق کرده است بدل او آنکس گران تر شود و در مراعات او تقصیر کند و چون بدل و زبان بادی بر آن باشد که بود نشان آنست که تحقیق نکرده است اما اگر از یک عدل بشنود باید که توقف کند و او را دروغ زن ندارد که گمان بد بردن برین عدل هم روا نبود و چون بیقین داند غیبت نکند ولیکن بخلوت نصیحت کند

جوهر در تکلف تکلف بر خود رنج نهادن و از خود چیزی نمودن که آن در و نباشد وصاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که تکلف در جمیع احوال قولاً و فعلاً مذموم است و در میان صدق و تکلف منافاتست از انجهت که تکلف یا در قول بود بزیادت تملق وثنا و اظهار محبت زاید بر انچه که در دل باشد یا در فعل بزیادت تواضع و تحیة و انفاق زاید بر قدر وسع و بهمین معنی مباین صدق ست وقتی بعضے از صحابه بر زیارت حضرت سلمان فارسی رضی الله تعالی عنه رفتند حضرت سلمان نان جو و نمک پیش آوردند یکی از ایشان گفت اگر باین نمک سعتر (گیاهی ست ۱۲) بودی بهتر بودی حضرت سلمان برخاستند و مطهره خود گرو کرده سعتر آوردند چون فارغ شدند آنکه تمنا سعتر کرده بود دست بدعا برداشت و گفت الحمد لله الذی قنعنا بما رزقنا حضرت سلمان فرمودند اگر تو قناعت داشتی مطهره من بگرو نبودی وحضرت انس بن مالک رضی الله تعالی عنه روایت کنند که وقتی بولیمه از ولایم حضرت سید المرسلین صلی الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلم حاضر شدم در انجا نه گوشت بود و نه نان پس معلوم شد که تکلف عین تخلف ست از حقیقت صدق وگفته اند التصوف ترک التکلف

جوہر در **غضب** غضب بفتحتین خشم گرفتن و با لفظ کردن مستعمل و صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که غضب و ممارات صفت شیطان ست ہچنانکه حلم و مدارات فعل رحمٰن و میفرمایند که نفس ہمواره از کسی که بر عکس مراد او شود منزعج گردد و طیش و نفور در و پدید آید و خواهد که بغیظ و غضب او را از خود دور گرداند از انجهت خون در دل در ثوران آید پس اگر مغضوب علیه را فوق خود داند و بر وے امضای غضب نتواند خون دل از ظاہر بشره روی بباطن نهد و در دل جمع گردد حزن و غم از ان تولد کند و صفرت لون دلیل آن باشد و اگر او را تحت خود داند و تواند که بر وی غضب براند خون دل برجوشد و عروق و شرائین از ان منتفخ گردند و اثر حمرت بر روی پدید آید و بضرب و شتم و امثال آن ظاہر شود و اگر او را مقابل خود بیند خون دل متردد گردد میان انقباض و انبساط و از ان غل و غش تولد کند و امثال این عوارض از نفس صوفی دور بود چه صوفی صاحب یقین بنور توحید جملہ حوادث را از حق سبحانه و تعالی بیند و بدان راضی بود لاجرم باطن او از اثارت غضب ایمن باشد و حزن و غم و غل و غش از وی منتفی بود بل غضب او وقتی پدید آید که از ہتک حرمات جناب الٰہی چیزی مشاہده کند و اقوال و افعال صوفی ہمه موزون بود بمیزان شرع ہرگز شتم و فحش از دہان وی بیرون نیاید

جوہر غضب صفتی ست مذموم و نسبت او باشیطان ست ہر کرا خشم غالب ست نسبت او باشیطان ظاہر ست و سبب عظیم برانگیختن خشم و اخلاق بد صحبت کسانی است که خشم بر ایشان غالب ست و زنان و کودکان و پیران ضعیف نفس و بیماران زود خشم گیرند

جوہر در بیان تکبر تکبر بزرگی نمودن و گردن کشی کردن و در رشحات مذکور ست که خواجه عبید الله احرار قدس سره میفرمودند که تکبر دو نوع است مذموم و محمود تکبر مذموم تعظیم ست بر خلق و بچشم حقارت در ایشان نگریستن و خود را از ایشان زیاده و به دیدن و تکبر محمود عدم التفات ست بما دون حقتعالے و تعظیم بر غیر او سبحانه بایمعنی که ہرچه غیر حق تعالی است در نظر وی حقیر و بیمقدار شود و علاقه التفات وی از ان منقطع گردد و این تکبر اصل ست و موصل بمرتبه فنا۔ فقرا را تکبر بمعنی عدم التفات با غنیا از تواضع بہتر پس اگر تکبر بحق کند عزت ست و عزت محمود است و اگر بغیر حق کند تکبر است و تکبر مذموم است ہم ازنیست که بعضی گفته اند التکبر ان تکبر بحق فہو محمود و ہو تکبر الفقراء علی الاغنیاء استغناء بالله عما فی ایدیہم و ان تکبر بغیر حق فہو مذموم و ہو تکبر الاغنیاء علی الفقراء ازدراء لما طوی فنیه من فقرہم در خبر است اذا رایتم المتواضعین فتواضعوا لہم فاذا رایتم المتکبرین فتکبروا علیہم

که خود را از دیگر برتر داند وضعت آنست که خود را کمینه گرداند- کبر آنست که خود را از دیگری بزرگ داند و این دعوی کار فرعون و قارون بود و رسم شداد و نمرود ملعون و بعضی گویند کبر آنست که خود را از دیگری بناحق بزرگ داند-

جوهر در بخل و شحّ بخل بالضم زفت شدن و شحّ بهر سه حرکت و تشدید حا رحطی حرص و بخل صاحب مجمع السلوک قدس سره میفرمایند که در مقابله جود بخل ست و در مقابله سخا شح است جود و بخل بکسب و عادت هم دست دهد و سخا و شح صفت طبعی است اگر نفس غالب شح غالب و اگر روح غالب سخا غالب و بعضی بخل و شح بیک معنی گویند و بعضی گویند بخیل آنست که مال خود ندهد و شحیح آنست که دل بر بستدن مال غیری بناحق گمارد و بعضی گویند بخیل آنست که خود بخورد و دیگرا نداند و شحیح آنست که نه خود خورد و نه غیری را دهد و بعضی گویند بخیل آنست که بخیلی کند از چیزیکه در دست اوست و شحیح آنست که بخیلی کند از چیزیکه در دست اوست یا در دست غیر و صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که هیچ خلق چندان کدورت و ظلمت ندارد که بخل اگر کسی همه خصال نکو دارد و بخیل بود ظلمت بخل نور جمله صفات حمیده را بپوشاند حضرت شیخ شیراز قدس سره بخیل ار بود زاهد بحر و بر + بهشتی نباشد بحکم خبر +

(بخیل و بد خو ۱۲) (بخیل ۱۲)

جوهر حسد خواستن و آرزو بردن نعمت غیرست بزوال نعمت غیر و این مطلقاً ممنوع و مذموم است و در حدیث شریف وارد هست که حسد میخورد حسنات را چنانکه میخورد نار حطب را و غبطه آرزو بردن نعمت غیر است بغیر ارادت زوال نعمت غیر و بغیر ارادت زوال خصوص نعمت غیر و این در امور دینی جائز و بهتر است و در حرص امور دنیوی ممنوع پس آرزو بردن انچه حضرت خداوند تعالی بدان خبری بعضی را بر بعضی فضل داده و میان ایشان در قسمت فرق بنهاده یکی را مخصوص گردانیده بصفت عالیه و دیگری را مخصوص کرده بصفت سافله اگر صاحب صفت سافله آرزو کند صفت عالیه را که دیگری بدان مخصوص ست اگرچه متضمن اراده زوال آن نعمت نبود لیکن متضمن اراده زوال خصوص آن نعمت و زوال فضل او که نعمتی دیگرست شود حسد باشد غبطه نبود در نهی در آید و لاتتمنوا ما فضل الله به بعضکم علی بعض محمول همبرین معنی است و در فوائد الفواد مذکورست که حضرت سلطان المشائخ قدسنا الله تعالی بسره المبارک فرمودند که جناب مستطاب سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم دعا فرموده. اند اللهم اجعلنی محسودا و لاتجعلنی حاسدا و فرمودند حسد آنست که یکی مردیگری را در نعمت بیند بخواهد که آن نعمت او را باشد گوید که خدایا آن نعمت را از وی زوال گردان و این حرام است و غبطه آنست که یکی مریکی را در نعمت بیند خود را مثل آن خواهد گوید خدایا آن نعمت را بر وی پاینده دار لیکن مرا نیز مثل آن روزی گردان و این حرام نیست - و حقد عبارت ست از امساک عداوت

(کینه و فساد ۱۲)

در قلب وحقد ثمرہ غضب است۔ حسد از نتائج حقد است وحقد از نتائج غضب حقد آنست کہ با برادر مومن بسبب عداوت یا مضرت کینہ داری کند تا انتقام کشد

جوہر در حدیث صحیح وارد ست کہ چہار خصلت اند اگر در شخصی باشند او منافق خالص است و اگر یکی ازانہا باشد دروی خصلتی از نفاق تا اینکہ ترک کند وقتیکہ امانت سپردہ شود خیانت کند و وقتیکہ سخن گوید کذب گوید و وقتیکہ وعدہ کند خلاف وعدہ کند و وقتیکہ مخاصمہ کند فجور کند و دشنام دہد

جوہر عُجب بضم اول وسکون ثانی تکبر وخود بینی و مرد متکبر۔

جوہر عُجب از جملہ اخلاق مذموم است حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم فرمودند کہ سہ چیز مہلک ست بخل وہوا وعجب و فرمودند اگر معصیت نکنید ترسم از شما بچیزی کہ بدترست از معصیت وآن عجب ست وفرمودند اگر خندہ کنی وبہ تقصیر خود مقر باشی بہتر ازانکہ گریہ کنی وآنرا کاری دانی واز حضرت ام المومنین عایشہ صدیقہ رضی اللہ تعالی عنہا عرض کردند کہ مردکی بدکردار بود فرمودند چون پندارد کہ نیکو کارست واین پندار عجب است

جوہر بدانکہ از عجب آفتہا تولد کند ویکی ازان کبر است کہ خود را از دیگران بہتر داند و گناہان خود را یاد نیارد و چون یاد آرد بتدارک آن مشغول نشود و پندارد کہ خود آمرزیدہ ست وشکر نکند واز زوال نعمت نترسد وہراس از دل او برود از مکر حضرت خداوند تعالی ایمن گردد وبر خود ثنا گوید واگر بخلاف رای او چیزی گویند نشنود ونصیحت کس گوش نکند وسعادت درانست کہ خود را وطاعت خود را ناچیز داند کہ گفتہ اند کہ خود را چیزی دانستن خود را ناچیز کردن است۔

| | | | |
|---|---|---|---|
| ساقی بیار بادہ کہ نزدیک عارفان | | میخوارہ بہ ز زاہد معجب ہزار بار | |

جوہر در حدیث شریف وارد ست کہ چون دروغ گوید بندہ یکسو می شوند ازوی فرشتگان کاتب اعمال از بدبوی انچہ می آید از دہن وی۔

جوہر ریا در اعمال نظر بر خلق داشتن ست وسمع کہ طالب آوازہ وستایش خلق ست ناموس توقع حرمت وجاہ از خلق داشتن است

جوہر نشان ناشناسی ناسپاسی ست شناسائی حق در حق شناسی ست نشان وعلامت ناسپاسی وجہل شخص آنست کہ ناشناس وناخوشنود باشد و در ہرچہ بیند عیب جوئی نماید وگرفتار چون وچرا باشد وشناسائی حق در حق شناسی است کہ حق ہر کسی را شناسد وحق ہیچکس را فروگذاشت نکند وضایع نگرداند وہر کہ حق کاملان نمی شناسد بحقیقت حق خدائی شناسد وکفران نعمت موجب خذلان

## ولبعد حرمان است

جوهر هوا و غضب نفس را دو صفت ذاتی ست و این خاصیت عناصر ست هوا را خاصیت آب و خاک است میل سوی سفل دارد و غضب را خاصیت باد و آتش اوست تکبر و ترفع بود هوا سفلی و ماده است و غضب علوی و نر بر بهایم هوا غالب و غضب مغلوب و بر سباع غضب غالب و هوا مغلوب هوا بصفت جهولی و غضب بصفت ظلومی موصوف است هوا اگر از حد اعتدال تجاوز کند و غالب شود شره و حرص و دنائت و بخل و خیانت و شهوت بار آرد و اگر غضب از حد اعتدال تجاوز کند و غلبه نماید مردم را بدخوئی و تکبر و خودرائی و ترفع و صلابت مستولی گردد و اگر صفت غضب در خلقت یکی مغلوب و ناقص افتاد بی حرمتی و بی عزتی و کاهلی و عجز و دیوثی و ذلت روی دهد و اگر ناگاه غضب غالب شد و نتوانست راند حقد در باطن پیدا آید و اگر هوا و غضب هر دو غالب آید حسد تولد شود خاصیت غاضب آنست از حسد نخواهد که کسی را چیزی باشد و خاصیت هوا آنکه خواهد هر چه دیگری دارد مر او هم باشد جمیع ذمائم ازین دو صفت متولد شود این هر دو صفت معتدل باید قول محققین الغضب مفتاح کل شر- نظامی ؎ سر ز هوا تافتن از سروریست * ترک هوا قوت پیغمبریست * هوا دو نوع ست یکی هوا بر لذت و شهوت دوم هوای جاه و ریاست- هر که ترک هوا کند بوصلت حق مکرم شود و هر که غضب فرو خورد بصفت حلیمی حق سیراب گردد-

جوهر حضرت رابعه بصری وقت نماز می گفتند الٰهی دلم را در نماز حاضر کن و یا نماز بیدلی قبول کن-

جوهر حضرت سرور عالم صلی الله تعالیٰ علیه و آله و اصحابه وسلم میفرمایند که نمام در بهشت نرود-

جوهر ریا عبارت ست از طلب منزلت در قلوب ناس بعبادات و اعمال خیر-

جوهر در فوائد الفواد مذکور ست که حضرت سلطان المشائخ قدسنا الله تعالیٰ بسره المبارک فرمودند که اخوت[له] بر دو نوع ست یکی اخوت نسبی و یکی اخوت دینی و ازین هر دو اخوت اخوت دینی قوی تر ست زیرا که اگر دو برادر نسبی باشند یکی مومن و یکی کافر میراث برادر مومن برادر کافر را نرسد پس این اخوت ضعیف یافتم اما اخوت دینی قوی است زیرا که پیوندی که میان دو برادر دینی باشد پیوند ایشان در دنیا و آخرت برقرار ماند-

جوهر قال رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه و آله و اصحابه وسلم المومن مرآة المومن یعنی مومن آئینه مومن ست پس ببیند از مومن از انچه ببیند بر نفس خویش و نه بیند هر مومن از انچه نه بیند بر نفس خویش-

له بضم اول و فتح ثانی و تشدید واو مفتوحه بمعنی برادری یعنی برادر شدن و بکسر اول و سکون ثانی و فتح واو بمعنی برادران ۱۲

جوهر در فوائد الفواد مذکورست که حضرت سلطان المشایخ قدسنا الله تعالی بسره فرمودند که خواجه بود با نعمت و ثروت گاه گاه بخدمت عین القضات قدس سره خرجی فرستادی همانا که وقتی عین القضات چیزی از صاحب خیر دیگر توقع کرد و غرض خود بو فا رسانید آن خواجه بشنید خاطر کوفته کرد و بخدمت عین القضات عتاب فرستاد که چرا از دیگری چیزی گرفت و این دولت باین کس ارزانی نداشت عین القضات بروی نوشت که برای این مصلحت مرنج رها کن تا دیگری نیز دولتی یابد از انها مباش که میگفت اللهم ارحمنی و محمدا ولا ترحم معنا احدا

جوهر در ادب بفتحتین اندازه و حد چیزی نگاه داشتن و بمعنی دانش و طور پسندیده و بالفظ کردن و دادن و خوردن مستعمل آداب بالجمع و علم عربی را علم ادب ازان گویند که بدان نگاه داشته می شود خود را از خلل در کلام عرب و آن دوازده قسم است علم لغت و علم صرف و علم اشتقاق و علم نحو و علم معانی و علم بیان و علم عروض و علم قافیه و این هشت اصول اند و علم رسم الخط و علم قرض الشعر و آن علمی ست که امتیاز کرده می شود بدان میان شعری که سالم از عیوب ست یا غیر سالم از عیوب و علم انشاء نثر از خطب و رسائل و علم محاضرات یعنی علم تواریخ و مانند آن و این چهار فروع اند و صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرماید که ادب عبارت ست از تحسین اخلاق و تهذیب اقوال و افعال و افعال بر دو قسم اند افعال قلوب و آنرا نیات خوانند و افعال قوالب و آنرا اعمال خوانند و اخلاق و نیات نسبت بباطن دارند و اقوال و اعمال نسبت بظاهر پس ادیب کامل آنکه ظاهر و باطنش بمحاسن اخلاق و اقوال و نیات و اعمال آراسته بود و اخلاقش مطابق اقوال باشد و نیاتش موافق اعمال چنانکه نماید باشد و اشارت بدین معنی ست قول شیخ الاسلام قدس سره الادب تهذیب الظاهر والباطن و هر که در تهذیب ظاهر و باطن پیوسته متفقد احوال خود بود نخواهد که اخلاق و احوالش باقوال مختلف باشد و اگر بیان حالی یا مقامی یا خلقی بر زبان آورد و خود را بدان متخلق و موصوف نیابد آن قول سوء ادب داند و از جمله آداب آنست که همواره جوارح و اعضا را بصوالح اعمال متحلی دارد و هیچ حال و در هیچ مقام محافظت آن از وی ساقط نشود و مادام تا آثار محاسن آداب در ظاهر شخص پدید نیاید علامت آنست که باطن او هنوز متادب نشده است و ادیب لبیب آنست که هیچ دقیقه از دقایق آداب ظاهرا و باطنا فرو نگذارد چه اهمال آداب اگر در ظاهر بود سبب عقوبت شود در ظاهر و اگر در باطن بود موجب عقوبت گردد در باطن شیخی اعور در طواف بوده میگفت اللهم انی اعوذ بک منک از کیفیت حال او پرسیدند گفت وقتی بنظر شهوت در امردی صاحب جمال نگریستم در حال لطمه بر روی من آمد و یک چشم

ادیب: خداوند ادب و ادب آموزنده ۱۲ — لبیب: الدانا ۱۲ — اعور: یک چشم ۱۲ — امرد: بے ریش ۱۲ — لطمه: طبانچه ۱۲

ریخته شد وحضرت انس بن مالک رضی الله تعالی عنه میفرمایند الادب فی العمل علامة قبول العمل
وحضرت ابوعلی دقاق قدس سره میفرمایند که بنده بطاعت بجنت برسد وبادب در طاعت بحضرت خداوند تعالی
برسد وچون مرید بیرون آید از ادب باز گردد در انجا که آمده بود وسبب ترقی آن ادب بود وچون سبب نماند
ترقی هم نماند وحضرت ابونصر سراج طوسی قدس سره میفرمایند که مردم در حفظ آداب سه گروه اند یکی
اهل دنیا وبیشتر آداب ایشان در فصاحت وبلاغت وحفظ علمها وشعرها بود وهر کرا این خصائل نبود
ویرا بی ادب گویند دوم اهل شریعت که ادب ایشان بتحصیل علوم بریاضت نفس وتادیب جوارح و
ترک شهوتها سوم اهل خصوص که آداب ایشان نگاهداشتن دلست که همیشه پاسبانی دل کنند
واز اغیار نگاه دارند ومنشار جمیع آداب شان طهارت قلب آداب واقوال واحوال نبوی از اقوال
وافعال مصطفویست هر متابعی بقید متابعت از آداب ایشان نصیبی یافته پس کمال آداب مستفاد
از کمال متابعت ایشانست واین خاصه صوفیانست صاحب مثنوی معنوی قدس سره میفرمایند ع

از خدا جوئیم توفیق ادب — بی ادب محروم ماند از لطف رب
بی ادب خود را نه تنها داشت بد — بلکه آتش در همه آفاق زد
بد ز گستاخی کسوف آفتاب — شد عزازیلی ز جرات رد باب
هرچه بر تو آید از ظلمات وغم — آن ز بیباکی وگستاخیست هم
هر که بیباکی کند در راه دوست — رهزن مردان شد ونامرد اوست
هر که گستاخی کند اندر طریق — گردد اندر وادی حسرت غریق

از برهان الطایفه شیخ شبلی قدس سره پرسیدند که ما التصوف قال کله آداب پس صوفی نباشد
تا ظاهر وباطن او مؤدب بآداب نگردد

جوهر بعضی میفرمایند که تصوف همه ادبست زیرا که تصوف اقتدا است بحضرت سید عالم قولاً
وفعلاً واخلاقاً معلومست که سید عالم ادب از جناب خداوند تعالی گرفته بودند وهر وقت را ادبست وهر
حال را ادبست وآن محفوظ بودن بنده است از بی ادبی تا از اوصاف بی ادبی پاک نگردد شایسته قرب حضرت
خداوندی نگردد پس هر که لازم گیرد ادب را برسد بدان بلاغتی که مردان رسیده اند وهر که محروم ماند از قرب
وطاعت با ترک حرمت شهود ندارند وبعضی میفرمایند هر که محروم ماند از ادب محروم ماند از جمیع خیرات بزرگی میفرمایند که
توحید موجبست ایمان را هر کرا ایمان نیست توحید نیست وایمان موجبست علم شریعت را پس هر کرا علم شریعت
نیست او را ایمان وتوحید نیست وشریعت موجبست ادب را پس هر کرا ادب نیست او را شریعت وایمان

وتوحید

وتوحید نیست نعوذ بالله منها

جوهر در رشحات مذکورست کہ حضرت خواجہ عبید الله احرار قدس سرہ میفرمودند کہ مولانا رکن الدین خوافی قدس سرہ کہ بسی فضائل وکمالات داشتند میفرمودند کہ من از ہیچ کار خود امید وار نیستم الا از یک کار بغایت امید وارم وآن آنست کہ روزی در صحرائی خدمت شیخ زین الدین کلال قدس سرہ کہ از مشائخ بزرگ شیراز بودند بطہارت مشغول بودند ومن کلوخ استنجای حضرت ایشان را بر رخسارہای خود بسودم تا بدان استنجا کردند وہم از ایشان نقل کردند کہ میفرمودند اگر صورت درویشی را بر دیوار نقش کنند از پای آن دیوار با دب می باید گذشت

جوهر در ادب معیشت صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ اصول متصوفہ در توکل بحسب اختلاف درجات مختلف ست بعضے بجہت ضعف حال در طلب رزق توسل باسباب کنند وبعضی بجہت قوت حال و سلب اختیار بکفالت حق سبحانہ وتعالی اکتفا نمایند وبرو توکل کنند وہیچ سبب توسل وتوصل برزق مقسوم نجویند وطایفہ اول بعضی بکسب تسبیب (سبب ساختن ۱۲) نمایند وبعضی بسوال وبعضی بحکم صلاح وقت گاہ بکسب وگاہ بسوال چنانکہ حضرت ابراہیم ادہم گاہی بجہت نفقہ اصحاب لقمہ حلال کسب کردی وگاہی کہ تنہا بودی در وقت حاجت بقدر ضرورت طریق سوال سپردی وابو جعفر حداد کہ استاد جنید بود ہر دو شب یا سہ شب بین العشائین بیرون آمدی وقدر ما یحتاج از در خانہا سوال کردی وابو سعید خراز در مبدا حال وقتی کہ نیک محتاج شدی دست فرا داشتی وشیئا لله گفتی واین طایفہ را تا ضرورتی وفاقہ تمام نبودہ است وصلاح وقت مقرون بہ اشارت غیب در سوال ندیدہ در آن بر خود نگشودہ وما دام تا بتوانند سوال نکنند واز ان پرحذر باشند پس ادب سائل آنست کہ تا ضرورت باعث نشود در سوال شروع نہ نماید وطایفہ دوم کہ متوکلان اند بجہت کمال شغل بحق تعالی ومطالعہ نور یقین بہیچ سبب از اسباب برزق تسبیب نجویند واز ہیچ مخلوق استعانت نماید تا مسبب الاسباب بہر طریق کہ خواہد رزق بدیشان میرساند واز ین طائفہ بعضی آنہا اند کہ ہر چہ خواہند از حق تعالی خواہند تا از سہ چیز یکی ایشان را ارزانی دارد یا اعطا سوال یا صبر از ان یا ازالہ داعیہ آن از خاطر وبعضی آنہا اند کہ ہیچ نخواہند نہ از خلق ونہ از حق تعالی بسبب آنکہ علم وارادت خود را در علم وارادت مطلق محو کردہ اند واز ینجاست قول آنکہ گفت الفقیر لا یحتاج الی الله ومتوکلان را اصحاب فتوح خوانند بجہت آنکہ تناول ایشان از فتوح غیب بود وجود این طایفہ در عالم از کبریت احمر عزیز تر وکمیاب تر ست وحقیقت فتوح آنست کہ از حق تعالی شناسد نہ از خلق خواہ واسطۂ آن دست مردم بود خواہ نہ وخواہ سبب آن معلوم باشد وخواہ نہ بشرط آنکہ نفس را بر مقدمہ آن تطلعے وتشوقے نبود—

**جوهر در آداب تجرد و تاہل** صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که اخبار نبوی و احادیث مصطفوی در فضیلت تجرد و تاہل متماثل و متعارض اند بعضی ازان بذکر فضیلت تجرد ناطق و بعضی بر فضیلت نکاح شاهد صادق و منشاء این تعارض و تقابل اختلاف احوال نفوس ست در حق بعض که مغلوب شهوت اند نکاح لازم بود و در حق طایفه که در اثناء سیر و سلوک باشند تجرد و تفرد فضیلت بود درویشی را گفتند چرا زن نکنی گفت زن مردان را شایسته بود و من هنوز بمقام مردی نرسیده ام و درویشی را گفتند که سُنت نکاح ترک کردهٔ گفت که من هنوز بفرض مشغولم و ادب متاہل آنست که در اختیار زن نظر بر دین او دارد نه بر دنیا و در رعایت حقوق او اهمال نکند و باید که خود را در تزوج از سه آفت محافظت کند یکی کثرت مخالطت با اہل و آن آفت نفس ست دوم اهتمام بوجود رزق و آن آفت قلب است سوم تعلق باطن بجمال زن و آن آفت روح است

**جوهر در تعهدات نفس و آداب آن** صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که تعهدات ضروری نفس سه چیز ست خورش و پوشش و خواب و آنرا حقوق نفس گویند و متصوفه در تعهدات نفس سه طائفه اند مخلَصان و مخلِصان و مخلصان مخلص مخلصان مبتدیان اند بارادت خود قائم هرچه کنند از بهر حقتعالے کنند مخلصان متوسطان اند بحق تعالی از ارادت و اختیار خود فانی هرچه کنند بحق کنند و مخلصان مخلص منتهیان اند بارادت و اختیار حق تعالی متصرف هرچه کنند هم بحق تعالی کنند و هم از بهر حق تعالی و ادب مخلصان آنست که از حقوق در نگذرند و ادب مخلصان آنکه هیچ یک ز حقوق و حظوظ ارادت ندارند و ادب مخلصان مخلص آنکه بارادت حق تعالی از بهر حق نفس را گاهی بر حقوق بدارند و گاهی در حظوظ مجال اتساع دهند و خورش حق نفس ست از بهر آنکه قوام بدن و اعتدال مزاج بسبب طعام و شراب مربوط و مشروط است و در تناول طعام ادب آنست که اول دست بشوید و همچنین بعد از طعام چه در خبر ست که الوضوء قبل الطعام ینفی الفقر و بعده ینفی اللمم و حق تعالی را به تحمید یاد کند و تناول طعام بذکر مقرون باشد و برپای چپ نشیند و پای راست برآورد و بر دست تکیه نسازد و ابتدا و ختم طعام بنمک کند چه در خبر است که فرمودند حضرت سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم که یا علی ابتداء طعام بنمک کن و ختم او بنمک که نمک شفاء هفتاد بیماریهاست مثل جنون و جذام و برص و وجع الاضراس و غیره و نان چون حاضر شود طلب نانخورش نکند و باید که تنها نخورد چه اجتماع بر طعام سنت ست و طعام بر سفره خورد و ابتدا نکند تا آنگاه که متقدم مجلس ابتدا کند و بدست راست خورد و از میان نخورد و چون لقمه از دست بیفتد برگیرد و بخورد و نفس بر طعام ندمد و عیب طعام نکند اگر اشتها دارد بخورد و الا بگذارد و ...

طعام خاموش نباشد که آن سیرت اهل عجم ست و لقمه بزرگ نگیرد و نیکو بخاید و به پیش خود نگرد و بلقمه دیگران
و وجوه حاضران ننگرد و از پیش خود خورد و چندان نخورد که ممتلی شود و تا سفره بر نگیرند بر نخیزد و تا جمع
فارغ نشوند دست باز نکشد اگرچه سیر بود و نان و گوشت بکارد پاره نکند و تا نیک گرسنه نشود
طعام نخورد و چون طعام خورده باشد کاسه آلوده نگذارد و بعد از طعام حمد گوید و درود بخواند و از طعام
شبهه احتراز نماید الا جائیکه ضرورتی افتد و حلال آنست که ظاهراً وجه حرمت و کراهت آن پیدا نبود و
از دست کسی رسد که ظلم یا فسق او معلوم نباشد و شبهت آنکه وجه حرمت آن ظاهر نبود لیکن از دست
فسقه و ظلمه رسد و حرام آنکه وجه حرمتش ظاهر بود و حلال محمود است و شبهت مکروه و در طعام خوردن
در پیش جماعت نروند تا آنکه فارغ شوند و در ضیافت تکلف ننمایند الا وقتی که باعث بران نیتی
صالح بود و آنچه حاضر بود پیش آرند و قلیل آنرا حقیر نشمارند و مستحب ست که با مهمان تا در خانه بروند
و اجابت دعوت خصوصاً دعوت ولیمه سنت ست باید که تصنع و تکبر ازان مانع نشود و پوشش هم حق
نفس ست بجهت دفع سرما و گرما پس ادب در لباس آنست که نظر برین دو مقصود دارد
و غیر آن را فضول و زائد شمارد و در لباس دو شرط واجب ست یکی در عموم احوال و دوم در خصوص
اوقات اما آنکه رعایتش پیوسته واجب ست شرط حل ست باید که از وجه حلال حاصل شده باشد و شرط دوم
که رعایت آن بحسب وقتی مخصوص واجب بود طهارت ست که صحت صلوة بران موقوف ست و احوال مردم
در تقشف و تنعم لباس مختلف ست و در پوشیدن لباس سه طایفه اند متقشفان و متنعمان و تارکان
(متقشف مرد تنگ عیش ۱۲)
اختیار و ارباب تقشف دو قوم اند محققان و مبطلان اما محققان هشت طایفه اند اول طالبان
ثواب آخرت دوم طالبان تواضع و انکسار که نظر شان بر دفع تکبر از نفس خود باشد و ازین طایفه
بعضی اصحاب مرقعات باشند که ترقیع جامها بدان رقعها و خرقها کنند که از مزابل بردارند و بشویند تا انکسار
نفس زیادت بود سوم طالبان سلامت دین اند که همواره از ورع در شبهات ترسند و بر لباس
دون اقتصار کنند چه نهایت حد حلال بر بدایت شبهت متصل ست همچنانکه نهایت شبهت به بدایت حرام
پیوسته چهارم طالبان مراغمه نفس اند که نظر ایشان در تقشف بر مخالفت هوا نفس بود پس نفس را
(قسم گرفتن ۱۲)
بر لباس دون اقتناع فرمایند پنجم طالبان علو همت در اختیار تقشف نظر بر نزاهت قلب از تلوث
بار جاس ششم طالبان فراغت وقت که پیوسته بر فراغت خاطر و صفای وقت خود غیرت برند پس ترک
فضول و زوائد کنند و بر ضرورات قناعت نمایند هفتم طالبان خفت بجامه دون بسازند تا بار ایشان
بر مردم کمتر بود هشتم و اعیان اند نظر شان در تجرد و تقلل و متقشفان مبطل دو طایفه اند یکی عاجزان

کہ اختیار تقشف بجہت آن کنند کہ بر تحصیل لباس ناعم قدرت ندارند دوم مدعیان کہ نظر ایشان در تقشف بر اظہار دعوی زہد بطلب قبول مردم بود و این طایفہ از تصوف بل از مسلمانی نصیبے ندارند چہ وصف حال شان ہمہ کذب و نفاق و ریا بود و اصحاب تنعم دو فرقہ اند محققان و مبطلان محققان سہ طایفہ اند اول منصفان کہ باندرون و بیرون بضعف و قصور خود عارف و معترف باشند دوم صادقان و مخلصان کہ نظر ایشان در اختیار لباس ناعم مبنی بر صدق و اخلاص بود مانند آنکہ نفس را در تقشف حظی بینند و خواہند کہ آنرا از نفس منع کنند پس لباس ناعم پوشند تا نفس از ان حظ ممنوع شود تا خلق ایشان را از جملہ راغبان دنیا و طالبان حظوظ پندارند و صورت حال زہد و اعراض ایشان از دنیا بدین لباس مستور شود سوم واصلان و کاملان اند کہ بعد از کمال تزکیہ نفس و طہارت قلب نظر شان در نعومت لباس بر رفق و مواسات بالنفس بود چہ درین مرتبہ حظوظ نفس حقوق او گردد اما متنعمان مبطل سہ طایفہ اند یکی مدعیان غالط کہ برپندار وصول و کمال در غلط افتند دوم مدعیان جاہد کہ دعوی کمال کنند و خلق را چنان نمایند کہ ما از جملہ واصلانیم و لیکن باندرون دانند کہ دعوی ایشان ہیچ معنی ندارد سوم مفتخران کہ بپوشیدن فاخر افتخار و مباہات نمایند بی آنکہ دعوی حالی یا کمالی کنند اما تارکان اختیار جمعی باشند کہ ہیچ یک از تقشف و تنعم مقید نباشند بسبب آنکہ از ارادت و اختیار خود منسلخ شدہ باشند و تابع ارادت و اختیار غیب گشتہ ہرچہ بدیشان رسد از لباس ناعم و غیر ناعم ایشان فضیلت خود دران دانند و این جماعت دو طایفہ اند یکی آنکہ ایشان را ہیچ وجہ اختیار نباشد نہ کلی و نہ جزئی ہرگاہ ایشان را از غیب فتوحی رسد دران تصرف ننمایند تا وقتیکہ اذنی از غیب در واقعہ یا منام بکیفیت تصرف در ایشان وارد شود و طایفہ دوم در تحصیل مجبور و در تصرف مختار چون جامہ از غیب بدیشان رسید اگر خواہند بدوزند و بپوشند و اگر خواہند ببخشند بخلاف طایفہ اولی کہ بی اذن دران تصرف ننمایند

جوہر حضرت شیخ عبد الحق محدث دہلوی قدس سرہ در مدارج النبوت میفرمایند کہ فرق میان صدقہ و ہدیہ آنست کہ صدقہ بفقرا دہند بسبیل مہربانی و ترفع دہند و ہدیہ نزدیک کبرا آرند بطریق پیشکش و بطریق تذلل و تادب نہند

جوہر در رشحات ست کہ حضرت خواجہ عبید اللہ احرار قدس سرہ فرمودند کہ اجر بر دو نوع ست اجر ممنون و غیر ممنون اجر ممنون آنست کہ در مقابلہ ہیچ عملی نباشد بلکہ محض موہبت باشد و اجر غیر ممنون آنکہ در مقابلہ عملی باشد

جوهر در قلة المنام صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که خواب از جمله حقوق نفس ست چه اگر بکلی خواب از نفس منع کنند یبوست بر دماغ مستولی شود و مزاج از اعتدال منحرف گردد و حواس و قوی از کار باز مانند و مقدار زمان خواب گفته اند که ثلثی از شبانروزست که هشت ساعت بود و ازین هشتگانه در تابستان که غایت طول نهار باشد دو ساعت از روز بخواب مشغول باید بود و شش ساعت از شب و در زمستان که غایت قصر نهار باشد هشتگان ساعت از شب در خواب صرف باید کرد و این مقدار حق نفس ست از ان کمتر نشاید و بران زیادت نباید و اگر کسی خواهد که ازین مقدار که حق نفس ست چیزی کم کند چنانچه مزاج را ضرری نرسد بیکی از دو طریق تواند بود یکی مکسوب و دیگر موهوب اما مکسوب عادت ست که کسی بتدریج تقلیل خواب عادت کند و بقلت نوم متضرر نشود چه عادت نائب طبیعت ست و اما موهوب روح طاعت و انس صحبت ست هر که او را ذوق طاعت و انس صحبت ست قلت نوم اگرچه بر خلاف عادت بود مزاج او را زیان ندهد و اینمعنی پیش ارباب احوال بر سبیل تجربه متحقق ست چه بعضی از ارباب عزائم و اصحاب قلوب بوده اند که سالها قطعاً خواب نکرده اند و بدو رکعت نماز یا وردی دیگر شب بروز آورده و بر طهارت عصر صلوة صبح گذارد بی آنکه در مزاج ایشان خللے پیدا شود

جوهر در صحبت و آداب آن صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند کیمیای سعادت ابدی صحبت ست و تخم شقاوت سرمدی هم صحبت هیچ چیز در نفوس بنی آدم از خیر و شر چندان تاثیر ندارد که صحبت از ینجهت طایفه که بر صلاح آن نظر کرده اند صحبت را علی الاطلاق بر وحدت تفضیل داده اند و طایفه که نظر بر فساد و مضرت آن کرده اند وحدت را مطلقا بر صحبت ترجیح داده اند صاحب مثنوی معنوی نے

| | |
|---|---|
| علم آموزی طریقش قولی ست | حرفت آموزی طریقش فعلی ست |
| فقر خواهی آن بصحبت قائم ست | نی زبانت کار می آید نه دست |

وحق صریح و مذهب صحیح آنست که هیچ یک از صحبت و وحدت نه مطلقا محمود ست و نه مذموم الا بشرطی و آن نظر مصاحبت و اعتبار حال اوست اگر از اهل خیر و صلاح ست صحبت او بهتر و اگر از اهل شر و فساد بود وحدت از صحبت او بهتر هر صحبت که بناء آن محبت الهی بود محمود و هر صحبت که مبنی بر هوا و مشارکت لذت فانی بود مذموم - و فائده صحبت وقتی دست دهد که بر شرائط و آداب آن عمل نماید - و آداب صحبت بسیارست از انجمله چند آداب که بمثابهٔ اصول اند ذکر میرود و امیدست که آداب دیگر از ان معلوم نشود ادب اول تخلیص نیت و احکام قاعدهٔ صحبت ست طالبان صحبت را

باید که در مبدا تخلیص و تصفیه نیت از شوائب علل فانیه و حظوظ عاجله مقدم دارند چه هر صحبت که بنار
آن بر قاعده واهی و علتی متناهی بود بزوال این علت زائل گردد و عاقبت بوحشت و فرقت
انجامد و ثمرهٔ صحبت در خاتمهٔ آن پدید آید - پس لازم بود که اول نیت از شوائب علل صافی گرداند و
نماز استخاره کند و تضرع از حضرت ذو الجلال توفیق برکت صحبت و حسن خاتمت وی درخواهد ادب
دوم طلب جنسیت باید که اختیار صحبت نکند الا با طالبان حق و قاصدان آخرت تا جنسیت واقع بود -
ادب سوم ترک تکلف ست باید که بتکلف زندگانی نکند چه تکلف از طریق تصوف دورست - ادب
چهارم تنفید تصرفات در هرچه موسوم بسمیت ملکیت او الا ما حرم الله مفتوح و مسلوک دارد -
پنجم التواء سر و علانیه است باید که همچنانکه ظاهرا با صاحب خود بصفا و تودد بود باطنا هم بصفا
و محبت باشد - ششم تغافل ست از زلات اخوان باید که اگر بر زلتی اتفاقی از زلات اخوان وقوف
افتد خود را از آن غافل سازد داند که وقوع زلت لازم بشریت ست - هفتم اظهار جمیل و ستر
قبیح ست باید که پیش خلق معائب صاحب خود مستور دارد و محاسن مکشوف - هشتم تحمل و مداراست
باید که بار بار خود بکشد و بر مصادمت مکروه از وی صبر کند - نهم نصیحت ست باید که هر عیبی که در ان
نصیحت پسندیده بود و آنرا در صاحب مشاهده کند مبذول دارد او را بر ان تنبیه و اطلاع دهد
و در ازاله آن کوشد و نصیحت در خلوت کند و الا فضیحت بود - دهم قبول نصیحت ست باید که اگر صاحب
وی را نصیحت کند منت شمرد - یازدهم ایثار ست باید که اصحاب را در جمیع حظوظ بر خود مقدم
دارد و انچه مقدور او بود از حظوظ و منافع بر ایشان ایثار کند اگرچه بدان محتاج بود - دوازدهم
انصاف ست باید که انصاف برادران بدهد و از ایشان انصاف نطلبد و همیشه بنقصان
و تقصیر خود معترف بود و توقع از دیگران ندارد ابو عثمان حیری گفته حق صحبت آنست که مال خود را
بر برادر خود متوزع داری و بمال وی طمع نکنی و انصاف از خود بدهی و از وی طلب انصاف
نکنی و متابع او باشی و از وی متابعت نجوئی و اندک نیکی از وی بسیار دانی و بسیار نیکی از
خود اندک - سیزدهم تصدیق وعده است باید که هر وعده که با یار کند در بند آن باشد که بدان
وفا نماید چه خلاف پیمان نوعی است از کذب - چهاردهم آنکه چون تفضیل صاحب خود بشناسد
تقدیم او واجب داند - پانزدهم ادا ر حقوق اصحاب - شانزدهم شفقت و تعطف بر اصاغر
و قطع طمع از خدمت ایشان - هفدهم رعایت اعتدال ست در صحبت باید که حال خود در صحبت میان
انبساط و انقباض معتدل دارد و از افراط و تفریط اجتناب کند - هیزدهم حرص بر ملازمت ست باید که

بملازمت صحبت یار حریص بود و از مفارقت او محترز۔ نوزدهم[19] مهاجرت مانوس ست بیستم[20] ذکر مهجورست بخیر که بعد از مفارقت یاد صاحب خود نکند الا بخیر از جهت مراعات حقوق صحبت ــــ

جوهر کسی که اراده کند رفیق پس الله تعالی کافی است و اگر مونسی خواهد پس قرآن مجید کافی است و اگر گنج خواهد قناعت کافی ست و اگر واعظ خواهد موت کافی ست و اگر اکتفا نکند باین چهار پس او را نار کافی است

جوهر اگر سخت گرسنه شود و عاجز باشد از طلب قوت پس فرض ست بر هر که بداند حال او را اینکه او را طعام بدهد یا رهنمائی کند بر کسی که او را طعام دهد پس اگر قادر باشد بر کسب برو لازم ست که کسب کند و اگر قادر نباشد لازم ست او را که سوال کند و اگر ترک سوال کرده بمیرد گناهگار شود سوال بقدر حاجت بسند است و وقت سوال نظر بسوی حقتعالی دارد این هم توکل برحق ست

جوهر صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که لفظ ادب عبادت ست از تحسین اخلاق و تهذیب اقوال و افعال

جوهر سنت سلام آنست که کلان تر بر خرد گوید و شهری بر روستائی و سوار بر پیاده و خواجه بر غلام و بی بی بر کنیزک و استاد بر شاگرد هر که بجاه و نعمت زیاده باشد سلام بر آنکس بود که حضرت سید عالم صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم میفرمایند که من این ادب از پروردگار خود آموخته ام که حضرت خداوندی در شب معراج بر من اول سلام فرمودند که السّلام علیک ایها النبیّ لفظ سلام در کل مواضع السّلام علیکم یا سلام علیکم بالتنوین نزدیک شافعی سلام علیکم و بر قول علما السّلام علیکم افضل ست سلام بالف و لام و در حدیث ست کسی که گوید سلام علیکم او را ده حسنات ست و اگر بگوید السّلام علیکم او راسی حسنه است و اگر در کلام تقدیم و تاخیر باشد یعنی یکی گوید السّلام علیکم و دیگر نیز بگوید السّلام علیکم این جائز ست زیرا که سلام ثانی جواب است و اگر هر دو معاً گویند السّلام علیکم واجب ست بر هر دو جواب

جوهر در فوائد الفواد مذکور ست که حضرت سلطان المشایخ قدسنا الله تعالی بسره المبارک فرمودند که چون در صدقه پنج شرط موجود شود بیشک آن صدقه قبول باشد و ازان پنج شرط دو پیش از عطاست و دو در حالت عطاست و یکی بعد از عطاست اما آن دو که پیش از عطاست یکی آنست که انچه خواهد داد از وجه حلال پیدا کند دوم شرط آنست که نیت کند که بمرد صالح دهد که در وجه فساد خرچ نکند یعنی باهل صلاح دهد و آن دو شرط که در حالت عطاست یکی آنست که بتواضع و بشاشت دهد و بانشراح دل دوم شرط آنست که خفیه بدهد و آن یک شرط که بعد از عطاست آنست که پیش کسی آن را بر زبان نیاورد و ذکر آن نکند

جوهر بدانکه آداب در سخن گفتن آنست که قصد و نیت در سخن گفتن نیکخواهی و راهنمونی خلق بود و طلب نجات ایشان و مقصود نفع خلق بود نه نفع خود و سخن نگوید با مردمان مگر بر اندازهٔ عقل ایشان و ارشاد میفرمایند جناب سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله وسلم که ما گروه انبیائیم فرموده شده ایم که سخن گوئیم با مردمان بر اندازهٔ عقلهای ایشان - و سخن نگوید در هیچ مسئله مگر آنکه سوال کرده شود و جواب گوید بر اندازهٔ فهم و طاقت سائل نه بر اندازهٔ علم خویش که عادت صحابه و سلف همچنین بوده است و صفت ابدالان اینست که سخن نگویند تا کسی از ایشان سوال نکند و سوال نکند مگر از مقام خویش و تکلف نکند بدان مقام که نرسیده است و سخن نگوید در علم در انچه کار او هنوز تا آنجا نرسیده است قال الله تعالی یا ایها الذین آمنوا لم تقولون ما لا تفعلون کبر مقتا عند الله ان تقولوا ما لا تفعلون ای مومنان چرا میگوئید انچه نمی کنید بزرگ ست از روی خشم عند الله گفتن انچه نکنید و قال الله تعالی اتامرون الناس بالبر و تنسون انفسکم و انتم تتلون الکتاب ای مردمان را نیکوئی میفرمائید و نفسهای خویش را فراموش میکنید و حال اینست که شما کتاب میخوانید علما گفته اند این وعید بر امر بیست که با وجود قدرت آن فعل نکند اما امری که قادر بران فعل نباشد تحت وعید این آیت در نیاید چنانکه اگر فقیر امر بزکوة و حج میکند مستحق ثواب باشد اگرچه خود تارک ست لعدم القدرة علیهما و بعضی گفته تحت وعید این آیت کسی آید که وی قاصد بران فعل نباشد یا دیگری را امر بطاعت کند و خود بر خلاف آن کار کند اما اگر یکی را امر بطاعت و تحریص بر خیرات میکند و خود نیز قاصد ست و خلاف آن امر مشغول نمی شود اگرچه آن فعل بعمل مقرون نمی گرداند تحت این آیت در وعید در نیاید -

جوهر باید که بمردمان سخن بر اندازهٔ عقل ایشان گوید یعنی ایشان طاقت سماع آن دارند و فهم ایشان دران رسد

جوهر یکی از بزرگی سوال کرد ما الزهد و بحب مال مبتلا بود جواب داد که الزهد ترک المال و دیگری هم سوال کرد ما الزهد و این بحب جاه مبتلا بود فرمود که الزهد ترک الجاه

جوهر آداب طعام خوردن آنست که بی گرسنگی طعام نخورد و در اثناء طعام خوردن از یاد حضرت حق تعالی غافل نشود و بر مائده پیش از بزرگان دست دراز نکند و اگر میزبان باشد دیگران را بخوردن طعام امر نکند و هر جا که بنشانند نشیند و از جائیکه بنشانند بجای دیگر نرود و پیش از شریک دست از طعام نکشد و اگر صاحب مائده بخدمت برخیزد مانع نیاید و در آرزوی طعام خاص بالنفس خود موافقت نکند و بهرچه پیش او نهند خرسند بود و بعد از فراغ طعام شکر منعم بجا آرد -

جوهر چون در مستراح (پیخانه ۱۲) رود هر چه که نام حضرت خداوند تعالی بران نوشته باشد از خود جدا کند و پای چپ در پیش نهد و سر برهنه نباشد و برابر قبله و آفتاب و ماهتاب نه نشیند و پشت بر آنهم نیز و بر پای چپ اعتماد زیادت نماید و بی ضرورت بعورت ننگرد و سخن نگوید و وقت برآمدن پای راست پیش نهد

جوهر در استبرا حد علم نگاه دارد و آنچنان بود که بعد از انقطاع بول سه بار یا بیشتر بر وفق مراعات و تر ذکر را برفق و آهستگی بکشد و بیفشاند تا اگر بقیه در مجرای بول باشد بیفتد و در تمدید و استیفا مبالغه ننماید تا از حد علم در نگذرد و بوسوسه و استرخاء اعصاب نانجامد لازم نباشد که تا رطوبت یابند استبرا کنند چه تشبیه ذکر به پستان کرده اند چندانکه او را کشند رطوبت از وی ظاهر شود

جوهر خواب عبارت از آنست که حواس بکلی از کار بیفتد و در مغلوبی حواس چیزی در نظر خیال آید و آن بر دو نوع ست یکی اضغاث احلام و آن خوابی ست که نفس بواسطه خیال ادراک کند از وساوس شیطانی و هواجس نفسانی که القاء شیطان و نفس باشد و خیال آنرا نقشبندی مناسب کند و در نظر نفس آرد و آنرا تعبیر نباشد دوم خواب نیک که آنرا رویای صالح گویند و در حدیث شریف وارد ست که خواب صالح یک جزو ست از چهل و شش جزو نبوت و در ثمرات الحیات مذکور است که جناب مستطاب سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم بعد از چهل سال بدعوت مبعوث شدند و تمامی عمر مبارک شصت و سه سال بود پس بست و سه سال از عمر خجسته مآل در نبوت گذرانیدند از انجمله در ابتدا شش ماه وحی بخواب می آمد بعد ازان بست و دو و نیم سال دیگر حضرت جبرئیل علی نبینا و آله و علیه السلام می آمدند و نصوص قرآنیه نازل می شد بنا برین قاعده خواب صالح یک جزو ست از چهل و شش جزو نبوت زیرا که شش ماه یک جزو میشود از چهل و شش جزو بست و سه سال و فرق کرده اند میان رویاء صالح و صادق رویاء صالح آنست که مومن یا ولی یا نبی ببیند و از نمایش جناب حق سبحانه و تعالی باشد و بتاویل و تعبیر حاجت بود و در رویاء صادق آنست که بی تاویل راست باشد اما از نمایش روح بود و در رویاء صادق مومن و کافر شریک اند واقعهٔ غیبی دو نوع ست یکی محتمل ست که برهمنان و فلاسفه و بی دینان را از کثرت ریاضت نفس و تزکیهٔ نفس تصفیهٔ دل کشف افتد و بر بعض احوال خلق وقوف باشد و از امور ناآمده خبر دهند اما ایشان را بدان قربی و قبول و سبب نجات نباشد دوم واقعهٔ غیبی آنست که در آئینهٔ آفاق و انفس جمال آیات بینات در نظر آرد۔

جوهر شیخ رکن الدین شیرازی قدس سره در نصوص الخصوص فی شرح الفصوص میفرمایند که عالم خیال انسانی دو روی دارد یکی بسوی عالم مثال مطلق که اصل و منشای اوست و یکی دیگر

بجانب نفس و بدن و نقوشی که در خیال منطبع میگردد اگر از طرف سفلی و جانب نفس و جسم ست آن محاکات باشد از هیئت نفسانیه و مزاجیه و آنرا حقیقتی و اصلی نباشد از قبیل اضغاث احلام گیرند و معتمد علیه نباشد و اگر انچه منطبع شده در وی از جهت علویت ست یعنی از عالم مثال مطلق یا از قلب نورانی انسانی منور بنور عاطفت رحمانی و آن صورت هر آئینه در وی مرتسم و متجسد گردد و آن البته حقانی باشد خواه درخواب باشد و خواه در بیداری یا بین النوم و الیقظه و انچه بیند از رویای صادقه یا از قبیل وحی باشد و محتاج به تعبیر و تاویل نباشد چراکه از خزانه علم حق بوی نموده شده است و خطا و غلط دران نباشد و اگر از انعکاس قلب منور بنور قدس باشد اگر قوت متصرفه انسانیه دران متصرف گردد و آنرا از ان صورت نقل کند بصورتی شبیه مناسب اگر رویا باشد به تعبیر محتاج بود و اگر وحی بتاویل محتاج گردد و واقعه حضرت ابراهیم علی نبینا و آله و علیه السلام ازان قبیل بود که بتعبیر محتاج بُود ازین سبب حضرت الیشان را فدا رسید که و فدیناه بذبح عظیم

جوہر معنی علمی کلی که هست اول نزول او از ام الکتاب ست یعنی علم الله تعالی بعالم لوح محفوظ که بمثابه دل عالم ست و از انجا متنزل میگردد بعالم مثال و از انجا متجسد و متشخص میشود پس بعالم حس متنزل میشود و در شاهد محقق میگردد خواه بعینه و خواه بصورتی مناسب آنکه دیده بود و تعبیر عبارت از چنین صورت ست - حال حضرت ابراهیم علی نبینا و آله و علیه السلام در مبدا این بود که هر خوابی که بدیدی و صورتی که در عالم خیال بوے نموده شدی در عالم حس و عیان بعینه حقیت آن نیز مشاهده کردی و عرفا این حال را کشف صوری خوانند

جوہر در فوائد الفواد مذکورست که حضرت سلطان المشائخ قدسنا الله تعالی بسره المبارک فرمودند که جناب سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم میفرمودند که دوش یاران خود را دیده ام که هر یکی پیراهنی پوشیده اند ولیکن یکی را پیراهن تا سینه بیش نیست و یکی را تا ناف و یکی را تا زانو اما عمر را دیدم که پیراهن او در زمین کشان بود عرضه داشت کردند که این خواب را تعبیر فرموده آید فرمودند آری پیراهن هر یکی را بر دین هر یکی تعبیر کرده ام و فرمودند وقتی مردی بخدمت ابن سیرین آمد و گفت که من بیگاه سفرجل در خواب دیده ام گفت تو سفر خواهی کرد گفتند از کجا گفتی گفت اول سفرجل سفرست و مردی دیگر بیامد و گفت که من امشب سوسن در خواب دیده ام گفت ترا بدی برسد گفتند از کجا گفتی گفت اول سوسن سوست و آن همه حکمهای او درست بود و فرمودند که ابن سیرین مرد بزرگ و عالم و در عهد حضرت خواجه حسن بصری قدس سره بود و فرمودند که امام محمد غزالی

قدس سرہ در احیاء العلوم آوردہ اند کہ آن دو خواب را کہ ابن سیرین تعبیر کردہ است از عجائب روزگار ست
و آن آنست کہ وقتی مردی در ماہ رمضان بخدمت او آمد و گفت کہ من این شب در خواب دیدہ ام کہ انگشتری
در دست تست و افواہ رجال و فروج نسا را مہر می کنم ابن سیرین گفت تو مگر موذنے گفت آرے
گفت بانگ نماز نیک پگاہ چرا میگوئی و مردے دیگر بیامد و گفت کہ من در خواب دیدہ ام کہ روغن از
گنجد بیرون می آید و من باز آنرا در گنجد میکردم ابن سیرین گفت کہ آنکہ در خانہ تست نیکو تفحص کن
نباید کہ مادر تو باشد آن مرد در خانہ آمد و از جفت خود پرسید چون نیک تفحص نمود مادر او بود

جوہر جناب مستطاب سرور عالم در مبادی وحی ہر خواب کہ دیدی بعد از ان بعینہ واقع شدی
و این خواب را رویاء صادقہ خوانند و این رویاست کہ جزوی از نبوت ست

جوہر جناب مستطاب سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم میفرمایند کہ ہر کہ دید مرا در خواب
پس تحقیق دید مرا زیرا کہ شیطان تمثل نکند بمن بعضی میفرمایند کہ رویت شریف جناب سرور عالم صلی
اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم بر صفتے و نعتے صحیح باشد کہ در دنیا بودند و بعضے میفرمایند کہ رویت
شریف بہر صفتے کہ باشد صحیح بود و در ثمرات الحیات مذکور ست کہ حضرت شیخ برہان الدین قدس سرہ
میفرمودند کہ اگرچہ شیطان بصورت منور آنسرور صلے اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم متمثل نمی تواند شد
و خود را چنان نمی تواند نمود لیکن رویت شریف در حالت خواب بر سبیل توہم و تخیل رائی می تواند بود
چنانچہ نقل ست کہ حضرت امام محمد غزالی قدس سرہ مر برادر خود حضرت امام احمد را قدس سرہ ہرگاہ فرمودے
کہ من جناب سرور عالم را صلے اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم در خواب دیدم فرمودی کہ انچہ دیدہٴ توہم و
تصور تست تا روزی حضرت امام احمد قدس سرہ جناب سرور عالم را صلے اللہ تعالے علیہ و آلہ وسلم در واقعہ
دیدند و جناب سرور عالم صلے اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم خوشہٴ خرما بایشان ارزانی داشتند
در انوقت بعرض رسانیدند کہ برادرم شغف رویای لقای مبارک بغایت دارد میخواہم کہ بدین
سعادت مستسعد گردد و ازین خوشہ تبرکے بوے نیز عطا شود جناب سرور عالم صلے اللہ تعالے
علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم دو خرما ازان خوشہ جدا کردند و خود را در خواب امام نمود د عطا فرمودند حضرت
امام بعد از انتباہ صورت این معاملہ را بہ برادر باز نمودند حضرت امام احمد قدس سرہ تصدیق کردند
و خوشہ مذکورہ را کہ دو خرما ازان جدا شدہ بود ظاہر ساختند و صورت واقعہ خویش تقریر فرمودند

جوہر آنکہ اگرچہ شیطان بجای حضرت سرور عالم صلے اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم خود را
بمردم در خواب نمی تواند نمود اما بجای حضرت حق تعالیٰ می تواند نمود یعنی ابلیس برین تلبیس قدرت دارد

کہ خود را بنوعی در رویا نماید کہ ہر کہ ویرا بیند پندارد کہ حضرت حق تعالی را دیدہ

جوہر خواجہ ابن سیرین قدس سرہ میفرمایند کہ اگر کسے خود را جامہ سیاہ پوشیدہ بیند و بینندہ خواب اگر از طائفہ لشکریان ست تعبیر آنست کہ سلطان شود و اگر از دانشمند آنست قاضی شود و اگر از عوام الناس است غمی و اندوہے بدو رسد و نقل ست کہ یکے نزد حضرت ایشان آمد و گفت کہ من خواب دیدہ ام کہ بانگ نماز میگویم فرمودند تو حج خواہی کرد ہمدران مجلس دیگرے گفت کہ من نیز خواب دیدہ ام کہ بانگ نماز میگویم فرمودند کہ ترا بتہمت دزدی گیرند

جوہر بدانکہ حین تقریر خواب اگر تحریک دست سائل جانب راست ست یا جانب آسمان تعبیر بخیر باشد و اگر تحریک دست او جانب چپ بود یا بجانب زمین تعبیرش شر بود و این را تعبیر بفعل سائل گویند و نیز وقت سوال سائل گوش دارد اگر چیزی شنود کہ آن بفال مبارکست چنانکہ اذان یا تلاوت قرآن مجید یا ذکر اولیا و امثال آن تعبیر بخیر باشد و اگر چیزے شنود کہ آن بفال مبارک نیست چنانکہ دشنامی و گریہ و امثال آن تعبیرش بد بود و این را تعبیر بسمع گویند و ہم وقت سوال سائل نظر کند اگر چیزے بیند کہ آن بفال مبارک باشد مانند روی خوب یا صورت اسپ و امثال آن تعبیر بخیر است و اگر روی زشت یا صورت چیزے بیند کہ بفال نیک نیست تعبیر شر ست۔

جوہر در رشحات مذکور ست کہ حضرت خواجہ عبید اللہ احرار قدس سرہ میفرمودند کہ با یکی از اکابر سمرقند گفتم اگر کسے در خواب بیند کہ حضرت حق سبحانہ و تعالے مردہ است تعبیر این چیست فرمودند کہ اکابر میفرمایند کہ اگر کسی در خواب بیند کہ حضرت سرور عالم صلی اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم مردہ اند تعبیرش آنست کہ در شریعت این صاحب واقعہ قصوری و فتوری شدہ است و این مردن صورت شریعت ست این نیز مثل آن رنگے دارد حضرت خواجہ فرمودند کہ میتواند بود کہ کسی را حضور مع اللہ تعالی بودہ باشد و ناگاہ آن حضور نماند تعبیر آن مردن این باشد یعنی نسبت حضور و شہود او نابود شد و حضرت شیخ نور الدین عبد الرحمن جامی قدس سرہ میفرمایند کہ می تواند بود کہ یکے از ہواہا کہ صاحب واقعہ آنرا خداے خود گرفتہ بودہ است از دل وی نابود شود آن مردن خداے عبارت از نابود شدن این ہوا بود پس این خواب دلیل باشد بر آنکہ حضور او زیادہ شود۔

جوہر بایزید خداوند تعالی را در خواب دید عرض کرد کہ راہ تو چونست فرمود از خود گذشتی و رسیدی

جوہر حضرت جنید بغدادی فرمودند کہ حق تعالی را بخواب دیدم فرمان شد چہ میخواہے گفتم

ایچه تو خواهی فرمان شد من ترا میخواهم چنانکه تو مرا میخواهی باز فرمان شد هرچه میخواهی بخواه گفتم ترا میخواهم

جوہر اگر کسی چیزی شیرینی در خواب خورد تعبیرش آنست که لذت ایمان نصیب وی گردد۔

جوہر بدانکه سالک را در واقعه سه فائده هاست اول آنکه فرق میکند میان حق و باطل دوم میان وقائع نفسانی و شیطانی و حیوانی و سبعی سوم میان ملکی و قلبی و روحی و رحمانی تا که غالب نشود بر نفس صفات ذمیمه مانند حرص و بخل و حسد و حقد و کبر و غضب و شره یعنے غایت حرص و شهوت۔ اگر سبزهای خوش و روضها و قصرها و آئینه های صافی و جواهر نفیس و گوهرهای شریف و ماه و ستارگان و آسمان صافی و آبهای روان و صاف اینجمله صورت صفات و مقامات ولی ست و اگر ایوان بے نهایت ببیند و عالمهای نا متناهی و طیران و معارج وسطے زمین و آسمان و رفتن بر هوا و عالم بیرنگی و بیچونے و کشف معانی و علوم لدنی و ادراکات بے الوان و تجرد از جسمانیت و تجلی روحانیت اینجمله از صفات روحانیت و نمایشهای روح و اگر مطالعه ملکوت و مشاهده ملائک و هواتف و عرصه بهشت و دوزخ و افلاک و عرش که راس ملکوت اشیاست در نظر آید در سلوک صفات ملکی ست و حصول صفات حمیده و اگر مشاهدات انوار عالم غیب افتد و مکاشفات الوهیت و الهامات و اشارات و مکالمات و تجلیهای صفات ربوبیت در مقام فنا و بقا و وصول تخلق باخلاق حق ست

از هر نوع احوال وقائع شمه نموده اند باقی ازین قیاس میکنند

جوہر اگر کسی حضرت خداوندی را ببیند در خواب پس باشد رویا صحیح محتاج سوی تعبیر یعنے سالک را در خواب یا در حال چیزی نماید چنانستی که کسی گوید که آن چیز پروردگار ست آن دیدن صحیح بود لیکن محتاج بسوی تعبیر بود اما سالک درین محل بالقاء شیطان آن چیز را عین خدا پندارد و در غلط افتد تعبیر آنست که آن شخص هنوز بنده نفس ست دوست میدارد نفس خود را پس واجب ست بر آن سالک که بپرهیزد از طاعت نفس و هوای گاه باشد که در خواب چیزی ببیند و از القاء شیطان پندارد که این پروردگار ست و باشد که درین محل پندارد که حضرت حقتعالی است از القاء شیطان۔

جوہر هر که حضرت خداوند تعالی را در خواب بیند کاری کند که او را بهشت واجب آید و از غمهای دنیا و آخرت بیغم شود و اگر کافر بیند ایمان یابد و اگر عاصی بیند توبه یابد و اگر ظالم بیند عادل گردد و اگر مطیع بیند مزیدی در کار او پیدا آید و اگر بنده بیند آزاد گردد و اگر محبوس بیند خلاص شود و اگر بیمار بیند شفا یابد و اگر فقیر بیند غنی گردد و دیدن حضرت سید عالم صلے الله تعالی علیه و آله و اصحابه و سلم نیز همین حکم دارد

جوہر اگر خواب نیک بیند آنرا در باطن سخت بگیرد و با دوستان بگوید و تعبیر آن از نادان نپرسد

واگر خواب مکروه بیند سه بار گوید اعوذ بالله من الشیطان الرجیم بسم الله الرحمن الرحیم سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم و سه بار آب دهن جانب چپ اندازد و بگردد از پهلوی که بدان بود و بعضی دو رکعت نماز نیز بگذارند و تصدق کنند بچیزی واین خواب با کسی نگوید و تعبیر آن از کسی نجوید و بداند که اینچنین خواب اثری ندارد تا خواب مذکور او را زیان نکند۔

جوہر وعده را وفا باید کرد و آن وعده ها که در روز میثاق واقع شده و در قرآن شریف در مواضع مذکور گشته و وعده ها که با عباد اند نیز واجب الایفا اند بامر الهی بشرط آنکه مخالف تشریح حق نباشد و شیخ اکبر فرموده از جمله اولیاء الله موفون بعهد اند وقتیکه عهد کنند وفاء آن عهد میکنند و عذر که ضد عهد است نمی کنند و وفا بعهدی که بالله تعالی است بر وجه اتم می کنند و وفا از شیمهاء خاصه الله تعالی است پس شخصیکه آمد بآن امور که الله تعالی تکلیف داده است بآن بر وجه تمام و کثیر کرد و این اتیان او بوجهی که عادت شود پس آن شخص وفی است والله وفا کرد پس معلوم شد که اصل ایفاء وعده بالله است و آن ایفاء اتیان بشرائع است و ایفاء وعده با عباد از انجهت ست که الله تعالی فرض و واجب گردانید پس این ایفاء هم ایفاست بالله و نیز شیخ اکبر فرموده کسی که مکشوف شود بروی انچه عارض می شود مرمیت را وقت احتضار موجب میگردد این کشف را وفاء عهد که بالله است و نیز فرموده که گاهی این وفا بعهد این سبب کشف میشود و گاهی این کشف سبب وفاء عهد میگردد و باید دانست که وفاء وعید مطلقا کرم نیست بلکه در بعض مواضع تخلف وعید در کرم است والله تعالی حضرت اسمعیل را مدح کرد و حضرت حق سبحانه و تعالی فرمود که صادق الوعد بود ندو نه مدح کرد بصدق وعید والله تعالی جائیکه وصف کرده خود را وصف کرد بصدق وعد و فرمود ان الله لا یخلف المیعاد و نفرمود لا یخلف الوعید۔

جوہر عطا دو قسم ست عطای ذاتیه و عطای اسمائیه و اعطیات جمیع اعطیه و اعطیه جمع عطا و عطا و منحه که جمع وی منح است هر دو بیک معنی آید۔ و عطا که از ذات بیچون به بنده رسد از تجلی اسم جامع الله باشد نه از دیگر اسماء صفات و افعال و آنرا اسم جامع از انجهت گویند که باعتباری اسم ذات است فقط و باعتباری اسم ذات ست با جمیع صفات

جوہر عطایا و منح بر دو قسم اند ذاتیه یعنی بخششهای که منسوب اند بسوی ذات حق تعالی و نوع ذات و انجا ظاہر ست و اسمائیه یعنی بخششهای که منسوب باشند بسوی اسمای حق تعالی که از دست اسمی از اسماء حق تعالی میرسند و اگر قدم اسمی در میان نشود آن نعمت بدائره ظهور داخل نشود و بدست

هیچ کس نیاید وامتیاز درمیان عطایای ذاتیه واسمائیه کار ذوق ست وگفتن راست نیاید۔

جوهر صاحب فوائد الفواد قدس سره بحضرت سلطان المشائخ رضی الله تعالی عنه عرضه داشت کرد که این کس هرگز از کسے چیزے نخواسته وهمه عمر در توقع نگشاده اگر کسے ناخواسته لطفے میکند وچیزی میدهد چگونه باید کرد فرمودند که ببایدستد بعد ازان فرمودند که وقتے حضرت سرور عالم صلے الله تعالے علیه وآله واصحابه وسلم چیزے بحضرت امیر المومنین عمر رضی الله تعالی عنه میدادند حضرت ایشان التماس نمودند که من چیزی دارم این به فقیر دیگر عنایت شود از اهل صفه وغیر آن حضرت سرور عالم صلے الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلم فرمودند که هرکه ترا چیزی دهد بغیر خواست آنرا بخور وصدقه کن ودر ثمرات الحیات مذکور است که حضرت شیخ برهان الدین قدس سره فرمودند که چون بر درویش توکل کیش ابواب فتوح کشاید انچه بے خطره دل واحتمال شبهه منت حاصل آید باید که اقبال نماید ومیفرمودند چنانچه تگاپوی وجستجوی در تحصیل اسباب معیشت خلاف اخلاق حمیده است همچنان بجد وجهد رد کردن آن ناپسندیده است زیرا که بنده را بر مقام تسلیم مستقیم باید بود وترک اختیار باید نمود نه تجمیع تصدیع باید کشید نه تفریق تفرقه باید دید ومنقول ست از ابو هریره رضی الله تعالی عنه که فرمودند من از کسی سوال نکنم واگر کسے بدهد مرا بے سوال پس قبول کنم وبزرگے فرموده که وقتی مرا بے سوال از غیب چیزی پدید آمده بود من آنرا قبول نکردم حضرت حق سبحانه وتعالی بسوال آنچیز مرا ابتلا کرد ودر حدیث شریف نیز وارد ست که اگر کسی را چیزے ناخواسته برسد وآن رد کند بسوال آن چیز مبتلا گردد وشیخ محمود کاشی قدس سره در مصباح الهدایه فرموده احوال متصوفه در تسبب وتوکل بحسب اختلاف درجات مختلف ست بعضے بجهت ضعف حال یا صلاح وقت در طلب رزق توسل باسباب کنند وبعضی بجهت قوت حال وسلب اختیار بکفالت حق سبحانه تعالی اکتفا نمایند وبر توکل کنند وهیچ سبب توسل وتوصل برزق مقسوم نجویند طائفه اول که مبتدیان اند بعضی بکسب توسل نمایند وبعضے بحکم صلاح وقت گاه بکسب گاه بسوال چنانکه ابراهیم ادهم گاهی بودی که برای نفقه اصحاب کسب کردی وگاهی که تنها بودی در وقت حاجت بقدر ضرورت طریق سوال سپردی ابوجعفر حداد که استاد جنید بود بین العشائین قدر مایحتاج از خانها سوال کردی وابوسعید خراز در مبادی حال وقتی که نیک محتاج شدی دست فرا داشتی وشیئاً لله گفتی این طائفه را تا ضرورتی وفاقه تمام نبوده است وصلاح وقت مقرون باشارت غیب در سوال نه دیده اند دران بر خود نگشوده اند مادام تا توانند سوال نکنند ازان برحذر باشند واما طائفه دوم که متوکلان اند بجهت کمال شغل به حق تعالی ومشاهده جمال توحید ومطالعه نور یقین هیچ سبب از اسباب رازق تسبب نجویند واز هیچ مخلوق استعانت ننمایند تا

مسبب الاسباب بہر طریق کہ خواہد رزق بدیشان رساند روزی یکے از بایزید پرسید کہ ترا بہ کسے مشغول نمی بینم
معاش تو از کجاست جواب داد کہ مولای من خنزیر و کلب را رزق میدہد و تو میبینی بایزید را
رزق نخواہد داد و ازین طائفہ بعضے آنہا اند کہ ہر چہ خواہند از حق تعالیٰ خواہند تا از سہ چیز یکی ارزانی دارد
یا اعطائ مسئول یا صبر ازان یا ازالہ داعیہ آن از خاطر و بعضے آنہا نند کہ ہیچ نخواہند نہ از حق و نہ از
خلق بسبب آنکہ علم و ارادت خود را در علم و ارادت مطلق محو کردہ اند دانند کہ علم ازلی را احاطہ بمصالح
آنہا از علم ایشان زیادت بود و ارادت کلی را تعلق بحوائج ایشان از ارادت جزوی ایشان بیشتر و
عام تر باشد لاجرم بعلم او از سوال مستغنی باشند چنانچہ ابراہیم علیہ السلام فرمود علمہ بحالی حسبی عن
سوالی از انجاست قول آنکہ گفت الفقر لایحتاج الی اللہ۔ متوکلان را اصحاب فتوح خوانند
بجہت آنکہ از فتوح غیب تناول ایشان بود ہر چہ بینند کہ از غیب بے تطلع و تشوق نفس فتوح میشود
آنرا قبول می کنند اگرچہ بدان محتاج نباشند و اہل فتوح بعضے آنہا نند کہ در اخذ و اعطا بر سابقہ
ازلی متوقف باشند بسبب آنکہ نفس خود را در ہر حال بہ تبعت ہوا متہم دارند و بعضے آنہا نند
کہ در اخذ متوقف باشند و در اعطا نہ چہ در اعطا حظ نفس کمتر بینند و بعضے آنہا کہ در اعطا متوقف
باشند و در اخذ نہ چہ در اخذ محض اختیار و مجرد فعل حق تعالیٰ بینند و در اعطا اختیار و فعل خود و
بعضے کہ بنور اخذ متوقف باشند نہ در اعطا بسبب تلاشی وجود ایشان در نور توحید و تصرف در اشیا
بحق و امن از غائلہ ہوا و وجود این طائفہ در عالم از کبریت احمر عزیز تر و کمیاب ست پس ادب
تارکان اسباب و متوکلان کہ تناول ایشان از فتوح بود آنست کہ پیش از وصول بدرجہ اعلی
تجلی ذات یا صفات یا افعال کہ مبدء تجلیات ست در تناول فتوح و اعطا بے سابقہ علمی جدید
و اذنی عتید مسارعت ننمایند و پیش از احکام مقام حریت در قدمگاہ احرار قدم ننہند و حال خود را
بر اصحاب تمکین و ارباب یقین بے دلیل صحیح و یقین صریح قیاس نکنند و صحت اذن بطریق نوم معلوم شود
یا بواقعہ یا بکشف مجرد نقل ست کہ شیخ حماد ہیچ طعامی نخوردی الا آنکہ در واقعہ یا در خواب دیدی کہ فلان طعام
چندین مقدار از فلان بستان یا دیگری در خواب دیدی کہ فلان طعام چندین مقدار نزد حماد ببر پس شیخ حماد
آنرا بستدی و قبول کردی و آوردہ اند کہ جناب مستطاب غوث الثقلین سیدی و شیخی سید عبد القادر جیلانی رضی
اللہ تعالیٰ عنہ و ارضاہ بہ شخصی از مریدان خود گفتہ فرستاد کہ فلان کس را نزد تو ودیعتی ہست باید کہ ازان چندین
زر و چندین طعام بفرستی حالانکہ مودع غائب بود آن شخص نزد حضرت ایشان آمد و عرض کرد چگونہ روا باشد
کہ من در ودیعت تصرف کنم و از جناب شما بر سند فتوی دہید کہ نشاید حضرت ایشان او را بدان الزام نمود

بموجب اشارت جناب مقدس ومعلی منقاد ومستسلم شد بعد ازان عنقریب مکتوبی از صاحب ودیعت بدان شخص رسید که چندین زر وچندین طعام از ودیعت بردار وبیش حضرت معلا ومقدس برپس جناب والا اورا فرمودیند اشتی که اشارت فقرا از صحت علم خالی بود وحقیقت فتوح آنست که از حق تعالی ستاند نه از خلق خواه واسطه آن دست مردم بود یا نه وخواه سبب آن معلوم بود یا نه بشرط آنکه نفس را بر مقدمه آن تطلع وتشوقی نه بود وشیخ الاسلام آورده است که وقتی مریدی از نزدیک شیخ ابو المسعود آمد وگفت میخواهم مقداری معین از نان موظف گردانم که هر روز بخدمت تو آرند ولیکن می اندیشم که صوفیان گویند المعلوم شوم شیخ گفت ما نگوییم چه هر معلوم که حق تعالی برای ما اختیار کرده ما دران مشاهده فعل او کنیم وآنرا مبارک دانم

جوہر در فوائد الفواد مذکورست که حضرت سلطان المشائخ قدسنا الله تعالی بسرکتهم فرمودند که وقتی حضرت امیر المومنین عمر خطاب رضی الله تعالی عنه بیکی اسپی بخشیده بودند آن اسپ بروی لاغر شد آنحضرت خواستند که آن اسپ را ازان مرد بهای آنروز که بخشیده بودند بگیرند جناب سرور عالم صلی الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلم فرمودند که داده خود را نباید خرید اگر همه بدانگی یابی —

جوہر مردی از کثرت عیال وقلت معاش بحضور شیخ شبلی قدس سره شکایت کرد فرمودند که درخانه باز رو وهر کرا روزی بر خداوند تعالی نیست اورا از خانه بیرون کن وجماعتی بحضور رسید الطائفه حضرت شیخ جنید بغدادی قدس سره درآمده عرض کردند که طلب رزق کنیم فرمودند اگر میدانید که حضرت خداوند تعالی شمارا فراموش کرده است یاد دهانم گفتند درخانه درآئیم وتوکل نشینیم فرمودند آزمودن شرک بود گفتند پس حیله چیست فرمودند الحیلة ترک الحیلة

جوہر هیچگاه بر فقیر سوال حلال میگردد یا نه چون مشرف هلاک شود وچاره نیابد که بدان خلاص جوع سوال مباح گردد چنانچه خواجه ابو حفص حداد که استاد جنید بود اندر نماز شام ونماز خفتن بیرون آمدی وسوال کردی براندازه حاجت خویش ونیز خواجه ابراهیم که مدتی در جامع بصره معتکف شده بودند در سه شبا روز یک شب افطار کردی وآن شب افطار از درها دریوزه کردی واز مشائخ دیگر نیز بهمین منوال منقول ست ودر روایات فقه نیز مسطورست ۔ اگر بی کسب ل فقیر برقرار ماند واعتماد برحق ثابت ماند ترک کسب بروی لازم گردد واگر صبر نشود در بدر دریوزه کند کسب بروی لازم شود از جهت ضرورت ۔ اگر شخصی سوال نکند وبی سوال دهند نگیرد از جمله روحانیان بود واگر سوال نکند واورا دهند قبول کند این را بر فردوس اعلی نشانند واگر سوال کند وبیاید بقدر کفاف قبول کند عزت دارست واگر بر سوال حرص کند وهمیشه کار وی همین است

سواد الوجه فی الدارین در باده اوست بالجمله اهتمام بر رزق قبیح است ـ زاهد عیال دار و ضعیف که قوت مجاهده ندارد سوال کند زراعت بقدر کفاف مباح ست و اگر زاهد مجرد ست و قوت مجاهده دارد اگر متوکل شود مزید درجه است و اگر چیزی نرسد فاقه کند که لیلة الفاقة معراج الفقیر هیچ نعمی بهتر از فاقه نیست و هیچ ملکی بهتر از قناعت نیست اگر طاقت بکسب ندارد بعد سه فاقه سوال مباح ست اما سوال و دریوزه از امرای و ملوک نکند از صالحی و شیخی یا کاسبی که کسب او از وجه حلال بود بقدر حاجت خرج کند باقی همه ایثار کند عاشق عیال دار و ضعیف که تحمل مجاهده ندارد اگر بسببی جویه غیر تجارت از برای سد جوع که بدان قوت شب و روز حاصل کند داخل دنیا نیست زیراچه داخل حساب نیست و زیادت طلب نکند زیراچه بهترین رزق آنست که بسند کند حدیث خیر الرزق ما کفی ۵

| | | | |
|---|---|---|---|
| هر که با همت درین ره آمدست<br>نفس قانع گر گدائی میکند | | گر گدائی میکند شاه آمدست<br>در حقیقت بادشاهی میکند | |

عاشق مجرد و صاحب قوت که تحمل مجاهده دارد هیچ چیز او را بهتر از توکل نیست ـ

آنقدر تعلق که بنده را با رزق ست اگر با رزاق باشد هرگز گرسنه نماند که رزق الخواص فی یقینهم و رزق العوام فی علمهم عوام نظر بر سبب کنند و خواص نظر بر مسبب ۵ تو دانی کسے را کسے میدهد + خدا میدهاند خدا میدهد + چون توکل اختیار کند هرچه از غیب فتوح پدید آید قبول کند و چون و چرا نگفتند که دران خطر عظیم ست

جوهر حضرت ابو عبد الله رویم قدس سره فرمودند یا بنی اجعل علمک ملحا و ادبک دقیقا این اشارت ست که علم اندک را ادب بسیار بود و این دلیل ست بر شرف و عظمت ادب ابلیس اگرچه طاعت داشت بواسطه ترک ادب که گفت انا خیر منه مردود گشت و آدم زلت داشت بواسطه ادب که گفت ربنا ظلمنا انفسنا ـ مقبول گشت

جوهر در سفر و اقامت در رشحات مذکور است که احوال مشائخ طریقت در اختیار سفر و اقامت مختلف افتاده است بعضی در بدایت سفر کنند و در نهایت مقیم شوند و بعضے در بدایت مقیم شوند و در نهایت سفر کنند و بعضے در بدایت و نهایت مقیم باشند و سفر نکنند و بعضے در بدایت و نهایت سفر کنند و مقیم نشوند و هر طائفه را ازین چهار فرقه در سفر و اقامت نیتی صادق و غرض صحیح است حضرت خواجه عبید الله احرار قدس سره میفرمودند که حضرت شیخ بهاء الدین عمر قدس سره از من پرسیدند که مبتدی را سفر به یا اقامت من خود را از جواب عاجز فرانمودم بنابر مراعات ادب ایشان مبالغه کردند که بگوی گفتم در سفر مبتدی را جز پریشانی

دل ہیچ حاصل نیست سفر وقتی مبارک ست که صفت تمکین حاصل شده باشد و مبتدے را در گوشہ
باید نشست و صفت تمکین حاصل باید کرد زیرا که تشنیع و ملامت خویشان و آشنایان و ناموس
از مردمان ویرا مانع می آید از انکه بخلاف شریعت کاری کند و مرتکب فعل نامرضی شود و بعضے از مشائخ
ناپسندیده ۱۲
بر خلاف این رفته اند و گفته که مبتدی را سفر می باید کرد تا بسبب مهاجرت اوطان و مفارقت اخوان
جمع وطن ۱۲
از بعضی عادات رسمی و مالوفات طبعی خلاص شود و بواسطہ ریاضات و مجاہدات که از لوازم سفر است
ویرا فی الجمله تصفیه و تزکیه حاصل گردد اما انچه معتقد خانواده خواجگان است در باب سفر و اقامت
آنست که مبتدی را چندان سفر می باید کرد که خود را بصحبت عزیزی ازین طائفه رساند بعد ازان
باید که ترک سفر کرده خدمت و ملازمت ویرا لازم گیرد و بکار بپچد تا وقتیکه ملکه نسبت این عزیزان حاصل
کند و این نسبت ملک وی شود و اگر در شهر خود این چنین کسے یابد البته از صحبت و خدمت وے
بہیچ طرف نرود و غیر این ہرچہ کند موجب تضیع اوقات ست و فرمودند که شیخ بایزید قدس سره
در بدایت حال از بسطام سفر کردند و بصحبت یکے از مشائخ رفتند آن بزرگ فرمودند که باز گرد انجا
که قدم بر داشته آمدہ مقصود را گذاشتہ وی باز گشت پیر مادرے داشت بخدمت و طلب
رضاء وے قیام نمود و مقصود وے حاصل شد و حضرت شیخ اکبر قدس سره این سخن را چنین تاویل
فرموده اند که اشارت آن بزرگ بدان بوده است که انچه مقصود حقیقی ست بجمیع ازمنه و امکنه
محیط است و ہیچ جا از احاطہ وے خالی نیست پس شیخ بایزید را بران سر آگاه ساخت که در
طلب وی حاجت بقطع مسافت نیست و صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که سفر در
تمرین نفوس طاغیه قلوب و تلیین قاسیه اثرے عظیم و فائده جسیم دارد چه مهاجرت اوطان و خلان
نرم گردن ۱۲ از حد گذرنده ۱۲ ترم گردن ۱۲ جمع وطن ۱۲ جمع خلیل ۱۲
و مخالفت معهودات و مالوفات و مصابرت بر مصائب و نوائب نفوس و طباع را از رسوم
مصیبتها جمع نائبه ۱۲ جمع طبع و جمع طبیعت ۱۲
و تقید بر سوم و عادات و قیود مرادات آسوده و آزاد گردانند و اثر قساوت و غفلت از
سخت دلی و سیاه دل شدن ۱۲
قلوب لاهیه و ساهیه بردارد و تاثر سفر در تلیین نفوس کم از تاثیر نوافل صوم و صلوة نباشد
بازی کننده ۱۲ غافل و فراموش کننده ۱۲ نرم گردن ۱۲
و حضرت سید عالم صلے الله تعالے علیه و آله و اصحابه و سلم بر سفر ترغیب فرموده اند و ہرچند حصول
مقصود و وصول مقصد طالبان حقیقت بر سفر موقوف نیست چه بعضے از مشائخ ہرگز سفر نکرده
نه در بدایت و نه در نہایت لیکن بیشتر سفر کرده اند بعضے در بدایت بجهت استفاده و بعضے در نہایت
بجهت آنکه صلاح وقت حال خود دران دیده اند چنانکه حضرت ابراهیم خواص قدس سره ہرگز در
شهری بیشتر از چہل روز اقامت نکردند چه صلاح حال و صحت توکل خود دران میدیدند و ہر که قصد

سفر دارد باید که چند ادب رعایت کند آدب اول نیت صالح کند و تعیین مقصود معتبر و از مقاصد معتبره طلب علم است و لقاء مشائخ و قطع مالوفات و معهودات و استکشاف احوال نفس و استخراج رعونات و دعاوی او و همچنین دیگر مقاصد معتبره و آدب دوم با رفیق سفر کردن که الرفیق ثم الطریق سوم امیر ساختن یکی از جماعت که باهم سفر کنند تا جمله متابع رای او و حکم او باشند و استحقاق امارت کسی را بیشتر بود که در زهد و تقوی و سخاوت و شفقت کامل تر باشد چهارم تودیع اخوان است باید که برادران (برادران جمع اخ ۱۲) را وداع کند و برادران باشد که او را دعا کنند پنجم تودیع منزل است باید که چون از منزل برخواهد خاست دو رکعت نماز بگذارد و بدان منزل را وداع کند ششم چون بر مرکب خواهد نشست بگوید بسم الله الرحمن الرحیم توکلت علی الله ولا حول ولا قوة الا بالله العلی العظیم هفتم بیگاه (بسحر و صبح ۱۲) از منزل برآید و ابتدا بیوم الخمیس کند هشتم چون بمنزل فرود آید نخست تحیت آن منزل را دو رکعت نماز گذارد نهم عصا و رکوه و میان بند با خود دارد که بمصاحبت آن سنت است دهم چون بشهری رسد که آنجا اقامت کند از دور چون نظر بر وی اندازد (ابریق چرمین هندی چهاگل ۱۲) بر احیا و اموات آن شهر سلام کند و بعضی از قرآن مجید بخواند و هدیه بر ایشان فرستد یازدهم پیش از دخول در ان شهر اگر میسر شود غسل برآرد

## کنز چهارم

جوهر قل ان کنتم تحبون الله فاتبعونی یحببکم الله بگو ای محمد اگر هستید شما دوست دارنده خدا تعالی پس متابعت کنید مرا خدای تعالی شما را دوست دارد پس بحکم آیه کریمه متابعت آن سرور ظاهر و باطن فرض شد و ظاهر متابعت مرتبه نبوت ست و باطن متابعت بمرتبه ولایت و در اصطلاح صوفیه با جیه مرتبه نبوت نیست که حضرت رسالت پناه بواسطه حضرت جبرئیل اسرار توحید از حق تعالی اخذ می نمود پس جماعت کثیر در متابعت ظاهر آن سرور ماندند و فرقه قلیل با اسرار ولایت بهره مند در متابعت باطن آنحضرت پرداختند حضرت سید عالم مامور بودند که اسرار مرتبه ولایت بی طلب صدق بکسی نفرمایند و الآن این سنت درین فرقه معمولست روزی آنحضرت صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه و سلم مغموم نشسته بودند که هر کس احوال احکام شرائع می پرسد و از اسرار باطن سوال نمیکند همان زمان بخاطر اسد الله گذشت که بموجب فرمان جناب الٰهی احکام شرائع از انحضرت سر اخذ نموده متابعت ظاهری آورده ام اما از احوال راز باطن خود خبر ندادند تا متابعت سر بجا آورده میشد پس از کمال صدق و اخلاص بخدمت حضرت رسالت پناه رسیده سوال کرد انحضرت فرمودند که مرا فرمان چنین بود که بے طلب این راز بکسی نگوی پس این اسرار از علی بفرقه صوفیه رسید العلما ورثة الانبیا ازینجاست

جوهر بعضے میفرمایند که ارکان تصوف در ظاهر پنج است اول خدمت پیران و یاران دینی و خدمت درماندگان دوم خرقه ارادت پوشیدن از پیر سوم خلوت در ذکر و فکر و عبادت چهارم صحبت با پیر کردن بی اعتراض

وبی اختیار کالمیت بین یدی الغسال پنجم فتوت در سخا وبذل وایثار اقدام نمودن وارکان تصوف در باطن نیز پنج است اول علم یعنی دانستن احکام شریعت وطریقت دوم عمل یعنی عمل کردن با صدق و اخلاص سوم حال پیدا آوردن در باطن خود چهارم در مقام دل رسیدن پنجم معرفت حضرت حق سبحانه وتعالی تا همه ارکان ظاهر و باطن در ذات سالک جمع نشود صوفی نگویند و بعضی میفرمایند که اول تصوف علم است واوسط عمل وآخر موهبت یعنی اول علم را خالصاً مخلصاً حاصل کند بعده عمل کند آخر بخشش از حضرت خداوند تعالی بیاید علم راه می نماید وعمل یاری میدهد بر طلب وموهبت بمقصود میرساند بعضی میفرمایند صوفی آنست که ملکی ندارد واگر دارد نخواهد که بروی قرار گیرد وبعضی میفرمایند صوفی آنست که دل خود را صاف کرده باشد برای حضرت خداوند تعالی که جز خداوند تعالی دیگر را نخواهد بهر مقامی که برسد بگذرد تا بخداوند تعالی برسد وبعضی گفته که صوفی آنست که همیشه با خداوند تعالی باشد بغیر علاقه وبعضی گفته صوفی آنست که خداوند تعالی ویرا از حظوظ انسانی بمیراند وبمشاهدهٔ خویش باقی گرداند وحضرت جنید فرمود

الصوفی کالارض یعنی صوفی همچو زمین باشد در تحمل جفاء خلق یا در حق تواضع

جوهر صوفیان بر سه وجه اند مرید طالب ومتوسط سائر ومنتهی واصل مقام مرید مجاهدات ومکابدات
(کارزار کردن ۱۲ — سختیها کشیدن ۱۲)
است بی ریا وتجرع مرارات ومجانبت خطوظ نفس واقتصار بر حقوق ومقام متوسط مراعات صدق در
(فروبردن ۱۲ — تلخیها ۱۲ — دور بودن ۱۲ — کوتاه نمودن ۱۲ — نگاهداشت ۱۲)
کل احوال وادب در جمیع مقامات ومقام منتهی صحو وتمکین است ظاهراً مع الخلق وباطناً مع الحق ؎

دل پیش تو ام دیده بجای دگرستم
تا خلق نداند که ترا می نگرستم

جوهر حضرت سید الطائفه ابو القاسم شیخ جنید بغدادی قدس سره میفرمایند که اصول این طائفه پنج است یکی صوم دوم قیام شب بعبادت جناب خداوند تعالی سوم اخلاص عمل یعنی هر عملی که کند مقصود او تقرب الی الله تعالی باشد چهارم اشراف علی الاعمال بطول رعایت یعنی دیده ور شدن بر عملهای خویش بطول رعایت در هر رکنی یعنی از هیچ رکنی غافل نشود روزی جناب سرور عالم صلی الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلم مردی را دیدند که نماز میگذارد وبا جوارح بازی میکرد فرمودند اگر دل او خاشع بودی در نماز اعضاء او هم خاشع بودی پس رعایت اعمال وحسن ادب دلیل بر حسن باطن است. ودر هر دل که خوف جناب حق سبحانه وتعالی غالب تر رعایت اعمال وحسن ادب نیکوتر پنجم توکل بر جناب حق سبحانه وتعالی در هر حال وحضرت شیخ سهل بن عبد الله تستری قدس سره میفرمایند که اصول ما هفت است یکی تمسک بکتاب الله تعالی تا هیچ کار مخالف کتاب نکند دوم اقتدا بجناب مستطاب رسول مقبول صلی الله تعالی علیه وآله واصحابه وسلم تا هیچ کاری مخالف قول وفعل جناب سرور عالم صلی الله تعالی علیه وآله وسلم نکند سوم اکل حلال

چہارم کف الاذیٰ یعنی باز ماندن از آزار مسلمانان بدست وزبان وہمہ اعضا پنجم اجتناب از آثام ششم توبہ ہفتم اداے حقوق یعنی حق جناب خداوند تعالےٰ وحق العباد۔

جوہر بعضے گویند کہ صوفی قائم ست بمراد خداوند تعالیٰ چنانکہ بزرگے را پرسیدند کہ چگونہ باشے گفت چنانکہ میدارد گفتند چگونہ میدارد گفت چنانکہ میخواہد گفت چگونہ میخواہد گفت مرا باخواست او چہ کار۔ وسلطان العارفین گفت سی سال میگفتم چنین کن وچنان کن چون اول بمرتبہ معرفت رسیدم گفتم خدایا تو مرا باش وہرچہ خواہی کن وبزرگے گفت کہ خداوند تعالی را بخواب دیدم فرمود چہ میخواہی گفت آنچہ تو میخواہی فرمود من ترا ام چنانکہ تو مرائی واین علمی ست کہ نزدیک فقیر وزاہد یافتہ نشود زیراکہ زاہد ترک را بزرگی میدارد واغذر اتبیع سے پندارد وہمچنین فقیر فوقیت مقام صوفی از مقام فقر بدانست کہ فقیر بارادہ فقر وحظ نفس خود محجوب بود وصوفی را ہیچ ارادہ مخصوص نبود ودر صورت فقر وغنا ارادہ او در ارادہ حق محو بود بل ارادہ او عین ارادہ حق بود اگر صورت فقر ورسم آن اختیار کند بارادہ واختیار خود محجوب نبود چہ ارادۂ او ارادۂ حق ہست۔

جوہر حقیقت فقر وزہد وصف خاص ولازم حال صوفی ست صوفی را مرتبہ بود در زہد ورلے مرتبہ زاہد کہ حظ نفس ازان دو راست حدیث الدنیا حرام علی اہل الآخرۃ والآخرۃ حرام علے اہل الدنیا وہما حرامان علی اہل اللہ

جوہر حضرت شیخ عبدالحق محدث دہلوی قدس سرہ در مرج البحرین میفرمایند راہ راست آنست کہ عقل را تابع نقل گردانند واعتماد بر عقل نکنند وبحجت پیش نیایند وبندہ باشند وانقیاد وتسلیم نمایند ؎ زبان تازہ کردن باقرار تو + نہ انگیختن علت از کار تو + واین صفت در مذہب اہل سنت وجماعت پیداست وتمامہ ائمہ دین ومشائخ طریقت کہ مشہور اند وذکر ایشان بر صفحات روزگار مسطور است برین مذہب بودہ اند وبرین اعتقاد رفتہ ودر کتب مشائخ آنجا کہ بیان اعتقاد خود می نمایند ہمین اعتقاد ست ہیچ یکے از ارباب بدعت واہل ہوا بمقام قرب نرسیدہ ومشائخ میفرمایند کہ وجود ظلمت بدعت عملاً واعتقاداً مانع ظہور نور ہدایت وولایت است وگمان نبرند کہ طریقہ تصوف مخالف مذہب اہل سنت وجماعت است وصوفیہ فرقہ دیگراند ورای این فرقہ ناجیہ وانچہ ایشان را از اعمال واخلاق واحوال ومقامات ومواجید واذواق ونکات واشارات وسائر کمالات دادہ ہیچ فرقہ دیگر را ندادہ شیخ جلال الدین سیوطی کہ از اعاظم علماء متاخرین حدیث ست در عقائد خود می نویسد کہ اعتقاد میکنیم این کہ طریق حضرت شیخ جنید بغدادی واصحاب حضرت ایشان مقوم است۔

راست کردہ شدہ است ۱۲

جوہر جمیع ائمہ طریقت و اساطین ملت تابع مذہب فقہا بودہ اند چنانچہ سید الطائفہ در مذہب ابی ثور بودند و حضرت غوث الثقلین در مذہب امام احمد حنبل و شبلی مالکی و جریری حنفی و محاسبی شافعی —
(جمع اسطوانہ بمعنے ستونہا)

جوہر صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ مراد از صوفیان و اصلان و کاملان اند کہ کلام مجید عبارت از ایشان بمقربان و سابقان کند نہ جماعتے کہ بمجرد رسمے و مطلق اسمے از دیگران متمیز و مخصوص باشند ہر کہ بدرجہ مقربان حضرت جلال و سابقان صفت کمال رسد اکابر طریقت و ارباب حقیقت او را صوفی خوانند خواہ بتر سم بود برسوم صوفیہ و خواہ نہ و معروف در میان عموم مردم آنست کہ اسم صوفی بر کسے اطلاق کنند کہ متر سم بود برسم صوفیان اگر از اہل حقیقت بود و اگر نبود و اہل خصوص از صوفیہ متر سمان را صوفی نخوانند بلکہ متشبہ بصوفیان خوانند و سبب اختصاص اہل کمال بدین اسم آنست کہ اکثر ایشان از قدماء مشائخ بجہت تعلل و تزہد از دنیا و اقتدا بانبیا لباس صوف پوشیدہ اند و کید یگر را صوفی خواندہ و این اسم در میان ایشان متعارف شدہ و شہرت یافتہ و در زبانہا متداول گشتہ —

جوہر صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند صوفی آنست کہ از خود فانی بود و بحق تعالی باقی و متصوف آنکہ بمجاہدہ این درجہ طلب کند و مستصوف آنکہ برای جاہ و حظ دنیا خود را مانند ایشان کند و از کار و معنے صوفی متصوف خالی بود — و روایت کردہ اند حضرت امام قشیری قدسنا اللہ تعالی بسرہ المبارک بسند متصل خود از سید الطائفہ شیخ ابوالقاسم جنید بغدادی قدسنا اللہ تعالی بسرہ العزیز التصوف ان یمیتک الحق عنک و یحییک بہ یعنی تصوف آنست کہ بمیراند ترا اللہ تعالی از نفس تو و احیا کند بخود یعنے فانی از وجود کونی گرداند و باقی سازد ببقاء خود پس برین تقدیر بحسب ظاہر صوفی مرادف ولی است چہ ولی آن کس است کہ فانی باشد در اللہ تعالی و باقی باشد ببقاء اللہ تعالی پس ولایت و تصوف امر واحد است و از کلام جمہور اہل اللہ مستفاد میشود کہ تصوف مرتبہ خاص است از ولایت و نزد بعضے نہایت فقر بدایت تصوف است و نزد بعضے تصوف صیانت قلب ست از غیر و از شیخ ابوسعید ابوالخیر قدس سرہ منقول ست کہ ہفصد تن از مشائخ طریقت در ماہیت تصوف سخن گفتہ اند تمام ترین و بہترین ہمہ اقوال اینست کہ التصوف صرف الوقت بما ہو اولی بہ و در نفحات الانس مذکور ست کہ حضرت سفیان ثوری قدس سرہ فرمودند کہ من ندانستم کہ صوفی چہ بود تا ابوہاشم صوفی را ندیدم و پیش از ایشان بزرگان بودند در زہد و ورع و در طریق توکل و محبت لیکن اول کسے کہ وی را صوفی خواندند حضرت ایشان بودند و ہمچنین اول خانقاہی کہ برای صوفیان بنا کردند آنست کہ برملہ شام کردند و سبب آن بود کہ روزی امیر ترسا بشکار رفتہ بود در راہ دو تن را دید ازین طائفہ علیہ کہ فراہم رسیدند

و دوست در آغوش یکدیگر کردند و ہمان جا نشستند و آنچه داشتند از خوردنی پیش نہادند و بخوردند و برفتند امیر ترسا را معاملهٔ ایشان با یکدیگر خوش آمد یکی از ایشان را بخواند و پرسید که آن که بود گفت ندانم گفت از کجا بود گفت ندانم گفت پس این الفت چه بود گفت ما را این طریق ست گفت شما را جای ہست که آنجا فراہم آئید گفت نی گفت من برای شما جائی بسازم تا با یکدیگر آنجا فراہم آئید پس آن خانقاه بر رمله شام بساخت

جوہر صوفی که تارک اشیاست نه از بہر عوض موعود است زیرا که او این وقت خوش ست و صوفی قائم با شیا در ارادهٔ خداوند تعالیٰ است نه با رادهٔ خویش پس او نمی بیند فضیلتی در صورت فقر و نه در صورت غنا فرق ست درمیان فقر و تصوف زیرا که فقیر قائم ست در اشیا بخود و واقف ست با رادهٔ خود بخلاف صوفی که او قائم ست بمراد خود خداوند تعالیٰ چنانچه بزرگی را پرسیدند که چگونه می باشی گفت چنانکه میدارد گفتند چگونه میدارد گفت چنانکه میخواہد گفت چگونه میخواہد گفت مرا با خواست او چه کار حضرت سلطان العارفین قدس سره فرمودند سی سال میگفتم چنین کن و چنان کن چون اول مرتبهٔ معرفت رسیدم گفتم خدایا تو مرا باش و ہرچه خواہی کن و این علمی ست که نزدیک فقیر و زاہد یافته نمی شود زیرا که زاہد ترک را بزرگ میدارد و اخذ را قبیح می پندارد و ہمچنین فقیر حضرت شبلی قدس سره فرمودند اگر مرا مخیر کنند میان بہشت و دوزخ من دوزخ اختیار کنم که بہشت مراد نفس ست و دوزخ مراد دوست بخلاف فقیر و زاہد که ایشان تمیز نمی کنند میان صفت بلکه آن اختیار کنند که داعی ترست بترک و بیرون آرنده تر است از شواغل دنیا اما اہل شام فرق نمیکنند میان تصوف و فقر و تمسک میکنند بدین آیه که فرمود خداوند تعالیٰ للفقراء الذین احصروا فی سبیل الله و ایشان ہمه اہل تصوف بودند و ہمچنین زہد غیر فقر ست مجمع السلوک

جوہر در بیان متشبه مُحِق بملامتیه و متشبه مُبطِل در مصباح الہدایه مذکور ست که متشبه مُحِق بملامتیه طائفه باشند که اکثار نوافل و طاعات از ایشان نیاید جز برادای فرائض مواظبت نکنند و این طائفه از جہت عدم ریا با ملامتیه مشابہت دارند و ایشان را قلندریه خوانند و فرق آنست که ملامتی بجمیع فضائل و نوافل تمسک جوید و لیکن او را از نظر خلق نہان دارد و قلندری از حد فرائض درنگذرد و با ظہار و اخفاء اعمال از نظر خلق مقید نبود و متشبه مبطل بملامتیه طائفه باشند که بر اظہار فسق و فجور مبالغه نمایند و گویند مراد ما از این ملامت خلق و اسقاط نظر مردم ست و حق سبحانه و تعالیٰ از طاعت خلق بی نیاز ست

جوہر در بیان متشبه مُحِق بفقیر و متشبه مُبطِل در مصباح الہدایه مذکور ست که متشبه محق بفقیر آنست که ظاہرش برسم فقر مترسم بود و باطنش خواہان حقیقت فقر و لیکن ہنوز میل بغنا دارد و بتکلف بر فقر صبر میکند و متشبه مبطل آنست که ظاہرش برسوم فقر مترسم بود و باطنش بحقیقت آن غیر مطلع و

بی‌نصیب

مرادش مجرد اظهار دعوی بود و طلب قبول خلق آنرا هم مرائیه خوانند

جوهر در بیان متشبه محق بزهاد و متشبه مبطل در مصباح الهدایه مذکورست که متشبه محق بزهاد طائفه باشند که هنوز رغبت ایشان بکلی از دنیا مصروف نشده باشد و خواهند که یکبارگی از دنیا رغبت بگردانند ایشان را متزهد خوانند و متشبه مبطل جماعتی باشند که از برای قبول خلق ترک دنیا کنند ایشان را مرائیه خوانند

جوهر در بیان متشبه محق بخادم و متشبه مبطل در مصباح الهدایه مذکورست که متشبه محق بخادم آنست که همواره بخدمت بندگان حق تعالی قیام نماید پس وقتی بحکم غلبه نور ایمان و اختفاء نفس بعضی از تصاریف خدمات او در محل استحقاق افتد و وقتی بحکم غلبه نفس خدمت او بهوا و ریا آمیخته بود جمعی را که نه در محل استحقاق باشند بتوقع محمدت و ثنا خدمتی بلیغ بتقدیم رساند و بعضی را که مستحق خدمت باشند محروم گذارد و اینچنین کس را متخادم خوانند و متشبه مبطل کسی بود که او را در خدمت نیت اخروی نباشد بلکه خدمت خلق را دام منافع دنیوی کرده بود آنرا مستخدم گویند۔

جوهر در بیان متشبه محق بعابد و متشبه مبطل بعابد در مصباح الهدایه مذکورست که متشبه محق بعابد کسی بود که اوقات خود را مستغرق عبادت خواهد ولیکن بسبب بقایای دواعی طبیعت و عدم کمال تزکیه نفس هر وقت در اعمال و اوراد و طاعات او فترات و تعوقات افتد یا کسی که هنوز لذت عبادت نیافته باشد و به تکلف بدان قیام می نماید او را متعبد خوانند و متشبه مبطل بعابد شخصی بود از جمله مرائیه که نظر او در عبادت بر قبول خلق بود و در دل او ایمان بثواب آخرت نباشد و تا اطلاع غیری بر طاعت خود نه بیند بدان قیام ننماید

(جمع فترة بمعنی سستی و ضعف ۱۲)

جوهر در بیان اعتقادات صوفیان صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرماید که معنی اعتقاد انعقاد صورتی علمیست باطنی و انعقاد آن در دل بوجود مغیبات و ماخذ آن در مبداء حال تکرار سماع اخبار و تواتر انطباع آثارست در نفوس ساده اطفال که بمرور ایام و امتداد زمان سبب انعقاد ظنون و اوهام و موجب تقلید عقیده عوام میگردد و صورت آن عقائد در ضمائر ایشان کالنقش فی الحجر راسخ و ثابت میشود تا غایتی که صحائف ضمائر و الواح خواطر ایشان بدان صورچنان منتقش و ممتلی میگردد که مجال و مساغ صورتی دیگر در ان مجال نماید پس هر کجا سابقه عنایت ازلی تعلق گیرد و خواهد که بنده را اعتقاد صحیح کرامت کند نخست او را از آثار و رسوم عادات و مسموعات برهاند و بیخ هوا و عناد از دل او انتزاع کند در روزگار صحبت حضرت سرور عالم صلے اللہ تعالی علیه و آله و اصحابه وسلم برکت آثار نزول وحی

و پرتو انوار نبوت نفوس پاست از ظلمت رسوم عادات منخلع گشته بود و قلوب از لوث طبیعت و شائبهٔ هوا طهارت یافته لاجرم عقائد ایشان از وسمت اختلاف معرا بود و دلها از بیماری هوا سلیم و مبرا چون آفتاب رسالت بحجاب غبیت متواری و محتجب گشت نفوس امت با حتجاب و غیبت آن باز سایه برانداخت و ظلمت هوا اندک اندک از کمین استتار بیرون آمده مزاج قلوب را از اعتدال استقامت روی بانحراف نهاده و بقدر انحراف اختلاف پدید آمد و شیطان را طریق تصرف در عقائد کشوده شد و بر حسب بعد از عهد رسالت و احتجاب نور عصمت ظلمات رغبات نفوس بر نیاز زیادت شد و اختلاف بیشتر پدید آمد الی یوم‌نا هذا پس هر که طالب عقیده درست بود باید که بطبقهٔ اول از صحابه اقتدا کند و بآثار ایشان اقتصار نماید و ازین معنی دست ندهد مگر بصدق اعتقاد و افتقار و حسن التجا بحضرت وهاب و اعتصام بفضل جناب الٰهی و هر کرا حق تعالیٰ نعمت صرف رغبت از دنیا بخشید او را محل نظر رغبت خود گردانید

جوهر در معنی خلق خلق بالضم خوی و عادت و مروت و اکثر اطلاق آن بدون قید بر نیک آید و گاهی بقید بمعنی خوی بد آید اخلاق بالفتح جمع و صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرماید که خلق عبارتست از هیاتی راسخ در نفس که مبدء صدور افعال خیر یا شر گردد بسهولت و مبادی افعال خیر را اخلاق حسنه خوانند و مبادی افعال شر را اخلاق سیئه و منشاء اخلاق حسنه یا طهارت طینت بود یا حسن عادت یا عقل یا ایمان یا توحید اما طهارت طینت سبب اخلاق حسنه چنان بود که نفس در اصل جبلت طهارتی از خبث طبیعت یافته باشد و از وی در مبدء طفولیت بی زحمت تکلیف آثار حسن خلق از صدق و امانت و غیر آن ظاهر و باهر بود و هر روز در تزاید و تضاعف باشد و تاثیر این سبب یا مستند بود بمجموع طهارت نطفهٔ پدر و مادر و غذاء شیر و حسن خلق مرضعه (دایه ۱۲) یا به بعضے ازان و اما سبب حسن عادت بدان طریق بود که نفس بواسطهٔ حسن تربیت ابرار و ملازمت صحبت اخیار بنقوش آثار خیر منتقش گردد و حیات اخلاق حسنه در وی مرتسم و راسخ شود و عروق صفات ذمیمه و اخلاق سیئه از وی مستاصل و منتزع و اما سبب عقل چنان بود که کسی بنور عقل میان خیر و شر تمیز کند و بحسن اخلاق مهتدی گردد و اما سبب ایمان چنان بود که کسے بجهت ایمان بآخرت اعتقاد ترتب ثواب کند بر اخلاق حسنه و بر خیر حریص گردد و از شر منزجر و اما سبب توحید چنان بود که سالک بعد ازان که تجلی ذات او را از خود فانی گرداند و بحق باقی دل او عرش ذات شود و نفس او مظهر صفات و ورای این هیچ خلق دیگر نیست هر که بدین مقام رسید منزلے یافت که فوق آن منزلے نبود و کمال این منزلت رسول الله را بود صلے الله تعالے علیه و آله و اصحابه و سلم که بخطاب انک لعلی خلق عظیم مخاطب گشتند و بعد از آنحضرت

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم بحسب مناسبت واندازہ قرب خواص امت حضرت ایشان را نصیبے ازان کرامت شد وفرق میان این تخلق ودیگر متخلقان آنست کہ نصیب ایشان از حقائق اخلاق جز آثار ورسوم نباشد ومتخلق نشوند الا ببعضے ومتخلق موحد بجمیع حقائق اخلاق متخلق ومتصف باشد وہر یک از اخلاق حسنہ بمثابہ دریست کہ متخلقان بدان در بہشت روند ومجمع ومخزن جمیع اخلاق ذات جناب آلہی ست ہر کرا نطقے ازان بخشیدہ اند رقم خیر وسعادت بر وکشیدہ اند ونشار اخلاق سیئہ یا خبث طینت وفساد جبلت بود یا سوء عادت وتعدی شر صحبت ومردم را ظاہر لیست کہ آنرا بشریت خوانند وباطنی کہ آنرا آدمیت گویند وبشریت را صورتے ست کہ آنرا خلق خوانند وآدمیت را صورتی ست کہ آنرا خلق خوانند فردا در صور اخلاق حشر کنند اگر در صفات بہیمی واخلاق سبعی ماندہ باشد در صور بہائم وسباع برانگیزانند وفرمودند حضرت سرور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم یحشر امتی یوم القیامۃ علی عشرین صنفا وازان صنوف بعضے را فرمودند کہ در صور حیات وعقارب حشر کنند وبعضے را در صور قردہ وخنازیر وبعضے را در صور کلاب وعلیٰ ہذا طائفہ برانند کہ ہمچنانکہ تغیر خلق ممکن نیست تغیر خلق ہم ممکن نیست چنانکہ در خبر ست فرغ ربکم من الخلق والخلق والرزق والاجل وطائفہ دیگر برانند کہ تبدیل اخلاق ممکن ست والا شرع بہ تحسین آن کہ حسنوا اخلاقکم نفرمودے ومذہب صحیح اینست والا سعی ومجاہدہ را ہیچ فائدہ نبودے واز حضرت سید عالم صلے اللہ تعالے علیہ واصحابہ وسلم پرسیدند کہ چہ چیز ست کہ مردم بیشتر بدان سبب در بہشت روند فرمودند حسن خلق۔

جوہر در اخلاق صوفیان شیخ قطب الدین دمشقی قدس سرہ در رسالہ مکیہ میفرمایند ومن اخلاقہم الحلم والتواضع والنصیحۃ والشفقۃ والاحتمال والموافقۃ والاحسان والمداراۃ والایثار والخدمۃ والالفۃ والبشاشۃ والکرم والفتوۃ وبذل الجاہ والمروۃ والمودۃ والجود والعفو وکظم غیظ والصفح والسخاء والوفاء والحیاء والتلطف والبشر والطلاقۃ والسکینۃ والوقار والدعاء والثناء وحسن الخلق وتصغیر النفس وتوقیر الاخوان وتبجیل المشائخ والرحم علی الصغیر والکبیر واستعظام ما الیہ واستصغار ما منہ

جوہر در حلم حلم بالکسر آہستگی وبردباری ودیر غضب شدن وآہستگی نمودن در عقوبت کسی صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند حلم آنست کہ بار غیری کشی وبار خود بروی ننہی وبعضی گویند حلم آنست کہ انخماد نفس کنی در امری کہ موجب غضب باشد باوجود قدرت صرف غضب وصاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ حلم عبارت ست از کظم غیظ واحتمال اذیت خلق نہ از سر عجز۔

جوهر در حلم حضرت سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله وسلم در مجمع السلوک ست که روزی اعرابی طرف ردای مبارک حضرت سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله واصحابه وسلم گرفته و بجانب خود کشیده گفت که هر دو شتر مرا ازان مال حق تعالی که بر تست پر کن و بده حضرت سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله واصحابه وسلم از وفور حلمی که در جبلت داشتند ازچنان جفا در غضب نشدند و فرمودند که مال خداوند تعالی است و من بنده خداوند تعالی ام و فرمودند ای اعرابی مکافات کنم انچه تو بر من کردی گفت مکن فرمودند چرا گفت ازانکه تو مکافات بدی بدی نمیکنی بی ادبی عفو فرمودند و از سخاوت طبعی هر دو شتر او را بخرما و جو پر کرده عنایت فرمودند

جوهر در تواضع تَوَاضُع بضم ضاد معجمه فروتنی نمودن و خود را فرو نهادن و بالفظ کردن و نمودن مستعمل و صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که تواضع عبارت ست از وضع نفس خود بحضرت خداوند تعالی در مقام عبودیت و باخلق در مقام انصاف و وضع نفس بحضرت خداوند تعالی در مقام عبودیت یا بانقیاد اوامر و نواهی بود یا بقبول تجلیات صفات یا بفنا وجود در تجلی ذات پس انقیاد اوامر و نواهی در نفس تواضع مبتدیان ست و قبول تجلیات صفات در قلب بافنا مشیت خود در مشیت ذات تواضع متوسطان و قبول تجلی ذات در روح بافنا وجود خود در وجود مطلق تواضع منتهیان اما وضع نفس باخلق در مقام انصاف یا بقبول حق بود یا به رعایت حقوق یا به ترک ترفع و توقع و مراد از قبول حق آنست که در میان مناظرات و محاورات هرگاه که حق از طرف دیگری مشاهده کند باو طریق مکابرت نسپرد بلکه بوجه انصاف و تسلیم پیش آید و هرچند درین حال ظاهرا باخلق تواضع نماید باطنا بحقیقت بحضرت حق سبحانه تعالی نموده باشد و مراد از رعایت حقوق آنکه حق ایشان فرو نگذارد بلکه بر حقوق خود مقدم دارد و مراد از ترک ترفع و توقع آنکه خود را باخلق در محل فوق مرتبه که مستحق آنست نیارد بلکه توقع رعایت حق مرتبه خود را از ایشان هم ندارد و حقیقت تواضع رعایت اعتدال ست میان کبر و ضَعت و کبر عبارت است از تصور فوقیت و ترفع از درجه که مستحق باشد و ضَعت عبارت ست از تضییع حق او و وضعش در مرتبه که دون حق او باشد و این رعایت بوقوف بر حد اعتدال مقامی بغایت عزیز الوجود ست و تصور آن مزلت اقدام چه مادام در نفس از بقای وجود و صفات آن اثری مانده باشد بطرف کبر مائل بود و قدر خود را ورای مرتبه داند که مستحق آن باشد لاجرم چون مشائخ طریقت این علت را در نفس پوشیده یافتند از بهر معالجه و اخراج آن از وی بیشتر اقوال ایشان در تواضع آنست که بر معنی ضعت دلالت دارد و تواضع باخلق چنان پسندیده است که خاص حق تعالی را بود بدانمعنی که ایشان را مظاهر آثار قدرت و حکمت حضرت

خداوند تعالے بنیدہ ازان روی کہ باایشان طمع واحتیاج دارد وتواضع نعمتی ست کہ بران ہیچکس حسد نبرد ہمچنانکہ کبر بلائی ست کہ ہیچکس بر صاحب آن رحمت نکند وصاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند کہ متواضع معتدل ومیانہ رو باشد میان کبر وضعت وکبر آنست کہ خود را از دیگر برتر داند وضعت آنست کہ خود را کمینہ گرداند در محلے کہ تحقیر کردہ شود دران محل واضاعت حق شود فالتواضع محمود والضعة

مذمومة والکبر مذموم والعزة محمودة

جوہر در تواضع حضرت سرور عالم صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند کہ در خبر است کہ حضرت سرور عالم صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم گوشت پختہ بدست مبارک خود پارہ میکردند ومیخوردند نہ بکارد ومیفرمودند کہ بادشاہان عجم از تکبر گوشت پختہ بکارد پارہ کنند وخورند ومی بنیم کہ گوشت پختہ را بدست پر کالہ کردن وخوردن بتواضع نزدیک ترست واز تکبر دور تر واز فرط تواضع در عیادت مساکین تشریف می بردند ودعوت فقرا را اجابت میفرمودند وہر طعام درویشانہ کہ پیش می آوردند برغبت تناول میفرمودند وبا فقرا مجالست میکردند واگر درمیان اصحاب تشریف می آوردند ہر جا کہ خالی مے یافتند رونق افروز میشدند واز نشستن در موضع معین کہ نوعے از تکبر ست منع میفرمودند وغلام وکنیزک را بخشونت وتخویف کار نمی فرمودند وکالای وغلہ کہ در خانہ حاجت افتادے بارہا خود در بازار می خریدند جریر بن عبد اللہ بجلی رضی اللہ تعالیٰ عنہ روایت میکنند کہ روزی حضرت سید عالم صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم در حجرہ با یاران نشستہ بودند ومن آخر آمدم دیدم کہ در آن حجرہ جای نشست نماندہ است من در پیش حجرہ نشستم ردای خود از کتف مبارک فرود آوردہ ولسوی من انداختہ فرمودند کہ بدین جامہ من نشین ازان کرمی کہ در حق من ارزانی داشتند من در آسمان وزمین نگنجیدم وردای مبارک را بوسیدم وبر دیدہ نہادم وبر روی مالیدم وباز بخدمت حضرت سید المرسلین صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ واصحابہ وسلم رسانیدم وائمہ حدیث آوردہ اند ازان تواضع کہ در حق جریر عبد اللہ بجلی ارزانی داشتند تا او بر صدر حیات بود میان یاران معظم بودی وآن حرمت کہ در حق او

ارزانی فرمودند در اولاد واحفاد او درمیان خلق مرعی ماند۔

جوہر در نصیحت نصیحت اندرز وخیر خواہی وپند دادن وبالفظ گفتن وگزاردن وپذیرفتن وشنیدن مستعمل۔ صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند نصیحت آنست کہ نیک خواہی کنی ہمہ را اما آنچہ خود را خواہی دیگران را ہمان خواہی وآنچہ برخود روا نداری بر دیگران روا نداری۔ وموعظة آنست کہ نفس خود را بوعظ ونصیحت ونیکخواہی کند وبگوید کہ در یاد جناب حق سبحانہ تعالیٰ باش نہ در بند غیرے جز یاد حق ہرچہ

کنی عمر ضائع است، جز حرف عشق ہر چہ بخوانی بطالت ست، و قدم در عصیان منہ کہ مستحق عقاب دوزخ شوی و مستوجب ہجران و دوری گردی کہ طاقت آن نداری و بدانی کہ محبت حضرت حق سبحانہ و تعالے در پیروے حضرت با عظمت محمد رسول اللہ صلے اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم ست کما قال اللہ تعالیٰ قل ان کنتم تحبون اللہ فاتبعونی یحببکم اللہ و یغفر لکم ذنوبکم و اللہ غفور رحیم

**جوہر در شفقت** شفقت بفتحات در اصل لغت بمعنی ترس ست چون مہربان از آفات و بلیات دوست خود را ترسانیدہ باشد مجازاً بمعنے مہربانی مستعمل شدہ۔ صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند شفقت آنست کہ بر ہمہ خلق مہربانی کنی خواہ عالم خواہ جاہل خواہ مطیع خواہ عاصی بر مطیع شفقت کنی جہت تعظیم طاعت را و بر عاصی شفقت کنی تا مگر بسبب برکت شفقت تو بصلاح باز آید نہ بینی کہ حضرت سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم در روز اُحد بمقابلہ جفاء ایشان فرمودند اللہم اہد قومی فانہم ضالون و بعضے گویند کہ شفقت داخل نصیحت است نصیحت عام است و شفقت خاص چنانکہ مردی سخنی بر مردم گوید آن نصیحت

دانکہ بر یار خود و یا بر برادر خود یا بر پسر خود نصیحتے کند آن شفقت ہست

**جوہر در احتمال** احتمال برداشتن و گمان کردن۔ صاحب مصباح الہدایۃ قدس سرہ میفرمایند احتمال آنست کہ رنج خلق بکشی از بہر حق تعالیٰ و جفاء ایشان را تحمل کنی با آنکہ قوت مکافات باشد و در خبر ست ہر کہ فرو خورد خشمی را و حال او انیست کہ وی میتواند کہ آنرا براند بخواند ویرا خداوند تعالیٰ روز قیامت بر سر خلائق تا آنکہ مخیر گرداند ویرا در ہر کدامی حور کہ بخواہد حضرت سلطان ابراہیم ادہم قدس سرہ فرمودند کہ مرا در دنیا دو بار خوشی بودہ است اول آنکہ روزی نشستہ بودم یکی آمد و بر سر من بول کرد و دوم آنکہ یکے آمد و مرا سیلیہا زد

**جوہر در احتمال حضرت سید عالم صلے اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم** در مجمع السلوک ست کہ بعضے عربان کہ خبر از حسن ادب نداشتند اعطنی اعطنی گویان بحضور جناب سید المرسلین صلے اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم میرسیدند و از شدت حرص و غلبہ غضب و تنگی معیشت و قلت علم و عقل کلمات موحش بعبارت درشت میگفتند و جناب رسالت مآب صلے اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ و سلم از حلم مفطور ان ہمہ بے ادبیہای ایشان احتمال میکردند و از عفو مجبول از بے طریقیہای ایشان درمیگذشتند و از سخاوت طبعی ملتمسات ہر یکی را اجابت مے فرمودند

**جوہر در موافقت** صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند موافقت آنست کہ در کاری یار شوی در حد مشروعات و مباحات اما جوہر مرد در موافق آنجا پیدا شود کہ در موافقت کردن ضررے و مشقتے پیدا شود۔

**جوہر در عفو و احسان** عفو بالفتح از خطا درگذشتن و ترک کردن عقوبت گناہ در حالت قدرت

وبفتح اول وضم فا وتشدید واو بسیار درگذرنده از گناه کسی - احسان نیکوئی کردن ونیکو داشتن چیزے را
وبالفظ کردن مستعمل - صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند عفو آنست که از بدی درگذری واحسان
آنکه در مقابله بدی نیکی بکار داری واز جمله مکارم اخلاق عفو واحسان ست وصوفی را تخلق بدین خلق از
لوازم احوال ست چه حقیقت معنی توحید که راس المال معامله اوست بجناب حق تعالی تقاضا آن میکند
که خلق را در هیچ حال بذات خود فاعل ومؤثر نداند بلکه ایشان را وسائط مشیت وقدرت جناب خداوند تعالی
بیند ومنشای عفو حقیقی این نظر ست چه کسے که بخود فعلے واثرے ندارد حواله اسائت باو نکند وبعضے
چون وجود وسائط را سبب تخلق بعفو بینند بر ایشان منت ننهند بلکه منت پذیرند ودر مقابله آن احسان
کنند وچون در مقابله ذنوب باعتذار قیام نمایند بطریق اولی معاذیر ایشان بپذیرند وبذکر آن تشویر وتخجیل
ایشان ننمایند واز انجهت که افعال ایشان معلل بغرضی نبود در ازاء جفا وفا کنند ودر مقابله بدی نیکے
چنانکه در خبر ست احسن الی من اساء الیک وصاحب مجمع السلوک قدس سره میفرمایند عفو آنست
که از گناه بگذری وگناه ویرا نگری وبا وبحسن معامله پیش آئی چنانکه خوف از دل او برود ودر خبر ست
که جناب سرور عالم صلے الله تعالے علیه وآله واصحابه وسلم فرمودند که در شب معراج قصرهای بلند در بهشت
دیدم گفتم ای جبرئیل مر کراست این قصرها گفت آن کسان را که خشم را فرو برند واز گناهگاران بعفو روند
ونیز در خبر ست که فردای قیامت منادی ندا کند کجا اند آن کسان که اجر ایشان بر جناب خداوند تعالی است
پس نخیزد هیچ یکے مگر آن کسان که از گناهگاران عفو کرده اند وآورده اند که غلامے کاسه آش گرم بر حضرت
امیر المومنین امام حسن رضی الله تعالی عنه ریخت حضرت امام صورت خشم انگیخت غلام گفت الکاظمین
الغیظ آنحضرت کظم غیظ فرمودند باز غلام گفت والعافین عن الناس فرمودند عفو کردم باز گفت
والله یحب المحسنین فرمودند آزاد کردم ترا وبعضے این معامله از حضرت امیر المومنین عثمان رضی
الله تعالی عنه روایت کرده اند وصفح آنست که از گناهگار بگذری وباحسان پیش آئے پس عفو عام
باشد وصفح خاص بود واحسان آنست که نیکوئی کنی باخلق نیکوئی کردن در حد شرع بشرط آنکه از محسن بر تو احسانے
من قبل نرسیده باشد ودر لغت صفح بالفتح عفو کردن گناه ودر گذشتن از خطاء کسے -

جوهر در مدارات مدارات ومدارا بالضم میم رعایت کردن وصلح وآشتی نمودن ومدارا در اصل
مدارات بود در کلام فارسی گاهی تا از ین می افتد ودر عربی بتا مستعمل ست وهمچنین محابا ومواسا - صاحب
مجمع السلوک قدس سره میفرمایند مدارات آنست که باخلق نرمی کنی وآسانی گیری بدانچه در حد شرع است
وفرمودند حضرت سرور عالم صلے الله تعالے علیه وآله واصحابه وسلم شخصے که داده نشود نصیب او از نرمی

پس تحقیق داده شود نصیب از خیر و شخصے که محروم کرده شود نصیب او از نرمی پس تحقیق محروم کرده شود نصیب او از خیر۔

جوہر در مدارات حضرت سید المرسلین صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم در مجمع السلوک است که حضرت خیر البشر صلے اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم ہیچ وقتے مر ہیچ طعامی را نفرمودند که نیکو نیست اگر خوش می آمد تناول میفرمودند واگر خوش نمی آمد نمی خوردند وحضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالے عنہ میفرمایند که دوازده سال خادمی کردم ہرگز در ہیچ کاری مرا نفرمودند چرا کردی یا چرا نکردی اگر کارے کردمے وخوش آمدے دعا فرمودے واگر خوش نیامدے میفرمودند کان امر اللہ قدرا مقدورا۔

جوہر ایثار بالکسر برگزیدن یعنی منفعت غیر را بر مصلحت خود مقدم داشتن واین کمال درجه سخاوتست و بالفظ کردن مستعمل۔ صاحب مجمع السلوک قدس سره میفرمایند ایثار آنست که چیزے بدیگری دہی با آنکه محتاج باشی واہل ایثار آن بود که در ایثار دی میان بیگانه ویگانه وآشنا وغیر آشنا فرقے نبود

جوہر در بذل ومواسات بذل بالفتح دادن ودر باختن و بالفظ کردن مستعمل۔ صاحب مصباح الہدایۃ قدس سره میفرمایند که از جمله مکارم اخلاق یکے بذل ست اعنی اعطار خیر وآن چند نوع است اول آنکه در مقابله بذلے دیگر افتد وآنرا مکافات خیر خوانند دوم آنکه بر سبیل ابتدا وافتتاح بود با توقع مکافات وآنرا متاجره خوانند واین ہر دو قسم مرتبه عوام است سوم آنکه بر سبیل ابتدا بود بی توقع مکافات وآنرا ایثار خوانند واین قسم مرتبه خواص ست چہارم آنکه در مقابله سیئه بود وآنرا احسان خوانند واین قسم مرتبه اخص الخواص ست واہل ایثار چند طائفه اند طائفه بمال ایثار کنند چنانچه روز غنائم بنی نضیر حضرت سرور عالم صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم انصار را فرمودند اگر خواہید که با مہاجران در غنیمت مشارک باشید اموال ودیار خود بر ایشان مقاسمه نمائید والا غنیمت خاص مہاجران را باشد التماس نمودند که ما اموال ودیار را با ایشان مقاسمه کنیم وغنیمت خاص ایشان را مسلم داریم وطائفه بجاه ایثار کنند چنانکه یکے از مشائخ پیش والی زبان قبول تمام داشتند وبعضے ارباب حوائج بجہت قضار حاجات توسل بجاه شیخ می جستند عاقبت والی ملول شد وشیخ بر عادت معہود نزدیک او رفتند مسموع نداشت باز گشتند در راه صاحب حاجت دیگر باز گردانید والے ہمچنان مقبول نداشت تا چند نوبت مثل این صورت مکرر شد والی گفت چند نوبت آمدی مقبول نیفتاد ہمچنین طریق شفاعت مسلوک میداری شیخ فرمودند بر ما گفتن است وبر تو شنیدن ما کار خود می کنیم اگر تو خواہی کار خود کن یا نه والی را این سخن کارگر آمد واز ان حال پشیمان شد وجمله حاجات را که مسموع نداشته بود قضا کرد وطائفه بحیوة ایثار کنند

چنانچه وقتی جمعی از منکران نزد خلیفه تقبیح صورت حال متصوفه کردند و ایشان را بکفر و زندقه مشهور گردانیدند خلیفه
بقتل ایشان اجازت داد همه را برای ضرب رقاب حاضر کردند شیخ ابو الحسن نوری قدس سره در پیش
جمع رقبه بمعنی گردن ۱۲
رفتند سیاف گفت چرا درین امر مبادرت جوئی فرمودند طریق من مبنی بر ایثار است میخواهم که این چند
شمشیر زن ۱۲
نفس در کام این برادران کنم این خبر بدار الخلافت رسانیدند خلیفه بخلاص ایشان فرمان داد و دو طائفه
بحظوظ اخروی ایثار کنند چنانچه دو یار بودند در روزی بهم رسیدند یکی از ایشان بر عادت قدیم اظهار
بشر و طلاقت نکرد یار دیگر برو انکار نمود جواب داد که حضرت سرور عالم صلی الله تعالی علیه و آله و اصحابه
وسلم فرموده اند که چون مسلمان بیکدیگر رسند صد جزو رحمت بر ایشان نزول کند نود جزو به کسی
بود که تازه روی تر بود و ده جزو بدیگری که تازه روی کمتر دارد بدین سبب خواستم که تازه روئی
زیاده باشد تا بیشتر رحمت ترا بود

جوهر در خدمت خدمت بالکسر چاکری کردن و در استعمال فارسی بمعنی تحفه و سلام و کورنش نیز آمده و بالفظ کردن و گزیدن و رسانیدن مستعمل خدمات بکسر اول و فتح ثانی جمع و صاحب مجمع السلوک قدس سره میفرمایند خدمت آنست که مسافر و مقیم را بر موافق طبع ایشان خدمت کنی تا ایشان با وراد و ذکر بفراغ دل مشغول باشند و اگر در خانقاه چیزی موجود نباشد دریوزه کند و خدمت ایشان کند و اگر خدمت فروتنی کنی آن خدمت نیست بلکه شفقت ست و در فوائد الفواد مذکورست که حضرت سلطان المشائخ قدسنا الله تعالی بسره فرمودند که جناب حق سبحانه و تعالی اصحاب خدمت را نظرها کند و در اثنای آن فرمودند که خواجه بود با نعمت و ثروت گاه گاه بخدمت عین القضاة خرجی فرستادی همانا که وقتی عین القضاة چیزی از صاحب خیر دیگر توقع کرد آن خواجه بشنید خاطر کوفته کرد و بخدمت عین القضاة عتاب فرستاد که چرا از دیگری چیزی گرفت و این دولت باین کس ارزانی نداشت عین القضاة بروی نوشت که برای این مصلحت مرنج رها کن تا دیگری نیز دولتی یابد از آنها مباش که میگفت اللهم ارحمنی و محمدا و لا ترحم معنا احدا کما مر۔

جوهر در الفت الفت بالضم خوگر شدن و دوستی و بلفظ دادن و نهادن و گرفتن مستعمل۔ صاحب مجمع السلوک قدس سره میفرمایند الفت آنست که با یکدیگر سزاواری کنی یعنی معیشت او بر حقیقت نباشد که مردمان با او الفت نگیرند و آن با ایشان الفت نگیرد و سزاواری مخالف شرع نبود۔

جوهر در بشاشت بشاشت بفتح کشاده روئی و خوشی طبع و تازه روی شدن۔ صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که از جمله مکارم اخلاق تازه روئی و بشاشت است صوفی

ہمیشہ بشاش و بشاش بود بسبب دوام اکتحال بصیرت او بمطالعہ جمال ازلی و ملاحظہ کمال لم یزلی نضارت
خندان رو ۱۲ — تازگی ۱۲
وجہ او اثریست از آثار نظر عرفان و بشاشت او نوریست از انوار وجدان صوفیان تخلق بدین خلق باخاص
و عام و اہل و نااہل بکار دارند و صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند بشاشت آنست کہ باہمہ شینہ
کشادہ رو باشی نہ ترش رو ہرچند ناخوشی بود در باطن از جہت خود و فرمودند حضرت سرور صلی اللہ تعالے
علیہ وآلہ وسلم ہر نیکوئی صدقہ است و بعضے نیکوئی آنست کہ ملاقی شوی برادر مومن را بروی کشادہ
و آنکہ بریزی تو از دلو خویش آبی را در آوند برادر مومن و بشر آنست کہ تازگی نمائی در ظاہر بروے
کشادگی ۱۲
خلق باوجود آنکہ کراہت و ناخوشی بود در دل پس بشر قریب بشاشت ہست

جوہر در کرم کرم بفتحتین مروت و سخاوت و جوانمردی و مردمی و عزیزی و بزرگواری صاحب
مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند کرم آنست کہ نیکوئی کنی باکسی کہ از وقتی ترا امید نیکوئی نباشد و کرم
اسمی ست عام ہر چیزی را کہ بدان منفعت بدیگری رسد آنرا کرم خوانند اگرچہ ہر یکے را نامی ست علیحدہ
بر سبیل خصوص چنانکہ کرم اگر بدادن مال باشد آنرا سخا گویند و اگر بسخن نیک باشد آنرا زبان لطف و
شیرین گویند و اگر بسر بردن عہد و وعدہ باشد آنرا وفا گویند و اگر بدرد مند شدن بدرد دیگری باشد آنرا
شفقت گویند پس ہرگاہ کہ از تو یا از دیگری بدیگری رسد تو بدان خوش دل شوی کار بر جادہ کرم کردہ باشی و
ہرچہ برعکس این باشد آنرا شوم گویند و آن کس را لئیم و معنے لئیم ناکس باشد

جوہر در فتوت فتوت بضمتین و تشدید واو مفتوحہ جوانمردی و مروت و صاحب مجمع السلوک قدس سرہ
میفرمایند کہ فتوت جوانمردی را گویند و صوفیان ہمچنین گویند کہ انصاف دہی و انصاف نطلبی و بعضے گویند
فتوت آنست کہ درگذری از لغزشہاے مردمان و بعضے گویند فتوت آنست کہ ہمیشہ در کار دیگرے
باشی یعنے بدانچہ منفعت غیر بود دران باشی و بعضے گویند کہ فتوت صفتے ست کہ نباشد کسے را بکمال
مگر حضرت سید عالم را صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم کہ ہر کسے فردا نفسے نفسے گوید جناب سرور عالم
صلے اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم امتی امتی فرمایند و بعضے گویند کہ جوانمردی آنست کہ بار خود بر خلق ننہی
وانچہ داری بذل کنی حضرت معروف کرخی قدس سرہ فرمودند علامت جوانمردی سہ چیز ست یکی وفابی خلاف
دوم ستایش بے جود سوم عطا بے سوال

جوہر بذل الجاہ بعضے از اخلاق صوفیان بذل الجاہ است یعنے دادن جاہ است دادن جاہ
آنست کہ اگر دو یار ہم مرتبہ باشند یا یکے از دیگرے فروتر باشد آن مرد معظم ہم مرتبہ خود را یا فروتر خود را در
مجمع مردمان بیگانہ و یگانہ ریاست و وجاہت خود دیر او بد و خود را فروتر گرداند یا کسے را کہ کاری و حاجتی افتد

وآن کار کسبی یکے براید دران کار قدم زند وکار وے برابر آرد چنانچہ نقل ست کہ مہتر دانیال صلوات اللہ علیہ کتاب
ملکی می گرفت از جهت برآوردن کارہای مردمان جاہ خود را درمیان نمیدید دل آن ملک را از مہر آن دست
می آورد وآن ملک بخت نصر بود ملکی جبار ظالم کہ بیت المقدس را خراب کردہ بود وتوریت را سوختہ بود
مصطفی صلے اللہ تعالی علیہ وآلہ واصحابہ وسلم گفت من اخذ بر کاب اخیہ المسلم لا یرجوہ ولا یخافہ
غفر لہ اما گفتہ اند در بذل جاہ کار صوفی کامل حال عالم ربانی ست کہ وی عالم بآفات وعیوب نفس باشد
تا در بذل جاہی اخذ جاہی مقصود نباشد درین محل محل ہوشیاری ست ہشیار باید بود کار ہر جاہلے
مدعی نیست لا یصلح ہذا الا العبد اطلع اللہ تعالی علی باطنہ وذکر فی حاشیۃ العوارف ان
اجتماع صحۃ الاسلام مع الجاہ عسیرۃ بل متعذر ولہم فی اسقاط الجاہ من انفسہم حیلۃ
لطیفۃ وہی انہم یرون انفسہم فی الظاہر للحق عاصین وفی الباطن ہم اطوع الخلق
فکل من وجدوہ علی منکر ینظرون الیہ بہذا التاویل وقد جاء فی قصص بنی اسرائیل ان
نبیا سال اللہ تعالی ان یریہ من محبیہ فامران نذہب الی البلدۃ الفلانیۃ فیہا قصاب
اسمہ فلان ہو محبنا فذہب النبی علیہ وعلی نبینا الصلوۃ والسلام الیہا وطالبہ من ای
شخص سالہ عنہ قال ہو فاسق زان شارب الخمر فقد ذہب الی حانوتہ فوجدہ بلباس
العیارین والسارقین وزیہم فقال اتقبل لضیف فقال اقبل لشرط ان لو رائیت شیئا لا تقول
مع الخلق فقال لا اقول فلما جاء المساء اغلق باب الحانوت وذہب الی الخرابات واشتری
جرۃ من الخمر واستاجر امراۃ فاجرۃ وجاء الی الحانوت فاکرم الضیف ونومہ فتنام الضیف فقام
القصاب واعطی المراۃ اجرتہا ونومہا واراق الخمر وخلع لباسہ ولبس پلاسا وقام تلک اللیلۃ
الی الصبح بالخدمۃ للہ تعالی فانتبہ النبی علیہ السلام وقام وابشرہ بما اوحی
اللہ تعالی الیہ فی حقہ فبکی کثیرا وقال للنبی علیہ السلام اذا ہتک اللہ تعالی
سری ما ودعہ لیقبض روحی فدعا فاستجیب

جوہر در مروت مروت بضمتین وتشدید واو مفتوحہ مردمی ومردے وصاحب مجمع السلوک
قدس سرہ میفرماید مروت آنست کہ باہر کسے مردمی کنی بدانچہ توانی وبعضے گویند مروت آنست کسے کہ
در باب تو احسان کردہ باشد تو ہم برو باحسان پیش آئے۔

جوہر در مودت صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرماید مودت آنست کہ دوست صفت باشی با خلق
دوست داشتن ۱۲
یعنی با خلق معاملتے بظاہر کند کہ ایشان بدانند کہ ما را دوست میدارد وگرنہ دل وی فی خبر خداوند تعالی کسے را

دوست ندارد پس مودت در معنی لبتم دوست داشتن بود برضا رحق تعالے

**جوہر در جود** جود بالضم بخشش و صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند جود جوانمردی کردن است بے آنکہ از کسے ترا نیکی رسیدہ باشد و تو بروبخششی کنی وازو توقع مدح وثنا کنی و بعضے گویند جود آنست کہ فرقے نکنی میان کسے در دادن بچیزے کہ این مومن ست یا کافر مستحق ست یا نامستحق و بعضے گویند جود آنست کہ بسیار دہد و اندک نگاہ دارد۔

**جوہر در تودد و تالف** (الفت داشتن ۱۲) صاحب مصباح الہدایہ قدس سرہ میفرمایند کہ از جملۂ اخلاق کریمہ و اوصاف شریفہ تودد و تالف است ہرچند در نہاد مردم این خلق تمام تر خیر و سعادت در و بیشتر وحدت و عزلت کہ محمود است بہ نسبت باشرار ست والا تالف و صحبت باخیار اشرف مطالب و اعز آرب ست چہ ہر صاحبے از مصحوب خود بطریق صحبت ہرچہ برو غالب بود از خیر و شر اکتساب کند پس اہل خیر و صلاح بواسطہ مخالطت و ممازجت نفوس و ارواح اوصاف خیر از یکدیگر اکتساب کنند

**جوہر در کظم غیظ** صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند کہ کظم غیظ یعنے فرو خوردن خشم کارے عظیم الشان ست از باب قہر نفس و جہاد باشیطان ست کہ نفس برامضاء موجب خشم می آورد و شیطان برایذاء و ایلام جانے می گمارد و مراد آنست کہ بر نفس و شیطان غالب آید و موافقت و متابعت ایشان ننماید (در دسند گردن ۱۲) التماس کردند بحضور حضرت سید عالم صلے اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم کہ چہ چیز ست کہ ما را از خشم جناب خداوند تعالیٰ دور کند فرمودند کہ خشمناک نشوی و فرمودند ہر کہ خشم فرو خورد حق تعالیٰ عذاب خود از وے بردارد و اتفاق کردہ اند برین کہ ہیچ کار نیست فاضل تر از حلم بوقت خشم و صبر بوقت طمع۔

**جوہر در صفح** صفح آنست کہ از گناہگار بگذری و باحسان پیش آئی پس عفو عام باشد و صفح خاص بود

**جوہر در سخا** سخا بالفتح جوانمردی و صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند سخا آنست کہ بعضے مال بدہد و بعضے را نگاہدارد و جود آنست کہ اکثر بدہد و بعضے را نگاہدارد و آنکہ چیزے را نگاہ ندارد و کل بدہد وے صاحب ایثار ست و ازینکہ گفتہ شد نباید دانست کہ جود اعلیٰ بود از سخا بلکہ سخا اعلیٰ و اکمل از جود ست زیرا کہ سخا صفت طبعی ست و گفتہ اند کہ حق تعالیٰ سالک را صوفی نگرداند تا آنکہ طبیعت ویرا برای سخا راست گرداند و در مقابلہ سخا شح است و شح صفت نفس ست و در مقابلہ جود بخل ست و جود و بخل مکتسب و عادت ہم دست دہد اما سخا و شح (بہرسہ حرکت و تشدید حای حطی حرص و بخل ۱۲) صفت طبعی ست اگر نفس غالب شح غالب و اگر روح غالب سخا غالب پس سخا خاص باشد و جود عام بود کل سخی جواد و لیس کل جواد سخیا و حق سبحانہ و تعالیٰ را صفت بہ سخا نکنند زیرا کہ سخا از نتیجہ طبیعت است واللہ تعالیٰ منزہ عنہا و در جود (بسیار جود کنندہ ۱۲) دخل ریا دارد و طلب عوض عاجل و آجل در نظر دارد و مدح و ثنای (ہر چہ بامہلت باشد ۱۲)

له نشان و علامت ... و ... زمان ۱۲

از خلق و ثواب از خالق و سخا ازین همه مبراست پس بذل عام تر از همه و سخا اتم و اکمل از جود و ایثار افضل و اعلی
بیزار شده و دور شده و پاک کرده شده ۱۲
از سخا و صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که تنبیح خلق آن نورانیت ندارد که سخا و ایثار تا غایتی که اگر شخصی
بود مستجمع خصال ذمیمه و سخاوت در وموجود باشد نور سخاوت ظلمات ذمائم دیگر را بپوشاند و سلوک طریق
تصوف کسی را آسان دست دهد که در غریزت او سخاوت مفطور بود و در لوح استعداد او آیه ایثار مسطور
سرشت و طبیعت ۱۲
صوفی محقق و عارف مدقق که قدم او در علم توحید راسخ بود هر چند در عطاے که دست او واسطه بود خود را
در میان نه بیند لیکن در عطائیکه دست دیگر واسطهٔ آن بود بعد از مشاهده مسبب که منعم مطلق است
و اداء شکر او واسطه را نیز که سبب آن باشد اثبات کند و از و منت پذیرد و اثبات واسطه در توحید او
قادح نبود و در نیمعنی بصدر رسالت صلے اللہ تعالے علیہ و آلہ و اصحابہ وسلم اقتدا نماید که از حضرت امیر المومنین
صدیق اکبر در بذل مال منت قبول فرمودند۔ شیخ شیراز قدس سره

سخاوت مس عیب را کیمیاست　　سخاوت همه دردها را دواست

جوهر در وفا وفا بفتح وعده بجا آوردن و لبسر بردن عهد و دوستی و سخن و بالفظ کردن و داشتن و جستن
مستعمل و صاحب مجمع السلوک قدس سره میفرمایند وفا آنست کسی که در باب تو احسان کرده باشد تو هم
در باب وی احسان کنی چنانکه وی را باید نه چنانکه ترا باید پس وفا اخص باشد از مروت
جوهر در حیاء حیا بالفتح و در آخر همزه و بے همزه نیز بمعنے شرم و لفی آن بلفظ بے کنند و بالفظ بالیدن
مستعمل و بمعنی باران و فراخی سال و نزد بعضے با همزه بمعنی شرم و بے همزه بمعنی باران و صاحب مجمع السلوک
قدس سره میفرمایند که حیاء باز داشتن نفس ست حق باز داشتن از هر چیزیکه در شریعت و طریقت و عادت و مروت
مذموم بود و صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که حیا از جمله احوال مقربان ست چندانکه قرب
زیادت حیا بیش و هر که هنوز حال حیاء بدو فرود نیامده باشد علامت آن بود که هیچ مرتبه از مراتب قرب نیافته
است و حیاء آنست که باطن بنده از هیبت اطلاع حضرت خداوند تعالی منطوی گردد و این دو گونه است حیاء عام
و حیاء خاص حیاء عام صفت اهل مراقبه است که قلب ایشان از هیبت اطلاع رقیب قریب جل ثناره بر
سیأت و تقصیرات خود منطوی گردد و حیاء خاص صفت اهل مشاهده است که روح ایشان از عظمت شهود
حضرت حق تعالی در حق خود منطوی گردد و این حیاء از جمله احوال ست و حیاء عام که مندرج ست در صحت
مقام مراقبه از جمله مقامات ست و این محافظت ظاهر و باطن ست از مخالفت احکام جناب آلهی بسبب مراقبه
نظر حق سبحانه و تعالی و این حیا بر دو گونه است یکے حیا از معصیت و دوم حیاء تقصیر در طاعت
جوهر در تلطف تلطف نرمی نمودن و مهربانی کردن و صاحب مجمع السلوک قدس سره میفرمایند

ملطفت آنست کہ با خلق نرمی کنی نہ درشتی حضرت امیر المومنین اسد اللہ الغالب کرم اللہ تعالی وجہہ غلام خود را
خواندند جواب نداد پس دوم بار سوم بار پس خود رفتند و دیدند کہ غلط بیدہ است فرمودند ترا می خوانم نمی شنوی
عرض کرد کہ می شنوم فرمودند ترا بدین چہ آورد کہ مرا جواب نہ دادی عرض کرد مرا از شما ایمنی ست بکلی جواب ندادم
فرمودند ترا آزاد کردم ۔

جوہر در بشر بشر آنست کہ تازگی نمائی در ظاہر بروی خلق باوجود آنکہ کراہت و ناخوشی بود در دل پس بشر قریب بشاشت است

جوہر در طلاقہ طلاقت بفتح کشادگی زبان و تیز زبانی صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند طلاقت
آنست کہ کشادگی نمائی در گفتار با خلق یعنی بروی کسی سختی نکنی و درشت و بر صفتے نگوئی کہ وی ناخوش گردد

جوہر در سکینہ سکینہ بفتح سین مہملہ و کسر کاف عربی آرام و آہستگی ۔ صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند
سکینہ آنست کہ آرامیدہ باشی در کارہا ناگفتہ اند ہر حالی ہر حادثی کہ طبع آدمی از آن از دست برود مضطرب
میگردد صاحب سکینہ اوست کہ در چنین حالات از دست نرود

جوہر در وقار وقار بفتح آرامیدگی و آہستگی و گرانباری ماخوذ از وقر بالفتح بمعنے گرانبار شدن و بکسر واو خواندن
نوعی از تفریس ست صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند وقار آنست کہ آہستہ باشی در کارہا نہ آنکہ عجلت (شتاب ۱۲)
کنی کہ العجلۃ من الشیطان والتانی من الرحمن و وقار قریب سکینہ است

(درنگ و دیر ۱۲)
جوہر در دعا ر دعا بالضم حاجت خواستن از خداوند تعالی ادعیہ بفتح اول و سکون دال و کسر
عین و فتح تحتانی جمع و بالفظ رسیدن و رسانیدن و رفتن مستعمل و بالفظ کردن و گفتن کنایہ از وداع شدن
نیز باشد و صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند دعا آنست کہ مسلمان را بدعای خیریت یاد آری
منعما کان او لا حبا فیا کان او لا

جوہر در ثنا ر ثنا بفتح سخن نیک و ستایش و بالفظ کردن مستعمل و صاحب مجمع السلوک قدس
سرہ میفرمایند ثنا آنست کہ ہمہ را نیکو گوئے اگرچہ کسے جافی باشد

جوہر در حسن خلق شیخ قطب الدین دمشقی قدس سرہ در رسالہ مکیہ میفرمایند قال ابن المبارک
حسن الخلق لبسط الوجہ وکف الاذی و بذل الندی فرمود ابن المبارک قدس سرہ حسن خلق نشست
کہ کشادہ رو بود و از رنجیدن و رنجانیدن دور بود و دادن عطا بود سُئل سہل التستری عن حسن الخلق
فقال ادناہ الاحتمال و ترک المکافات والرحمۃ للظالم والدعاء لہ پرسیدہ شد سہل تستری
قدس سرہ از نیکخوئی پس گفت کمترین نیکخوئی قبول کردن جفاء خلق ست و ترک دادن مکافات است (پاداش دہی بدی ۱۲)
و بخشیدن مر ظالم را و دعای خیر کردن مر آن ظالم را شیخ سعد الدین قدس سرہ در مجمع السلوک میفرمایند

پس

کہ حسن خلق یعنی نیکخوئی آنست کہ بار خلق بکشد و بار خود بر ایشان ننهد و عفو را لازم گیرد بزرگی را پرسیدند کہ حسن خلق از کہ آموختی گفت از قیس بن عاصم کہ روزی در خانہ او نشستہ بودم کنیزکی در صحنک (طبق کوچک ۱۲) کردہ بریان می آورد از دست وی بر سر پسر قیس بیفتاد و در حال بمرد کنیزک بترسید گفت هیچ مترس ترا از بهر حق تعالی آزاد کردم و نقل ست کہ ترکی از خواجہ ابراهیم ادهم قدس سرہ پرسید کہ راہ آبادانی کدام ست اشارت سوی گورستان کردند آن ترک بر سر مبارک ایشان چنان زد کہ خون روان شد کسی گفت کہ ایشان سلطان ابراهیم ادهم اند آن ترک پشیمان گشتہ معذرت کردن گرفت فرمودند معذرت حاجت نیست من برای تو از حق تعالی بهشت خواستم چگونہ روا باشد کہ نصیب من از تو نکوئی بود و نصیب تو از من بدی و خواجہ معروف کرخی قدس سرہ بکنار دجلہ وضو میکردند و مصحف و جامہ خویش آنجا نهادہ عورتی آن مصحف و جامہ برداشت و روان شد خواجہ فرمودند ای خواهر چہ باکی نیست بر تو پسری یا شوهری هست کہ مصحف خواند گفت نہ فرمودند مصحف بدہ و جامہ ببر و روزی امام احمد حنبل قدس سرہ وضو میکردند و دستار پیش نهادہ مردی آمد و ستد و روان شد امام فرمودند ای عزیز وهبت لک قل قبلت و حجۃ الاسلام امام محمد غزالی قدس سرہ در کیمیای سعادت میفرمایند کہ خداوند تعالی بر حضرت سرور عالم صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ واصحابہ وسلم ثنا کرد بخلق نیکو و فرمود انک لعلی خلق عظیم و حضرت سرور عالم صلے اللہ تعالے علیہ وآلہ واصحابہ وسلم فرمودند کہ مرا فرستادہ اند تا محاسن اخلاق تمام کنم و فرمودند عظیم ترین چیزے کہ در ترازو نهند خلق نیکوست یکے عرض کرد کہ دین چیست فرمودند خلق نیکو و عرض کردند کہ فاضل ترین اعمال چیست فرمودند خلق نیکو و فرمودند از عقب هر بدی نیکوئی کن و مخالطت با خلق بخوے نیکو کن و عرض کردند کہ فلان زن هر روز روزہ دارد و بشب نماز گذارد ولیکن بدخوست همسایگان را بزبان مے رنجاند فرمودند جاے او دوزخ ست و فرمودند خوی بد طاعت را همچنان تباہ کند کہ سرکہ انگبین را و خلق نیکو گناہ را نیست کند چنانکہ آفتاب یخ را و حضرت فضیل عیاض قدس سرہ میفرمایند کہ صحبت با فاسق نیکوخوی دوست تر دارم کہ با قاری بدخوی و حضرت یحیی معاذ قدس سرہ میفرمایند خوی بد معصیتے ست کہ با آن هیچ طاعت سود ندارد و خوے نیکو طاعتی ست کہ با آن هیچ معصیت زیان ندارد

**جوهر در تصغیر نفس** صاحب مجمع السلوک قدس سرہ میفرمایند کہ تصغیر نفس آنست کہ نفس را همہ وقت در کارهای خداوند تعالی خوار دارد و هر آنچہ هوای وے باشد نکند

**جوهر در توقیر اخوان** در مجمع السلوک ست توقیر اخوان آنکہ همہ وقت برادران مومن را تعظیم دارد و هر کس را فاضل و خود را مفضول پندارد

جوهر در تبجیل مشائخ در مجمع السلوک مذکورست که بزرگ داشتن مشائخ یعنی آنانکه بر سجادهٔ مشیخت هستند یا هر که در عمر بزرگ باشد ایشان را بزرگ داری وحرمت ایشان بواجبی بجا آری و فرمودهٔ ایشان را عدول نکنی روزی حضرت خواجه شقیق بلخی وحضرت ابو تراب نخشبی بر سلطان العارفین مهمان بودند وطعام پیش آوردند جوانے استاده خدمت میکرد هر دو بزرگواران فرمودند بیا با ما طعام بخور جوان گفت من صائمم پس خواجه ابو تراب فرمودند بخور و ثواب یک ماه بستان گفت روزه نتوان کشاد پس خواجه شقیق فرمودند بخور و ثواب یکسال بستان همان جواب بداد شیخ بایزید بسطامی قدس سره فرمودند از وے دست بدارید که رانده حضرت ست پس مدتی بر نیامد که اورا بدزدی گرفتند و هر دو دستش جدا کردند

جوهر در ترحم بر صغیر و کبیر در مجمع السلوک مذکورست که ترحم بر صغیر و کبیر آنست که بخشائے بر خرد و بزرگ یعنی باید که لطف و رحمت او بر همه باشد

جوهر در استعظام ما الیه و استصغار ما منه مجمع السلوک قدس سره میفرمایند که استعظام ما الیه و استصغار ما منه آنست که هرچه از تو در حق کسے باشد و بکسے رسد اگرچه آن شئے عظیم بود تو آنرا حقیر دانی و هرچه از دیگرے در حق تو باشد و بر تو رسد تو آنرا عظیم دانے

جوهر در قناعت قناعت بفتح راضی شدن باندک چیز و نزد اهل الله قناعت آنست که قلب ساکن باشد در حال افلاس چنانکه در توانگرے می باشد و چون در افلاس سکون نشد و رنج رسید آن قناعت نیست بلکه رنج قلب ست که شرارت پیدا میکند و چون افلاس باین وجه باشد ازان افلاس پناه باید جست و در حدیث شریف وارد ست که قناعت مال و گنج عظیم است که کم نمی شود و صاحب مثنوی معنوی قدس سره میفرمایند ؎

| | |
|---|---|
| گفت پیغمبر قناعت چیست گنج | گنج را تو وا نمیدانی ز رنج |
| چون قناعت را پیمبر گنج گفت | هر کسے را کے رسد گنج نهفت |
| از قناعت هیچکس بیجان نشد | از حریصے هیچکس سلطان نشد |

وقدوة المحققین صاحب مصباح الهدایة قدس سره میفرمایند که قناعت عبارت ست از وقوف نفس بر حد قلت و کفایت و قطع طمع از طلب کثرت و زیادت هر نفسے که بدین صفت متصف شد و بدین خلق متخلق گشت خیر دنیا و آخرت و گنج غنا و فراغت بدو مسلم داشتند و راحت ابدے و عزت سرمدی نصیب او گردانیدند و غنا که عبارت ست از عدم احتیاج گویا کسوتے ست که بر قامت قناعت دوخته چه احتیاج از صاحب قناعت بجهت قصر طمع از موجود و قطع نظر از معدوم صورت

نبندد

نه بندد و قناعت مقدمه رضاست هر که قانع شد مستعد نزول حال رضا گشت و قناعت در امور دنیوی پسندیده است نه در امور اخروی و طمع از جناب حق سبحانه و تعالی داشتن منافی صبر و قناعت نیست و در رشحات مذکور است که حضرت خواجه عبید الله احرار قدس سره میفرمودند که قناعت نزد ما آنست که چون کسی نان جو نابیخته یابد آرزوی نان جو بیخته نکند و آنرا نیز آنقدر خورد که دست و پا جنبد از برای نماز گذاردن و میفرمودند که بر وجهی می باید بود که همیشه میسر شود و در خوردن و پوشیدن قناعت باید کرد بچیزیکه ازان فرومایه تر نباشد و میفرمودند اگر کسی در بیابان افتد مثلاً که دران نه آب بود نه آبادانی و از هیچ ممر امید طعام نباشد و ویرا برای طعام هیچ دغدغه نشود و در باطن وی نیز هیچ تفرع نبود می توان گفت که این را قناعت بحقیقت حاصل شده است۔

دلا گر قناعت بدست آوری ۔ در اقلیم راحت کنی سروری
اگر تنگدستی مسنج و منال ۔ که پیش خردمند هیچ ست مال
ندارد خردمند از فقر عار ۔ که باشد غنی را ز فقر افتخار
غنی را زر و سیم آرایش است ۔ ولیکن فقیر اندر آسایش است
غنی گر نباشی مکن اضطراب ۔ که سلطان نخواهد خراج از خراب
قناعت بهر حال اولی‌تر است ۔ قناعت کند هر که نیک اختر است
ز نور قناعت برافروز جان ۔ اگر داری از نیکبختی نشان

**جوهر در مزاح** مزاح بکسر خوش طبعی کردن و بضم خوش طبعی ـ صاحب مصباح الهدایه قدس سره میفرمایند که مزاح خلقی شریف ست و گفته اند المزاح فی الکلام کالملح فی الطعام و اکثار آن همگنانرا و خصوصاً اهل بدایات را که نفوس ایشان از بقایای جموح و جنوح منسلخ نگشته باشد و قلوب بر دقایق صفات نفس وقوف نیافته بغایت مکروه است و صوفیان را که نفوس ایشان در تحت سیاست علم مقهور شده باشد و بقایای هوا ازان برخاسته روا بود که بجهت ترویح قلب خود یا تالیف قلوب دیگران در وقت خود بقدر حاجت طریق مزاح و مداعبت با اصحاب و با اهل ولا مسلوک دارند و آداب صوفیان در مزاح آنست که از جادهٔ صدق انحراف ننمایند و الفاظ موحش بکار ندارند و هر چه بر سخافت عقل دلالت دارد اجتناب واجب دانند و صاحب مجمع السلوک قدس سره میفرمایند که در حالت مزاح از کذب و غیبت و فحش و لغو دور باشند و اکثر اوقات نکنند که اکثر اوقات خود را بهزل دادن کار مردم سبک طبع است و با مرد با هیبت و وقار مزاح نکنند شاید که کینه گیرد و با مرد فروتر نیز مزاح نکنند شاید که وی دلیر و شوخ گردد۔